Міністерство юстиції України
Національний науковий центр
«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТОЛОГІЇ

Монографія

За заг. ред. Е. Б. Сімакової-Єфремян

Харків
ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
ТОВ «Біотехкнига»
2025

УДК 343.98:001.8
К68

Авторський колектив:
Е. Б. Сімакова-Єфремян, А. О. Купріянова, Г. О. Спіцина, І. А. Петрова, А. В. Лубенцов, Т. М. Єгорова

Рецензенти:
В. М. Шевчук, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, завідувач кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого;
М. Г. Щербаковський, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального процесу, криміналістики та експертології навчально-наукового інституту № 5 Харківського національного університету внутрішніх справ;
В. М. Бабакін, доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»

Рекомендовано до друку
рішенням Вченої ради Національного наукового центру
«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
від 3 вересня 2025 р.

К68 **Концептуальні** засади судової експертології : монографія / [Е. Б. Сімакова-Єфремян, А. О. Купріянова, Г. О. Спіцина та ін.] ; за заг. ред. Е. Б. Сімакової-Єфремян. М-во юстиції України, Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса». — Харків : ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» : Біотехкнига, 2025. — 408 с.
ISBN 978-617-8554-21-7

У монографії експертну діяльність розглянуто як єдину систему. Наукова праця містить огляд нормативно-правових джерел з питань судової експертизи й експертної практики, історії судової експертизи; удосконалену загальну теорію судової експертології з розробленням концептуальних основ і вчень про класифікацію судових експертиз; про предмет і завдання судової експертизи; про об'єкти судової експертизи; їхні характеристики й ознаки; про суб'єктів судової експертизи тощо.

Видання стане в пригоді в законотворчій діяльності під час розроблення нових нормативних актів; науковцям і судовим експертам, які проводять дослідження з проблем застосування спеціальних знань під час різних видів проваджень; викладачам, аспірантам під час здійснення науково-дослідної та викладацької діяльності; студентам закладів вищої освіти; для підвищення кваліфікації судових експертів і фахівців, які бажають здобути або підтвердити кваліфікацію судового експерта; у практичній діяльності правоохоронних органів, адвокатів і під час навчального процесу з підготовки фахівців у галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право» (D8 Право).

УДК 343.98:001.8

© Сімакова-Єфремян Е. Б., Купріянова А. О., Спіцина Г. О. та ін., 2025
© Національний науковий центр «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2025

ISBN 978-617-8554-21-7

ЗМІСТ

СКОРОЧЕННЯ ТА УМОВНІ ПОЗНАЧКИ..... 6

ВСТУП..... 7

1. ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТОЛОГІЇ

1.1. Формування засад судової експертології.....10
1.2 Системно-структурна побудова судової експертології 29

2. УЧЕННЯ ПРО ПРЕДМЕТ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

2.1. Формування закономірностей предмета судової експертизи.....48
2.2. Предмет судової експертизи як практичної діяльності 60

3. СУТНІСТЬ, СИСТЕМА Й ОБҐРУНТУВАННЯ ЗАВДАНЬ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

3.1. Сутність завдання в судовій експертизі 74
3.2. Класифікація експертних завдань.....77
3.3. Система завдань у структурі експертного пізнання.....88
3.3.1. Критерії диференціювання експертних завдань 88
3.3.2. Діагностичні завдання 90
3.3.3. Класифікаційні завдання 92
3.3.4. Ідентифікаційні завдання 93
3.3.5. Ситуаційні завдання.....94

4. УЧЕННЯ ПРО ОБ'ЄКТИ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ 106

5. МЕТОДОЛОГІЯ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ.....130

5.1. Загальні засади методології судової експертизи 130
5.2. Загальна характеристика методів експертного дослідження 134
5.3. Поняття та види експертних методик судової експертизи 155
5.4. Структура експертного дослідження.....166

6. ТЕОРІЯ ЕКСПЕРТНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ В СУДОВІЙ ЕКСПЕРТИЗІ 173

6.1. Поняття ідентифікації та тотожності в теорії експертної ідентифікації 173
6.2. Характеристика криміналістичної ідентифікації 177
6.3. Різновиди ідентифікаційних досліджень 182
6.4. Характеристика ідентифікаційних ознак 188
6.5. Структура методики ідентифікаційного експертного дослідження 191

7. ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСНОВИ ПРИЗНАЧЕННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ

7.1. Розвиток доказування як головної інституції процесуального права 195
7.1.1. Упровадження принципу змагальності й ініціативи суду у збиранні доказів 196
7.1.2. Обов'язки доказування з боку учасників судового процесу 197
7.1.3. Можливі зловживання в інституті доказування 200
7.1.4. Заходи протидії недобросовісній поведінці у судовому провадженні 201
7.1.5. Концентрація процесу 203
7.1.6. Нові засоби доказування 205
7.1.7. Стандарт доказування 207
7.2. Висвітлення інституції доказування у процесуальних кодексах 208
7.3. Підстави та порядок призначення судової експертизи у судочинстві України 218
7.3.1. Підстави призначення експертизи у судовому провадженні 218
7.3.2. Формування предмета експертизи та визначення кола питань для експерта 221
7.3.3. Вибір експерта 223
7.3.4. Процесуальне оформлення призначення експертизи й зупинення провадження у справі 224
7.3.5. Поняття експертної ініціативи, умови і порядок її реалізації 230
7.3.6. Підстави складання повідомлення про неможливість надання висновку експерта, його структура та зміст 231
7.4. Проведення експертизи в судовому засіданні 232
7.4.1. Процесуальні засади призначення судової експертизи у суді 232
7.4.2. Особливості проведення експертизи в суді 241
7.4.3. Процесуальні аспекти допиту експерта в суді 244
7.4.4. Дослідження, перевірка й оцінювання висновку експерта в суді 247

8. ВИСНОВОК ЕКСПЕРТА, ОСОБЛИВОСТІ ЙОГО СКЛАДАННЯ ТА ОЦІНЮВАННЯ

8.1. Поняття та класифікація висновків експерта 251
8.2. Структура та зміст висновку експерта 258
8.3. Судова фотографія та відеозапис у судових експертизах 267

8.4. Оформлення ілюстрацій, табличного та графічного матеріалу у висновку експерта.....271
8.5. Особливості організації провадження різних видів судових експертиз.....274
8.6. Загальні засади проведення судової експертизи та оформлення висновку експерта у судовому засіданні 279
8.7. Перевірка, оцінювання й використання висновку експерта в різних видах судочинства.....284

9. ЕКСПЕРТНА ДИДАКТИКА, ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

9.1. Аналізування та узагальнення наукових публікацій учення про суб'єктів судової експертизи 289
9.2. Соціально-психологічні закономірності діяльності судового експерта 297
9.3. Професіограма судового експерта.....304
9.4. Проблема профілактичної діяльності судового експерта.....307
9.5. Питання підготовки та підвищення кваліфікації судового експерта 308

10. ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....311

10.1. Судова експертологія як наукове підґрунтя для організації судово-експертної діяльності.....311
10.2. Судова експертиза як різновид практичної діяльності.....318
10.3. Організація, структура, функції державних і недержавних експертних установ.....332
10.4. Інформаційне забезпечення судово-експертної діяльності 341

11. ІНОЗЕМНИЙ ДОСВІД СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

11.1. Порівняння судово-експертної діяльності іноземних країн 348
11.2. Судово-експертна діяльність в іноземних країнах.....364
11.3. Діяльність іноземних судово-експертних установ і організацій як джерело передового досвіду в реформуванні системи експертного забезпечення правосуддя в Україні 372

ВИСНОВКИ.....384

ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ.....388

СКОРОЧЕННЯ ТА УМОВНІ ПОЗНАЧКИ

ГПКУ — Господарський процесуальний кодекс України

ЗУ — Закон України

Інструкція № 53/5 — Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень

КМУ — Кабінет Міністрів України

КАСУ — Кодекс адміністративного судочинства України

ККУ — Кримінальний кодекс України

КПКУ — Кримінальний процесуальний кодекс України

МВСУ — Міністерство внутрішніх справ України

МОЗУ — Міністерство охорони здоров'я України

МЮУ — Міністерство юстиції України

НДУСЕ — науково-дослідні установи судових експертиз

НМР — Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень

НС — Національний стандарт

ННЦ «ІСЕ» — Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»

СБУ — Служба безпеки України

СЕУ — судово-експертні установи

Порядок ЦЕКК — Порядок проведення Центральною експертно-кваліфікаційною комісію при Мін'юсті України атестації судових експертів

Свідоцтво — свідоцтво про присвоєння кваліфікації судового експерта

ЦЕКК — Центральна експертно-кваліфікаційна комісія при Мін'юсті України

ЦПКУ — Цивільний процесуальний кодекс України

ВСТУП

Судова експертиза здолала на своєму шляху всі стадії еволюційного розвитку: від епізодичного проведення окремих досліджень згідно із запитами слідчої та судової практики до систематичного (для більшості родів експертиз) проведення та створення наукового фундаменту й виникнення науки судової експертології. Цей фундамент спирався на узагальнення емпіричного матеріалу та дослідження, що давали змогу визначитись із об'єктами, експертними завданнями, методами і прийомами дослідження. У процесі розвитку формувалися класи, роди й види експертиз, кожен із яких поповнювався новими теоретичними напрацюваннями — «проміжними теоретичними узагальненнями». Створення судової експертології тісно пов'язано із низкою умов, поміж яких:

- наявність значного обсягу емпіричного матеріалу в окремих родах (видах) експертиз;
- створення на цій основі окремих теорій, у яких знайшли відображення наукові основи й закономірності функціювання конкретної галузі судової експертизи;
- розроблення принципів, методологічних, правових і організаційних основ різних родів судових експертиз та виокремлення із цього обсягу того загального, що характерно для будь-якого роду експертизи, а також для новостворених родів (видів);
- наявність проміжних теоретичних розробок з окремих проблем судової експертизи, що знайшли відображення в монографіях, статтях, навчальній і методичній літературі;
- система методів і методик експертного дослідження, що удосконалюються та є відображенням загального науково-технічного прогресу;
- наявність розвиненої системи державних судово-експертних установ у різних нормативно-правових актах країни, що координують свою практичну та наукову діяльність.

Судова експертологія — це наука, яка вивчає закономірності функціювання судово-експертної діяльності; закономірності й методологію формування та розвитку судових експертиз; закономірності дослідження об'єктів експертиз, здійснюваного на підставі спеціальних знань, трансформованих на базі галузевих наук у систему наукових методів, методик і засобів розв'язання експертних завдань. У межах правового регламентування її варто визначити як синтетичну, прикладну юридичну науку. За своєю структурою судова експертологія містить такі органічно пов'язані блоки:

- методологічні основи загальної теорії;

• предмет, завдання, об’єкти експертної діяльності як її головні компоненти;

• методи й методики в структурі експертної діяльності;

• інфраструктура експертної діяльності, технологія експертного дослідження.

В умовах реформування судової системи наведені складові потребують нового тлумачення. Окрім того, проведене дослідження дасть змогу вдосконалити судову експертизу як модель практичної діяльності, що покликана відобразити специфіку пізнавальної праці експерта; методологію експертних досліджень; концептуальні напрями їх загального розвитку, а саме: математизацію, комп’ютеризацію, автоматизацію експертних проваджень. Головним призначенням судової експертології є розроблення єдиних принципів і постулатів, оскільки вона є системою знань, що розкривають закони, ознаки й відносини об’єкта та суб’єкта судово-експертної діяльності, які вона вивчає, і на цій підставі сприяє постійному збагаченню новими знаннями про судову експертизу.

Основною умовою підвищення рівня ефективності судочинства є наукові дослідження, спрямовані на формування загальнотеоретичних і процесуальних засад судової експертології, а також розв’язання прикладних проблем проведення окремих видів судових експертиз. Як наслідок постає потреба узагальнити наукові здобутки із визначення та уточнення об’єкта, предмета, змісту, функцій і завдань судової експертизи на сучасному етапі розвитку наукової думки, окреслити наявні проблеми наукового забезпечення потреб експертної діяльності й удосконалення нормативно-правового регулювання судово-експертної діяльності.

Новизна цієї роботи полягає в тому, що вона є першим за останні понад 30 років ґрунтовним дослідженням наукових праць, здобутків і прогалин базового законодавства України з питань розширення теоретичних засад судової експертології, передусім щодо систематизації накопичених до цього моменту категорій усіх родів (видів) судових експертиз, а саме: поняття предмета експертизи; об’єктів дослідження; експертних завдань; спеціальних знань експерта; поняття компетенції й компетентності судового експерта; технології експертного дослідження і багато інших, а також розроблення рекомендацій, які можна застосувати у правотворчій та правозастосовній практиці.

Розроблена монографія «Концептуальні засади судової експертології» є результатом наукових досліджень, який містить положення дисертаційних та інших видів наукових досліджень щодо актуальних проблем методичного забезпечення судово-експертної діяльності, а також напрями усунення окреслених проблем, шляхи вдосконалення наявних експертних методик, методичних рекомендацій

і нормативних актів та розроблення нових із метою нормативного регулювання судово-експертної діяльності.

Результати наукового дослідження стануть у пригоді науковцям і судовим експертам, які проводять дослідження з проблем застосування спеціальних знань під час різних видів проваджень; викладачам, аспірантам під час здійснення науково-дослідної та викладацької діяльності; студентам закладів вищої освіти; під час підвищення кваліфікації судових експертів та осіб, які бажають здобути або підтвердити кваліфікацію судового експерта; у процесі здійснення науково-методичної діяльності із розроблення нових експертних методик і методичних рекомендацій із проведення судових експертиз тощо.

1.
ІСТОРІЯ
СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ
СУДОВОЇ ЕКСПЕРТОЛОГІЇ

1.1. Формування засад судової експертології

Розвиток теоретичних і методичних положень експертного дослідження матеріальних слідів злочину зумовив формування нової наукової галузі знань — судової експертології, що ґрунтується на єдності природи всіх класів, родів і видів судових експертиз. Нова на час її виникнення наукова галузь виокремилася із криміналістики і сьогодні є самостійним науковим напрямом, який містить як теоретичні, так і практичні аспекти. Виникнення та формування судової експертології є результатом різних тенденцій диференціювання та інтегрування наукового знання як одного із виявів впливу науково-технічного прогресу на судову експертизу [1]. Вона є спеціальною прикладною юридичною наукою, яка за своїм походженням і загальним об'єктом дослідження (злочинна діяльність) належить до кримінально-правових наук [2].

Окремі статті Кримінального процесуального [3] (далі — *КПКУ*), Цивільного процесуального [4] (далі — *ЦПКУ*), Господарського процесуального кодексів [5] (далі — *ГПКУ*), Кодексу адміністративного судочинства [6] (далі — *КАСУ*) та інших законів України, Закон України

---

[1] Щербаковський М. Г. Судова експертологія : навч. посіб. Харків, 2008. 198 с.

[2] Клименко Н. І. Поняття та завдання загальної теорії судової експертології в системі юридичних наук. *Криміналістика і судова експертиза.* 2019. Вип. 64. С. 48—57. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2019_64_6 (дата звернення: 18.11.2023).

[3] Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 18.11.2023).

[4] Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV (зі змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text (дата звернення: 18.11.2023).

[5] Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. № 1798-XII (зі змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text (дата звернення: 18.11.2023).

[6] Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV (зі змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text (дата звернення: 18.11.2023).

(далі — *ЗУ*) «Про судову експертизу»[7] (далі — *профільний ЗУ*) і конституційне підтвердження (п. 14 ст. 92 Конституції України[8]) законодавчого забезпечення судової експертизи є правовими засадами подальшого розвитку правових та організаційно-управлінських напрямів судової експертології[9].

Джерелом розвитку судової експертології є досягнення криміналістики, природничих і гуманітарних наук, потреби експертної і слідчої практики. Наукові й методичні засади судових експертиз постійно вдосконалюються. Особливе місце судова експертиза посідає в доказуванні у кримінальних справах. Визначити обставини скоєння злочинів, довести винність (невинуватість) особи за залишеними слідами злочину без проведення експертних досліджень у більшості кримінальних справ неможливо[10].

Сьогодні науковці та практики приділяють значну увагу судовій експертології. Її становленню й історії розвитку присвячено багато праць у спеціальній вітчизняній та іноземній літературі. Водночас ми спостерігаємо діаметрально протилежні думки науковців із цих питань.

Як зазначає І. Пиріг, дискусії поміж науковців щодо предмета й об'єкта судової експертології почалися з виокремлення її як самостійної науки спочатку в межах криміналістики, а потім окремо від неї. Досліджуючи сутність судової експертології та її місця в системі наук, учений констатує, що першим ідею щодо розроблення загальної теорії криміналістичної експертизи в межах криміналістики висловив А. Вінберг, який зазначав, що «для розвитку криміналістичної експертизи потрібне наукове розроблення її загальної теорії. Базою для її наукового розроблення багато в чому слугують технічні та природознавчі науки»[11]. Цю думку поділяв О. Шляхов, але вже виокремлюючи її як самостійну науку з розділу криміналістичної тактики: «Теорію криміналістичної експертизи потрібно виокремити із загального курсу криміналістики. Методика криміналістичної експертизи повинна відбрунькуватися, відповідно, від слідчої тактики. Таке рішення давно вже назріло, воно фактично вже здійснюється»[12].

---

[7] Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII (зі змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text (дата звернення: 18.11.2023).

[8] Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (зі змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення: 18.11.2023).

[9] Клименко Н. І. Поняття та завдання … . URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2019_64_6 (дата звернення: 18.11.2023).

[10] Щербаковський М. Г. Судова експертологія … .

[11] Пиріг І. В. Сутність судової експертології та її місце в системі наук. *Криміналістика і судова експертиза*. 2017. Вип. 62. С. 20—28.

[12] Пиріг І. В. Сутність судової експертології … .

Багато провідних учених-криміналістів визнали судову експертологію самостійною галуззю юридичної науки, однак деякі науковці (М. Сегай [13], Г. Прохоров-Лукін, Н. Клименко [14] та ін.) розійшлися у трактуванні її місця в системі інших галузей знань. Вони вважають, що подальше її становлення потребує більш чіткого визначення об'єкта і предмета нової науки, її концептуальних засад і методології, що слід спиратися на модель експертного пізнання та міжгалузеві вчення й онтолого-гносеологічні орієнтири.

Щодо природи науки судової експертології вчені-криміналісти також висловлюють різні думки. Так, одні науковці вважають, що судова експертологія не є ані юридичною прикладною наукою, ані природничою, ані технічною, а має перебувати на межі між ними, бути «суміжною» наукою, а інші зараховують загальну теорію судової експертизи за її змістом, спрямованістю та соціальним призначенням до юридичних наук і вважають її комплексною інтегральною наукою міждисциплінарних галузей знань (за науковою працею Н. Клименко «Поняття та завдання загальної теорії судової експертології в системі юридичних наук» [15]).

М. Сегай дослідив це питання та зазначив, що фундатори судової експертології визначають її як галузь юридичної науки, що вивчає закономірності, методологію та процес формування й розвитку наукових підвалин судових експертиз, а також дослідження її об'єктів [16]. Н. Клименко, поділяючи думку М. Сегая, констатувала, що природа знань кожної науки зумовлена винятково її предметом як частиною об'єктивної дійсності, що її вивчає конкретна наука. Застосування знань інших наук (фізики, хімії, біології, математики та ін.) не змінює їхнього предмета, ці знання лише пристосовуються до розв'язання задач цієї науки, адресованих експертній практиці. Судова експертологія трансформує ці знання в юридичні, за допомогою яких оптимізується застосування спеціальних знань у судочинстві [17].

Окрім того, праця Н. Клименко містить концепцію, згідно з якою до системи судової експертології належать судова морфологія, судова експертна трасологія, судова субстанціологія та структура, пов'язані з експертними інформаційними фондами. Недоліком цієї концепції

---

[13] Сегай М. Я. Судова експертологія — наука про судово-експертну діяльність. *Вісник Академії правових наук України*. 2003. № 2(33)—3(34). С. 740—761.

[14] Клименко Н. І. Загальна теорія судової експертології: поняття і місце в системі наукового знання. *Збірник наукових праць Ірпінської фінансово-юридичної академії (економіка, право)*. 2013. № 2. С. 101—106. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpifyua_2013_2_18 (дата звернення: 18.11.2023).

[15] Клименко Н. І. Поняття та завдання … .

[16] Сегай М. Я. Судова експертологія — наука … .

[17] Клименко Н. І. Поняття та завдання … .

науковиця вважає наявність питання про організаційну структуру експертної діяльності тощо. Далі Н. Кліменко зазначає, що пропонувалася й така система судової експертології: вступ (наукова частина), методологія й методи, загальна теорія експертології, що містить аналіз її основних понять і принципів, теорія оцінювання експертом даних, з'ясованих у процесі дослідження [18].

На думку І. Пирога, ключовими для становлення судової експертології стали праці А. Вінберга та Н. Малаховської. У статті «Судова експертологія — нова галузь науки» (1973) вони визначили її як науку «про закони та методологію формування, розвитку судових експертиз, закономірності вивчення їх об'єктів на підставі застосування спеціальних знань, запозичених з базових (материнських) наук і відповідно трансформованих, що проводяться в межах правового регламентування та в тих організаційних формах, які забезпечують доказове значення у справі висновків судових експертів у кримінальному й цивільному судочинстві» [19]. Автори розвинули свої погляди в навчальному посібнику «Судова експертологія (загальнотеоретичні та методологічні проблеми судових експертиз)», зазначаючи, що судова експертологія вивчає закономірності формування та розвитку наукових засад судових експертиз [20].

Як слушно зазначає Н. Клименко, книга А. Вінберга і Н. Малаховської та попередні їхні статті, а також наступні уточнення дають повне уявлення про їхню концепцію нової галузі знань, яку вони назвали судовою експертологією. Їхня робота «Предмет і методологічні основи науки про судову експертизу — судової експертології» (1980) доповнила цю концепцію. Судова експертологія має досліджувати загальні закономірності й методологічні проблеми теорії судових експертиз і не опускатися до рівня окремих видів експертиз як практичної конкретної діяльності: чим вищого рівня вона досягне, тим ефективнішою стане структура судової експертології [21].

М. Сегай зазначає, що судова експертологія поєднує спеціальні судово-експертні галузі знань із концептуальними засадами єдиної судово-експертної методології. С. Бичкова вважає, що метою судової експертології є формування теоретичних знань, а її основним завданням — наукове забезпечення застосування спеціальних знань у судочинстві [22].

---

[18] Там само.

[19] Пиріг І. В. Сутність судової експертології … .

[20] Там само.

[21] Клименко Н. І. Загальна теорія … . URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpifyua_2013_2_18 (дата звернення: 18.11.2023).

[22] Там само.

М. Сегай визначив судову експертологію як юридичну науку про судово-експертну діяльність, об'єктом якої є діяльність державних юридичних і фізичних осіб із забезпечення проведення незалежної та кваліфікованої експертизи, а предметом науки — закономірності функціювання правових, методологічних і організаційних засад судово-експертної діяльності [23].

Наприкінці минулого й у перших десятиліттях нинішнього століття інститут судової експертології продовжує своє формування як самостійна галузь знань. Більшість фундаментальних наукових досліджень у галузі теорії судової експертизи припадає на 1980—1990-ті рр.: учені-криміналісти заклали підвалини формування окремої науки — загальної теорії судової експертизи (судової експертології) [24].

Дискусії щодо предмета й об'єкта нової науки, її системи, завдань і принципів тривають до сьогодні. Деякі дослідники не сприймають виокремлення судової експертології в науку, а навіть ті криміналісти, які визнали доцільність її виокремлення та зробили значний внесок у розроблення її теорії, у підручниках продовжують визначати судову експертизу як складову криміналістики. Відсутність достатнього теоретичного підґрунтя спричинила проблеми у практичній діяльності експертних підрозділів щодо видів і форм експертної діяльності, розв'язуваних нею завдань, методик проведення експертиз та інших питань [25].

Незважаючи на різноманіття думок учених щодо ступеня сформованості судової експертології як окремої науки, сьогодні її можна вважати самостійною наукою, під якою потрібно розуміти систему знань про закономірності проведення судових експертиз і заснованих на них засобах та методах дослідження різного роду матеріальних об'єктів, процесів або явищ [26]. Із визначення предмета судової експертології випливає система науки, яка, на думку І. Пирога, має містити загальну частину (як основу теоретичних знань) та особливу (у якій теоретичні знання спрямовано на розв'язання проблем проведення експертиз на практиці). До загальної частини або концептуальних засад судової експертології мають належати такі розділи: формування та розвиток учень про судову експертизу; предмет, система, завдання та принципи судової експертизи; її природа та місце в системі наукових знань; учення про методи експертного дослідження; систематизація та класифікація

---

[23] Сегай М. Я. Судебная экспертология: объект, предмет, природа и система науки. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2003. Вип. 3. С. 25—27.

[24] Пиріг І. В. Сутність судової експертології … .

[25] Там само.

[26] Його ж. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування : монографія. Дніпропетровськ, 2015. 432 с.

знань у судовій експертології; експертна техніка; теорія експертного прогнозування та передбачення; експертна профілактика; поняття та загальна характеристика експертних методик; психологічні основи експертного дослідження та експертні помилки. Особлива частина має містити методики проведення окремих видів судових експертиз: криміналістичної, інженерно-технічної, економічної, товарознавчої, у сфері інтелектуальної власності, психологічної, мистецтвознавчої, екологічної, військової тощо. Звісно, структура особливої частини є динамічною та може змінюватися з виникненням нових видів судових експертиз, а також із незмінним процесом диференціювання наукових знань і розподілом експертиз на підвиди, які згодом утворюють нові самостійні види та класи [27].

За юридичну природу судової експертології висловлюється Н. Клименко. Про природу науки вона зазначає: «Як наука, що покликана вивчати закономірності й методологію формування та розвитку судових експертиз, закономірності дослідження їх об'єктів, здійснюваного на підставі спеціальних знань, трансформованих на базі галузевих наук у систему наукових методів, методик та засобів розв'язання експертних завдань у межах правового регламентування, судова експертологія має бути визначена як прикладна юридична наука, що за своєю ґенезою і загальним об'єктом дослідження (злочинна діяльність) належить до циклу кримінально-правових наук» [28].

Доволі впевнено, на підставі аналізування наявних концепцій, визначав юридичну природу судової експертології М. Сегай, який зазначав, що під час огляду «сучасних концепцій про становлення і розвиток науки про судову експертизу, серйозних сумнівів (незалежно від того, визнається вона самостійною наукою чи галуззю іншої юридичної дисципліни) у юридичній природі судової експертології висловлено не було» [29]. Загалом автор зауважував, що «судова експертологія, використовуючи знання інших наук, трансформує їх у знання юридичні, оптимізуючи тим самим процес впровадження спеціальних знань у судочинство» [30].

Місце судової експертології в системі юридичних наук ще однозначно не визначено: або це самостійна юридична наука, або самостійна правова дисципліна в межах криміналістики чи доказового права, або частина науки — загальної експертології? [31]. На думку

---

[27] Пиріг І. В. Сутність судової експертології … .

[28] Клименко Н. І. Судова експертологія. Курс лекцій : навч. посіб. Київ, 2007. 521 с.

[29] Сегай М. Я. Судова експертологія — наука … .

[30] Там само ; Пиріг І. В. Сутність судової експертології … .

[31] Клименко Н. І. Загальна теорія … . URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpifyua_2013_2_18 (дата звернення: 18.11.2023).

Н. Клименко, виникають принципові дискусійні питання щодо етіології знань, якими послуговується нова наука, та її змісту. Науковиця вважає, що судова експертологія є «синтетичною наукою», «сплавом різноманітних знань» або має «подвійну природу»: юридичну — за предметом знань і природничо-технічну — за всіма іншими критеріями [32].

Як наука, що покликана вивчати закономірності й методологію формування та розвитку судових експертиз, закономірності дослідження їхніх об'єктів, здійснюваного на підставі спеціальних знань, трансформованих на базі галузевих наук у систему наукових методів, методик і засобів розв'язання експертних завдань у межах правового регламентування, судову експертологію слід визначити як прикладну юридичну науку, яка за своїм генезисом і загальним об'єктом дослідження (злочинна діяльність) належить до циклу кримінально-правових наук [33].

Слід підтримати думку М. Сегая, що природу знань кожної науки обумовлює винятково її предмет як складова об'єктивної дійсності, яку вивчає конкретна наука. Застосування знань інших наук (фізики, хімії, біології, математики тощо) не змінює її предмета: ці знання лише пристосовуються для розв'язання завдань, покладених на цю науку [34]. Під час розроблення теоретичних засад і відповідних до них рекомендацій, адресованих експертній практиці, судова експертологія застосовує такі знання та трансформує їх у знання юридичні, за допомогою яких оптимізується впровадження спеціальних знань у судочинство [35].

Б. Бішманов дає визначення науки про судову експертизу, акцентуючи увагу на об'єкті та розуміючи під судовою експертологією юридичну науку про судово-експертну діяльність, об'єктом якої є діяльність уповноважених органів і компетентних осіб зі здійснення правового, організаційного й науково-методичного забезпечення, застосування спеціальних знань із метою захисту прав та законних інтересів осіб, які є учасниками кримінального, цивільного й адміністративного процесу [36]. Проте, на думку І. Пирога, єдина наука юридичного циклу, яку ми вважаємо материнською щодо судової експертології, є криміналістика. Саме знання галузей криміналістичної техніки є підґрунтям традиційних криміналістичних експертиз. Водночас

---

[32] Там само.

[33] Там само.

[34] Сегай М. Я. Судебная экспертология: объект … .

[35] Клименко Н. І. Загальна теорія … . URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpifyua_2013_2_18 (дата звернення: 18.11.2023).

[36] Бишманов Б. М. К вопросу о судебной экспертологии. *Научный мир Казахстана.* 2010. № 2 (30). С. 254.

знання в галузі криміналістичної техніки більшість науковців уважають спеціальними, а, як відомо, спеціальні знання за природою не є юридичними. Тобто, на його думку, незважаючи на тісний зв'язок криміналістики та судової експертології, сьогодні не можна визначити останню як юридичну науку. Науковець зауважує, що предметом судової експертології є закономірності проведення судових експертиз, а предметом кожної окремої експертизи, на думку більшості науковців, є встановлення фактів (фактичних даних), що мають значення для розслідування, шляхом дослідження об'єктів експертизи, які є матеріальними носіями інформації про подію. Об'єкти, досліджувані під час проведення експертизи, зазвичай мають процесуальний статус речового доказу, проте для експерта цей факт не має значення, оскільки він досліджує ознаки та характеристики об'єкта, а не його процесуальну природу. Методи й методики експертних досліджень також не закріплено законодавчо. Експерт на свій розсуд обирає певні методи дослідження об'єктів. Розроблені науковцями та практиками методики, що діють сьогодні, мають рекомендаційний характер. На законодавчому рівні закріплено загальні засади судово-експертної діяльності, права й обов'язки її суб'єктів залежно від видів судочинства (кримінального, цивільного, адміністративного тощо), що є складовими предмета вивчення відповідних наук [37].

Із наведених міркувань зрозуміло, що предмет, об'єкти й методи судової експертизи, а також її зв'язок із науками, знання яких є її підґрунтям, не мають юридичної природи. Єдине, що пов'язує судову експертологію з юриспруденцією — це остаточна мета використання результатів проведених експертиз під час судового розгляду справи. Процес диференціювання наукових знань сприяє появі предметних судових наук, які згодом інтегруються саме в судову експертологію. Як слушно зауважувала Н. Клименко, «кожний вид експертизи має закономірні зв'язки зі «своєю» предметною судовою наукою, а через неї або безпосередньо — з її материнською (базовою) наукою. Для хімічних експертиз предметною наукою є судова хімія, для фізичних — судова фізика, для економічних — судова економіка тощо» [38]. Водночас такі науки як судова хімія, судова фізика, судова біологія, судова медицина, судова психіатрія, судове матеріалознавство, правова статистика тощо вважають не юридичними науками, а галузями відповідних материнських наук [39].

Структуру судової експертології упорядкував свого часу М. Сегай. Н. Клименко, цитуючи М. Сегая, зазначає, що, оскільки до системи науки судової експертології належать концептуальні засади судово-експертної

---

37 Пиріг І. В. Сутність судової експертології … .

38 Клименко Н. І. Судова експертологія … .

39 Пиріг І. В. Сутність судової експертології … .

діяльності загалом і особливості їх застосування різними судово-експертними галузями знань зокрема, варто виокремити в ній такі розділи:

I. Загальна частина:

1. Предмет і система судової експертології.
2. Правові основи судово-експертної діяльності.
3. Методологічні основи судово-експертної діяльності.
4. Науково-організаційні основи судово-експертної діяльності.

II. Особлива частина. Особливості застосування концептуальних основ судово-експертної діяльності різними судово-експертними галузями знань:

1. Криміналістичною галуззю судово-експертного знання.
2. Технічними галузями судово-експертного знання.
3. Економічними галузями судово-експертного знання.
4. Біологічними галузями судово-експертного знання.
5. Медичними галузями судово-експертного знання.
6. Психіатричними галузями судово-експертного знання.
7. Психологічними галузями судово-експертного знання [40].

Як констатує Н. Клименко, судова експертологія безпосередньо не містить у своєму предметі й системі науки спеціальні судово-експертні галузі знань і відповідну їм судово-експертну практику, проте розробляє загально-методологічні засади такої діяльності, адаптовані до теорії та практики конкретних видів судових експертиз [41].

Систему судової експертології визначають, спираючись на окреслені науковцями чотири рівні знань: фундаментальні базові (материнські) науки, предметні судові науки, галузі предметних судових наук, практична діяльність — судові експертизи. На думку І. Пирога, така система містить: морфологічні вчення про симптоми, характеристики й ознаки досліджуваних об'єктів; учення про судову субстанціологію; учення про методи наук у судових експертизах; учення щодо структури зв'язків і відносин; загальну проблему розв'язання експертних завдань; проблему експертних інформаційних фондів; проблему комплексного експертного дослідження [42].

У своїй докторській дисертації І. Алієв запропонував таку систему судової експертології: методологічні основи загальної теорії судової експертизи; предмет, об'єкти, суб'єкти та завдання експертної діяльності; методи й методики у структурі експертної діяльності;

---

[40] Сегай М. Я. Судова експертологія — наука … ; Клименко Н. І. Поняття та завдання … .

[41] Клименко Н. І. Поняття та завдання … .

[42] Пиріг І. В. Судова експертологія: проблеми формування предмета та системи науки. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 485—493.

інфраструктура і процесуальна функція судової експертизи; окремі теорії судової експертизи (до яких, на його думку, належать ідентифікація, діагностика, класифікація та профілактика)[43]. Спираючись на запропоновану І. Алієвим структуру, концепцію судової експертології висували й інші науковці: методологічні засади загальної теорії судової експертизи; предмет, об'єкти, суб'єкти й завдання експертної діяльності; методи й методики у структурі експертної діяльності; інфраструктура та процесуальна функція судової експертизи; окремі теорії судової експертизи. У загальному вигляді вона повторює згадану вище структуру, але відрізняється за змістом складових[44].

Доволі близька до запропонованих система судової експертології за Ф. Джавадовим, що містить концептуальні основи теорії; учення про закономірності формування і розвитку судових експертиз; учення про об'єкт і предмет загальної теорії та судово-експертної діяльності; учення про суб'єкт експертної діяльності; учення про методи загальної теорії судової експертизи і судово-експертної діяльності; теорію процесів, відносин і комунікацій у судовій експертизі; інформаційне забезпечення експертної діяльності, її автоматизацію, логічні основи процесу експертного дослідження; теорію експертних ретроспекції та прогнозування; окремі теорії різних родів і видів судової експертизи[45].

І. Пиріг визначає судову експертологію як систему знань про закономірності проведення судових експертиз і заснованих на них засобах та методах дослідження різного роду матеріальних об'єктів, процесів або явищ. Оскільки він вважає судову експертологію прикладною наукою, то у визначенні під системою знань розуміє не тільки теоретичні положення, а й практичні рекомендації з проведення окремих видів судових експертиз[46].

Зважаючи на поняття судової експертології як науки про судово-експертну діяльність, М. Сегай виокремив її загальну частину (з такими складовими: предмет і система судової експертології, правові основи судово-експертної діяльності; методологічні основи судово-експертної діяльності; науково-організаційні основи судово-експертної діяльності) та особливу частину (що містить особливості застосування концептуальних основ судово-експертної діяльності різними судово-експертними галузями знань і складається з криміналістичних,

---

43 Алиев И. А. Проблемы экспертной профилактики. Баку, 1991. 312 с.

44 Пиріг І. В. Судова експертологія … .

45 Джавадов Ф. М. Концептуальні основи розвитку судової експертизи в сучасних умовах : автореф. дис. … д-ра юрид. наук. Київ., 2000 ; Пиріг І. В. Судова експертологія … .

46 Пиріг І. В. Судова експертологія … .

матеріалознавчих, технічних, економічних, біологічних, медичних, психіатричних та психологічних галузей судово-експертного знання) [47].

Н. Клименко вважає, що судова експертологія, яка безпосередньо не містить у своєму предметі й системі науки спеціальні судово-експертні галузі знань і відповідну їм судово-експертну практику, аналізує всю судово-експертну діяльність опосередковано — шляхом розроблення загальнометодологічних засад такої діяльності [48].

Зауважимо, що донині тривають дискусії про синтетичну природу криміналістики. В одній із останніх публікацій до дискусії щодо природи криміналістики звернувся В. Журавель, зазначивши, що «сьогодні можна стверджувати про співіснування двох основних наукових концепцій щодо сутності природи криміналістики: 1) усталена (традиційна), за якою криміналістика є спеціальною юридичною наукою; 2) новаторська, де криміналістика — це наука синтетичного (інтегрального) характеру» [49]. Далі він доходить висновку, що «сьогодні існують правова та інтегральна парадигми щодо природи криміналістики. Як убачається, співіснування зазначених парадигм є до певної міри вимушеним. Це пояснюється, з одного боку, суто прагматичною мотивацією віднесення криміналістики до юридичних наук, а з іншого — наявністю нині усталеного розподілу наук на природничі, технічні та гуманітарні й відсутністю в наукознавстві такого різновиду, як науки синтетичного (інтегрального) характеру. Але ця ситуація, на думку вченого, є тимчасовою та в подальшому за умов успішного формування класу інтегральних наук знайде своє розв'язання на користь останніх» [50].

Н. Клименко вважає, що характеристика концепції загальної теорії судової експертології С. Бичкової є екстраполяцією на галузь судової експертології положень загальної теорії криміналістики, розробленої Р. Бєлкіним. У цьому, на її думку, і полягає подібність усіх підходів до визначення загальної теорії криміналістики та судової експертології. За С. Бичковою, система загальної теорії судової експертології містить чотири підсистеми:

1) методологічні основи загальної теорії судової експертології;
2) експертна техніка;
3) експертна тактика;
4) методика експертного аналізу окремих видів злочинів [51].

---

[47] Сегай М. Я. Судова експертологія — наука … ; Пиріг І. В. Судова експертологія … .

[48] Клименко Н. І. Загальна теорія … . URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpifyua_2013_2_18 (дата звернення: 18.11.2023).

[49] Журавель В. А. Природа криміналістики: сучасні наукові концепції. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2016. Вип. 16. С. 16—21. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpsek_2016_16_6 (дата звернення: 18.11.2023).

[50] Пиріг І. В. Сутність судової експертології … .

[51] Клименко Н. І. Поняття та завдання … .

За Н. Клименко, розділ «Методологічні основи загальної теорії судової експертології» подано С. Бичковою у вигляді окремих учень і теоретичних конструкцій (функції, система, мова, учення про науково-практичну діяльність, про об'єкт, завдання, методи, про суб'єкт експертизи як професійної діяльності, про інформаційні принципи й експертне прогнозування). Авторка фактично дублює систему криміналістики і навіть її основну термінологію. Викликає також сумнів запропонований розділ «Методика експертного аналізу окремих видів злочинів», оскільки це питання не може належати до компетенції експерта. Проблемним є і питання про систему судової експертології [52].

Н. Клименко зазначає, що, визначаючи місце судової експертології в системі наукового знання, О. Ейсман зауважував, що вона є швидше частиною криміналістики — виокремленою та такою, що має специфічну проблематику, предмет і завдання, тому її потрібно вважати вченням про судову експертизу в системі криміналістики [53].

Незважаючи на народження судової експертології ще в 1970-ті рр., окремі вчені-криміналісти ставляться до неї негативно. Так, В. Гончаренко наполягає, що криміналістичні експертні методики й технології є невід'ємною складовою науки криміналістики й елементом криміналістичної діяльності оперативних співробітників, слідчих, прокурорів. Він уважає криміналістичну експертизу невід'ємною складовою криміналістичної техніки, проте відзначає певні особливості (у процесуальному, технічному й методичному аспектах) [54]. Навіть ті криміналісти, які визнали судову експертологію як науку та здійснили свій внесок у розроблення її теорії, продовжують називати криміналістичну експертизу та судову експертологію («загальну теорію судової експертизи») складовими науки криміналістики. Для того щоб чітко розмежувати ці науки, необхідно осмислити генезис науки судової експертології та чітко розмежувати функції криміналістики й судової експертизи [55].

Поступово науково-технічний прогрес, розширення завдань судових експертиз, зростання складності досліджень суттєво змінили ситуацію. Криміналістична техніка, що виникла та сформувалася на базі природничих і технічних наук, здолала значний шлях розвитку, який закономірно сприяв диференціюванню наукових знань, зародженню,

---

[52] Там само.

[53] Клименко Н. І. Загальна теорія … . URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpifyua_2013_2_18 (дата звернення: 18.11.2023).

[54] Експертизи у судовій практиці / за ред. В. Г. Гончаренка. Київ, 2005. 388 с.

[55] Клименко Н. І. Поняття та завдання … .

формуванню в її надрах і поступовому виокремленню самостійної науки про судову експертизу — судової експертології [56].

Станом на сьогодні в науковому середовищі загальновизнано, що криміналістика й судова експертологія є самостійними та спорідненими науковими галузями, проте до сьогодні учені та практики неодностайні щодо їхньої кореляції та структури [57]. Натомість очевидно, що подальший розвиток наявних і поява нових різновидів судових експертиз можливі тільки на методологічних засадах судової експертології [58].

Закономірне виокремлення судової експертології із криміналістики практично не вплинуло на наукові й дидактичні підвалини криміналістичної техніки. У науковому аспекті розроблено окремі вчення, автори яких обов'язково позначали їх як криміналістичні: криміналістичне матеріалознавство, криміналістичне зброєзнавство, криміналістичне документознавство, криміналістичне комп'ютерознавство, криміналістична вибухотехніка, криміналістичне вчення про зброю та сліди її застосування тощо. За своїм змістом такі розробки є, по суті, науковими обґрунтуваннями відповідного виду судових експертиз, зазначає М. Щербаковський [59], який запропонував виокремити відмінні ознаки криміналістичної техніки та судової експертології.

Таблиця 1

Відмінні ознаки криміналістичної техніки та судової експертології (за М. Щербаковським) [60]

Криміналістична техніка	**Судова експертологія**
Науковий аспект	
Об'єкт дослідження	
Протиправна діяльність	Судово-експертна діяльність
Предмет дослідження	
Закономірності механізму утворення матеріальних слідів правопорушень, їх збирання (пошуку, фіксування, вилучення,	Закономірності формування нових видів експертиз; виникнення (зміни) характеристик об'єктів, їх

[56] Щербаковський М. Г. Співвідношення та структура криміналістичної техніки й судової експертології. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2020. Вип. 21. С. 133—147. DOI: 10.32353/khrife.1.2020_09 (дата звернення: 18.11.2023).

[57] Щербаковський М. Г. Співвідношення та структура … .

[58] Там само.

[59] Там само.

[60] Там само.

збереження, транспортування), попереднього дослідження та використання	дослідження з метою здобуття необхідної для слідства й суду релевантної інформації
Криміналістична техніка	**Судова експертологія**
Загальне завдання	
Сприяння своїми розробками й рекомендаціями підвищенню ефективності розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень	Сприяння своїми розробками й рекомендаціями підвищенню ефективності проведення експертних досліджень у всіх видах судочинства
Методичний аспект	
Розроблення технічних засобів і методів їх застосування з метою збирання, попереднього дослідження та використання матеріальних слідів злочину	Розроблення технічних засобів і методів їх застосування з метою збирання, попереднього дослідження та використання матеріальних слідів злочину
Практичний аспект	
Суб'єкти застосування методичних рекомендацій	
Правозастосовники, спеціалісти	Судові експерти
Способи реалізації науково-методичних рекомендації	
Збирання й попереднє дослідження слідів злочину з використанням ситуаційно обумовлених технічних засобів	Дослідження представлених об'єктів для розв'язання конкретного завдання із застосуванням рекомендованої методики
Місце й особливості діяльності	
Найчастіше — у несприятливих польових умовах	Найчастіше — у сприятливих умовах лабораторії
Спеціалізація суб'єктів	
Універсальна техніко-криміналістична	Згідно із затвердженою експертною спеціальністю

Об'єкти практичної діяльності	
Видимі й невидимі сліди відомої та невідомої природи	Об'єкти певного виду експертизи
Засоби діяльності	
Неруйнівні, різноманітні за функційними можливостями та призначенням	Руйнівні й неруйнівні, обумовлені методикою дослідження
Криміналістична техніка	**Судова експертологія**
Правовий аспект	
Правова форма діяльності	
Процесуальна та непроцесуальна	Процесуальна
Не мають самостійного доказового значення	Докази

На думку М. Щербаковського та інших науковців, судова експертологія як наука містить дві частини: «Загальну теорію судової експертизи», до якої належать теоретичні положення, учення, характерні для всіх експертних галузей, і «Методологічні основи окремих родів (видів) судових експертиз», які є теоретичним підґрунтям певних судово-експертних галузей і які застосовують для розроблення методик із розв'язання типових експертних завдань [61].

Отже, криміналістика й судова експертологія є самостійними та спорідненими науковими галузями, які мають спільне історичне коріння, наукове підґрунтя та шлях розвитку. Однак формування й поступове об'єктивне виокремлення із криміналістики судової експертології не змінило наукових, методичних, дидактичних засад і структури криміналістичної техніки як складової криміналістики. На думку М. Щербаковського, експертизи необхідно вивести із системи криміналістичної техніки, а зусилля криміналістів зосередити на наукових засадах збирання й попереднього дослідження слідів правопорушень, інформаційного забезпечення розкриття та розслідування правопорушень, з урахуванням яких розробляти відповідні технічні засоби. Відповідно до зазначеного запропоновано оновлену систему криміналістичної техніки та структуру судової

[61] Crispino F., Ribaux O., Houck M., Margot P. Forensic science — a true science? *Australian Journal of Forensic Sciences*. 2011. Vol. 43. Is. 2. P. 159 ; Щербаковський М. Г. Співвідношення та структура … .

експертології [62]. На думку вченого, подальший розвиток судової експертології і криміналістичної техніки слід здійснювати в тісному взаємозв'язку таких близьких, але різних прикладних юридичних наук [63].

Підбиваючи підсумок щодо формування та створення наукових підвалин судової експертології, маємо зауважити, що значну роль тут відіграє інтеграційна функція, яка полягає в систематизації та відображенні накопичених знань, пошуку інших матеріалів і фактів, емпіричних даних, здобутих під час проведення різних видів і родів судових експертиз, застосуванні нових природничих і технічних методів, якими можна користуватися в експертному дослідженні, пристосуванні їх до виконання завдань судової експертизи, оцінюванні її результатів згідно з принципами судово-експертного пізнання [64]. Далі Н. Клименко наводить цитату, відповідно до якої інтеграційна функція експертології (з огляду на методологію наукового пізнання) тісно пов'язана з іншими її важливими функціями, а саме: пояснювальною, синтезуючою та прогностичною [65].

Пояснювальна функція експертології розкриває закономірності розвитку та зміни об'єктів, які вивчає теорія, дає змогу з'ясувати їхні сутність, якості, відносини [66].

Синтезуюча функція експертології допомагає систематизувати весь накопичений емпіричний матеріал і теоретичні концепції за спільними ідеями та принципами. За допомогою загальної теорії ця система пов'язана з іншими галузями наукового знання та практичною діяльністю [67].

Прогноз тісно пов'язаний з поясненням. І прогнозування, і пояснення спираються на ту саму теорію експертології, на ті самі закономірності та суттєві зв'язки. Різниця між ними полягає лише в тому, що для пояснення раніше відомих фактів «підшукують» теорію, із якої логічно виводять прогноз, що описує невідомі раніше факти (якості, явища), тобто події, які мають відбутися в майбутньому. Так, у галузі судової експертизи вчені ще в середині XX ст. передбачили розвиток і функціювання її загальної теорії [68].

Сучасна практика підтверджує зроблений свого часу висновок про інтегрування знань із метою створення наукових засад, методів

---

[62] Щербаковський М. Г. Співвідношення та структура … .

[63] Там само.

[64] Клименко Н. І. Щодо інтеграційної функції судової експертології. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 2013. Вып. 58 (2). С. 104—112. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2013_58%282%29__22 (дата звернення: 18.11.2023).

[65] Там само.

[66] Там само.

[67] Там само.

[68] Там само.

дослідження, проведення комплексних досліджень об'єктів, формування нових видів експертиз, розвиток окремих експертних теорій, створення автоматизованих систем у судовій експертизі за її окремими напрямами [69].

Інтеграційна функція експертології має важливе значення для формування й розвитку її наукових засад, які містять елементи або підсистеми чотирьох рівнів [70].

Отже, не викликає сумніву той факт, що судова експертологія відокремилась як самостійна наука від криміналістики. Якщо сьогодні тривають дискусії щодо юридичної природи криміналістики, то щодо синтетичної природи судової експертології не може бути сумнівів, оскільки саме в ній акумулюються знання інших галузей знань, передусім природознавчих і технічних наук, зауважує І. Пиріг [71].

Н. Клименко зазначає, що не можна погодитися із думкою, що обсяг предмета судової експертології слід обмежити вивченням закономірностей, характерних лише для загальної методології та структури експертного пізнання. Будь-яка теорія має реалізуватися в практичній діяльності тієї галузі, яку вона обслуговує. Тому судова експертологія, безпосередньо не вважаючи складовими свого предмета галузеві судово-експертні знання та практичні види судової експертизи, обслуговує експертну практику опосередковано, шляхом розроблення загальних теоретичних засад і засад сучасної експертної методології, яка охоплює типові методи й методики, що ґрунтуються на базових інструментальних засобах і сучасній електронно-обчислювальній техніці та мають відігравати роль методологічних орієнтирів під час побудови галузевих експертних дисциплін і характерних для них експертних методів, методик та технологій [72]. Судова експертологія має взяти на себе «наукове обслуговування» усієї багатогранної практичної судово-експертної діяльності та процесуального інституту, а також галузевої професійної корпорації, що діє в межах судочинства [73]. У тісній взаємодії із процесуальною наукою судова експертологія має активно вдосконалювати правові засади державної політики в галузі судового-експертного забезпечення правосуддя [74].

Заслуговує на обговорення ще одна позиція українських учених. Судова експертологія не може залишитися осторонь розроблення наукових засад організаційно-управлінського аспекту, які б

---

[69] Там само.

[70] Там само.

[71] Пиріг І. В. Сутність судової експертології … .

[72] Клименко Н. І. Загальна теорія … . URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpifyua_2013_2_18 (дата звернення: 18.11.2023).

[73] Там само.

[74] Там само.

забезпечували найбільш ефективне функціювання державних судово-експертних установ як важливої складової судоустрою та судочинства [75].

На думку Н. Клименко, судова експертологія як наука має «потурбуватися» про відновлення своїх кадрів: як науковців, так і експертів-професіоналів. Саме тому розроблення предмета і змісту навчальної дисципліни «судова експертологія» також є невідкладним завданням науки [76].

Зважаючи на наведене вище, І. Пиріг констатує, що судова експертологія є самостійною галуззю знань, яка належить до гібридних або інтегративних наук і синтезує комплекс суспільних, природознавчих і технічних наук [77]. На думку І. Пирога, система судової експертології має містити загальну частину (як основу теоретичних знань) та особливу (спрямовану на розв'язання проблем практики):

- загальна частина (концептуальні основи (засади)) судової експертології має містити такі розділи: формування та розвиток учень про судову експертизу; предмет, система, завдання та принципи судової експертології; природа та місце в системі наукових знань; учення про методи експертного дослідження; систематизація та класифікація знань у судовій експертології; експертна техніка; теорія експертного прогнозування та передбачення; експертна профілактика; поняття та загальна характеристика експертних методик; психологічні основи експертного дослідження та експертні помилки.
- особлива частина має містити методики проведення окремих видів судових експертиз: дактилоскопічної, холодної зброї, трасологічної, балістичної, почеркознавчої, технічного дослідження документів, портретної, вибухотехнічної, економічної, хімічної, біологічної, технічної тощо [78].

Е. Сімакова-Єфремян, звертаючись до історії виникнення судової експертології, зазначає, що перший найбільш докладний аналіз предмета теорії судової експертизи провели 1973 р. А. Вінберг і Н. Малаховська, які ввели в науковий обіг новий термін — «судова експертологія», визначили її предмет як закони та методологію формування й розвитку судових експертиз, закономірності дослідження їхніх об'єктів, що їх здійснюють на підставі спеціальних знань, які привнесено з базових (материнських) наук і які трансформуються за допомогою порівняльного судового експертознавства в систему наукових прийомів, методів,

---

[75] Сегай М. Я. Судебная экспертология: объект … ; Клименко Н. І. Загальна теорія … . URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpifyua_2013_2_18 (дата звернення: 18.11.2023).

[76] Клименко Н. І. Загальна теорія … . URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpifyua_2013_2_18 (дата звернення: 18.11.2023).

[77] Пиріг І. В. Сутність судової експертології … .

[78] Пиріг І. В. Судова експертологія … .

засобів і методик розв'язання завдань судових експертиз, що проводяться в межах правового регламентування в тих організаційних формах, які забезпечують значення висновків судових експертів у цивільному та кримінальному судочинстві. Водночас провідна роль належить саме «порівняльному судовому експертознавству» — порівняльному вивченню різних судових експертиз для визначення наявних загальних принципів, структурних зв'язків і відносин спільності їхнього походження. На думку Е. Сімакової-Єфремян, термін «експертознавство» не відображає сутності його тлумачення авторами концепції, оскільки його можна сприймати як науку про експерта, а не про експертизу. Саме тому потрібно говорити про теоретичні засади судової експертизи [79]. На її думку, на певну увагу заслуговують запропоновані А. Вінбергом і Н. Малаховською чотири рівні знань науки про судову експертизу: фундаментальні базові (материнські) науки; предметні судові науки; галузі предметних судових наук; практична діяльність — судова експертиза. Цей умовивід можна застосувати для побудови теоретичних положень судової експертизи. Так, не викликає сумнівів існування медицини в системі фундаментальних базових (материнських) наук; її предметною судовою наукою є судова медицина, яка має свої предметні галузі: судово-медичну танатологію, судово-медичну гістологію, судово-медичну травматологію, судово-медичну токсикологію, судово-медичну генетику тощо, які так само є основою (фундаментом) відповідних видів судових експертиз у практичній діяльності. Водночас не можна обійти увагою той факт, що положення, висловлені А. Вінбергом і Н. Малаховською про предметні судові науки, так і не мали розвитку: до сьогодні науковці не виокремили такі науки, як судова фізика, судова біологія, судова пожежотехніка тощо [80].

За Е. Сімаковою-Єфремян, результати анкетування судових експертів свідчать про те, що тільки 4 % респондентів висловилися на користь необхідності розроблення базових судових наук за всіма напрямами експертних досліджень, 44 % — на користь необхідності розроблення базових судових наук за окремими напрямами; 37 % — не вбачають у цьому необхідності взагалі, 15 % — не змогли висловити свою позицію. Результати анкетування свідчать про те, що формування предметних судових наук за всіма напрямами судово-експертних досліджень не отримало визнання більшості науковців і практиків у галузі судової експертизи. Цю тенденцію підтверджує реальний стан розвитку судової експертизи, адже до сьогодні (окрім судової медицини, судової психології, судової психіатрії, судової балістики та деяких інших судових наук) так і не створено бази для розвитку інших. Утім, на рівні

[79] Сімакова-Єфремян Е. Б. Комплексні судово-експертні дослідження: теорія та практика : монографія. Харків, 2016. 456 с.

[80] Там само.

комплексних судово-експертних досліджень сформувалися окремі предметні судово-експертні галузі знань і методики відповідних видів судових експертиз, які отримали науково обґрунтовану методологічну базу (наприклад, комплексні судові ґрунтознавчо-трасологічні, біотрасологічні, медико-криміналістичні, медико-інженерно-транспортні дослідження тощо) [81].

1.2 Системно-структурна побудова судової експертології

Наукові засади судової експертології — це певна система знань, яка (одночасно із розробленим фундаментальним методологічним понятійним і категоріальним апаратом) містить також окремі теорії, характерні для різних класів, родів і видів експертиз. З іншого боку, названі основи як система мають відповідну логічну структуру. Саме така структура, відображаючи предмет судово-експертної діяльності, відповідає на питання про те, якою є внутрішня організація висловлюваних нею теоретичних знань, що втілено в послідовному й необхідному зв'язку її утворювальних елементів, упорядкованих у єдине знання. Вище ми вже порушували питання структурування судової експертології в історичному контексті, а в цьому підрозділі ставимо за мету окреслити ті положення, що стосуються різних поглядів науковців на систематику (структуру) судової експертології та презентувати власну позицію.

У процесі аналізування логічної структури судової експертології необхідно з'ясувати, як саме в організації її теоретичних побудов відбилися особливості її предмета. Це пов'язано з тим, що достовірні знання будь-яка наукова теорія висловлює у розгорнуто-конкретній і системно-понятійній формі, коли відповідає на питання про сутність предмета пізнання. Саме з таких позицій слід розглядати структуру наукових засад судової експертології: як комплексного інтегративного знання, у якому втілено не одну, а певну систему взаємозалежних теоретичних побудов.

Зауважимо, що питання системно-структурного аналізу наукових засад судової експертології стали предметом спеціального аналізування й обговорення фахівців після оприлюднення фундаторами судової експертології власних підходів до порушеної проблематики в концепції науки судової експертології. За запропонованим науковцями первісним

[81] Сімакова-Єфремян Е. Б. Комплексні судово-експертні дослідження … .

варіантом ця «галузь знання була системою, що складається з двох основних частин:

1) загальнотеоретичної частини, яка містить такі елементи:

- сутність предмета цієї науки;
- її закони та методологія формування й розвитку судових експертиз;
- місце в системі наукового пізнання;
- наукові засади порівняльного судового експертознавства та його функції;
- узагальнене (гносеологічне) поняття об'єктів судових експертиз;
- історія виникнення та розвитку судових експертиз;
- учення про характеристики й ознаки об'єктів порівняння;
- завдання судових експертиз;
- правові та організаційні засади судової експертології;
- характеристика експерта як суб'єкта пізнання і його діяльності;
- низка інших питань;

2) види та сутність предметних судових експертиз як елементів цілісної системи судової експертології» [82].

Пізніше наведену вище концепцію скоригували: «Система науки судової експертології була представлена на чотирьох рівнях, серед яких:

1) фундаментальні базові (материнські) науки (суспільні, природні, технічні тощо);

2) предметні судові науки (криміналістика, судова фізика, судова хімія та ін.);

3) галузі предметних судових наук (судова трасологія, судове матеріалознавство, судова бухгалтерія тощо);

4) предметні судові експертизи» [83].

На переконання вчених, наукові засади судових експертиз формуються або безпосередньо на базі материнських наук, або завдяки трансформуванню цих наук у судові експертні науки, їхні галузі та практичну діяльність — судові експертизи. М. Щербаковський, досліджуючи напрацювання А. Вінберга та Н. Малаховської, зазначав: «Вони одними з перших у спеціальній літературі позначили визначення загальної теорії судової експертизи як форми достовірного знання про закономірності та методологію формування наукових засад судових експертиз і виклали елементи її структурної побудови. Серед останніх було виокремлено:

---

[82] Щербаковський М. Г. Судова експертологія … .

[83] Тертишник М. В., Варава В. В., Сачко О. В. Судова експертологія : підручник. Харків, 2021. 280 с. URL:

- морфологічне вчення про симптоми, характеристики й ознаки досліджуваних об'єктів;
- учення про судову субстанціологію;
- учення про методи наук у судових експертизах;
- учення про логіку в судовій експертизі;
- учення про суб'єкт судової експертизи;
- учення про структуру зв'язків і відносин;
- загальна проблема розв'язання експертних завдань;
- проблема експертних інформаційних фондів;
- проблема комплексного експертного дослідження;
- теорія експертної профілактики;
- учення про організаційні форми судової експертизи, наукову організацію праці в експертній діяльності, координацію судових експертних установ» [84].

Як перспективні елементи судової експертології науковці виокремили: учення про об'єкти судових експертиз; судову ідентифікацію; методи експертного дослідження; учення про діагностику та ситуацію в експертизах та ін. [85] Слід зазначити, що пропозиції вчених щодо системи науки судової експертології стали предметом широкого критичного аналізування й обговорення.

Б. Гордон наголошує на некоректності вживання в назві наук першого рівня терміна «фундаментальні», оскільки цей термін належить до наук різних категорій: «До предметних судових наук, крім криміналістики, науковці віднесли судову медицину, і навіть "судові" фізику, хімію, біологію, психологію, психіатрію. Водночас із схеми випали ті, що реально існують — судові фотографія, автотехніка, аналітика, товарознавство та відповідні їм базові науки. У схемі серед предметних судових наук немає "судової математики", але є "судові" представники інших фундаментальних наук» [86]. Б. Гордон запропонував власну схему системи судової експертології, де поміж базових наук представлені: криміналістика та поліграфія; військові науки та фотографія; аналітика та товарознавство; транспортні науки та медицина, а також генетика та серологія, кожна з яких утворює предметні судові науки, а ті так само формують відповідні види експертизи.

Не вбачаємо за доцільне зупинятись на цій схемі через неоднозначне й суперечливе трактування науковцем пропонованих ним наук. Проте акцентуємо увагу на тому, що подібна критика предметних судових наук в інтерпретації фундаторів судової експертології не єдина,

---

[84] Щербаковський М. Г. Судова експертологія … .

[85] Тертишник М. В., Варава В. В., Сачко О. В. Зазнач. твір.

[86] Гордон Б. Е. К вопросу о системе судебной экспертологии. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1985. Вып. 31. С. 15—21.

висловлена у спеціальній літературі, що цілком зрозуміло. Частково це зумовлено тим, що предметні судові науки, які належали до системи запропонованої «науки судової експертології», не відповідали вимогам наукознавства. Так, на переконання К. Шакірова, наукові знання мають бути систематизовані, поза системою немає науки. Систематизувати знання слід насамперед у межах самої предметної науки, хоча б в аспекті визначення свого предмета. Окрім того, дані конкретної галузі знання (фізики, хімії, біології тощо), якщо їх застосовують у судово-експертній діяльності, зазвичай аналізують і певною мірою систематизують у межах криміналістичної науки, оскільки названі предметні судові науки (за винятком судової медицини, судової психіатрії, судової бухгалтерії) не сформували власної теорії та методології саме як судових наук [87].

Щодо цього висловлювали свої позиції й інші науковці, які після докладного аналізування порушеної проблематики також констатували відсутність реальних підстав визнати окремі галузі знань предметними судовими науками. Так, К. Шакіров зауважив, що теза існування судової фізики є недостатньо аргументованою, оскільки «судова фізика сприймається як сукупність методів, прийомів, засобів, що застосовуються у криміналістиці, але жодної експертизи, особливо криміналістичної, немає без фізики» [88].

Слід зазначити, що окремі науковці взагалі критично сприйняли пропозиції фундаторів судової експертології. На переконання цих науковців аналізування запропонованої системи дає змогу виявити в ній низку протиріч і положень, що є непереконливими. Так, ані психологія, ані математика, ані інші галузі, окреслені засновниками цієї науки, не є для криміналістики базовими, адже вона сама є материнською наукою. Ситуація не стає зрозумілішою й у разі, якщо під предметною судовою наукою розуміти не всю криміналістику загалом, а лише криміналістичну техніку. За таких умов можна констатувати, що у складі криміналістики є ще одна наука — предметна. Тоді виникає питання: криміналістику слід вважати предметною або материнською наукою? Очевидно, що судове почеркознавство, судове документознавство тощо є підрозділами криміналістичної техніки. Криміналістична техніка є складовою криміналістики. Відповідно, для предметної судової науки в цій схемі просто не залишається місця. Окрім того, зважаючи на те, що практична діяльність є об’єктом вивчення науки, таку діяльність можна розглядати як невід’ємну складову науки, призначену для перевірки й апробації здобутих наукою результатів. Традиційний поділ науки та практики є виправданим за винятком одного: коли йдеться про аналізування й оцінювання наукового знання. Оскільки практичні

[87] Шакиров К. Судебная экспертология: проблемы и решения (от теории — к практике). Алматы, 2016. С. 61—81.

[88] Шакиров К. Указ. соч. С. 68.

потреби завжди є стимулом розвитку наукових галузей знань, незважаючи на те, що наука має певну автономію та внутрішні закономірності розвитку, можна говорити лише про відносну незалежність від її практичної діяльності. Особливо це є актуальним для судової експертизи, яка за свою сутністю є провідником досягнень науки й техніки у судочинство.

Свій погляд на системну будову загальної теорії судової експертизи виклав І. Алієв [89], виокремивши п'ять розділів із подальшим поділом кожного розділу на складові:

«1. Методологічні засади загальної теорії судової експертизи:

- поняття, система, методологія та функції загальної теорії судової експертизи; закономірності загального та спеціального порядку, що лежать у її основі;
- диференціація та інтеграція знань у загальній теорії судової експертизи;
- систематизація та класифікація знань у загальній теорії судової експертизи;
- розробка понятійного апарату у загальній та окремих теоріях судової експертизи;
- місце загальної теорії судової експертизи у системі наукового знання;
- роль загальної теорії судової експертизи у розвитку судових експертиз.

2. Предмет, об'єкти, суб'єкти та завдання експертної діяльності:

- учення про предмет та завдання загальної теорії судової експертизи;
- учення про об'єкти судової експертизи, їхні характеристики й ознаки;
- учення про суб'єкт експертної діяльності та її системно-функціональний аналіз;
- логічні засади експертного дослідження;
- етико-психологічні аспекти експертної діяльності;
- ефективність експертної діяльності.

3. Методи та методики у структурі експертної діяльності:

- учення про методи експертної діяльності;
- поняття, принципи та структура будови експертної методики;
- інтеграція об'єктових і методичних знань у процесі створення та модифікації експертних методик;
- проблеми апробації, впровадження та стандартизації експертних методик;

[89] Алиев И. А. Проблемы экспертной профилактики … .

- математичні моделі та алгоритми розв'язання експертних завдань і проблема комп'ютеризації експертної діяльності;
- наукові основи формування банків даних та автоматизованих робочих місць.

4. Інфраструктура та процесуальна функція судової експертизи:

- судова експертиза як процесуальний інститут та основна форма використання спеціальних знань і досягнень науково-технічного прогресу в судочинстві;
- судова експертиза на попередньому слідстві;
- експертиза у суді з кримінальних проваджень і цивільних справ;
- експертиза в господарському та адміністративному процесах;
- висновок судового експерта у системі процесуального доказування;
- експертна профілактична діяльність;
- закономірності організації експертних установ, їх роль у розвитку теорії та практики судової експертизи.

5. Окремі теорії судової експертизи:

- принципи побудови окремих класів і родів судових експертиз;
- теорія експертної ідентифікації;
- теорія експертної діагностики;
- теорія експертної класифікації;
- теорія експертної профілактики» [90].

Оцінювання системи загальної теорії судової експертизи, запропонованої її фундаторами та І. Алієвим, свідчить, що вчені розкривали їх із позиції максимальної деталізації структурних елементів. Проте якщо перші зводять зміст загальної теорії до сукупності вчень, теорій і проблем, то в І. Алієва воно не має подібного чіткого вираження та містить (поряд із названими елементами) практично всю сукупність відомих наукових конструкцій, а саме: закони, закономірності, принципи, поняття, методологічні засади, методи, функції тощо.

Окрім того, переконані, що запропонована І. Алієвим структура певною мірою змішує теоретичні положення. Так, окремі елементи системи, що мають єдину системоутворювальну ознаку, учений розміщує в різних розділах (наприклад, сферу експертної діяльності окремо розглянуто у другому, третьому та четвертому розділах). Наголошуємо, що в наведеній системі в окремих позиціях не дотримано методологічних вимог щодо їхньої простоти та стрункості, що у філософській літературі отримало визначення мінімізації понятійних систем. У цьому аспекті науковці підкреслюють, що вимога мінімізації

---

[90] Алиев И. А., Аверьянова Т. В. Концептуальные основы общей теории судебной экспертизы. Баку, 1992. С. 63—65.

полягає в тому, що підґрунтя теоретичної системи має містити якнайменше вихідних незалежних понять і відносин між ними [91]. На їхнє переконання, дотримання вимог мінімізації сприяє більш високому рівню внутрішньої організації теорії та точнішому виявленню субординації її елементів, завдяки чому підвищується рівень єдності й цілісності знання. Складно не погодитися з такими висновками, адже якщо в теоретичній системі відсутня хоча б деяка мінімізація, це спричиняє невпорядковане зібрання фактів, законів і принципів, не сформованих у систему [92].

Іншу інтерпретацію системи наукового підґрунтя теорії судової експертизи запропонувала С. Бичкова, окресливши наукові засади судової експертизи чотирма великими блоками, кожен з яких має характерні саме для нього елементи у вигляді вчень та інших теоретичних конструкцій:

«1. Методологічні засади загальної теорії судової експертизи:

- поняття, функції, методологічне значення загальної теорії судової експертизи;
- система загальної теорії судової експертизи;
- мова судової експертизи;
- вчення про судову експертизу як науково-практичну діяльність;
- вчення про предмет і завдання судової експертизи;
- вчення про об’єкти судової експертизи;
- вчення про наукові підходи та методи у судовій експертизі;
- вчення про суб’єкт судової експертизи як професійну діяльність;
- вчення про закономірності формування та розвитку судових експертиз;
- вчення про інформаційні процеси у судовій експертизі;
- вчення про експертне прогнозування.

2. Експертна техніка:

- загальні засади криміналістичної техніки;
- вчення про експертні технології.

3. Експертна тактика:

- загальні засади експертної тактики;
- вчення про методичні засади експертного дослідження;
- теорія розв’язання експертних завдань;
- вчення про висновок експерта.

4. Методика експертного аналізу окремих видів злочинів:

---

[91] Баксаков А. Я., Туленков Н. В. Методология научного исследования : учеб. пособ. Киев, 2004. 216 с.

[92] Там само.

- загальні засади методики експертного аналізу окремих видів злочинів;
- вчення про дослідження ситуації у судовій експертизі;
- вчення про слідчо-експертні (експертні криміналістичні) завдання;
- основні положення окремих методик експертного аналізу конкретних видів злочинів» [93].

Зазначимо, що С. Бичкова розробила власну оригінальну систему наукових підвалин теорії судової експертизи [94], яка вирізняється тим, що не повторює запропоновані раніше в науці конструкції. Окрім того, учена зробила спробу розширити тлумачення засад теорії судової експертизи: додала до них розділ про оцінювання методики експертного аналізування злочинів, чого раніше ніхто не робив. Проте саме цю новацію (четвертий розділ запропонованої системи — методику експертного аналізування окремих видів злочинів) деякі науковці визнали вельми сумнівною, адже це явно виходить за межі компетенції експерта. Проте четвертий розділ запропонованої С. Бичковою системи містить типові експертні завдання, що виникають залежно від виду злочину; характер та форми застосування конкретних спеціальних знань під час розслідування злочинів, а найголовніше — типізацію видів спеціальних знань за видами злочинів. Тож якщо оцінити зміст цього розділу, то в ньому зроблено загалом удалу спробу показати за допомогою конкретних прикладів (зокрема, аналізування розслідування дорожньо-транспортної пригоди) можливості широкого застосування спеціальних знань у процесі реконструкції обставин розслідуваної події. Водночас науковиця максимально зважає на межі компетенції судового експерта, не поширюючи свою систему на правове оцінювання досліджуваної події, а акцентуючи увагу на «технічному» боці конкретної пригоди, яку можна доволі повно реконструювати за допомогою спеціальних знань [95].

Певні заперечення спричиняє найменування розділу «Експертна тактика», оскільки в ньому йдеться про методичні засади експертного дослідження, а також про теорію розв’язання експертних завдань.

Що ж до запропонованої вченою конструкції системи загальної теорії судової експертизи загалом, то хотілося б звернути увагу на її твердження: «Елементи першого розділу, а саме методологічних основ загальної теорії судової експертизи, умовно диференціюються на три групи: які належать безпосередньо до методологічних основ загальної

---

[93] Бычкова С. Ф. Становление и тенденции развития науки о судебной экспертизе. Алматы, 1994. С. 147—156.

[94] Её же. Судебная экспертиза: научные, организационно-правовые и методические основы : учеб. пособ. В 4 т. Т. 2. Алматы, 2002. С. 126—136.

[95] Бычкова С. Ф. Становление и тенденции … . С. 260—261.

теорії судової експертизи; до експертної діяльності та до основних закономірностей розвитку наукових засад експертної діяльності» [96].

Якщо звернути увагу на те, що найменування елементів першої групи першого розділу відповідають назві самого розділу, то виникає питання: чи належить решта двох груп, що містять елементи поняття «експертної діяльності» і «основних закономірностей розвитку наукових засад експертної діяльності», до методологічних засад загальної теорії судової експертизи? За змістом викладеної вченою структури теорії судової експертизи, швидше за все, так, але тоді постає наступне питання: наскільки правомірним є поєднання у розділі про методологічні засади самостійних груп, що не належать до них? Саме тому доречно уточнити, що мається на увазі під «методологічними основами».

Висловлене вище зауваження також стосується фактів зведення до одного рівня різних за формою та змістом теоретичних конструкцій. Зокрема, в аналізованій системі як однакові елементи структури наведено вчення про закономірності формування та розвитку судових експертиз і вчення про предмет та завдання судової експертизи, учення про об'єкт судової експертизи тощо. Складно не помітити, що перша теоретична конструкція — учення про закономірності формування та розвитку судових експертиз, по суті, про пізнавані закономірності, як більш загальна має містити знання і про предмет, і про завдання, і про об'єкти судових експертиз, отже, саме тому має співвідноситися із цими знаннями як спільне з окремим.

Окрім того, на наше переконання, у запропонованій системі також не зовсім коректно здійснено поділ єдиного знання про один об'єкт — експертні завдання — на кілька самостійних елементів загальної теорії. Також складно зрозуміти, який сенс має розподіл за різними розділами: «Учення про предмет та завдання судової експертизи»; «Теорія вирішення експертних завдань» і «Учення про слідчо-експертні (експертні криміналістичні) завдання», що складають єдину систему знання. Можливо, ці елементи могли б отримати єдину назву в загальній теорії судової експертизи, оскільки покликані досліджувати науковими методами той самий пізнавальний об'єкт — експертне завдання.

Варто визнати, що (відповідно до принципу процесуальної незалежності судового експерта) постановка питання про «слідчо-експертні завдання», яке б обґрунтування, зокрема теоретичне, не вкладали в зміст цього поняття, що не відповідає ані чинному законодавству, ані усталеному розумінню теоретичних засад судово-експертної діяльності.

Слід також звернути увагу на те, що в розділі «Експертна тактика», запропонованому С. Бичковою, елементи не перебувають у логічному зв'язку з найменуванням розділу. Так, «Учення про

[96] Там само. С. 151.

методичні засади експертного дослідження», «Теорія вирішення експертних завдань» і «Учення про висновки експерта» (якщо звернути увагу на їхню змістовну спрямованість) не мають жодного відношення до питань тактики провадження експертизи не тільки з позиції окремих учених (тому, що передусім належать до методичних аспектів експертного дослідження), а й тому, що сама постановка питання про експертну тактику в запропонованому варіанті має дещо надуманий характер і не має практичного значення. Про це свідчить відсутність і вичерпного аналізування цього поняття, і обґрунтованості необхідності його розвитку в загальній теорії судової експертизи.

Зауважимо, що головний недолік запропонованої системи — орієнтування науки про судову експертизу тільки на теоретичне аналізування й обґрунтування проблем кримінально-правового характеру. За такого підходу структуру запропонованої вченою загальної теорії судової експертизи можна розглядати як складову криміналістичної науки (у запропонованому пізніше варіанті), але предмет цієї теорії загалом не різнитиметься із визначенням предмета криміналістики, сформульованим окремими науковцями [97].

Отже, дослідження запропонованої системи та структури наукових засад судової експертизи дає змогу дійти висновку про необхідність посилити обґрунтованість окремих викладених положень і, за можливості, інакше сконструювати цю структуру для поширення її предметної галузі на сферу цивільного, господарського й адміністративного судочинства, а також виключити акцентування наукових положень судової експертизи лише на одному окремому її боці.

Наголосимо, що пошук оптимального розв’язання порушеної проблеми триває до сьогодні, тому вважаємо за доцільне висловити власні міркування, безумовно, припускаючи водночас можливість інших підходів, що можуть не збігатися із пропонованими. Водночас у процесі побудови будь-якої теоретичної конструкції слід зважати передусім на принцип відповідності системи та структури змісту структурі об’єкта. Дотримуючи цього принципу, основними елементами наукових засад судової експертизи слід вважати ті положення, що відповідають визначенню судової експертології як науки, а саме:

1) положення, що відображають пізнання об’єктивних закономірностей дійсності й розкривають уявлення про поняття і зміст загальної теорії; її предмет, мету й завдання; місце в системі наукового знання, тобто методологію становлення, формування та розвитку судової експертизи як наукового знання;

---

[97] Ткач Ю. Д. Теоретичні основи криміналістики (періодизація, поняття, система, міжнауковий статус) : монографія / за наук. ред. О. А. Кириченка. Одеса, 2007. 176 с.

2) положення, що забезпечують пізнання об'єктивних закономірностей дійсності, які розкривають наукові, правові, організаційні й методичні засади здійснення судової експертизи як різновиду експертної діяльності.

Такий поділ наукових засад судової експертизи є доволі умовним, проте він дає змогу конкретизувати розглядуване знання відповідно до вимог наукового осмислення його змісту не просто як теорії, а як відображення конкретної практичної діяльності. Зважаючи на викладене, загальну теорію судової експертизи можна викласти як систему з такою структурою:

- теорія судової експертизи;
- наукові засади судової експертизи як практичної діяльності;
- організаційні й методичні засади судової експертизи;
- основи правового регулювання судової експертизи;
- окремі теорії судових експертиз.

Кожен із розділів наведеної структури ґрунтується на теоретичних конструкціях різного рівня спільності, коли дотримано принцип обов'язкового поширення їх на весь об'єкт пізнання — судові експертизи. Більш докладна структура загальної теорії судової експертизи може мати такий вигляд:

1. Уведення в теорію та методологію судової експертизи:
- предмет загальної теорії судової експертизи;
- методологічні засади загальної теорії судової експертизи;
- система загальної теорії судової експертизи;
- завдання та функції загальної теорії судової експертизи;
- понятійний апарат (мова) загальної теорії судової експертизи.
2. Наукові засади судової експертизи як практичної діяльності:
- учення про предмет судової експертизи;
- учення про завдання судової експертизи та рівні їх розв'язання;
- учення про об'єкти судової експертизи;
- учення про методи судової експертизи;
- учення про судового експерта та структуру експертного пізнання;
- загальні засади класифікації судових експертиз.
3. Організаційні й методичні засади судової експертизи:
- учення про наукову організацію судово-експертної діяльності;
- учення про засади побудови методик експертного дослідження.
4. Основи правового регулювання судової експертизи:
- судова експертиза як інститут спеціальних знань у судочинстві;

- учення про висновки судового експерта.

5. Окремі теорії судових експертиз.

У наведеній структурі окремі теорії складають самостійний розділ: це теорії окремих видів судових експертиз або наукові положення, що поширюються на окремі аспекти експертної діяльності (наприклад, теорія експертної ідентифікації, теорія експертного прогнозування тощо). Водночас до характеристики судової експертології як знання припустимо запропоноване окремими вченими її визначення як метатеорії, тобто теорії вищого рівня щодо інтегрованих нею наукових положень окремих теорій, що стосуються експертної діяльності.

І. Алієв і Т. Авер'янова виклали таку структуру у фундаментальній праці [98]: переорієнтували розділ про суб'єкта судової експертизи в розділ про суб'єкта судово-експертної діяльності та доповнили його розділом «Висновок експерта в системі процесуального доказування», чим додали до структури загальної теорії судової експертизи процес, який належить до результатів діяльності експерта. Окрім того, запропонували таке визначення загальної теорії судової експертизи: «Це система світоглядних і праксеологічних принципів як самої теорії, так і її об'єкта — експертної діяльності, окремих теоретичних побудов у цій галузі наукового знання, методів розвитку теорії та здійснення експертних досліджень, процесів та відносин — комплексне наукове відображення судово-експертної діяльності як єдиного цілого» [99]. Слід віддати належне цим авторам, які доволі докладно та критично проаналізували всі наведені вище й інші запропоновані вченими погляди на предмет, систему та структуру наукових засад теорії судової експертизи. Окремо зауважимо, що вчені критично дослідили праці К Шакірова щодо визначення ним загальної теорії судової експертизи, звернувши увагу на те, що «така концепція загальної теорії судової експертизи викликає відомі заперечення. Предметом аналізованої теорії як теорії судової експертизі, тобто певної галузі практичної діяльності, можуть бути лише об'єктивні закономірності самої цієї діяльності, а не розвитку її методологічних, правових та організаційних засад, оскільки:

по-перше, є сферою дослідження наукознавства, що, зрозуміло, не виключає участі у цих дослідженнях фахівців у галузі судової експертизи;

по-друге, є сферою дослідження кримінально-процесуальної науки. Розгляд судової експертизи як процесуального інституту, процедур її проведення на різних стадіях судочинства, у кримінальному, цивільному, господарському, адміністративному процесах і справах про адміністративні правопорушення не є предметом загальної теорії судової

[98] Алиев И. А., Аверьянова Т. В. Указ. соч.

[99] Алиев И. А., Аверьянова Т. В. Указ. соч.

експертизи, та й взагалі предметом теорії, а є саме викладом нормативного матеріалу, хоча б навіть із коментарями;

по-третє, належить до компетенції такої науки, як наука управління, її розділу наукової організації праці експерта. Що ж до закономірностей формування та розвитку методичних основ, вони є лише частиною тієї практичної діяльності, що становить об'єкт загальної теорії судової експертизи» [100].

Щодо цього К. Шакіров наголошував: «Відмінність запропонованої нами системи загальної теорії судової експертизи від інших, що трапляються у спеціальній літературі, полягає в тому, що в ній насамперед виокремлено дві доволі самостійні структури судової експертизи як єдиного знання: наукознавчу та праксеологічну (у сенсі найбільш доцільної науково-практичної діяльності, що формується на підставі загальних норм, узагальнення та акумуляції досвіду), водночас особливість кожного елемента структури виражено теоретичними конструкціями, що за своїм змістом реально підтверджують сувору належність до статусу поданої структури. Наприклад, якщо перший розділ — "Уведення в теорію та методологію судової експертизи" — представлений положеннями, що висвітлюють проблеми загальної теорії як наукового знання, що мають наукознавчий характер, то в інших розділах розкрито теоретичні положення, що безпосередньо характеризують наукові засади експертної діяльності» [101]. Учений також констатував, що недотримання окремими науковцями логічної послідовності в окресленні концепцій системи загальної теорії судової експертизи (прирівняної до науки судової експертології) часто призводить до змішування в пропонованих структурах різних за предметною спрямованістю вчень, теорій, принципів і положень, які висвітлюють різні боки загального об'єкта дослідження. Наприклад, учення про предмет і завдання судової експертизи як практичної діяльності, а не теорії, окремі науковці вважають методологічними засадами загальної теорії судової експертизи, що є не зовсім правильним [102].

Аналізування напрацювань науковців дає змогу акцентувати увагу на тому, що саме потреба в наукознавчому осмисленні загальної теорії судової експертизи як сформованого наукового знання, що є відображенням усієї сфери судово-експертної діяльності, змушує аналізувати це знання як самостійне для виявлення й уточнення та відмежування його предмета з інших наукових галузей. Окрім того, жоден учений, який аналізує будь-яку нову наукову галузь, що тільки формується, не може уникнути дослідження наукознавчих аспектів,

---

[100] Алиев И. А., Аверьянова Т. В. Указ. соч.
[101] Шакиров К. Указ. соч. С. 61—81.
[102] Там само.

навіть якщо цю науку позиціоновано в перспективі як прикладну. Не слід чекати, що прийдуть фахівці з галузі наукознавства і все розкладуть по поличках. Окремо наголосимо, що наукознавчі проблеми судової експертизи, якщо вони затребувані, актуалізовані й потребують пошуку варіантів їх розв'язання, слід насамперед досліджувати в науковій сфері, що відображає цю галузь, а саме — у судовій експертології. Просуваючись шляхом жорсткого диференціювання знань, як пропонують науковці, необхідно віддати на вивчення методологам питання про методи загальної теорії судової експертизи:

- питання організації експертної діяльності — фахівцям у сфері наукової організації праці,
- розвиток теорії експертного прогнозування — ученим з відповідної галузі знань.

Однак практика свідчить, що ніхто, за винятком науковців, які мають відношення до судової експертизи, ніколи цілеспрямовано не розроблятиме ці питання. Зауважимо, що належне розв'язання проблем практики за допомогою аналізування її наукознавчих засад і навпаки — основна умова вдосконалення теорії та практичної діяльності. У цьому напрямі не є винятком і судова експертиза. Доречним убачаємо твердження про те, що будь-яка галузь наукового знання може плідно розвиватися, якщо вона перетворює свої теорії від початку їх виникнення на метод досягнення нового знання та практичного перетворення дійсності [103].

Водночас завдання перетворення концептуальних засад загальної теорії судової експертизи на метод досягнення нового знання про експертну діяльність та її практичного перетворення не можна покласти на будь-кого, за винятком фахівців цієї галузі знань, а саме — фахівців у галузі судової експертизи. Варто також пам'ятати про те, що, хоча наука й має певну автономію та внутрішні закономірності розвитку, але практичні потреби завжди є стимулом для розвитку наукових галузей знання, саме тому можна говорити лише про її відносну незалежність від практичної діяльності.

Отже, особливість запропонованого К. Шакіровим варіанта системи загальної теорії судової експертизи полягає в тому, що структура наукових засад судової експертизи, а саме судової експертології, ґрунтуючись на наукознавчих положеннях, надалі розкривається з позицій аналізування наукових, організаційно-методичних і правових засад експертної діяльності, а саме тих елементів, які (завдяки інтегративному характеру експертного знання) потребують теоретичного

---

[103] Костицький М. В. Логіка як методологія наукового пізнання (зокрема, в правознавстві). *Філософські та методологічні проблеми права*. 2014. № 1. С. 3—13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fmpp_2014_1_3 (дата звернення: 18.11.2023).

осмислення на єдиних засадах. Наприклад, організаційно-методичні засади судової експертизи мають спиратися на наукові підстави, що розкривають її сутність, які так само мають зважати на правові вимоги щодо належного провадження експертної діяльності у судочинстві.

К. Шакіров акцентував увагу на правових засадах експертної діяльності як системної складової аналізованої теорії. Це пояснюється тим, що за своїм змістом (структурними компонентами якого є наукові положення криміналістики, правових, суспільних, природничих і технічних наук) загальна теорія судової експертизи є передусім галуззю юридичної науки, що розвивається. Тут цілком прийнятні ті обґрунтування її юридичної сутності, якими свого часу схарактеризували криміналістичну науку.

Наголосимо, що згадані обґрунтування (про судову експертологію як галузь юридичної науки) полягають у такому:

- її предмет та об'єкти пізнання перебувають у сфері правових явищ;
- її службова функція, розв'язувані нею завдання належать до правової сфери діяльності державних органів, до правових процесів (розслідування, судовий розгляд);
- усі рекомендації, розроблювані загальною теорією судової експертизи для практики, мають чітко виражений правовий характер і мають ґрунтуватися на законі, відповідати його духу й букві, оскільки покликані забезпечити об'єктивне з'ясування істини у кримінальних провадженнях, цивільних, господарських та адміністративних справах;
- правова сутність цієї науки виявляється в нормативно-юридичній функції, характерній для неї як для галузі правознавства, під впливом якої багато наукових рекомендацій у сфері регулювання судової експертизи запроваджено на законодавчому рівні;
- судова експертологія пов'язана із багатьма науками, однак ці зв'язки мають допоміжний характер щодо її первісної основи, що базується на праві, процесуальній науці, а також експертній, слідчій і судовій практиці;
- історично загальна теорія судової експертизи трансформувалася в науку — судову експертологію, яка виникла саме в межах юридичних наук — криміналістики та кримінального процесу.

Маючи стосунок до сфери юридичних дисциплін і спираючись на потреби судової експертизи, судова експертологія орієнтується у своїх побудовах на принципи правового регулювання експертної діяльності, що дає змогу дійти висновку про те, що для неї характерні всі якості юридичної наукової теорії. Саме тому судова експертологія має досліджувати цей компонент, оскільки саме до її структури належать засади правового регулювання судової експертизи. Мабуть, саме це стало підґрунтям того, що науковці розташовують розділ «Висновок експерта

у системі процесуального доказування» у структурі загальної теорії судової експертизи.

Окремо зазначимо, що розглянуті вище питання щодо систематизації та структуризації наукових знань про судову експертизу та визначення її як предметної наукової галузі представлено в багатьох наукових працях. Якщо узагальнити вміщені в них думки, то (на тлі зростання ролі спеціальних знань у судочинстві) можна дійти висновку, що розвиток теорії та практики судової експертизи обумовлює необхідність певного переосмислення концепції загальної теорії судової експертизи як міждисциплінарної теорії. До того ж варто пам'ятати, що структура загальної теорії судової експертизи не зовсім рівнозначна розгляду в її межах правових та організаційних засад експертної діяльності, що в принципі пов'язано з певною уніфікацією законодавства про судово-експертну діяльність незалежно від виду судочинства. Тобто бачення судової експертології як науки про судово-експертну діяльність сьогодні набуває все більшої актуальності.

Із узагальненого визначення предмета судової експертології можна запропонувати таку модель загальної структури науки:

1. Загальна теорія судової експертизи:

- концептуальні основи судової експертології (предмет, завдання, система, функції);
- класифікація судових експертиз за родами й видами, учення про закономірності формування та розвитку родів і видів судових експертиз;
- учення про предмет і завдання судової експертизи;
- учення про об'єкти судової експертизи, їхні характеристики й ознаки;
- теорія експертної ідентифікації;
- теорія експертного діагностування;
- теорія експертного прогнозування;
- учення про форми та засоби комунікативної діяльності експерта;
- загальні положення окремих теорій конкретних родів і видів судових експертиз (поняття окремої експертної теорії, її предмета, завдань, об'єктів).

2. Правове забезпечення судово-експертної діяльності:

- експерт як суб'єкт правозастосовної та правотворчої діяльності, його правовий і професійний статус;
- фахівець як суб'єкт правозастосовної діяльності;
- правове підґрунтя діяльності державних судово-експертних установ і недержавних судово-експертних організацій, повноваження та відповідальність їхніх керівників;

- форма та зміст висновку судової експертизи, особливості його оцінювання й використання в судочинстві.

3. Організаційне забезпечення судово-експертної діяльності:

- судова експертиза як різновид практичної діяльності;
- організація, структура, функції державних і недержавних судово-експертних установ;
- інформаційне забезпечення судово-експертної діяльності;
- професійна діяльність і підготовка судового експерта, експертна дидактика;
- психологічні засади професійної діяльності судового експерта;
- професійна етика судового експерта

4. Судово-експертні технології:

- методологія судово-експертної діяльності;
- процес експертного дослідження та його стадії,
- судово-експертні методики, їхні типізація, стандартизація та паспортизація, валідація експертних методик;
- профілактична діяльність експерта, експертні помилки та їхня профілактика.

Можна побачити, що у стислому вигляді структура судової експертології містить чотири блоки, а саме:

1. Загальна теорія судової експертизи.
2. Правове забезпечення судово-експертної діяльності.
3. Організаційне забезпечення судово-експертної діяльності.
4. Судово-експертні технології.

Для порівняння вважаємо за доцільне навести структурну побудову, яку науковці раніше вже обговорювали та яка містить такі блоки:

1. Уведення в теорію та методологію судової експертизи.
2. Наукові засади судової експертизи як практичної діяльності.
3. Організаційні й методичні засади судової експертизи.
4. Основи правового регулювання судової експертизи.
5. Окремі теорії судових експертиз.

Незважаючи на деяку схожість розглядуваних окремих розділів системи судової експертології, вони мають різні підходи до конструювання системи наукового знання, що обслуговує судово-експертну діяльність. Це пов’язано із тим, що, як під час наукового аналізування, так і під час практичної діяльності, можна спиратися на дві основи досліджуваного знання про судову експертизу — наукову та праксеологічну, які водночас і взаємопов’язані, і доволі автономні (у процесі взаємодії змістовне підґрунтя цих засад має коригуватися або навіть удосконалюватися).

Зважаючи на критичні зауваження вчених щодо запропонованих вище структурних побудов наукових засад судової експертизи, а саме судової експертології, убачаємо за доцільне окреслити узагальнений варіант системи та структури аналізованої науки, яка сприйняла окремі положення, напрацьовані вченими та висвітлені ними у своїх наукових публікаціях.

Отже, системно-структурну побудову судової експертології можна окреслити через низку блоків і структурних складових, поміж яких:

1. Концептуальні засади судової експертології як галузі наукового знання: предмет, завдання, система судової експертології; її методологія та функції; понятійний апарат судової експертології як наукового знання.

2. Наукові засади судово-експертної діяльності:

- учення про закономірності формування та розвитку судових експертиз;
- учення про предмет судової експертизи;
- учення про завдання судової експертизи та рівні їх розв'язання (експертна діагностика; експертна ідентифікація; експертна ситуалогія);
- учення про об'єкти судової експертизи, їхні характеристики й ознаки;
- учення про методи судової експертизи;
- загальні засади класифікації судових експертиз;
- учення про експертне прогнозування;
- учення про експертну профілактику;
- учення про форми й засоби комунікативної діяльності експерта;
- загальні положення окремих теорій судових експертиз.

3. Методичні засади судово-експертної діяльності:

- учення про методологію судово-експертної діяльності;
- учення про принципи побудови та впровадження методик експертного дослідження.

4. Правові засади судово-експертної діяльності:

- учення про судову експертизу як інститут спеціальних знань у судочинстві;
- експерт як суб'єкт правозастосовної та правотворчої діяльності, його правовий і професійний статус;
- фахівець як суб'єкт правозастосовної діяльності;
- правове підґрунтя діяльності державних судово-експертних установ і недержавних судово-експертних організацій, повноваження та відповідальність їхніх керівників;
- учення про висновок експерта.

5. Організаційні засади судово-експертної діяльності:

- учення про наукову організацію судово-експертної діяльності;
- інформаційно-аналітичне забезпечення судово-експертної діяльності;
- організація професійної підготовки та діяльності судового експерта;
- психологічні засади професійної діяльності судового експерта та професійна етика судового експерта;
- міжнародна діяльність у галузі судової експертизи.

Результати аналізування наукових праць дають змогу констатувати, що судову експертологію можна схарактеризувати як науку, предметом якої є пізнання закономірностей формування та розвитку концептуальних засад експертного знання, а також наукових, організаційних, методичних і правових засад судово-експертної діяльності та розроблюваних на підставі пізнання цих закономірностей рекомендацій щодо науково обґрунтованого застосування судово-експертних знань у практиці всіх видів судочинства.

Визначено, що систематизація та структуризація всього комплексу знань про судову експертизу в межах науки судової експертології дають змогу не лише позиціонувати її як відокремлене та структуроване знання, а й розглядати із системних позицій ті елементи експертологічного знання, що найбільше придатні для вдосконалення судово-експертної діяльності як ефективні пізнавальні інструменти. З іншого боку, подібна систематизація сприяє виявленню проблемних питань, що потребують розв’язання. Поміж них слід виокремити питання оцінювання методологічної значущості судової експертології як відображення практичної діяльності, покликаної забезпечувати потреби судочинства.

2.
УЧЕННЯ ПРО ПРЕДМЕТ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

2.1. Формування закономірностей предмета судової експертизи

У процесі обговорення змісту теоретичних основ судової експертизи, що є дискусійним, дуже важливо звернути увагу на те, що, незважаючи на розбіжності наукових думок та окремих оцінок, існує спільне — те, що об'єднує позиції різних учених: вони єдині у своєму визнанні наукових засад теорії судової експертизи. Водночас істотним аспектом сучасного етапу обговорення є не повторення спроб виокремити з криміналістики «науку криміналістичної експертизи», а прагнення вже на новому методологічному підґрунті досліджувати наукові аспекти, які відображають сутність здійснення судово-експертної діяльності в судочинстві як самостійну систему знань.

Під час аналізу підстав для переосмислення наукових засад судової експертизи слід розглянути їхні причини, оскільки в цій сфері наукової та практичної діяльності відображаються ті самі закономірності, що характерні для становлення та формування будь-якої галузі наукового знання. Визнаючи можливість «конституювання» загальної теорії судової експертизи як самостійного напряму наукового знання, не можна ігнорувати наявність концептуальних теоретичних основ, що сформували свого роду фундамент для її становлення. Поміж цих основ переважна роль історично належить криміналістиці та процесуальній науці. Саме тому оцінювання наукових підвалин судової експертизи з позицій виявлення їх співвідношення з базовими знаннями материнських наук спричиняє значні складнощі та породжує відоме в науці явище «конфронтації». Така «конфронтація» виявляється під час взаємного зіставлення самостійної галузі знання, що корелюється із уже сформованими галузями науки — тими, що вже функціонують і самим перебігом розвитку нового знання рухаються до спільного застосування в одній галузі дослідження.

У такому разі слід звернути увагу на позиції тих науковців, які, розглядаючи проблеми становлення нового знання, зазначали, що для розвитку наукового знання з його диференціюванням, що постійно збільшується та змінюється, характерним є явище конфронтації теоретичних систем. Таке явище й усвідомлення необхідності його подолання сприяють синтезу знання. Формуються методи об'єднання наукового знання у результаті спроб інтегрування теоретичних систем, коли той самий об'єкт дослідження стає предметом різних теорій.

Розбіжності, що виникають одночасно, і протиріччя різних теорій можна розв'язати не шляхом прийняття однієї з них, а шляхом їх синтезування, у результаті чого виникає нова теоретична система [104].

Отже, для явища конфронтації теоретичних систем характерний не тільки відносний збіг предметних галузей, що є віддзеркаленням практичної діяльності, а й відмінність шляхів і способів здобуття результатів різними теоріями. Це явище сформувало суттєвий компонент проблемної ситуації, що виникла свого часу під час спроби реального оцінювання місця наукових засад судової експертизи, зокрема, у системі криміналістики. Ця проблемна ситуація, як і будь-яка інша, об'єктивно позначена трьома етапами свого діалектичного розвитку — підготовки, конфронтації та розв'язання.

Для першого етапу характерне лише виявлення в розвитку сталої науки, у нашому випадку — криміналістики, сукупності проблем, що продукують висування такої ідеї, яка зумовлює необхідність докорінних змін і переходу до наступного, другого етапу, у процесі якого наявна проблематика захоплює все більшу кількість галузей науки і саме цим перетворюється на проблемну ситуацію.

Щодо криміналістики цей етап ознаменований висуванням ідеї виокремлення криміналістичної експертизи як самостійної галузі знання, а також пропозиціями щодо формування науки криміналістичної експертизи. Однак цю ідею одразу відкинули як таку, що суперечить розвитку криміналістичної науки й не обумовлена практичними потребами. Розглядаючи подібну ситуацію з позицій висування гіпотези як передумови появи теорії, окремі вчені зазначали, що «перш ніж складеться теорія, виникають її подібні варіанти, різні вдалі ідеї, що виступають як передумови або зачатки майбутньої теорії. Увесь цей період підготовки формування теорії, починаючи від перших здогадів і закінчуючи практичною перевіркою наслідків, що випливають з припущення, є періодом становлення і затвердження гіпотези. Гіпотеза виникає не як автоматичний результат індукції, не як індуктивний висновок, а як одна з можливих відповідей на проблему, що виникла» [105].

Для криміналістики цей етап пов'язаний із висуванням концепції фундаторів судової експертології як самостійної галузі знання. У її структурі теоретичні положення криміналістичної експертизи розглядають уже як один з елементів поміж предметних судових наук, а саму криміналістику уявляють предметною судовою наукою нарівні із

---

[104] Основи методології та організації наукових досліджень : навч. посіб. для студент., курсант., аспірант., ад'юнкт. Київ, 2010. 352 с. URL: https://learn.ztu.edu.ua/pluginfile.php/6224/mod_resource/content/1/Osnovy_metodolohii_ta_orhanizatsii_naukovykh_doslidzhen.pdf (дата звернення: 18.11.2023).

[105] Сурмін Ю. П. Майстерня вченого : підручн. для науков. Київ, 2006. 302 с.

судовою медициною, судовою фізикою, судовою біологією тощо. Така концепція виходила за межі звичних уявлень про наукові засади судової експертизи, утім їхні пропозиції стали результатом попереднього розвитку положень (передусім цієї теоретичної галузі), заснованих на теоретичних засадах криміналістики, кримінального процесу й інших наук.

Оцінюючи процеси, що відбуваються на цьому етапі становлення судової експертології, слід навести судження науковців, які стверджують, що думка, переходячи від постановки проблеми до її розв'язання у формі гіпотези, робить стрибок, і саме тут відбувається розрив безперервного. Цей стрибок особливо спостерігається під час порівняння наукового розв'язання проблеми з рішенням, яке містить припущення. Надалі наука, можливо, строго логічно виводитиме припущення з іншого знання. Однак у момент становлення, висування гіпотези такого логічного висновку ще не існує. Саме у цьому прихована своєрідна діалектика мислення: на певному ступені руху мислення має зробити стрибок, дійти таких уявлень, які ще не мають достатнього ані логічного, ані практичного обґрунтування у сучасному стані науки. Думка має прийти до абсолютно нових уявлень. Вона має бути підготовлена, щоб зрозуміти необхідність прориву звичного кола уявлень, але вона не може ще чітко логічно або практично обґрунтувати законність виходу за це коло. Не зробивши цього прориву, вона не здатна, по суті, рушити вперед [106].

Потреба в новому нетрадиційному поясненні сформованого інтегративного знання про судову експертизу, його уніфікації, ущільненні, побудові концептуальної системи, що об'єднує під загальним початком окремі положення базових для практики судової експертизи наук, стала підґрунтям для формування аналізованої галузі наукового дослідження як самостійної теорії.

Виникнення цієї системи можна пояснити тим, що процес диференціювання базових материнських для судової експертизи наук, зокрема, криміналістики та кримінального процесу, сприяючи поглибленню наукового знання в «опікуваних» галузях, водночас призводив до послаблення системного розроблення методологічних і методичних питань залучення даних із суспільних, природничих та технічних наук у практику провадження судових експертиз і застосування їхніх результатів як доказової інформації. Проведені наукові дослідження у сфері судової експертизи не мали системного характеру, оскільки залежали передусім від суб'єктивного бажання вченого-криміналіста або процесуаліста розглянути конкретну експертологічну проблему.

---

[106] Костицький М. В. Логіка … . URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fmpp_2014_1_3 (дата звернення: 18.11.2023).

Про тенденцію, що склалася в цій галузі наукового знання, С. Бичкова справедливо зауважувала, що на сучасному етапі розвитку судової експертизи як наукової дисципліни не існує програм, спрямованих на усвідомлене, планомірне, цілеспрямоване підтримання її статусу як самостійної наукової одиниці. Недооцінювання важливості цього напряму зазвичай призводить до зміни й падіння статусу, а зрештою до припинення еволюції досліджуваної галузі знання як самостійної наукової дисципліни, яке супроводжують відповідні соціальні наслідки [107].

Ситуація в досліджуваній сфері посилювалася й тим, що в межах практичної експертної діяльності відбувався активний процес залучення нових технічних засобів, які потребували обґрунтування, постановки та розв'язання експертних завдань, що не належать до класу криміналістичних. І нарешті, необхідно звернути уваги на ту суттєву обставину, яка об'єктивно виникла у зв'язку з потребою визначити предметну галузь наукових засад судової експертизи.

Вітчизняні вчені наголошують, що у криміналістичній науці загалом утвердилося розуміння її предмета, запропонованого ще наприкінці 1960-х рр. і пізніше уточненого як науки про закономірності механізму злочину: виникнення інформації про злочин та його учасників; збирання, дослідження, оцінювання й використання доказів, а також заснованих на пізнанні цих закономірностей спеціальних засобів і методів судового дослідження та запобігання злочинам [108].

Наукова сфера судової експертизи, представлена на початку свого становлення переважно теорією криміналістичної експертизи, збігалася з предметною сферою криміналістики. Проте на наступних етапах розвитку вона об'єктивно вже не підпадає під дію наведеного визначення через те, що покликана досліджувати закономірності іншого порядку, не обов'язково пов'язаних із механізмом злочину. Оскільки згідно зі сформованими науковцями визначеннями, що судова експертиза — це дослідження матеріалів кримінального провадження, господарського спору, цивільної або адміністративної справи, то й галузь наукового знання, що її виражає, повинна мати своїм предметом пізнання закономірностей, зумовлених її практичною сферою, яка не завжди збігається із завданнями кримінального провадження.

Отже, у взаєминах теоретичної бази судової експертизи та її материнської науки — криміналістики виникало дедалі більше протиріч, що чітко окреслили наявність проблеми, яка потребує розв'язання. Описувану ситуацію можна проілюструвати висновками вчених про те, що емпіричне дослідження не може розпочатись доти, доки не виникне

---

[107] Бычкова С. Ф. Становление и тенденции … . С. 61—62.

[108] Криміналістика : підручник. У 2 т. Т. 1 / за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Малярової. Харків, 2018. 384 с.

суперечність між наявною теорією та можливістю її застосування до якоїсь нової предметної галузі. Складнощі полягають у неможливості застосувати старі способи пояснення до нового предмета дослідження [109].

Така проблема характерна для початкових етапів будь-якого нового дослідження. Безумовно, для того щоб уявити складнощі, які виникли у формі певної проблеми, необхідно на підставі наявного знання виокремити деякі сторони й елементи об'єкта, якій вивчають, як побудувати відповідну модель об'єкта, знайти потрібні ідеалізації тощо. Однак за винятком розвиненої здатності до абстрактного мислення та достатнього рівня знань потрібна ще й здатність помітити в ній певні складнощі, джерело проблеми і так її сформулювати, щоб її розв'язання передбачало вихід [110].

Подібне завдання у вигляді постановки та власного обґрунтування шляхів розв'язання проблеми свого часу реалізували фундатори судової експертології та запропонували її концепцію. Заслуга вчених полягає в тому, що, заклавши підґрунтя системного обговорення комплексу експертологічних питань, вони створили умови для початку третього етапу розвитку проблемної ситуації, а саме уперше окреслили можливі шляхи її розв'язання. Зауважимо, що саме це поклало початок усвідомленню необхідності переглянути й докорінно змінити окремі концепції наявних наукових положень судової експертизи та дошукуватися принципів побудови нової теорії (науки) шляхом синтезу різних теоретичних систем.

Тенденція до відокремлення та єдності наукового знання в галузі судової експертизи сприяє формуванню самостійних теоретичних засад, що часто тяжіє до «експансії» на предметну сферу її базових наук, а саме криміналістики та процесуального права з метою протидіяти негативним наслідкам їхнього диференціювання. Цим можна пояснити позицію окремих науковців, які не підтримували нетрадиційне розуміння місця та ролі теоретичних знань, покликаних обслуговувати судову експертизу.

Узагальнюючи наведене вище, можна дійти висновку, що на сучасному етапі свого розвитку наукові засади судової експертизи стали міждисциплінарною загальною теорією, яка виокремилася в самостійну науку, для позначення якої послуговуються терміном «судова експертологія». Тяжіння цієї теорії до єдності завдяки становленню окремих положень наукових дисциплін (криміналістики, процесуальних, суспільних, природничих і технічних наук), що є її підґрунтям, зумовлено необхідністю визначити власну предметну сферу у вигляді пізнаваних закономірностей, зокрема за допомогою виявлення міждисциплінарних зв'язків, які сприяють відтворенню нових знань для розв'язання затребуваних судовою практикою завдань.

---

[109] Сурмін Ю. П. Майстерня вченого … .
[110] Там само.

У цьому аспекті загальна теорія судової експертизи, надаючи наукове уявлення про пізнавані нею об'єктивні закономірності, на відміну від інших наук і криміналістики, має сформувати нову методологію експертного пізнання, яка дасть змогу здійснити оптимальну реалізацію інституту спеціальних знань у різних видах судочинства. Переконані, що саме із цих важливих позицій на цьому етапі слід підходити до оцінювання загальної теорії судової експертизи.

Зміст теорії віддзеркалює коло пізнаваних нею певних закономірностей об'єктивної реальності та створює на підставі їх пізнання власну методологічну й методичну базу. За таких підстав зміст теорії має містити творчо перероблені під розв'язання власних наукових і практичних завдань вихідні принципи, інші теорії, концепції, категорії, методи й засоби різних наук. Саме це сукупно дає змогу визначити інтегроване знання про судову експертизу як систематизований науковий інструмент залучення до процесу судового доказування спеціальних знань.

Визнання за теоретичними засадами судової експертизи статусу наукового знання відповідає методологічному принципу, згідно з яким у певній галузі предметного знання зберігають силу ті залежності (закономірності), що виявлені, вивчені та сформульовані тими галузями знань, на підставі яких створено й розвивається ця галузь. Ось чому загальна теорія судової експертизи, сформувавшись у надрах криміналістичної науки та багато в чому ґрунтуючись на її методології, має частково містити сукупність ідей, законів, принципів, постулатів та аксіом цієї науки. Цілком природно, що предмет теорії судової експертизи має об'єктивно відображати саме той бік предмета криміналістичної науки, який методологічно забезпечував і забезпечує потреби теоретичного осмислення та трансформування положень із різних галузей знання в систему спеціальних наукових знань для розв'язання завдань судової практики.

Водночас необхідно наголосити, що загальна теорія судової експертизи, додаючи до свого змісту методологічні елементи криміналістичного знання, максимально застосовує для розв'язання експертних завдань лише окремі її теоретичні побудови, що безпосередньо створені задля пізнання об'єктів експертизи. Саме тому породжена криміналістикою теорія криміналістичної експертизи має належати до складу підсистеми експертологічних знань як один із елементів.

Визначаючи межі предметної галузі загальної теорії судової експертизи, важливо зупинитись на тому, що інтегрування в ній відомостей із різних наук для розв'язання завдань, що виникають перед експертною практикою, потребує також розроблення наукознавчого аспекту. Це дає змогу з'ясувати реальне місце цієї галузі в системі наукового знання та обґрунтовано прогнозувати подальший її розвиток.

Розроблення цього напряму загальної теорії судової експертизи дало змогу на об'єктивних засадах здійснити подальше обґрунтування її конституювання у відносно самостійну науку зі своїми специфічними завданнями.

Отже, викладене вище дає підстави підтримати пропозицію вчених про додавання до предмета цієї науки закономірностей, що відображають методологію становлення, формування та розвитку судової експертизи як наукового знання.

Визнання за загальною теорією судової експертизи самостійного наукового підґрунтя містить подвійне функційне навантаження:

- з одного боку, акцентує на рівні її теоретичного узагальнення як інтегрованого знання, здатного виконувати завдання із залучення до кримінального, цивільного, господарського або адміністративного процесу відомостей з інших наук;
- з іншого боку, слугує для її відмежування від інших наук, застосовуваних у цьому процесі.

У такому разі йдеться про особливу якість цієї наукової галузі, оскільки загальна теорія судової експертизи (на відміну від решти наук) зосереджує та виражає насамперед методологічне знання суттєвого, необхідного, законодавчо забезпеченого та юридично обґрунтованого застосування інших наукових знань у доказовій діяльності слідчого або суду.

Зауважимо, що судова експертиза як різновид практичної діяльності має свій правовий статус, яким визначено її місце та завдання у системі правосуддя. Ця обставина зумовила позицію окремих вчених, що полягає у такому: судова експертиза є предметом вивчення кримінально-процесуальної науки, зокрема, такого її розділу, як теорія судових доказів. Цей підхід загалом не викликає заперечень, проте потребує спеціального уточнення.

Предметом аналізування теорії судових доказів у цьому разі є лише закономірності, що відображають способи формування й застосування доказової інформації, заснованої на оцінюванні висновку експерта. Щодо загальної теорії судової експертизи, то (як форма відображення практичної діяльності) вона має містити у предметі свого дослідження закономірності, що забезпечують пізнання правової сутності судово-експертної діяльності та розроблення на цій підставі наукових рекомендацій із удосконалення її правового регулювання.

Належність наведених закономірностей до предметної галузі судової експертології науковці пояснюють також певним ігноруванням вивчення окремих правових проблем судової експертизи у процесуальній науці. Водночас вони акцентують увагу на потребі спеціального, з урахуванням знань фахівців у цій галузі, аналізування правових

аспектів судової експертизи, що не останньою чергою обумовлено широким залученням до експертної практики нових технологій [111].

Зауважимо, що належність криміналістичних і правових положень судової експертизи до предмета наукової галузі, що вивчається, спричинила дискусію в науковій спільноті. Наявне недопущення змішування криміналістичних і процесуальних знань з оцінювання наукової сутності судової експертизи обумовлено необхідністю виокремлення своїх витоків кожної науки у вивченні цього інституту.

Подібне реагування вчених-криміналістів можна пояснити екстраполюванням традиційних уявлень про теорію криміналістичної експертизи, що ґрунтується на окремих даних криміналістичної науки, на нову на той момент самостійну галузь наукового знання, що тільки формувалася. Переконані, що наукові положення криміналістики про експертизу поряд з її науковими процесуальними положеннями варто трансформувати в самостійне пізнавальне джерело, що має єдину цільову спрямованість, зумовлену практичною потребою залучення до судочинства спеціальних знань. Такий варіант інтегрування окремих положень названих галузей знання у межах загальної теорії судової експертизи складно сприймати через усвідомлення відносної самостійності й водночас подібності їхніх предметних галузей і розв'язуваних завдань.

У цьому аспекті вчені зазначали, що нове знання піддається оцінюванню попереднім знанням. І це природно. Висунуту ідею або теорію апробують за допомогою раніше створених теорій. Але в цьому полягає певна небезпека. Нове знання, з одного боку, має логічно узгоджуватися й у певному сенсі випливати з попереднього знання, з іншого боку, воно одночасно має суперечити йому, а іноді здаватися навіть дивним, безглуздим і просто абсурдним порівняно з колишніми уявленнями. Саме тому, коли виявляється суперечність між новими науковими результатами й набутим раніше знанням, то тільки практика відповідає на питання: чи справді ми маємо справу з новим знанням, що

---

[111] Ароцкер Л. Е. Организационные и процессуальные вопросы использования электронно-вычислительных машин в экспертной практике. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1969. Вып. 6. С. 182—190 ; Рогалін С. В. Застосування методу моделювання в дослідницькій практиці судових експертиз. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. Вип. 19. С. 212—225. DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.1.2019.16 (дата звернення: 23.11.2023) ; Іщенко А. В. Методологічні проблеми криміналістичних наукових досліджень : монографія / за ред. І. П. Красюка. Київ, 2003. 359 с. ; Гончаренко В. И. Процессуальные и общеметодические вопросы использования кибернетики в судебных экспертизах. *Криминалистика и судебная экспертиза*. Киев, 1984. Вып. 29. С. 16—23 ; Лук'янчиков Є. Д. Методологічні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів : монографія. Київ, 2005. 360 с. та ін.

має характер об'єктивної істини, чи мислення пішло убік від неї? До того ж це рішення приходить часто не одразу, унаслідок чого в науці створюються доволі складні та невизначені ситуації, що спонукають до нових пошуків [112].

Відповідно до наведеного судження, яке відображає діалектичний процес розвитку наукового пізнання, можна дійти висновку, що відповідь на питання про об'єктивний характер загальної теорії судової експертизи як самостійного знання (самостійної науки), має зрештою дати судова й експертна практика. Така ситуація обумовлює необхідність вивчення формованою галуззю знань як практичних потреб слідчих і судових органів у спеціальних експертних знаннях, так і оптимальних способів здійснення судово-експертної діяльності.

Саме тому пізнання закономірностей наукової організації та формування методичного підґрунтя, що забезпечує ефективне здійснення судово-експертної діяльності в судочинстві, слід додати (поряд з іншими) до предмета цієї теорії. Пізнання названих закономірностей дає змогу оцінювати ефективність теоретичних і практичних розробок у галузі судової експертизи та в разі необхідності коригувати розвиток концептуальних й окремих проблем судової експертизи з урахуванням потреб судової практики.

Вітчизняні вчені-криміналісти погоджуються із тезою, що «наукове дослідження практичної сфери дає змогу:

- виявити тенденції розвитку практики;
- визначити її потреби і, отже, перспективи розвитку теорії, яка повинна задовольняти ці потреби;
- виявити форми та тенденції виявлення об'єктивних закономірностей, які входять у предмет науки;
- накопичити необхідний для аналізування, узагальнення та побудови системи теорії емпіричний матеріал;
- скласти уявлення про помилки практики, достатні для їх виправлення» [113].

Отже, предмет судової експертології на цьому етапі має містити пізнання низки найбільш загальних закономірностей, які:

- відображають методологію становлення, формування та розвитку судової експертизи як наукового знання;
- забезпечують вивчення правової сутності судово-експертної діяльності та розроблення на цих засадах наукових рекомендацій з удосконалення її правового регулювання;

---

[112] Костицький М. В. Логіка … . URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fmpp_2014_1_3 (дата звернення: 18.11.2023).

[113] Криміналістика : підручник / В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Самодін та ін. ; за заг. ред. В. В. Пясковського. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ, 2020. 752 с.

- є основою наукової організації та формування методичних засад для ефективного здійснення судово-експертної діяльності у судочинстві.

Виявлені закономірності дають змогу сформулювати визначення судової експертології як наукової галузі, спрямованої на пізнання закономірностей формування та розвитку теоретичних, правових, організаційних і методичних засад судової експертизи з метою науково-обґрунтованого застосування спеціальних експертних знань у судочинстві.

У запропонованій дефініції присутній своєрідний обмежувальний компонент («науково-обґрунтоване застосування»), яким навмисно скористалися під час розкриття сутності судової експертології з метою відтінити специфіку застосування в судочинстві спеціальних знань у формі експертизи. Переконані, що ця специфіка має визначати всі теоретичні побудови розроблення наукових проблем судової експертизи як правового інституту. Інакше практика матиме справу з рекомендаціями, далекими від реальної мети й завдань, що стоять перед цим інститутом.

За своїм змістом судова експертологія є прикладним науковим знанням, оскільки вона передусім виконує завдання пізнання закономірностей об'єктивної дійсності задля досягнення конкретних результатів, пов'язаних з удосконаленням практичної діяльності у сфері судової експертизи. У цьому разі йдеться про систематизоване наукове знання, яке має на меті розроблення та впровадження певних теоретичних, правових, організаційних і методичних положень, принципів і засобів оптимального застосування в судочинстві експертних наукових знань.

У зв'язку із цим можна частково погодитись із І. Алієвим, який доводив, що загальна теорія судової експертизи має бути синтезованим і систематизованим знанням про судову експертизу як єдину систему та процеси, що відбуваються в ній. Учений справедливо зазначав, що в ній мають знайти відображення поняття предмета, загальної методології, учення про об'єкти, суб'єктів, розв'язувані експертні завдання й методики експертного дослідження. Водночас вона має бути юридичною міждисциплінарною теорією, предметно пов'язаною з кримінальним процесом, криміналістикою та іншими науками, зокрема спеціалізованими, що становлять основу експертиз різних класів, родів [114].

Переконані, що запропонована І. Алієвим інтерпретація наукових засад судової експертизи як міждисциплінарної теорії (із необхідним уточненням розуміння її як науки) сприяє більш реальному

[114] Алиев И. А. Проблемы судебно-экспертной профилактики : автореф. дис. … д-ра юрид. наук. Киев, 1989. С. 6.

відображенню її змістовного боку. Це так само дає змогу знайти об'єктивне підґрунтя для аналізування окремих проблем цієї науки, зокрема такого аспекту, як пошук оптимальних шляхів поєднання її положень з досягненнями інших наук з метою вдосконалення шляхів розв'язання завдань судової експертизи як практичної діяльності з кримінальних проваджень, господарських спорів, цивільних та адміністративних справ.

Акцентування уваги на зазначених завданнях обумовлено вільним або мимовільним ігноруванням цивільно-правової та адміністративної спрямованості результатів судово-експертної діяльності, про що свідчить інформація у спеціальній літературі, та не сприяє правильному з'ясуванню місця судової експертології в системі юридичних наук. Наприклад, С. Бичкова, розглядаючи концептуальні питання загальної теорії судової експертизи, констатує, що «факт віднесення науки про судову експертизу в історико-генетичному та структурно-функціональному плані до комплексних (інтегративних) не є перешкодою для визначення її місця в системі юридичного знання як юридичної прикладної дисципліни, що входить до числа кримінально-правових» [115].

Про те, що запропоноване обмеження наукових засад судової експертизи лише межами кримінально-правової сфери не є випадковим застереженням ученої, свідчать такі положення з її монографії:

- «кінцевою метою науки про судову експертизу є дослідження злочинності як явища кримінально-правового, розробка заходів боротьби зі злочинами у специфічному аспекті, заснованому на власному предметі та засобах пізнання»;
- «відповідно до наведеної класифікації наука про судову експертизу входить до спеціальних прикладних дисциплін, а із урахуванням спеціального призначення вона може бути віднесена до кримінально-правових наук»;
- «як самостійна наукова одиниця, наука про судову експертизу є елементом системи юридичних знань, зокрема, підсистеми, що містить кримінально-правові дисципліни» [116].

Такий підхід С. Бичкової до оцінювання предметної галузі експертологічного знання знайшов пряме відображення в запропонованій нею системі науки судової експертизи. У ній ключовим елементом структури виокремлено методику експертного аналізу окремих видів злочинів, тоді як теоретичним положенням застосування експертних знань у цивільному й адміністративному процесі у запропонованій системі науки належного місця не знайшлося. Звісно, подібний обмежувальний підхід до оцінювання наукових знань у сфері

[115] Бычкова С. Ф. Становление и тенденции … . С. 74.
[116] Бычкова С. Ф. Становление и тенденции … . С. 48—50.

судової експертизи неповною мірою відображає пізнавані нею закономірності та завдання, що розв'язуються, а отже, неспроможний об'єктивно схарактеризувати змістовне підґрунтя аналізованої галузі.

Характеристика судової експертології як наукового знання випливає з особливостей у постановці нею мети й завдань дослідження. Для неї мета пізнання — розкриття окреслених вище загальних закономірностей її предметної сфери. Так само всю сукупність завдань цієї науки можна об'єднати у дві групи — основну та спеціальні.

Основне завдання аналізованого наукового знання є похідним цільової спрямованості інституту судової експертизи у праві: сприяння відповідно до процесуального закону оптимальному залученню даних різних наук у кримінальне, цивільне, господарське й адміністративне судочинство за допомогою розроблення та вдосконалення наукових засад організації і проведення судових експертиз. Це основне завдання конкретизовано через реалізацію тих спеціальних завдань, які виконують на рівні наукового осмислення та формулюють відповідно до певної предметної сфери:

- формування та розвиток методологічних засад судової експертизи як наукового знання;
- розроблення правових, організаційних і методичних питань удосконалення судово-експертної діяльності;
- розвиток окремих учень і теорій судової експертизи;
- створення нових і вдосконалення наявних засобів та методів експертного дослідження;
- розроблення й удосконалення способів застосування результатів судової експертизи у кримінальному, цивільному, господарському та адміністративному судочинстві;
- аналізування та впровадження передового іноземного досвіду у практику організації і проведення судових експертиз.

Загальні та спеціальні завдання судової експертології реалізують за допомогою виконання її конкретних завдань. Ці завдання можуть ставити й розв'язувати як загальна теорія, так і окремі її структурні компоненти. Відповідно, вони можуть належати як до всього обсягу наукового знання в галузі судової експертизи, так і до її зв'язків з іншими галузями наукового знання, затребуваними практичною експертною діяльністю. Прикладом розв'язання конкретного завдання у загальній теорії судової експертизи є вдосконалення класифікації судових експертиз. У теорії та на практиці фахівці досліджують наявні класифікації, зважаючи не тільки на конкретні цілі судової експертизи, а й на досягнення науки та наявні потреби застосування в експертизі комплексного підходу до оцінювання застосовуваних спеціальних знань із різних галузей науки.

Отже, здійснене оцінювання змісту судової експертології дає достатню підставу для характеристики її як знання, що претендує на доволі самостійний статус як науки:

- по-перше, вона має власний предмет пізнання, який має якісне визначення;
- по-друге, вона дає цілісне уявлення про сутність, основні характеристики та форми виявлення в системі юридичних наук знання про судову експертизу, розкриває етапи його розвитку й закономірності, завдяки чому може бути інтерпретована як розвинене поняття сутності судової експертизи;
- по-третє, виражає досягнуте знання про судову експертизу у специфічних поняттях і категоріях, які знайшли законодавче закріплення;
- по-четверте, має самостійну логіку розвитку, що відображає об'єктивний процес і закономірності розвитку судової експертизи як інституту права;
- по-п'яте, її зміст є об'єктивом у низці узагальнювальних наукових досліджень, що мають методологічну мету — удосконалення загалом практики застосування інституту судової експертизи.
- по-шосте, істотним елементом цієї науки є логічна структура побудови, що формується, виражена в угрупованні її елементів в єдину систему, характерну для самостійного напряму наукового знання.

2.2. Предмет судової експертизи як практичної діяльності

Метою судової експертизи як різновиду судово-експертної діяльності в судочинстві є визначення обставин (фактів, фактичних даних), що мають значення для правильного розв'язання справи по суті. Відповідно до цього формулюють предмет судової експертизи, під яким розуміють фактичні дані, конкретні обставини кримінальної, цивільної, господарської або адміністративної справи, справи про адміністративне правопорушення та виконавчого провадження, що підлягають визначенню на підставі спеціальних знань судового експерта. Характеризуючи предметну сферу судової експертизи як складову практичної експертної діяльності, підкреслюючи її взаємозв'язок з усіма структурними елементами загальної теорії, важливо визначити її конкретне місце у системі експертологічного знання. Відповідь на це питання пов'язана з визначенням змісту предмета судової експертизи, що має важливе значення в аспекті її відмежування від решти видів практичної діяльності. Водночас це є важливим для з'ясування змісту виконуваних нею завдань та об'єктів дослідження, проведення наукової

класифікації судових експертиз, а також розв'язання інших питань з метою ефективної реалізації інституту залучення до судочинства спеціальних знань.

Розглядаючи теоретичні засади судової експертизи, доводиться акцентувати увагу на наявності певних розбіжностей у поглядах учених з такого основного для неї питання, як визначення її предметної галузі для з'ясування сутності судової експертизи та критеріїв класифікації її окремих різновидів у практичній діяльності.

М. Щербаковський зазначав, що О. Шляхов одним з перших, розглядаючи суттєві ознаки експертизи, звернув увагу на неприпустимість роздільного аналізування різних критеріїв її класифікації, до яких об'єктивно належить і предмет. Зупиняючись на змісті судової експертизи, учений зауважував, що предмет, об'єкт і наукові методики у своїй сукупності чітко визначають її сутність [117]. Щодо цього важливо наголосити, що позиція вченого створила надалі підґрунтя запропонованої ним класифікації судових експертиз, загалом прийняту в теорії та реалізовану в експертній практиці. Його позицію поділяють і інші вчені, називаючи додатковим критерієм розмежування експертиз таку ознаку, як характер базового знання [118].

Зауважимо: якщо в одних учених предмет судової експертизи фігурує лише як складовий елемент загального критерію їх розмежування (поряд з об'єктами, методами та спеціальними знаннями), то з позицій інших поняття предмета судової експертизи синтезує у своєму змісті всі названі елементи та є основним критерієм. Розглядаючи співвідношення понять предмета пізнання та предмета судової експертизи, ці вчені доходять висновку, що предмет пізнання найбільш рельєфно відображає відповідну галузь знання, діяльності й тому формує підстави для класифікації цих галузей (класифікація наук, судових експертиз тощо). Справедливо звертаючи увагу на необхідність диференційованого підходу до предмета науки, теорії та до предмета відповідних їм галузей експертизи, Н. Трофименко зазначає: «У понятті предмета (галузевого та конкретного) експертизи (як і предмета будь-якої іншої пізнавальної діяльності) синтезуються поняття:

- об'єкт експертизи — у широкому та вузькому значенні, тобто фактичні обставини, пізнавані засобами експертизи, а також матеріальні носії інформації про них;
- експертні завдання (цілі) або питання, що підлягають розв'язанню;

---

[117] Щербаковський М. Г. Предмет судової експертизи. *Форум права*. 2016. № 5. С. 199—203.

[118] Благута Р. І., Сибірна Р. І., Бараняк В. М. та ін. Криміналістика : навч. посіб. /за заг. ред. Є. В. Пряхіна. Київ, 2012. 496 с. URL: https://studfile.net/preview/9648679/ (дата звернення: 23.11.2023).

- методи (методики) експертного дослідження,
- інші умови та його обставини» [119].

Предметом загальної теорії судових експертиз учені називають об'єктивні закономірності виникнення, зміни та збереження застосовуваної під час проведення експертизи доказової інформації. Даючи визначення предмета експертизи, учений зауважує, що поняття предмета не виключає можливості самостійного розгляду й дослідження його складових. Отже, аналізована із цього питання позиція вчених містить два важливі моменти, а саме:

- предмет експертизи має відповідати предметові пізнання;
- предмет експертизи синтезує у своїй основі поняття мети (завдання), об'єкта, методик та умов дослідження.

На подібний підхід до розуміння сутності предмета експертизи можна натрапити також у наукових працях інших учених-криміналістів. Наприклад, доводять, що у визначенні предмета будь-якого дослідження, зокрема і поняття «криміналістична експертиза», слід спиратися на усталене філософське поняття предмета пізнання. Із наведених позицій предмет криміналістичної експертизи зумовлено об'єктами цих досліджень, завданнями, що потребують виконання, методами й умовами дослідження. Щодо цього наголошено: лише системний підхід до вивчення взаємозалежних елементів може сприяти процесу пізнання закономірностей, які об'єднують криміналістичні експертизи в єдиний клас [120].

У науковій праці М. Сегая та В. Стринжи розглянуто методологічні аспекти розв'язання експертних завдань і зазначено, що «судова експертиза — це засноване на даних науки практичне пізнання фактичних обставин розслідуваної події. Як і пізнавальна діяльність, експертне дослідження має свій предмет пізнання, що визначається об'єктом, метою (завданням) та засобами (методами) пізнання. Ці елементи існують у діалектичній єдності, але можуть бути і предметом самостійного аналізу» [121].

Сутність судово-експертних досліджень визначають найчастіше через їх предмет. Загальновизнано, що під предметом розуміють те, на що спрямовано думку, що є її змістом. Із позицій філософії поняття предмета дослідження тлумачать як категорію, яка визначає певну

---

[119] Трофименко Н. С. Питання призначення та проведення деяких видів судових експертиз (за матеріалами узагальнення експертної практики). *Вісник Академії митної служби України. Серія «Право».* 2013. № 1 (10). С. 107—112.

[120] Макаренко Е. І., Негодченко О. В., Тертишник В. М. Експертизи на досудовому слідстві : навч. посіб. Дніпропетровськ, 2001. 204 с.

[121] Сегай М. Я., Стринжа В. К. Типология экспертных задач: методологические аспекты. *Криминалистика и судебная экспертиза.* 1988. Вып. 37. С. 10.

цілісність, виокремлену зі світу об'єктів у процесі діяльності й пізнання людини. До предмета належать лише головні, найбільш суттєві ознаки та характеристики (із позицій дослідження) [122]. Із наведеного визначення випливає, що предмет — це ті найбільш суттєві, головні характеристики досліджуваного явища (певної категорії), на які спрямована пізнавальна діяльність суб'єкта пізнання. Щодо судово-експертних досліджень цей умовивід можна інтерпретувати так: їхнім предметом є ті, найбільш суттєві, головні ознаки цих досліджень, на які спрямована пізнавальна діяльність судового експерта.

Зауважимо, що не можна цілком ототожнювати поняття предмета судової експертизи як процесуальної, практичної діяльності із предметом судової експертизи як галузі наукового пізнання. Для того щоб сформулювати поняття предмета судово-експертних досліджень, насамперед необхідно проаналізувати визначення предмета відповідних галузей наукового знання, оскільки чим багатший предмет, що потребує визначення, тим більше аспектів він дає для розгляду, тим більш різноманітними можуть бути визначення, запропоновані на його основі. Такий аналіз проводили багато науковців, зокрема Е. Сімакова-Єфремян, яка зауважувала, що запропонований іншими дослідниками термін «експертознавство» не відображає суті його тлумачення авторами концепції, оскільки може сприйматися як наука про експерта, а не про експертизу. Вона ж звернула увагу й на чотири рівні знань науки про судову експертизу: фундаментальні базові (материнські) науки; предметні судові науки; галузі предметних судових наук; практична діяльність — судова експертиза. Цей умовивід можна застосувати для побудови теоретичних положень судової експертизи. Так, не викликає сумнівів існування медицини в системі фундаментальних базових (материнських) наук; її предметною судовою наукою є судова медицина, яка має свої предметні галузі: судово-медичну танатологію, судово-медичну гістологію, судово-медичну травматологію, судово-медичну токсикологію, судово-медичну генетику тощо, які так само є основою (фундаментом) відповідних видів судових експертиз у практичній діяльності. Водночас не можна залишити поза увагою той факт, що багато із пропозицій щодо предметних судових наук так і не отримали надалі свого розвитку: до сьогодні науковцям не вдалося виокремити й розробити такі науки, як судова фізика, судова біологія, судова пожежотехніка тощо. Ця тенденція підтверджується також реальним станом розвитку судової експертизи, адже сьогодні, окрім судової медицини, судової психології, судової психіатрії, судової балістики та деяких інших судових наук так і не створено бази для розвитку інших. Однак на рівні комплексних судово-експертних досліджень

[122] Філософія права : навч. посіб. / за ред. О. Г. Данильяна. Київ, 2009. 269 с.

сформувалися окремі предметні судово-експертні галузі знань і методики відповідних видів судових експертиз, які отримали свою науково обґрунтовану методологічну базу, наприклад, комплексні судові ґрунтознавчо-трасологічні, біотрасологічні, медико-криміналістичні, медико-інженерно-транспортні дослідження тощо.

Із метою найбільш повного й точного визначення предмета експертних досліджень загалом і комплексних досліджень зокрема одна з авторок уже розглядала динаміку розвитку цього поняття [123]. Тому немає сенсу повторювати вже оприлюднені положення, однак доцільно викласти основні тези й навести провідні тенденції з визначення головних аспектів предмета судової експертизи [124]. По-перше, це стосується ототожнення предмета з об'єктом експертизи (наприклад, ранні праці В. Лисиченка [125] та ін.). Можна також виокремити й тенденцію ототожнювати предмет криміналістичної експертизи з ідентифікаційною [126]. Наголошуємо на неприйнятності цієї позиції, оскільки вона демонструє «вилучення» із завдань криміналістичної експертизи питань діагностичного та ситуаційного характеру, а також ототожнення поняття ідентифікаційного завдання з поняттям ідентифікаційної експертизи [127]. Сьогодні не заперечують можливість розв'язання криміналістичною експертизою не тільки ідентифікаційних, а й діагностичних, ситуаційних завдань, що можуть бути як окремими, так і інтеграційними. Ми поділяємо думку, за якою поняття предмета експертизи перебуває у тісному зв'язку із завданнями, які необхідно розв'язати.

У криміналістичній літературі дискутується питання щодо ототожнення поняття предмета наукової галузі судової експертизи з поняттям предмета судової експертизи як практичної діяльності.

---

[123] Сімакова-Єфремян Е. Б. Теорія і методологія комплексної експертизи контактно-слідової взаємодії об'єктів : монографія. Харків, 2004. С. 18—34 ; Судова експертиза: нормативно-правове регулювання та наукові коментарі : навч.-довід. посіб. / уклад.: Ю. М. Грошевий, М. Л. Цимбал, Е. Б. Сімакова-Єфремян та ін. Харків, 2004. С. 117—132 ; Сімакова-Єфремян Е. Б. Сутність комплексних досліджень за міжгалузевим предметом інтеграції знань. *Проблемні питання судової експертизи* : зб. мат-лів міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 03—04.10.2013). Дніпропетровськ, 2013. С. 14—18 ; Її ж. Проблеми комплексної експертизи. *Судебная экспертиза. Современное состояние и перспективы развития* : тез. докл. Київ, 2010. С. 45—48.

[124] Надгорный Г. М. О понятии предмета судебной экспертизы. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1989. Вып. 38. С. 10—15.

[125] Лисиченко В. К. К вопросу о предмете и системе криминалистической экспертизы / Мат-лы 4-й расшир. конф. Киев, 1959. С. 329.

[126] Там само.

[127] Сімакова-Єфремян Е. Б. Теорія і методологія … . 176 с. ; Її ж. Комплексні судово-експертні дослідження … .

У першому випадку під цим терміном розуміють форму знань, у другому — практичну діяльність із застосування цих знань [128]. На підставі аналізу робіт учених і практиків у галузі судової експертизи та криміналістики [129] предмет судової експертизи пов'язують також із предметом доказування, до того ж підкреслюють, що будь-який елемент предмета доказування може належати як до предмета судової експертизи, так і до предмета іншої слідчої дії, але водночас наголошують, що до предмета судової експертизи не може належати кримінально-правове оцінювання обставин справи.

Деякі науковці згодні з тим, що предмет судової експертизи інтерпретовано за допомогою поставлених перед нею завдань або поставлених на її вирішення питань. Такий підхід виявлено в наукових працях В. Копча [130], З. Соколовського [131], Г. Надгорного [132] та ін. [133].

Не можна також обійти увагою дещо узагальнену позицію О. Кузнєцова, який стверджує, що «предмет судової експертизи має

---

[128] Надгорный Г. М. Предмет судебно-экспертной отрасли знаний и предмет судебной экспертизы. *Криминалистика и судебная экспертиза.* 1976. Вып. 13. С. 37.

[129] Цимакуридзе Г. А. Процессуальные и методические вопросы криминалистической экспертизы в Грузинской ССР. Тбилиси, 1965. Кн. 1. С. 5 ; Лисиченко В. К. К вопросу о предмете … ; Его же. Криминалистическое исследование документов: правовые и методологические проблемы : автореф. дис. … д-ра юрид. наук. Киев, 1974. С. 54 ; Надгорный Г. М. Предмет … . С. 42 ; Ароцкер Л. Е. Сущность криминалистической экспертизы. *Криминалистическая экспертиза.* 1966. Вып. 1. С. 54, 55 ; Давудов Ф. Э. Процессуальные и организационно-методические формы использования возможностей науки и техники в целях расследования и профилактики преступлений : автореф. дис. … д-ра юрид. наук. Тбилиси, 1972. С. 20.

[130] Копча В. В. Тактика використання спеціальних знань у криміналістичному судочинстві. Призначення і проведення судових експертиз. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2017. Т. 3. Вип. 47. С. 107—114. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/33845 (дата звернення: 23.11.2023).

[131] Соколовский З. М. Использование обстоятельств дела для построения и проверки экспертных версий / Рефераты докладов второй научной конференции Ташкентского НИИСЭ, посвященной вопросам судебной экспертизы. Ташкент, 1961. С. 42—43.

[132] Надгорный Г. М. К вопросу о понятии судебно-экспертной отрасли знаний. *Криминалистика и судебная экспертиза.* 1982. Вып. 25. С. 28—33 ; Его же. Понятие судебной экспертизы. *Там же*. 1984. Вып. 29. С. 7—12 ; Его же. О понятии предмета … . С. 10—15.

[133] Судові експертизи в процесуальному праві України : навч. посіб. / за заг. ред. О. Г. Рувіна. Київ, 2019. 424 с. ; Райко В. Ф., Семенов Є. О., Янчик О. Г., Ільїнська О. І. Конспект лекцій із дисципліни «Експертиза з охорони праці» для студентів. Харків, 2020. 120 с.

розглядатись з наукової, процесуальної та практичної сторін діяльності такого суб'єкта, як судовий експерт.

Із наукового погляду, предмет судової експертизи визначають закономірності дослідження інформації про факти й обставини якоїсь події та засновані на вивченні цих закономірностей спеціальні методи та засоби дослідження цієї інформації;

Із процесуального погляду, <…> судова експертиза — це дослідження матеріалів справи, яке проводиться експертом на підставі спеціальних наукових знань для з'ясування обставин, що мають значення для справи;

Із практичного погляду, предмет судової експертизи тлумачать як фактичні дані, що визначаються на підставі спеціальних наукових знань і дослідженні матеріалів кримінальної, цивільної, адміністративної справи та визначаються об'єктом експертного дослідження та питаннями суб'єкта доказування» [134].

Отже, аналізування підходів до визначення предметної галузі судової експертизи, що містяться у спеціальній літературі, свідчить про наявність неоднозначних, а часом суперечливих поглядів на сутність питання, що розглядається. Невизначеність у цьому разі негативно позначається на розвиткові теоретичних основ судової експертизи, ускладнює певною мірою аналізування окремих проблем, що відображають запити практичної експертної діяльності. Окрім того, ми раніше зазначали, що визначення предмета судової експертизи є підґрунтям для правильного її диференціювання з окремих галузей застосування спеціальних наукових знань у судочинстві.

Як ми вже наголошували, для характеризування на об'єктивних підставах поняття «предмет судової експертизи» необхідно під час теоретичного аналізування суворо диференціювати науковий і практичний аспекти поняття. На цю обставину науковці вже звертали увагу у своїх працях [135].

Під час розв'язання цього питання важливо зважати на усталене визначення предмета пізнання (дослідження), яке у філософській літературі розглядають як зафіксовані в досвіді та залучені до процесу практичної діяльності людини сторони, характеристики й відносини об'єктів, досліджувані з певною метою в даних умовах та обставинах. Виокремлення пізнання у відносно самостійну сферу означає виокремлення спеціального предмета пізнання (дослідження), на відміну від предмета практичної діяльності, оперування.

---

[134] Кузнецов О. Г. Предмет, объект и задача судебной экспертизы. *Вестник КРСУ*. 2008. Т. 8. № 3. С. 126—133.

[135] Салтевский М. В. Криминалистика. В современном изложении юристов : учеб.-практ. пособ. Харьков, 1997. 432 с.

У процесі з'ясування змісту судової експертизи як специфічного роду діяльності зі з'ясування у процесі судочинства обставин досліджуваної події, розмежування наукового та практичного пізнання спрямоване на досягнення методологічних цілей, оскільки судова експертиза є саме практичною реалізацією в обумовленій законом формі наукових положень, що є предметом її теоретичної галузі — судової експертології.

Отже, базовим початком предмета судової експертизи як практичної діяльності слід визнати закономірності об'єктивної дійсності, які виявляє та вивчає її наукова галузь. Саме закономірності, які судова експертологія визначає на підставі вивчення певних сторін, зв'язків і відносин, що існують між об'єктами матеріального світу, формують предметну галузь конкретної експертизи. Безпосереднім же предметом судової експертизи як практичної діяльності є визначення не тільки у кримінальних, а й у інших справах фактичних даних, обставин за допомогою застосування спеціальних наукових знань, що формуються на підставі виявлених її науковою галуззю — судовою експертологією — закономірностей об'єктивної дійсності.

Із цієї позиції, мабуть, необхідно аналізувати запропоновані в теорії визначень предмета конкретних видів експертиз, зокрема, криміналістичної, що містять поняття речових доказів, об'єктів у вузькому значенні. Предметом експертного пізнання є не речові докази або об'єкти як такі, а певна інформація (факти, обставини), яку експерт з'ясовує на підставі наукового дослідження певних сторін, характеристик або ознак об'єктів, які він вивчає. Матеріальні носії інформації є лише джерелами фактичних даних, що складають основу висновку експерта. Об'єкти дослідження власними силами не визначають ані предмет судової експертизи, ані її сутність, оскільки, як ми вже зазначали, той самий об'єкт може бути предметом вивчення різних галузей знання. Тільки виокремлення певних сторін, характеристик, відносин об'єкта із загального й об'єктивного зв'язку в процесі наукового аналізу (відповідно до конкретних завдань конкретного експертного дослідження) дає змогу розглядати його в аспекті предмета практичної діяльності.

Раніше ми наголошували, що окремі вчені вважають належними до предмета судової експертизи винесені на її вирішення питання або поставлені перед нею завдання. У цьому разі йдеться про предмет конкретної експертизи, проте тут необхідно зробити низку уточнень, оскільки наукові праці містять дуже спірні твердження. Наприклад, наводили доводи проти належності до визначення предмета таких понять, як факти, фактичні дані, або наголошували, що предметом експертизи є питання, поставлені слідчим (судом) тощо. У цьому аспекті К. Шакіров слушно зауважив, що з позиції будь-якого пізнавального процесу предметом дослідження є не питання, що стоять перед

суб'єктом, а конкретні обставини, які дають змогу віднайти потрібну інформацію. Питання, що виникають, лише конкретизують предмет дослідження, визначають його цільову спрямованість. Звісно, наявність певного завдання слідчого (суду) зумовлює провадження експертизи, уточнює сферу потреб у певних спеціальних наукових знаннях. Проте це не означає, що питання, які містить постанова слідчого (суду), становлять предмет пізнання експерта [136]. У зв'язку із цим правильніше було б зазначити, що завдання (питання) не складають, а обумовлюють предмет експертизи. Важливо також звернути увагу на ту істотну обставину, що судова експертиза як процесуальна дія, характеризуючись сукупністю спеціальних знань у галузі науки й техніки такк само обумовлює саму можливість постановки питань, які підлягають розв'язанню. Предмет експертизи, як і її теоретичні підвалини, існує об'єктивно й не залежить у широкому розумінні від наявності або відсутності завдання слідчого або суду. Під час аналізування співвідношення понять «предмет», «питання», «завдання» судової експертизи необхідно зважати на той факт, що питання та завдання, поставлені перед експертизою, дають змогу визначити її предмет, але як такі не належать до його змісту. Тобто з'ясування у процесі експертного дослідження певних обставин детерміновано конкретними завданнями, що обумовлюють коло фактичних даних, які так само належать до предмета дослідження [137].

Отже, уточнення уявлень про конкретні завдання експертизи дає змогу конкретизувати предмет пізнання, що так само має стати підґрунтям для розмежування теоретичних і методичних засад різних класів та родів судових експертиз. З іншого боку, зазначені місце й роль експертних завдань у визначенні предметної галузі конкретної експертизи зумовлюють необхідність методологічного аналізування їх для з'ясування питання про цільову спрямованість практичної діяльності судового експерта, дослідження можливостей і перспектив її вдосконалення за допомогою інтегрування наукових знань, що залучаються та трансформуються у практику судочинства загальною теорією судової експертизи. Зрештою, уточнення в межах теорії та практики предмета судової експертизи відіграє істотну роль у процесі конкретизації сутності судової експертизи як наукового засобу доказування обставин у різних судових провадженнях під час з'ясування об'єктивної істини органами досудового слідства, учасниками проваджень і судом.

Існують також інші тенденції щодо тлумачення предмета судової експертизи як інформації, здобутої в результаті дослідження особою, яка має спеціальні знання про наданий судом або слідчим об'єкт, або як інформації, яку містить об'єкт, тобто лише тієї її частини, яка має

---

[136] Шакиров К. Указ. соч. С. 99—109.
[137] Там само.

доказове значення та яку обізнана особа має виявити для суду. Ми вважаємо правильним уявлення про предмет судової експертизи як фактичні дані (факти, обставини) справи, що їх визначають за допомогою спеціальних знань, оскільки це відповідає сенсу закону. Водночас акцентуємо увагу на тому, що предмет комплексних судово-експертних досліджень завжди має міжгалузевий характер. У зв'язку із цим значний інтерес для нас мають розглянуті М. Сегаєм і В. Стринжою міркування про поняття міжгалузевого предмета судово-експертного знання [138]. Зокрема, вони зауважують, що матеріальні сліди-відображення як онтологічна база ретроспективного пізнання події, яку розслідують, є основою сутності предмета судової експертизи як сфери наукового пізнання. Саме для цілей наукового дослідження формують комплекси експертної техніки та предметні судово-експертні галузі знань і методики відповідних видів судових експертиз. Названі автори провели ретроспективний аналіз побудови теоретичного фундаменту судової експертизи щодо теоретичних положень криміналістичної ідентифікації, криміналістичної діагностики та криміналістичної ситуалогії, що стало підставою для розвитку в роботах інших науковців цих криміналістичних учень і виникнення тенденцій жорсткого їх протистояння, яке переросло в тривалу дискусію (наприклад, праці щодо необґрунтованості експертної діагностики й альтернативних ідей про належність до діагностування будь-яких неідентифікаційних досліджень; роботи Г. Прохорова-Лукіна й інших авторів, які визначають ситуаційні завдання як окремий вид експертних досліджень [139].

В аспекті комплексних судово-експертних досліджень ми вважаємо слушною ідею М. Сегая та В. Стринжі про необхідність формування більш високого «між-дисциплінарного» або «міжгалузевого» предмета судової експертизи, об'єктивний бік якого з'єднував би всі три окремі теорії про завдання судової експертизи та відповідні їм методи й методики експертного пізнання, незалежно від кола питань, розв'язуваних засобами конкретного виду (роду) експертизи, що становлять її галузевий предмет [140].

Визначити предмет судово-експертного дослідження неможливо без аналізу важливої складової цього поняття — дослідження. Під дослідженням розуміють процес наукового вивчення будь-якого об'єкта,

---

[138] Сегай М. Я., Стринжа В. К. Судебная экспертиза материальных следов-отображений (проблемы методологии) : монография. Киев, 1997. 174 с.

[139] Прохоров-Лукин Г. В. Теоретические и методологические основы судебно-экспертной ситуалогии : автореф. дис. … канд. юрид. наук. Киев, 1993. 17 с. ; Его же. Предмет судебной экспертизы и общие основания деления экспертных задач на категории. *Криминалистика и судебная экспертиза.* 2001. Вып. 50. С. 3—15.

[140] Сегай М. Я., Стринжа В. К. Судебная экспертиза материальных … . С. 23, 33.

предмета з метою виявлення закономірностей його виникнення, розвитку, змінення й перетворення. Тобто експертне дослідження — це процес пізнання тих фактичних даних і обставин справи, що належать до кола предмета пізнання. Проаналізуємо, чому саме предмет комплексних досліджень у судовій експертизі має першорядне значення для встановлення їхньої сутності. За уявленнями деяких учених пізнання за предметом здійснюється переважно в загальних теоріях або близьких до них за характером побудовах. Є думка, що в комплексних науках інтеграції знання досягають за об'єктом. Окрім того, у багатьох особливо складних утвореннях (зокрема, у системах взаємозалежних наук) застосовують обидві згадані форми інтегрування, які найчастіше поєднуються в найбільш непередбачуваний спосіб.

Наша думка є такою: взаємодію спеціальних знань під час проведення будь-яких судово-експертних досліджень визначають за їх предметом, тісно пов'язаним із завданнями, поставленими перед експертом.

Переваги здійснюваного під час проведення комплексних експертних досліджень інтегрування за предметом полягають у досягненні єдиного підходу до розуміння різних сторін процесів і явищ різноманітної природи. Так, основні принципи криміналістичної ідентифікації (поділ об'єктів на ідентифіковані й ідентифікаційні, змінювані й відносно незмінювані тощо) дають змогу однаково застосовувати їх під час дослідження будь-яких об'єктів, незалежно від їхньої природи або виду криміналістичної експертизи. Учення про механізм слідоутворення як окрема криміналістична теорія дає змогу досягти єдності опису будь-яких слідів контактування (за характером контакту, видом, топографією тощо): від слідів пальців рук людини, її взуття, одягу тощо до слідів транспортних засобів або слідів термічної або хімічної природи. Вивчення предмета пізнання дає змогу системно поєднати різні сторони досліджуваних об'єктів у єдине відображення слідової картини злочину й обставин його події, однаково правильне щодо кожного із цих об'єктів. У результаті застосування такого підходу відбувається концентрація знань (інформації) про безліч різних процесів і явищ у єдиній знаковій системі, «прочитати» яку можуть тільки обізнані особи, які мають спеціальні знання у відповідних галузях [141].

Упровадження досягнень науки в усі сфери діяльності дає вченим змогу виявити об'єктивні закономірності дійсності, що стали фундаментом для суттєвого розширення множини фактів та обставин, які становлять предмет судової експертизи та які раніше не могли визначити. Водночас це дало змогу поглибити обсяг поняття предмета судової експертизи. Так, тільки за останні десятиліття предметна сфера

[141] Сімакова-Єфремян Е. Б. Комплексні судово-експертні дослідження … .

досліджень у галузі судової експертизи поповнилася можливістю ідентифікувати об'єкти за їхніми мікрокількостями, мікрочастками, діагностувати комп'ютерні системи, визначати абсолютний «вік» документів, послідовність нанесення штрихів, що не перетинаються, утворених пастами кулькових ручок і тонером лазерного принтера тощо.

Дуже важливими є також вироблення й удосконалення понятійного апарату судової експертизи, що дає змогу сформувати єдині уявлення про предмет, об'єкти, суб'єкт, завдання та методи судової експертизи, застосовувати єдині підходи до формування цих уявлень. Так, усталені принципи розроблення класифікації судової експертизи дають змогу однозначно вживати єдині поняття під час розподілу судових експертиз за класами, родами, видами, підвидами й експертними спеціальностями та виявляти підстави для формування нових категорій класифікації. Виокремлення класів експертиз однозначно для всіх свідчить про необхідність проведення досліджень із застосуванням загальних підходів у межах предмета дослідження. Представники найрізноманітніших галузей спеціальних знань мають послуговуватися єдиним термінологічним апаратом судової експертизи, оскільки це значно полегшує співпрацю вчених під час судово-експертної діяльності й оцінювання її результатів. Можна упевнено констатувати позитивні результати застосування судовою експертизою понятійного апарату різних галузей науки й техніки. Це дає змогу так само уніфікувати понятійний апарат судової експертизи та створює підстави для спілкування всіх суб'єктів судово-експертної діяльності та замовників досліджень однією, усім зрозумілою мовою. Кожна свідома людина розуміє, що гармонізація наукової термінології — це передумова розвитку не тільки науки як такої, а й загалом розвитку держави. У літературі зауважено, що початковим пунктом гармонізації законодавства України з європейським правом є уніфікація термінології [142].

В. Селіванов зазначає, що Україна успадкувала від колишнього СРСР не тільки державу й право, а й юридичну науку, її загальну теорію та методологію. Їй характеризували такі ознаки, зокрема, як заідеологізованість теоретичного підґрунтя права, державної діяльності, тобто необ'єктивні потреби й інтереси людини, суспільства загалом, які б зумовлювали, визначали мету держави та законодавчої діяльності тощо, а навпаки — мета держави й державної політики тощо підпорядковувалися передусім окремим потребам та інтересам владних на той час певних соціальних сил, що й зумовлювали критерії

[142] Шемшученко Ю. Теоретичні проблеми гармонізації законодавства України з європейським правом. *Вісник Академії правових наук України*. 2004. № 3. С. 107 ; Очколас А., Складанюк Л. Термінологія просить допомоги. *Урядовий кур'єр*. 09.02.2006.

оцінювання ефективності державної діяльності. Тому «науковим» результатом було і, на жаль, залишається багаторічне повторення того самого — фактична відсутність якісного, нового наукового юридичного знання, панування в системі вітчизняної юридичної науки суто позитивістського підходу до права й держави, спроби пристосувати реальну правову й державну дійсність до бажань правлячих соціальних сил [143]. Дійсно, ці ознаки певною мірою характерні для державної діяльності радянського періоду загалом і розвитку юридичної науки зокрема. На щастя, вони серйозно не зачепили експертного забезпечення правосуддя, отже, і теоретичних положень судової експертизи. Головною причиною цього, на нашу думку, є те, що радянська держава не приділяла належної уваги розвиткові судової експертизи. Майже все прогресивне, що відбувалося в цій галузі, ставало можливим завдяки ентузіазму й самовідданій праці видатних учених і практиків. Водночас відсутність належної уваги держави до розв'язання проблем судової експертизи, гальмуючи певною мірою впровадження новітніх технологій у судову експертизу, перешкоджала й можливості активної її політизації, що дало свої позитивні результати в аспекті утворення й розвитку нових класів, родів, видів судової експертизи та вироблення її предмета пізнання.

Комплексний підхід до проведення експертних досліджень сприяє виробленню єдиного термінологічного апарату, а також отриманню найбільш повної інформації про об'єкт. Водночас досягається комунікаційна єдність разом із цілісністю знань про різноманітні процеси та явища, для яких характерним є високий ступінь спільності, тісно пов'язаний із предметом судово-експертних досліджень.

Віддаючи предмету дослідження провідну роль у визначенні сутності судової експертизі, що відображається найчастіше за допомогою виконуваних завдань, обов'язково потрібно зауважити про роль об'єкта дослідження.

Отже, на підставі аналізування наведених вище й інших наукових праць з розвитку поняття предмета судової експертизи та власних досліджень пропонуємо таке визначення предмета судової експертизи: це фактичні дані (факти й обставини) справи (провадження) із визначення природи, характеристик, станів матеріальних об'єктів, їхньої родової (групової) належності, джерела походження, а також причин, механізму й умов, за яких відбулася подія (явище), шляхом застосування спеціальних знань із різних галузей науки, техніки, мистецтва тощо, відповідними методами (засобами) у результаті дослідження матеріальних і матеріалізованих носіїв інформації з метою виконання

[143] Селіванов В. До проблеми методологічного забезпечення теоретичного аналізу державотворення і правотворення в Україні. *Право України*. 2006. № 4. С. 24.

діагностичних, ідентифікаційних та ситуаційних завдань судової експертизи.

Оскільки предмет експертного дослідження зумовлено його завданнями, у наступному розділі розглянемо поняття завдань судової експертизи.

3.
СУТНІСТЬ, СИСТЕМА Й ОБҐРУНТУВАННЯ ЗАВДАНЬ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

3.1. Сутність завдання в судовій експертизі

Розроблення та розвиток засад судової експертології є однією з важливих умов удосконалення практичної діяльності експертів у процесі розв'язання експертних завдань. Методологічне значення наукових розробок для оптимізації експертного пізнання втілено в різних формах, однією з яких є трансформування теоретичних уявлень про сутність предмета судової експертизи в систему завдань експертного дослідження.

Методологічна функція судової експертології за такого трактування виражається двояко. Науковий її аспект полягає у формуванні на підставі пізнаваних закономірностей загальних цілей і теоретичних принципів експертного пізнання у формі певного способу мислення. У практичному ж аспекті ця функція знаходить своє відображення в обґрунтуванні, постановці та конкретизації завдань експертного дослідження, розробленні оптимальних способів, прийомів і методів їх розв'язання.

Діалектичний взаємозв'язок теорії та методів її втілення у практику судової експертизи цілком узгоджено з філософським трактуванням цих двох аспектів загального процесу пізнання. Як зазначали науковці, метод мислення виникає на підставі узагальнення результатів пізнання предмета та його закономірностей, знання яких використовують як знаряддя його подальшого пізнання [144].

Ланкою методологічного аналізу всього комплексу питань, що висвітлюють сферу експертного пізнання, можна без перебільшення назвати наукове розроблення судовою експертологією проблеми виконання експертних завдань. Учені-криміналісти зазначають, що це питання за багатьма параметрами у загальній теорії судових експертиз до сьогодні належно не досліджено, хоча практична потреба у цьому, безумовно, значна [145].

М. Щербаковський виокремлює позицію науковців, відповідно до якої наукове визначення завдань судової експертизи є методологічним

---

[144] Шевчук Р. М. Діалектичний метод у правознавстві: окремі аспекти. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2012. № 2. С. 25—34. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fmpp 2012 2 5 (дата звернення: 23.11.2023).

[145] Тертишник М. В., Варава В. В., Сачко О. В. Зазнач. твір.

підґрунтям для з'ясування сутності предмета експертизи, формулювання конкретних питань щодо призначення судових експертиз і водночас базисом у розвиткові теорій і методик експертного дослідження [146].

На методологічне значення цього питання звертали увагу М. Сегай і В. Стринжа, які зазначали, що «у загальному предметі експертного пізнання, абстрагованому від конкретних об'єктів і спеціальних методів, визначення типових завдань, об'єднаних спільністю цілей судового доказування, а також спільністю умов і способів його здійснення на підставі використання спеціальних знань обізнаних осіб, має методологічне значення для розвитку загальної теорії судової експертизи» [147].

Із урахуванням конкретного значення експертного завдання у структурі пізнавальної діяльності експерта наукові праці містять різні визначення цього поняття, наприклад, «завдання експертизи — це науково обґрунтоване визначення предмета експертизи, яке узагальнено та систематизовано і формулюється для роду або виду експертизи загалом» [148]. За такої позиції поняття завдання експертизи є близьким і подібним до поняття запитання, поставленого експертові. Зрозуміло, що перше є науковим визначенням, яке може бути виражене безліччю різноманітних формулювань; а для конкретної експертизи воно реалізується у вигляді низки питань експертові.

Як зазначають В. Бараняк і Р. Сибірна, існує й дещо інша інтерпретація поняття експертного завдання — через аналізування питань, які слідчий та суд виносять на розв'язання експертизи, а саме: експертні завдання — це питання слідчо-судової практики, на які може відповісти експерт, провівши експертизу конкретного виду за допомогою методик, призначених для дослідження цих об'єктів і заснованих на знаннях відповідної предметної науки [149].

У цьому визначенні можна побачити дещо прагматичний підхід до оцінювання сутності завдання, коли факт його існування як такого залежить від можливості отримання відповіді від експерта на поставлене запитання. Убачаємо, що запропонована аргументація сутності експертного завдання цілком можлива лише під час аналізування організаційних аспектів експертної діяльності, але неприйнятна з позицій

---

[146] Щербаковський М. Г. Типові завдання судово-експертного дослідження. *Право і безпека*. 2016. № 4 (63). С. 6—11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2016_4_3 (дата звернення: 23.11.2023).

[147] Сегай М. Я., Стринжа В. К. О структуре экспертного познания. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1985. Вип. 31. С. 9.

[148] Щербаковський М. Г. Типові завдання … . URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2016_4_3 (дата звернення: 23.11.2023).

[149] Бараняк В. М., Сибірна Р. І. Судові експертизи : курс лекцій. Львів, 2010. 168 с.

її методологічного аналізування як способу розв'язання питань, що виникають у процесі проведення експертизи.

Інші вчені наводять твердження Г. Грановського, який зазначає, що під завданням розуміють не питання, яке слід дати відповідь на підставі спеціальних знань, а завдання в його широкому розумінні, що охоплює і мету дослідження, і досліджуваний об'єкт, і сукупність необхідних методів [150]. Акцентуючи увагу на інформаційній і процесуальній ролі експертного завдання, учені визначають його як «предмет експертної діяльності, спрямований на практичне перетворення потенційної доказової інформації, що міститься у вихідних даних, в актуальну доказову інформацію про обставину, яка має значення для правильного розв'язання кримінальної чи цивільної справи» [151].

Наголосимо, що запропоноване Г. Грановським тлумачення експертного завдання доволі повно відповідає потребам теоретичного аналізування цього поняття в аспекті дослідження структури пізнавальної діяльності експерта. Однак визначення експертного завдання як питань, розв'язуваних експертизою, прийнятне лише в окремих випадках. Водночас слід мати на увазі, що експертне завдання хоч і обумовлено питаннями, винесеними на розв'язання експертові, проте не обмежено цим. За таких умов має рацію О. Шляхов, який зазначав, що «у певному сенсі завдання — це науково узагальнене пояснення сенсу найбільш типових питань» [152].

З'ясувати сутність експертного завдання можна поза аналізуванням ролі й місця судової експертизи у загальному процесі доказування. Як відомо, змістовний бік експертного дослідження та форма його здійснення обумовлені загальним завданням судової й слідчої практики в отриманні доказової інформації на підставі залучення спеціальних знань. Отже, поняття загального завдання в аналізованому аспекті містить цілі судочинства, що потребують для свого досягнення наукового визначення й обґрунтування фактичних даних за допомогою залучення спеціальних експертних знань.

Із позиції експертної практики загальне завдання відбито в конкретних завданнях експертизи, що дають змогу уточнити цілі експертного дослідження. Сукупність цілей судової експертизи, перетворена у процесі наукового аналізування на «дерево цілей», дає

---

[150] Сибірна Р. І., Бараняк В. М., Бурий О. А., Пряхін Є. В., Дуфенюк О. М., Безхлібник Р. М., Марко С. І. Судова експертологія у кримінальному судочинстві : посіб. для працівн. підрозд. дізнан. та досудов. слід. ОВС. Львів, 2008. 88 с.

[151] Ткач Ю. Д. Сутність і класифікація базисних власно криміналістичних методів дослідження. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2009. № 2. С. 203—206.

[152] Щербаковський М. Г. Типові завдання … . URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2016_4_3 (дата звернення: 23.11.2023).

змогу систематизувати характер шуканої інформації для кожного конкретного випадку. Критерієм трансформування цілей експертної діяльності у конкретне експертне завдання є умови, що забезпечують її досягнення. Останніми науковці вважають вихідні дані [153] та систему науково розроблених у судовій експертології прийомів, засобів і методів експертного дослідження.

Отже, більш широке розуміння експертного завдання як мети, заданої в певних умовах, що досягається розробленими в науці способами, здебільшого відображає методологічну сутність цього поняття, даючи змогу конкретизувати її структурні елементи з урахуванням остаточних практичних потреб судочинства.

3.2. Класифікація експертних завдань

Саме такий підхід до оцінювання експертного завдання загалом затвердився в наукових працях криміналістів. На його основі класифіковано та типізовано завдання судової експертизи. Як зазначає К. Шакіров, учені-криміналісти класифікували судові експертизи за предметно(мета)-об'єктно-методними(умови) підставами [154], якими широко послуговуються в процесі наукового аналізування та в практичній діяльності.

Слід наголосити на позитивному боці запропонованої класифікації, що дала змогу систематизувати всю сукупність експертних завдань за класами, родами, видами, підвидами експертиз. Необхідно також акцентувати увагу на тому, що сучасний розвиток наукового знання, зокрема, належність інтеграційних процесів до структури експертного пізнання, порушив проблему пошуку нових підходів для аналізування й оцінювання завдань експертного дослідження.

До речі, цієї тенденції розвитку експертологічного знання не ігнорував і О. Шляхов, про що зазначала Е. Сімакова-Єфремян, визнаючи певну недосконалість запропонованої ним класифікації. Учений зауважував, що класифікація судових експертиз за всієї її очевидності та плідності — це шлях диференціювання, який має водночас слабкі сторони: не виявляє межових зон у предметних науках; не окреслює суміжних питань різноманітних експертиз. Такий напрям

[153] Салтевский М. В. Криминалистика … ; Дидковская С. П., Клименко Н. И., Лисиченко В. К. Подготовка и проведение отдельных видов судебной экспертизы. Киев, 1977. 79 с.

[154] Шакиров К. Указ. соч. 218 с.

пошуку необхідно доповнити інтегруванням шляхом виявлення та наукового пояснення межових завдань судових експертиз [155].

Аналогічну позицію, на переконання І. Гори, доводив Г. Грановський, який стверджував, що для успішного розвитку експертної науки необхідно вже сьогодні працювати над спрощенням та уніфікацією структури завдань. Це, на переконання вченого-криміналіста, «є можливим шляхом інтеграції, яка покликана нейтралізувати негативні наслідки спеціалізації та дроблення експертного наукового знання на безліч підрозділів (видів і підвидів експертиз), що ускладнює організацію та проведення комплексних досліджень. Розробка загальної методики розв'язання завдань криміналістичної експертизи становить не тільки практичний, а й теоретичний інтерес» [156].

Розглядаючи цю проблему, але вже з позицій запровадження в експертну практику передових технологій і, зокрема, автоматизованих систем, науковці зазначали, що безперспективно намагатися назвати всі конкретні завдання, постановка яких може стати у пригоді в практичній діяльності. Таке згадування не матиме істотного методологічного навантаження і не слугуватиме теоретичним підґрунтям для розроблення систем. Саме в такій ситуації необхідно виокремити найбільш типові завдання. Безумовно, типізація має бути пов'язана із класифікацією самих експертиз за родами й видами. Далі зауважено, що універсальність деяких математичних методів розпізнавання образів часто сприяє тому, що та сама машинна програма виявляється придатною для розв'язання завдань з автоматизації аналізування найрізноманітніших об'єктів судової експертизи [157].

Аналізування викладених вище позицій учених пояснює причини інтенсифікації досліджень з проблеми експертних завдань, що сформувались у криміналістичній науці та в судовій експертології. Окрім того, спонукальним мотивом наукового аналізування поняття експертного завдання стало прагнення насамперед криміналістів узгодити зміст розглядуваного питання з відповідною методологією експертного пізнання. Саме цьому напряму наукового аналізування криміналісти приділяли значну увагу у своїх наукових працях [158].

---

[155] Сімакова-Єфремян Е. Б. Науково-методичні проблеми комплексних судово-експертних досліджень. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2009. Вип. 9. С. 185—195.

[156] Гора І. В. Комплексна судова експертиза в аспекті дослідження міжгалузевого інституту судових експертиз в судочинстві України. *Вісник Академії адвокатури України.* 2014. Т. 11. № 3 (31). С. 145—153.

[157] Хахановський В. Г. Автоматизація судових експертних досліджень. *Інформація і право*. 2013. № 2 (8). С. 92—97. DOI: 10.37750/2616-6798.2013.2(8).272330 (дата звернення: 23.11.2023).

[158] Шакиров К. Указ. соч.

Змістовним підґрунтям нетрадиційного оцінювання експертних завдань є рівневий підхід до визначення їхньої структури, який відбито у виокремленні в загальній системі експертного пізнання завдань діагностичного, класифікаційного, ідентифікаційного й ситуаційного (ситуалогічного) рівнів. Такий підхід, з одного боку, значно розширив уявлення про клас неідентифікаційних експертиз, позначивши в ньому наявність різних рівнів розв'язання завдань, а з іншого — більш рельєфно окреслив завдання ідентифікаційного рівня.

У практичному сенсі диференціювання завдань за рівневим критерієм покладено в основу конкретизації цілей та умов завдання кожного рівня, що сформувало методологічну базу, необхідну для уніфікації структури розв'язання всіх експертних завдань безвідносно до класу, роду, виду експертиз, а отже, обумовило можливість створити для розв'язання завдань кожного рівня єдині пізнавальні методи.

Відзначаючи широкі можливості й перспективи розглянутого напряму для практичної реалізації накопиченого у криміналістичній науці та судовій експертології потенціалу, водночас варто звернути увагу на неоднозначність теоретичних посилань та аргументації у поглядах учених на різні аспекти досліджуваної проблеми.

Науковці зазначають, що з позицій судової експертології головна проблема полягає у визначенні сутності завдань неідентифікаційного рівня та їхнього місця в структурі пізнавальної діяльності судового експерта. Основна складність, що перешкоджає об'єктивному з'ясуванню цього питання, обумовлена, швидше за все, уявленнями про криміналістичну експертизу, що раніше склалися, які виконують здебільшого ідентифікаційні завдання. Подібний підхід, що зменшує значення неідентифікаційних експертних досліджень в експертизі за рахунок надання пріоритетності ідентифікаційним, простежуємо в наукових працях провідних учених-криміналістів [159].

Наприклад, віддаючи належне експертизам неідентифікаційного характеру, учені наголошують, що предмет криміналістичної експертизи становлять насамперед ідентифікаційні питання [160]. На переконання інших учених, «криміналістична експертиза є ідентифікаційною. Саме це визначає її місце у системі інших видів судової експертизи» [161].

Свого часу, аналогічно характеризуючи криміналістичну експертизу, зазначали, що для відмежування сфери криміналістичної експертизи від судово-медичної, судово-хімічної та інших видів судових експертиз можна запропонувати два критерії: основний і похідний. Основний критерій належить до головного завдання експертизи:

---

[159] Шакиров К. Указ. соч.

[160] Бараняк В. М., Сибірна Р. І. Зазнач. твір.

[161] Гончаренко В. Г. Науково-технічні засоби в роботі слідчого. Київ, 1972.

індивідуальна ідентифікація — це сфера криміналістичної експертизи, і родова ідентифікація — сфера судової фізики, хімії тощо [162]. У спільній науковій праці фундаторів судової експертології зазначено, що основою криміналістичної експертизи є криміналістична ідентифікація у формі процесу, методу й мети експертного дослідження. Ідентифікаційний рівень дослідження вчені визнавали найвищим рівнем розв'язання завдань криміналістичної експертизи, що має високе доказове значення [163].

Незважаючи на наявність значної кількості науковців, які підтримують викладену думку, ми вбачаємо її менш однозначною і такою, що потребує дещо іншого осмислення. Слід звернути увагу, що ані теорія, ані судова практика не дають підстав для подібного оцінювання сутності криміналістичної експертизи:

- по-перше, з позиції процесуального доказування «високе доказове значення» можуть мати будь-які факти, які визначають у процесі експертного дослідження не тільки на ідентифікаційному рівні розв'язання завдання. Тому цей критерій можна прийняти для виокремлення ідентифікаційного завдання як основного поміж інших завдань, розв'язуваних криміналістичною експертизою;
- по-друге, уважати ідентифікаційні завдання належними до розряду «вищих» неприйнятно також із погляду оцінювання складності пізнавального процесу, що має місце під час їх розв'язання.

Природно, що в багатьох випадках практичної експертної діяльності ідентифікаційна процедура спричиняє певні складнощі. Щодо цього науковці констатували, що «складний процес розв'язання завдань цього рівня потребує більш детального вивчення кожного з етапів розв'язання загального завдання (виявлення, дослідження, включно з порівнянням та оцінюванням ознак), оскільки виникають складнощі у побудові точних моделей досліджуваного процесу. Ці складнощі мають принциповий характер і пов'язані значною мірою зі складністю досліджуваних процесів, відсутністю необхідної інформації тощо» [164].

Складнощі, що трапляються в експертній практиці у процесі проведення ідентифікаційних досліджень, можна пояснити трудомісткістю і множинністю чинників, які зумовлюють можливість досягнення рівня індивідуальності. Однак експертна практика має приклади зворотного порядку. Так, у судовому почеркознавстві створено

---

[162] Цимбал П. В., Лазебний А. М. Зародження та еволюція експертології в кримінальному судочинстві. *Міжнародний науковий вісник*. 2015. № 1 (2). С. 53—58. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/muvnudp_2015_1_10 (дата звернення: 23.11.2023).

[163] Тертишник М. В., Варава В. В., Сачко О. В. Зазнач. твір.

[164] Аубакиров А. Ф., Ким Э. П. Криминалистическая экспертиза материалов и веществ : учеб. пособ. Алматы, 2001. 222 с.

експертні методики визначення виконавців почеркових реалізацій (почерк, підпис, знаки тощо), тобто методики розв'язання ідентифікаційних завдань. Водночас залишаються питання щодо надійних наукових розробок, результатом яких є експертні методики, що дають змогу достовірно визначати вікові категорії за почерком; статеві або інші групи — за освітою, спеціальністю тощо. Отже, це експертні методики, які б давали змогу оптимально виконувати складні діагностичні завдання неідентифікаційного рівня.

Окрім того, слід визнати, що можливість розв'язання експертних завдань ситуалогічного (ситуаційного) рівня за сукупністю слідів у речовій обстановці місця події за ступенем складності перебуває на порядок вище за ідентифікаційні завдання [165].

Під час розв'язання ситуаційних завдань часто необхідний синтез усього комплексу спеціальних знань, поміж яких знання в галузі криміналістичної ідентифікації реалізуються лише як підзавдання процесу дослідження. Проте це не є підставою для нехтування значенням і складністю завдань ідентифікаційного рівня. Сенс полягає в тому, що критерієм розмежування експертних завдань на «нижчі» та «вищі» є неналежність їх до класу експертиз (наприклад, до криміналістичних), не складність дослідницької процедури (що можливо на будь-якому рівні), а ступінь спільності фактів, які потрібно визначити на підставі об'єктивної можливості проникнення експерта в сутність пізнаваних явищ за допомогою дослідження вихідної інформації та застосування наявної методичної бази.

У зв'язку з цим маємо зауважити, що запропонована в теорії характеристика криміналістичної експертизи (передусім ідентифікаційної) недостатньою мірою відображає її сутність і відповідає потребам методологічного аналізу її завдань і потребам практичної експертної та судової діяльності. На цю обставину свого часу звертали увагу вчені, які наголошували, що звуження сфери криміналістичної експертизи до випадків розв'язання лише завдань ідентифікації значно її збіднить і негативно позначиться на розслідуванні злочинів, оскільки «позбавить слідство та доказування можливості вирішувати за допомогою експертних досліджень питання про найважливіші для справи факти» [166].

Зауважимо, що сформоване свого часу в теорії криміналістичної експертизи недооцінювання ролі й можливостей неідентифікаційних

---

[165] Романов М., Кріштоп А. Ситуалогічна експертиза як засіб встановлення механізму дорожньо-транспортної пригоди. *Вісник Академії правових наук України*. 1999. С. 202—209.

[166] Батюк О. В. Особливості використання криміналістичних моделей, прийомів та навичок при проведенні слідчих дій. *Форум права.* 2009. Т. 1. С. 29—34.

досліджень стало однією з істотних причин відставання теоретичної бази цієї галузі знань від практичних потреб експертної діяльності. Іншою важливою причиною ситуації, що склалася, можна назвати відмінність підходів учених-криміналістів до оцінювання завдань цього рівня, їхнього місця та співвідношення у структурі пізнавальної діяльності експерта.

Уведення в понятійний апарат криміналістики та судової експертології замість невизначеного поняття «неідентифікаційні експертизи (завдання)» нової термінології, зокрема таких понять, як «діагностичні», «класифікаційні», «ситуаційні» дослідження (експертизи, завдання), створило підґрунтя для критичного підходу вчених до цих загальнонаукових понять, обумовило спроби пристосувати їх до практичної експертної діяльності та визначити їхнє місце в системі криміналістичного й експертного знання.

Як зазначала Г. Полянська, одним із перших докладно проаналізував сутність діагностичних досліджень в аспекті експертної діяльності В. Снетков, який, визначаючи їхнє місце у криміналістичній експертизі, наголошував на тому, що діагностика як особливий процес визначення природи явищ має певні особливості, що відрізняють її від інших видів пізнання, застосовуваних у криміналістичній експертизі, і насамперед від криміналістичної ідентифікації, з'ясування родової (групової) належності, класифікації, у яких, як і в діагностиці, істотну роль відіграє порівняльний метод [167]. Діагностика й ототожнення в криміналістичній експертизі різняться за цілями, об'єктами, змістом. Діагностика має на меті з'ясувати природу досліджуваного явища (складу матеріалів, способу й засобів підроблення документів тощо), ідентифікація — визначити або виключити тотожність. У процесі порівняння діагностики зі встановленням родової (групової) належності необхідно мати на увазі неоднозначність поняття «установлення групової належності», яке в одних випадках є ідентифікаційним, а в інших — діагностичним процесом і яке слід здійснювати за правилами криміналістичної діагностики з усіма можливими наслідками.

Докладний розгляд такої позиції пов'язаний із тим, що ці питання стали предметом широкої наукової дискусії. Зокрема, зазначимо: щодо сутності встановлення групової належності у криміналістиці та судовій експертології існують протилежні судження. Так, науковці зауважували, що цей процес є різновидом класифікаційного дослідження, яке

[167] Полянська Г. С. Методологічні основи криміналістичної діагностики та її значення в кримінальному провадженні. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки»*. 2013. Т. 26 (65). № 1. С. 436—441.

проводять для виокремлення істотних характеристик, речових доказів, визначення роду й виду об'єкта та природи речовини [168].

У межах класифікаційних експертиз це дослідження розглядають також інші вчені-криміналісти. Так, одні вважають визначення групової належності діагностичними завданнями, називаючи їх також класифікаційними [169]. Водночас, на переконання М. Романова, визначення групової належності за своєю сутністю є розпізнаванням об'єкта, його діагностуванням [170].

У навчальному посібнику «Експертизи у судовій практиці» укладачі зазначають, що «класифікаційні експертизи встановлюють належність об'єкта до якого-небудь класу (групова приналежність), причому з використанням специфічних ознак клас може бути визначений у дуже вузьких межах, проте індивідуальність об'єкта ці експертизи не встановлюють» [171]. Деякі науковці посідають проміжні позиції із цього питання, уважаючи, що визначення групової належності в одних випадках є класифікаційним завданням, а в інших — ідентифікаційним [172].

Нарешті, існує позиція, що діагностичне дослідження є, по суті, ідентифікаційним. Так, аналізуючи експертні завдання, учені були проти додавання до переліку неідентифікаційних завдань досліджень, пов'язаних із визначенням групової належності. Вони доводили, що «встановлення групової належності у тому плані, у якому вона трактується у криміналістиці, має розглядатися як один із видів чи етапів ідентифікаційного дослідження, підпорядковується загальним принципам і цілям криміналістичної ідентифікації» [173]. Усю сукупність експертних завдань учений виокремлює в три категорії: ідентифікаційні, класифікаційні, діагностичні. Визначення групової належності, індивідуальне ототожнення, зокрема, визначення цілого за частиною, учений уважає ідентифікаційним завданням. Класифікаційним

---

[168] Колмаков В. П. Криминалистическая идентификация как способ доказывания в уголовном и гражданском судопроизводстве. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1966. Вып. 3. С. 91—101.

[169] Тіщенко В. В., Аркуша Л. І., Плахотіна В. М. Криміналістика : навч.-метод. посіб. Одеса, 2013. 338 с.

[170] Романов Н. С. Диагностика как метод и задача судебно-экспертного исследования. *Криминалистика и судебная экспертиза.* 1985. Вып. 31. С. 12.

[171] Экспертизы в судебной практике : учеб. пособ. для студент. юрид. ин-тов и фак-тов / авт. кол.: В. И. Гончаренко (рук.), В. Е. Бергер, Т. В. Варфоломеева и др. Киев, 1987. С. 19.

[172] Сегай М. Я. Методология судебной идентификации : автореф. дис. … д-ра юрид. наук. Киев, 1970. 30 с. ; Криміналістика : навч. посіб. / за ред. А. Ф. Волобуєва. Київ, 2011. 504 с. ; Сегай М. Я. Идентификационные признаки письма и принципы их классификации. *Криминалистика и судебная экспертиза.* 1957. Вып. 14. С. 99—100.

[173] Прохоров-Лукин Г. В. Предмет судебной экспертизы … .

завданням називають визначення належності об'єкта до загальноприйнятого класу, зокрема стандартизованого.

Окрім того, широким класом у цій конструкції представлені діагностичні завдання, метою яких є визначення характеристик і стану об'єкта, результатів дії причиново-наслідкових зв'язків. До цієї категорії завдань уважали належними й ситуаційні дослідження, які певні дослідники визначали як діагностичні, оскільки їхня важлива ознака — з'ясування обставин події щодо її відображення та причинового зв'язку між подіями (фактами). За цих умов виникають сумніви щодо доцільності виокремлення ситуаційних досліджень у самостійний вид експертиз [174].

Іншу думку про сутність і співвідношення названих завдань обстоюють фундатори судової експертології, виокремивши чотири рівні досліджень у структурі експертного пізнання. Вони стверджують, що (із позиції наукової класифікації) слід поділяти криміналістичну експертизу на ідентифікаційну (визначення одиничної конкретної тотожності об'єкта), діагностичну й ситуаційну (комплексну). Решта судових експертиз поділяються на класифікаційні (рід, вид, групова належність), діагностичні й ідентифікаційні [175]. На нашу думку, диференціювання на ідентифікаційні, діагностичні та ситуаційні має стосуватися винятково завдань судової експертизи, а не самих експертиз, оскільки у процесі проведення будь-якого дослідження послідовно й паралельно можна виконувати низку різних завдань.

На переконання вчених, для діагностичної експертизи характерним є визначення типових ознак конкретного об'єкта для цієї ситуації. Завдання ситуаційної експертизи — визначити комплекс різних ознак, об'єктів, окремих ситуацій, які складають цілісну картину досліджуваної події, з'ясування механізму якої потребує застосування різноманітних судових експертиз [176].

І. Пиріг зауважує відсутність єдності позицій учених з основних питань криміналістичної діагностики, зокрема щодо змісту, систематизації завдань експертизи. Учені визначали загальні позиції, придатні для виокремлення класу завдань діагностичної експертизи. Так, зазначається, що, незважаючи на різноманітність видів діагностичних досліджень, привертає увагу певна спільність їхніх об'єктів і цілей — визначення (розпізнавання) не власне матеріальних утворень, а їхньої «поведінки», дій, мають характер окремих подій щодо основної події

---

[174] Там само.
[175] Тертишник М. В., Варава В. В., Сачко О. В. Зазнач. твір.
[176] Там само.

злочину. У цьому полягає специфіка криміналістичної діагностики (на відміну від інших численних її видів) [177].

За результатами дослідження вчені доходять висновку, що (на відміну від ідентифікаційних) для діагностичних завдань не характерна статичність об'єкта ідентифікації, оскільки він динамічний за своєю суттю, а мету дослідження становить не його ототожнення, а реконструкція неповторної, унікальної, окремої події, що мала місце. Наголосимо, що у запропонованій ними класифікації експертних завдань визначено мету для кожного з рівнів, а саме:

- класифікаційний — визначення об'єкта належним до певного класу, роду, виду тощо;
- ідентифікаційний — визначення індивідуально-конкретної тотожності об'єкта або наближення до нього;
- діагностичний — реконструкція елементарних окремих подій;
- ситуалогічний (ситуаційний) — реконструкція окремої або основної події.

Наведене обговорення сутності та класифікації і співвідношення експертних завдань є лише частиною тривалої дискусії, що розгорнулася в науковій спільноті довкола окреслених питань. Проте саме дискусія достатньою мірою характеризує неоднозначність підходів учених до окремих аспектів розуміння експертних завдань, зокрема, діагностичних і ситуалогічних.

Водночас цілком природно сприймається критика окремих поглядів учених із цієї проблеми як дисонанс обговорення, на що звертала увагу Ю. Баранова [178]. Оскільки пропозиція Н. Селиванова — одна з небагатьох альтернативних, зокрема щодо діагностичних експертиз, уважаємо за доцільне розглянути її більш докладно. Так, на переконання вченого, розподіл криміналістичних експертиз на класифікаційні й ідентифікаційні є вельми умовним, оскільки перші, які встановлюють групову тотожність (групову належність), є «неіндивідуально-ідентифікаційними». Учений пропонує називати їх групофікаційними, а їхнім різновидом називає класифікаційні експертизи. Однак до цього сталого поділу належить як самостійний вид діагностична експертиза, що (за умови ретельного розгляду) цілком укладається в межі експертизи, що має на меті визначення групової тотожності. Вирішивши відмежувати від предмета групофікаційних експертиз деяку частину і зробити її предметом саме діагностичної

---

[177] Пиріг І. В. Класифікація судових експертиз за характером завдань, що вирішуються. *Криміналістичний вісник*. 2011. Вип. 1 (15). 218 с.

[178] Баранова Ю. О. Методологічні правила порівняльно-правових досліджень : автореф. дис. … канд. юрид. наук. Одеса, 2015. 193 с. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c716a8fa-9b4f-475f-b360-c1f398d747b4/content (дата звернення: 23.11.2023).

експертизи, автори таких рішень з об'єктивних причин не змогли провести чіткої межі між цими двома частинами цілого. Окрім того, науковець наголошує й на тому, що не завжди доволі чітко позначається межа навіть між діагностичною та індивідуально-ідентифікаційною експертизою. Критично проаналізувавши погляди деяких учених щодо розширеного тлумачення поняття «криміналістична діагностика», він дійшов висновку, що спроби знайти якісь особливі діагностичні засоби та способи пізнання, що відрізняються від застосовуваних під час проведення експертиз із визначення тотожності та групової належності, є безперспективними. Як підсумок він наголошує, що, якби деякі науковці не припустилися неточностей у трактуванні терміна «діагностика», усе обмежилося б констатацією простої істини — під час проведення незначної частки криміналістичних групофікаційних та окремих технічних експертиз доводиться вирішувати техніко-діагностичні питання. Тільки і всього, і тоді не з'явилися б на світ теоретизування щодо «криміналістичної діагностики», наукова спроможність якої є дуже сумнівною [179].

Наведені окремі наукові положення, що стосуються сутності діагностики в експертних дослідженнях, порушують питання, які не можна ігнорувати незалежно від поглядів конкретного вченого на цю проблему, що є позитивним початком наукової праці.

Загалом погоджуючись з критичними зауваженнями вченого щодо відсутності в криміналістиці чітких критеріїв відмежування діагностичних завдань від інших, складно погодитися із його висновками щодо неприйняття діагностики в криміналістичному її розумінні. Належність до термінологічного апарату криміналістичної науки та судової експертології понять «діагностика», «діагностичні завдання», «діагностичні дослідження» — не забаганки окремого вченого, не захоплення модними термінами, а нагальна потреба конкретизувати мету та завдання пізнавальної діяльності, що виникають у процесі доказування.

Убачаємо доцільним цілком погодитись із твердженням З. Кірсанова, що «для криміналістики було б недалекоглядним нехтувати науковим арсеналом і перспективами подальшого розвитку теорії розпізнавання та відмовлятися від творчого застосування його методів і засобів для розв'язання завдань боротьби зі злочинністю» [180].

---

[179] Баранова Ю. О. Зазнач. твір. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c716a8fa-9b4f-475f-b360-c1f398d747b4/content (дата звернення: 23.11.2023).

[180] Кирсанов З. М. Криминалистическое распознавание и диагностика. *Современные проблемы судебной экспертизы и пути повышения эффективности деятельности судебно-экспертных учреждений* : тезисы респ. конф. Киев, 1983. С. 51.

Із позицій логічного аналізу будь-яке експертне дослідження можна вважати як ідентифікаційним, спрямованим на індивідуалізацію одиничного об'єкта (групи), так і діагностичним, що виконує завдання розпізнавання події або його елементів. Ось чому можна зрозуміти спроби криміналістів трансформувати загальнонаукові поняття щодо специфічної діяльності з розкриття та розслідування злочинів. Науковці зазначають, що дискусію з проблем криміналістичної та експертної діагностики, яка розгорнулася поміж криміналістів, складно назвати «теоретизуванням». Насамперед це пошук шляхів удосконалення криміналістичного знання на підставі диференціювання та інтегрування загальнонаукових положень [181].

Наявність різних підходів у цьому разі слід уважати цілком нормальним явищем наукового аналізу — для цього достатньо згадати бурхливі дискусії з проблем теорії криміналістичної ідентифікації. Інше питання — наскільки конкретна концепція відповідає практичним потребам. Тут, на жаль, доводиться констатувати, що ефективність розробок учених-криміналістів з обговорюваних проблеми доволі далека від бажаних результатів.

Зазначимо, що потребам криміналістичних і судово-експертних досліджень відповідало б розроблення специфічного підходу до аналізування поняття «діагностика». Природно, що криміналістична діагностика може без особливої шкоди сприйняти основні положення теорії діагнозу, розроблені в медицині й технічних науках. Проте для експертної діагностики через значення експертних спеціальних знань для процесу доказування необхідний більш критичний підхід до аналізованого поняття. Переконані, що основна мета судової експертології у цьому разі полягає у розробленні методологічного аспекту діагностики, що дасть змогу якомога повніше визначити місце діагностичних досліджень у структурі експертного пізнання, виявити їх співвідношення з іншими рівнями дослідження, конкретизувати мету, умови та способи розв'язання експертних діагностичних завдань.

Результати аналізування теоретичних підходів до проблеми експертних завдань дають змогу дійти висновку, що кардинальні її положення перебувають у стадії наукового обговорення й розроблення та є актуальними для теорії і практики судової експертології. Зважаючи на цю обставину, вважаємо за доцільне навести власне бачення системи завдань, що формуються у структурі експертного пізнання, не виключаючи можливості інших підходів до цієї проблеми.

---

[181] Палий В. М. Классификация экспертных задач в свете теории распознавания образов. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1988. Вып. 37. С. 30—35.

3.3. Система завдань у структурі експертного пізнання

3.3.1. Критерії диференціювання експертних завдань

Передусім зазначимо, що аналізування сутності завдань судової експертизи як гносеологічної категорії складно уявити без характеристики форм і типів зв'язків, що існують між предметами, об'єктами, явищами об'єктивної дійсності. Ще в XIX ст. зазначали, що «урозуміння того, що вся сукупність процесів природи перебуває в систематичному зв'язку, спонукає науку виявляти цей систематичний зв'язок всюди, як в окремих випадках, так і загалом» [182].

У філософських працях розглянуто різні форми просторово-часових, причиново-наслідкових, енергетичних та інших зв'язків. Докладно їх проаналізовано й у криміналістичних наукових працях. Наприклад, розглядаючи їхнє значення, учені зауважували, що для розслідування злочинів знання форм зв'язку та вміння застосовувати їх у пізнанні події та її доказуванні набувають першорядного значення. Подія злочину завжди пов'язана зі значною кількістю інших подій, дій, фактів. Однак далеко не всі вони мають значення для конкретної події. Доказами стануть лише ті, характеристики зв'язку яких дають підставу вважати, що встановлювані обставини або належать до предмета доказування, або сприяють його встановленню [183].

Слід погодитись із твердженням М. Сегая та В. Стринжи, що зв'язки взаємодії варто визнати центральною системоутворювальною складовою предмета судово-експертного пізнання, його адекватною гносеологічною моделлю. Оцінюючи їхнє значення, вони наголошують: «Цілісна система зв'язків взаємодії в гносеологічному аспекті, що визначає зрештою методику експертного дослідження, може бути умовно розглянута як самостійні підсистеми, спрямовані на розв'язання ідентифікаційних, діагностичних і ситуаційних завдань» [184].

Переконані, що позиція вчених може стати підґрунтям для диференціювання експертних завдань, що дає змогу їх типологізувати у вигляді виокремлення як предмети конкретного рівня певних типів зв'язків. Такий підхід до експертних завдань є актуальним, оскільки, як ми вже зауважували, у теорії судової експертизи питання про їхні

---

[182] Костицький М. В. Про діалектику як методологію юридичної науки. *Філософські та методологічні проблеми права.* 2012. № 1. С. 3—17.

[183] Клименко Н. І. Щодо діагностичних досліджень в судовому почеркознавстві. *Актуальні проблеми почеркознавчих досліджень* : тези доп. наук.-практ. семінару. Київ, 2011. С. 20—26.

[184] Сегай М. Я., Стринжа В. К. О структуре экспертного познания … . С. 5.

сутність, критерії виокремлення та співвідношення до сьогодні залишається дискусійним.

Із гносеологічних позицій різноманіття розв'язуваних у судовій експертизі завдань зумовлено необхідністю пізнати різні факти, змістом яких є відображення численних зв'язків і закономірностей об'єктивної дійсності. Ці зв'язки й закономірності (як неоднорідні за своєю природою, із різним ступенем спільності пізнаваних явищ) є підґрунтям ієрархічності загального процесу пізнання. Пізнання, як і реальний світ, який воно досліджує, має свої рівні та «поверхи», і неможливо піднятися на вищий, не пройшовши нижчі [185].

Не є в цьому сенсі винятком і експертне пізнання, характеристика якого без філософського осмислення його спрямованості втрачає об'єктивність. Ось чому виокремлення в процесі наукового аналізування конкретної форми зв'язку, який експерт установлює у процесі дослідження шуканих обставин, дає змогу по-новому поглянути на завдання, розв'язувані під час проведення експертиз. Водночас слід зважати на концептуальне положення, за яким завжди можна доволі чітко визначити, який саме зв'язок потрібно виокремити як основну відповідь на конкретно поставлене питання. Окрім того, варто зауважити, що розглянуті науковцями форми об'єктивних зв'язків обрано як критерій диференціювання експертних завдань.

Запропоноване К. Шакіровим диференціювання експертних завдань за рівневим критерієм на підставі пізнаваних експертом зв'язків об'єктивної дійсності відрізняється від пропозицій, поширених у наукових працях учених-криміналістів насамперед реальним урахуванням ієрархічності пізнавального процесу. У зв'язку з цим у його системі рівневий підхід ураховує передусім глибину проникнення експерта в сутність пізнаваних явищ, результатом якого є ступінь узагальнення встановлюваного факту.

Цілком природно, що обставини, які фахівці виявляють у процесі діагностичного дослідження, мають у гносеологічному плані бути іншими щодо ступеня узагальненості обставин, виявлених під час класифікаційного дослідження, ідентифікації або ситуалогічного аналізу. Кожне з цих досліджень має свій рівень узагальнення залежно від характеру встановлюваних у процесі пізнання зв'язків. За таких умов форми експертно встановлених зв'язків визначають як зміст будь-якого рівня дослідження у загальній структурі процесу експертного пізнання, так і самого його ієрархічного місця у розв'язуваному завданні. Диференціювання структури експертного пізнання за рівневим критерієм, що за своєю суттю є умовним, дає змогу не тільки виокремити

[185] Синиця А. Аналітична філософія. Львів, 2013. 303 с.

мету та завдання кожного рівня пізнавальної діяльності експерта, а й запропонувати самостійні методики їх розв'язання [186].

3.3.2. Діагностичні завдання

Обґрунтовані вченими принципові положення стали підґрунтям запропонованого ними оцінювання експертного пізнання як структурованої й ієрархічної системи, у якій базисними (які зумовлюють будь-які інші дослідження) визнано завдання діагностичного рівня. Це обумовлено тим, що діагностичні завдання (як початковий етап пізнавальної діяльності експерта) спрямовані на визначення субстанційних зв'язків і зв'язків перетворення між характеристиками об'єкта. Зокрема, визначення субстанційних зв'язків у процесі експертного дослідження передбачає можливість:

- висновку про об'єкт як такий на підставі аналізування його власних якостей (визначення природи об'єкта), наприклад, діагностика холодної зброї;
- висновку про наявність певних якостей об'єкта (визначення стану) на підставі аналізування його ознак як цілого, наприклад, розв'язання питання про придатність сліду для ідентифікації шляхом аналізування його морфологічних ознак.

Установлення зв'язку перетворення у процесі розв'язання діагностичного завдання передбачає так само можливість висновку щодо наявності об'єкта або окремих його параметрів з урахуванням перетворення відображених якостей (ознак), які не піддаються безпосередньому сприйняттю, наприклад, отримання невидимої частини тексту документа за допомогою електронно-оптичного перетворювача.

Окреслене бачення діагностичних досліджень як основи експертного пізнання базується на тому факті, що, не розпізнавши, не розрізнивши та не визначивши природи матеріальних об'єктів або їхній стан у процесі експертного аналізування (саме ці завдання виконує експертна діагностика), складно взагалі говорити про можливість проведення будь-якого дослідження. Подібний підхід узгоджується із сутністю пізнавального процесу, що передбачає стадійний перехід від аналізування найпростіших форм відображення об'єктів навколишнього світу до більш складних. Окрім того, слід ураховувати, що «потрібно спочатку знати, що собою представляє цей предмет, щоб можна було зайнятися тими змінами, які з ним відбуваються» [187].

Переконані, що звуження сфери діагностичних досліджень межами визначення субстанційних зв'язків і зв'язків перетворення має

---

[186] Шакиров К. Указ. соч. С. 123—124.

[187] Когутич І. І. Криміналістичні знання, їх сутність і потреба розширення меж використання : монографія. Львів, 2008. 420 с.

стати підґрунтям визначення експертних завдань цього рівня, даючи змогу відмежувати їх від ситуаційних, предметом яких слід визнати пізнання причиново-наслідкових і функційних зв'язків.

Зауважимо, що виокремлення конкретної форми об'єктивного зв'язку під час аналізування експертних завдань є доволі умовним, тому що на практиці експерт стикається із їхніми переплетеннями, взаємозалежністю та взаємообумовленістю. Водночас вони ґрунтуються на положенні, відповідно до якого процес пізнання (його аналітичний рівень) потребує чітко розмежувати розуміння причинового й об'ємного опису подій, виявлення причинових ліній (дії, рухи, зміни), а також об'ємних і субстанційних відносин (предмет, знаряддя, тип або вид речей): «Ці лінії, починаючись в одній точці, потім розходяться і призводять до різних результатів, без чого неможливе пізнання всіх істотних сторін події» [188].

Розглядаючи сутність експертного діагностичного завдання, варто зауважити, що його метою є розпізнавання досліджуваного об'єкта або його показників з урахуванням даних, раніше визначених і систематизованих у криміналістиці, загальній теорії судової експертизи або інший галузі знання. До того ж процес діагностики здійснюють шляхом порівняльного аналізування власних ознак об'єкта, що дає змогу надалі дійти висновку про розпізнавання характеристик і станів, визначених наукою або практикою, певного стандартизованого класу об'єктів. Наприклад, порівняльне аналізування ознак об'єкта дає змогу діагностувати його як слід взуття, водночас експерт оперує спеціальними знаннями, розробленими криміналістичним ученням про сліди, зокрема, виходячи з криміналістичного поняття сліду та його класифікації.

Р. Шевчук стверджує, що слід погодитися з позицією С. Гіляревського та К. Тарасова, які наголошували, що будь-яке розпізнавання об'єкта в його «нормальному» (що спостерігається зараз) стані пов'язане з визначенням його класу, роду, виду тощо на підставі виявлення та дослідження його якісно-кількісного складу. Якщо аналізування проводять з метою розпізнавання речовини для визначення її належною до певного, уже відомого виду, класу тощо, то це операція діагностичного процесу [189].

Розпізнавання об'єкта або його станів на підставі результатів аналізування його власних ознак із подальшим висновком про його

---

[188] Панєвін О. С., Сухова Г. Є. Судова експертиза в кримінальних справах / Коментар судової практики в кримінальних та адміністративних справах. Постанови Пленуму Верховного Суду України (1995—1997) ; відп. ред. В. Т. Маляренко. Київ, 1998. С. 131—145.

[189] Шевчук Р. Ще раз про діалектичний матеріалізм у правознавстві. *Підприємство, господарство і право.* 2016. № 11. С. 216—219. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2016_11_44 (дата звернення: 23.11.2023).

належність до певного, раніше визначеного класу (як зміст діагностичного завдання) дає змогу відмежувати його від завдань класифікаційного рівня, предметом яких є пізнання не лише субстанційних, а й об'ємних зв'язків між систематизованими в науці об'єктами. У такому разі рішення експертного діагностичного завдання є необхідною, але недостатньою умовою.

3.3.3. Класифікаційні завдання

Сутність класифікаційного завдання полягає не тільки в розпізнаванні в досліджуваному об'єкті ознак конкретного класу, а й у послідовному порівняльному дослідженні виявлених ознак з ознаками класів, родів, видів, підвидів; з'ясуванні й обґрунтуванні відмінностей і збігів між ними. Метою класифікаційної задачі є процедура визначення належності досліджуваного об'єкта до певної множини або групи (класифікація). Згідно з визначенням, що міститься в юридичній енциклопедії, «класифікація — система супідрядних понять (класів об'єктів) тієї або іншої галузі знань чи діяльності людини, що використовується як засіб для визначення зв'язків між цими поняттями або класами об'єктів. Наукова класифікація виражає систему законів, характерних відповідній галузі дійсності. Основним принципом цього процесу є порівняння аналізованих об'єктів із заданими зразками, еталонами, представниками класів» [190].

І. Пиріг зауважував, що, характеризуючи сутність класифікаційних завдань, науковці зазначали, що за метою та об'єктом класифікаційні завдання відрізняються як від ідентифікаційних, так і від діагностичних. Об'єктами класифікаційних досліджень є будь-яке матеріальне утворення та його відображення, мета дослідження — визначення належності об'єкта до певного, передбаченого класифікацією розряду, класу. Водночас обсяг групи, що визначається, не має впливати на сутність завдання експертизи [191].

Переконані, що такий підхід до оцінювання класифікаційних завдань дає змогу конкретизувати їхнє місце у структурі експертного пізнання, зокрема, відповісти на питання, яким видом дослідження є визначення групової належності — класифікаційним чи ідентифікаційним?

---

[190] Класифікація / Юридична енциклопедія : у 6 т. / ред. кол. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.). Київ, 2001. Т. 3 : К—М. С. 269 ; Жеребко О. І. Судово-експертна діяльність: сутність, принципи, організаційні основи : автореф. дис. … канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2010. 20 с.

[191] Пиріг І. В. Класифікація судових експертиз … .

3.3.4. Ідентифікаційні завдання

Питання визначення групової належності виникає у зв'язку з наявністю в криміналістичних працях судження, що визначення групової належності є ідентифікаційним завданням. Н. Клименко наголошує, що, на думку окремих науковців, розподіл експертних криміналістичних завдань необхідно здійснювати в межах трьох категорій — ідентифікаційної, класифікаційної та діагностичної, і зауважує: «До ідентифікаційних завдань мають бути віднесені дослідження двох видів: індивідуальне ототожнення та визначення групової належності, зокрема визначення загального джерела походження)» [192]. Нам більш правильною видається позиція, викладена М. Салтевським: «Термін "встановлення групової належності" дає змогу чітко обмежити ці два поняття, правильно судити про співвідношення їх один з одним, бачити відмінність завдань і мети ототожнення та встановлення родової (групової) належності, що своєю чергою виключає змішування понять і неправильне їх тлумачення» [193].

На переконання вчених, уточнення цього питання потребує оцінювання об'єктивної відмінності окремих цілей, що стоять між цими двома рівнями дослідження: у процесі ідентифікації встановлюють, що це той самий одиничний об'єкт. Під час визначення родової (групової) належності констатують лише, що досліджуваний об'єкт належить до відомого класу, є таким самим за своїм родом або видом [194].

Є також думка, що оцінювання визначення групової належності як мети класифікаційного завдання не перешкоджає її аналізуванню як підзавдання ідентифікаційного рівня, до того ж його розв'язання — необхідний етап визначення тотожності індивідуальності певного об'єкта. Принцип ієрархічності завдань діагностичного, класифікаційного й ідентифікаційного рівнів концентрував Р. Кентлер, який розглядав ідентифікацію як процес послідовного розв'язання трьох завдань:

1) розпізнавання об'єкта;
2) класифікація, тобто визначення його належності до певного класу;

---

[192] Клименко Н. І. Щодо діагностичних досліджень … .

[193] Салтевский М. В. Объекты идентификации и установление групповой принадлежности. *Криминалистика и судебная экспертиза.* 1965. Вып. 2. С. 92—98.

[194] Лисиченко В. К., Сабуров И. В. Развитие криминалистики и судебной экспертизы в первые годы советской власти РСФСР и УССР. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1983. Вып. 26. С. 8—14.

3) індивідуалізація одного окремого об'єкта або визначення тотожності цього конкретного індивідуального об'єкта [195].

Цей процес об'єктивно відображає методологію експертного пізнання під час розв'язання ідентифікаційних завдань, що містить (як обов'язкові умови) індивідуалізацію об'єкта, діагностування та класифікацію. Остаточний висновок у такому разі експерт формулює за допомогою аналізування зв'язку, який існує між предметами, що становлять групу, рід, вид тощо — аж до зв'язків, що дають змогу індивідуалізувати конкретний об'єкт.

У процесі експертного дослідження кожне з розглянутих завдань (ідентифікаційне, діагностичне, класифікаційне) самостійне і є остаточною метою судової експертизи. Проте науковці зазначають, що за умови ускладнення експертного завдання (із позицій ступеня спільності пізнаваних фактів) слід ураховувати складність рівнів експертного пізнання, орієнтуватись на його ієрархічність. Такий підхід, особливо в умовах упровадження в експертну практику автоматизованих систем, дає змогу на об'єктивних підставах визначити етапи дослідження (підзавдання), усвідомити мету й умови кожного з них і, зважаючи на це, прогнозувати процес розв'язання експертного завдання.

3.3.5. Ситуаційні завдання

Розгляд рівнів експертних завдань дає змогу стверджувати, що вони мають одну особливістю — предметом їх пізнання є фактичні дані, що базуються на пізнанні об'єктів матеріальної дійсності шляхом аналізування їхніх морфологічних, субстанційних та об'ємних характеристик (ознак) у їхньому «статичному» вираженні. Ці ознаки, однак уже з позицій наявних між ними причиново-наслідкових (генетичних) і функційних зв'язків, слід уважати предметом ситуалогічних (ситуаційних) експертних завдань.

Виокремлюючи ситуаційний рівень у структурі експертного пізнання, доцільно мати на увазі не тільки наукове розуміння ситуаційної експертизи, що склалося в криміналістиці (наприклад, науковці пов'язують її із аналізуванням речової обстановки місця події), а й більш вузьке його трактування, що містить аналізування елементарних ситуацій, що є предметом окремих експертиз (наприклад, визначення можливості пострілу зброї без натискання на спусковий гачок).

Такий підхід дає змогу уточнити мету завдань ситуаційного рівня: в одному випадку — це визначення з урахуванням спеціальних знань події загалом, а в іншому — визначення фрагмента події. Відповідно,

---

[195] Кентлер Р. А. О сущности идентификации вообще и юридической в особенности. *Вопросы криминалистики и судебной экспертизы*. 1962. № 1. С. 83—84.

завдання цього рівня за ступенем спільності встановлюваних фактів слід поділяти на загальні й окремі. І в першому, і в другому випадку характерною ознакою ситуаційного завдання буде аналізування динамічних процесів, які відображають взаємодію об'єктів; виявлення їхніх причиново-наслідкових відносин.

Виконання загального ситуалогічного завдання має інтегративний характер, потребує зазвичай спеціальних знань у різних галузях науки й техніки й часто набуває форми комплексної експертизи.

Учені зауважують, що сутність експертизи з розв'язання остаточного ситуаційного завдання доволі докладно висвітлив Г. Грановський, який одним із перших запропонував її теоретичне обґрунтування. Учений наголошував: «Об'єктом ситуалогічної експертизи є подія, пригода, а безпосереднім об'єктом — місце, де вона сталася. Експерти можуть судити про подію лише за відображенннями у речовій обстановці. Тому, хоча об'єктом ситуологічної експертизи є подія, експерти вивчають її не безпосередньо, а за її матеріальними відображеннями у речовій обстановці місця події. Слід зазначити, що йдеться про широкий підхід, який охоплює подію загалом: її час, місце, структуру та стадії перебігу, дії винних і потерпілих, зв'язки між діями осіб і наслідками, що відобразилися в окремих слідах і в усій обстановці» [196]. Характеризуючи завдання ситуаційного рівня, убачаємо за доцільне підтримати позицію тих учених, які вважають, що експертне рішення не означає перевищення процесуальних повноважень експерта, заміну ним слідчого або суду. Вирішальним і визначальним критерієм правоможності подібного роду експертиз є застосування експертом спеціальних знань, що не стосуються правового оцінювання досліджуваних обставин.

Отже, результати аналізування об'єктивних зв'язків і закономірностей, які з'ясовують під час проведення судових експертиз, дали змогу виокремити у структурі експертного пізнання (дослідження) різного рівня такий критерій, як залежність від визначальної форми їх відображення. Структуру здійснюваного одночасно диференціювання експертних завдань за цим критерієм наведено у табл. 2.

Таблиця 2

Структура диференціювання експертних завдань

Рівень дослідження	Форма зв'язку	Експертні завдання
Діагностичний	Субстанціональна	1. З'ясування природи об'єкта

[196] Кофанов А., Волошин О., Літвінова О. Трасологічні дослідження : курс лекц. Київ, 2010. 304 с.

	Перетворення	2. Установлення стану об’єкта
Класифікаційний	Об’ємна	1. Визначення належності об’єкта, який діагностують, до стандартизованого класу. 2. З’ясування групової (видової) належності об’єкта за відображенням його якостей (ознак)
Ідентифікаційний	Об’ємна	1. Установлення тотожності конкретного об’єкта. 2. Визначення цілого за частинами. 3. З’ясування належності частин до єдиного цілого. 4. Установлення єдиного джерела походження
Ситуалогічний	Функційна	1. Загальне — визначення досліджуваної події загалом
	Генетична	2. Окремі — визначення фрагментів (елементів) події: • способу вчинення дії; • можливості вчинення дії; • місця вчинення дії; • часу вчинення дії; • механізму взаємодії об’єктів; • причинового зв’язку між дією та наслідками; • можливих наслідків за вчиненою дією; • причин та умов зміни об’єкта; • інші

Зауважимо, що (на відміну від запропонованої вченими класифікації експертних завдань, яка припускає змішування завдань діагностичного та ситуалогічного рівнів) наведена в таблиці класифікація передбачає виокремлення ситуалогічних завдань як самостійних. Наголосимо, що цей рівень (ситуалогічний) не слід змішувати з діагностичними, коли відбувається визначення природи

об'єкта або його стану на підставі виявлення субстанційного зв'язку та зв'язку перетворення.

Окрім того, розмежування класифікаційних та ідентифікаційних досліджень за розв'язуваними завданнями не обумовлено відмінністю виявленого об'єктивного зв'язку (об'ємного), проте пов'язано з різним рівнем узагальнення одночасно пізнаваних фактів. У першому випадку критерієм розв'язання завдання є визначення належності об'єкта до певного стандартизованого класу (наприклад, визначення належності об'єкта до категорії вогнепальної зброї), у другому — визначення індивідуально-конкретної тотожності об'єкта (наприклад, індивідуалізація саме цієї зброї).

Щодо досліджень ситуалогічного рівня, то під час їх оцінювання необхідно зважати на спрямованість розв'язуваних на цьому рівні експертних завдань на визначення події загалом (наприклад, механізму дорожньо-транспортної пригоди на підставі аналізування речової обстановки місця події) або визначення окремих його елементів (наприклад, причин зіткнення транспортних засобів) за допомогою виявлення генетичної, функційної або інших форм зв'язку. Відповідно, завдання цього рівня диференціюють за рівнем спільності встановлюваного факту як загальні й окремі.

Мета окремого ситуалогічного завдання значно вужча, а її досягнення, зазвичай, забезпечують за допомогою застосування спеціальних знань, наприклад, тієї галузі знань, на підставі якої проводять експертизу. Наприклад, для розв'язання питання про можливість відкрити дверцята сейфа будь-яким інструментом вистачить знань у галузі судової трасології. Запропонований у таблиці 2 перелік окремих ситуалогічних завдань не є вичерпним, оскільки ситуації, що стають предметом судової експертизи, дуже різняться.

Оцінюючи завдання ситуаційного рівня, науковці зауважують, що оптимальне їх розв'язання обумовлено результатами діагностичних, класифікаційних та ідентифікаційних досліджень, які є підзавданнями експертизи. Якщо під час розв'язання загального ситуалогічного завдання наведені підзавдання зазвичай є обов'язковими елементами її структури, то під час розв'язання окремих можливі випадки, коли ідентифікаційний рівень у дослідженні відсутній. Так, наприклад, під час визначення причини мимовільного пострілу зброї потреба в ідентифікаційному дослідженні актуальна лише в окремих випадках [197].

Окреслюючи позицію щодо сутності та співвідношення експертних завдань судової експертизи, варто зауважити, що меті системного розвитку наукового підґрунтя судової експертології відповідає виокремлення у структурі експертного пізнання завдань

[197] Шакиров К. Указ. соч. С. 133.

діагностичного, класифікаційного, ідентифікаційного й ситуалогічного рівнів. Об'єктивним критерієм їх розмежування за рівневим принципом слід уважати форми системоутворювальних зв'язків, що виражають різні ознаки пізнаваних явищ. Цей підхід у практичному аспекті створює передумови для конкретизації мети та умов досліджень кожного рівня, отже, формування єдиної технології розв'язання експертних завдань певного ступеня спільності. Практика створення автоматизованих методик експертного дослідження свідчить про обґрунтованість рівневого підходу до експертних завдань. Зокрема, її аналізування дає змогу дійти висновку, що на сучасному етапі розвитку криміналістичних експертиз принципам алгоритмізації пізнавальної діяльності експерта найбільше відповідають завдання діагностичного та класифікаційного рівнів, яких традиційно розв'язують на підставі аксіоматизованого знання.

Щодо завдань ідентифікаційного та ситуалогического рівнів, то переважання у процесі їх розв'язання евристичних джерел, що передбачають творчий пошук, виявлення й виокремлення шуканої інформації значно звужує сферу алгоритмічного підходу, даючи змогу автоматизувати лише окремі операції, доступні математичному опису. Викладені положення знайшли підтвердження у процесі розроблення та створення методик автоматизованого розв'язання експертних завдань діагностичного й ідентифікаційного рівнів.

Отже, завдання судової експертизи, реалізовані в запитаннях, поставлених на розв'язання судовому експертові, тісно пов'язані з предметом судово-експертного дослідження. Науковці зазначали, що завдання є науково обґрунтованим визначенням предмета експертизи, узагальнено та систематизовано сформульованим для роду (виду) загалом; воно пов'язане з предметом судового доказування та з об'єктами й методиками експертного дослідження. Запропонована систематизація завдань за конкретно-цільовим призначенням результатів експертизи, з одного боку, та за ступенем спільності (окремі, спільні), з іншого, дає підстави для визначення належності завдань комплексних судово-експертних досліджень до спільних завдань другої групи. Спільні завдання виокремлюються в особливу групу інтеграційних. Останні завжди вирішуються у формі комплексних експертиз. Інтеграційні завдання є, по-перше, системою окремих, а, по-друге, вивченням складних відносин об'єктів — елементів одиничного цілого. Приклад першого різновиду — завдання з визначення факту контактування певного одягу з певною ділянкою місцевості за виявленими на ній слідами й нашаруваннями на одязі. Це означає, що після стадії зовнішнього огляду об'єктів комісією судових експертів, судовий експерт-трасолог має дослідити сліди, вилучені на місці події з метою їх ідентифікації з досліджуваними предметами одягу, після чого судові експерти — ґрунтознавець і біолог — мають провести порівняльне

дослідження речовини ґрунту й рослинних об'єктів, виявлених на одязі, із ґрунтом ділянки місцевості та її рослинним покривом. За результатами дослідження вони мають надати спільний висновок — наприклад, про те, що наданий одяг перебував у контакті з поверхнею певної ділянки місцевості [198].

Приклад другого різновиду завдань — дослідження з визначення механізму утворення нашарувань ґрунту на предметах одягу. Тут поряд із трасологічними дослідженнями слідів визначають природу й інші характеристики ґрунту, а також матеріалів одягу для з'ясування того, як саме ці характеристики позначилися на слідах під час контактування конкретних предметів із поверхнею ґрунту. Механізм слідоутворення визначають на підставі сукупного застосування всієї інформації. Зосередившись на дослідженнях, пов'язаних з об'єктами ґрунтового походження, доречно визначити важливість завдання з дослідження ґрунту як у самих слідах, так і у вигляді забруднень на об'єктах, що залишили сліди, водночас доцільним є вилучення ґрунту зі слідами замість моделювання форми сліду. Це можливо й необхідно здійснювати, оскільки дослідження безпосереднього відбитка на ґрунті дасть змогу не тільки запобігти втраті або зміні трасологічних ознак, що часто трапляється у процесі моделювання, а й дасть змогу встановити характеристики ґрунту, що впливають на стійкість збереження на його поверхні ознак об'єкта, який залишив відбиток. Окрім того, з'являється можливість розв'язати таке завдання, як установлення природи мікрочасток, що походять від об'єкта, який утворив слід, тому що в результаті контактування вони могли потрапити на відбиток. Отже, можна встановити, що одяг, взуття тощо виготовлені з певного матеріалу й до контактування з ґрунтом були забруднені, зокрема, кров'ю, вапном, бітумом тощо. Умовно комплексні експертизи, виконувані комісією експертів, за підходами до формулювання інтеграційного висновку можна об'єднати у два основні типи:

1) відповідь на поставлене запитання формулюють у вигляді спільного висновку двоє або більше експертів різних галузей знань (різних напрямів однієї галузі знань) за сукупністю (підсумовуванням) результатів проведених кожним із них досліджень, зважаючи на спільне їх оцінювання;

2) відповідь на поставлене запитання формулюють у вигляді спільного висновку двоє або більше експертів на підставі основного дослідження експерта — фахівця в певній галузі знань, з урахуванням результатів допоміжного дослідження (досліджень) експерта (експертів) в іншій галузі знань (інших напрямах однієї галузі знань) за результатами

[198] Сімакова-Єфремян Е. Б. Комплексні судово-експертні дослідження … .

проведених кожним із них досліджень, зважаючи на спільне їх оцінювання [199].

Отже, учені найчастіше виокремлюють три види розв'язуваних завдань. Аналізуючи основні типи (класи) експертних завдань, що розв'язуються за слідами-відображеннями, М. Сегай і В. Стринжа називають ідентифікаційні й діагностичні завдання складовими першого типу, спрямованими на визначення характеристик об'єктів взаємодії, а ситуалогічні завдання — складовими другого типу, спрямованими на визначення характеристик процесу (механізму) взаємодії. Водночас вони підкреслюють, що, виходячи із шуканого (остаточної мети), теорія ідентифікації розглядає сліди взаємодії як функцію одиничності взаємодіючих об'єктів і самого процесу взаємодії; теорія діагностики застосовує ці сліди як функцію відображення характеристик і станів об'єктів; а теорія ситуалогії — як функцію динаміки слідоутворення. Кожна з окремих теорій розв'язання експертних завдань розробляє іманентно присутній їй метод теоретичного пізнання предмета та практичного розв'язання експертних завдань. Щодо практики судової експертизи, то внаслідок фрагментарного (часто перекрученого) відображення у слідах характеристик об'єктів і процесу взаємодії, експерти широко застосовують на певному етапі експертного дослідження кожне із трьох основних типів експертних завдань. На думку М. Сегая та В. Стринжі, з якою ми цілком погоджуємося, судові експерти повинні знатися на всіх трьох основних методах розв'язання завдань [200].

У спеціальній літературі ми долучилися до дискусії щодо протистояння розробленої М. Сегаєм концепції експертного пізнання, заснованої на дослідженні зв'язків взаємодії, яка обґрунтовує з позицій системного підходу принципи оптимізації експертних завдань і шляхи їх розв'язання, формально-логічній концепції розв'язання експертних завдань (зокрема, ідентифікаційних), яка відкидає правомірність їх оптимізації за рахунок інтегрування вихідної інформації, відображеної в різних слідах (прихильники останньої — В. Берзін, З. Меленевська та З. Ковальчук). Уважаємо незайвим іще раз повернутися до цього питання. Зауважимо, що ми поділяємо концепцію оптимізації М. Сегая, тому що вважаємо її цілком обґрунтованою з позицій теорії та практики судової експертизи, за винятком того умовиводу, що під загальним об'єктом експертизи він розуміє обставини розслідуваної події, які відобразилися в матеріальних слідах злочину. Ми вже зауважували, що розуміємо під об'єктом судової експертизи (загальним, родовим,

---

[199] Сімакова-Єфремян Е. Б. Комплексні судово-експертні дослідження … .

[200] Сегай М. Я., Стринжа В. К. Судебная экспертиза материальных … . С. 50, 53, 54.

безпосереднім) тільки матеріальні предмети й інші матеріальні (матеріалізовані) утворення. Обставини події, на нашу думку, становлять предмет судової експертизи. У дослідженнях контактної взаємодії об'єктів саме контактно-взаємодіючий комплекс як системне утворення, що існувало в минулому, є тією матеріальною базою, за результатами експертного дослідження сукупності елементів якої встановлюють різноманітні фактичні дані й обставини справи, що складають предмет експертного дослідження [201].

Розглянемо сутність цих концепцій. Концепція М. Сегая (саме він уперше розробив теоретичні положення про принципову можливість визначити факт контактної взаємодії [202]) полягає в наведеному далі. Важливу проблему типології експертних завдань становить принцип їх оптимізації, тобто оптимальне застосування всіх трьох структурних елементів експертних завдань з метою достовірного пізнання за допомогою спеціальних знань, шуканих за справою фактичних обставин. Оптимізація мети експертного завдання — це найбільш повне усвідомлення фактичних обставин розслідуваної події, явищ, що реально існують або існували в минулому, на визначення яких спрямовано судово-експертне дослідження. Установлення цих обставин (фактичних даних) є головним завданням конкретної експертизи, що досягають шляхом розв'язання окремих підзавдань, які належать до пізнання окремих сторін (характеристик, відносин) об'єктів взаємодії. Оптимізація мети експертного дослідження полягає саме в обранні найбільш ефективного шляху розв'язання окремих підзавдань, що забезпечують розв'язання головного завдання. Сутність оптимізації умов розв'язання експертних завдань полягає у збільшенні обсягу отримуваної інформації, які містять сліди взаємодії, розглядувані як інтеграційний об'єкт. Це можна здійснити шляхом складання одноякісної інформації, відображуваної у взаємопов'язаних слідах, різноякісної інформації, відображуваної в тому самому сліді, різноспрямованої (одноякісної та різноякісної) інформації, які містять сліди, об'єднані процесом (механізмом) взаємодії об'єктів. Оптимізація третьої структурної ланки розв'язання експертного завдання — способу досягнення мети — полягає в евристичному застосуванні всіх трьох основних методів експертного аналізу (ідентифікаційного, діагностичного й ситуаційного) для об'єднання слідів взаємодії в новий інтеграційний об'єкт експертного пізнання, що містить не тільки кількісно більшу, а й якісно перетворену, більш ємку інформацію як про об'єкти, так і про процес взаємодії [203].

---

[201] Сімакова-Єфремян Е. Б. Теорія і методологія … . С. 62.

[202] Сегай М. Я. Методология судебной идентификации … . С. 29, 113, 178.

[203] Сегай М. Я., Стринжа В. К. Судебная экспертиза материальных … . С. 56—57.

За формально-логічною концепцією розв'язання експертних завдань, запропонованою В. Берзіним, З. Ковальчук і З. Меленевською, за кожним окремим слідом визначають не сам об'єкт, а лише його слідоутворювальну ділянку. Кількість слідів зумовлює кількість розв'язуваних ідентифікаційних завдань. Не можна поєднувати різні ділянки об'єкта та різні сліди, тому що спроби це зробити призведуть до формування нереального завдання, яке неможливо обґрунтувати з позицій формальної логіки [204].

Спростовуючи цю тезу, М. Сегай і В. Стринжа підкреслюють, що все це було б логічним за умови, що слід відображає лише характеристики «ділянки» об'єкта, яку перевіряють, і є конгломерат відокремлених та ізольованих «ділянок». Зокрема, вони зазначають: за таких обмежень запропонована абстрактна логічна схема жорсткого закріплення «слід — ділянка об'єкта, який перевіряють» дійсно здається бездоганною, а обмеження, що забороняють підсумовувати інформацію від різних слідів для розв'язання «нереальних» ідентифікаційного й неідентифікаційного завдань,— обґрунтованими. Проте на практиці, по-перше, слід відображає не тільки окрему характеристику конкретної ділянки об'єкта, а й багато взаємопов'язаних характеристик об'єкта контактування, а також механізм слідоутворення. По-друге, сам шуканий об'єкт — це не сума характеристик ізольованих ділянок, що відбилися у слідах, а цілісна, багатоякісна система різноманітних «інформаційних» полів (як власних, так і сприйнятих під час взаємодії з матеріальним середовищем). На конкретних прикладах М. Сегай зі співавтором обґрунтовано доводять реальність розв'язання експертних завдань за принципами оптимізації мети експертного пізнання [205]. Іще раз підкреслимо, що ми поділяємо цю концепцію та для її розвитку зауважимо, що інтеграційним об'єктом, про який ідеться, є контактно-

---

[204] Берзин В. Ф., Ковальчук З. А., Меленевская З. С. Об идентификационной задаче комплексной экспертизы вещественных доказательств. *Криминалистика и судебная экспертиза.* 1983. Вып. 27. С. 15—21 ; Их же. К вопросу о процедуре решения идентификационной задачи комплексной экспертизы вещественных доказательств. *Там же*. 1984. Вып. 29. С. 12—23 ; Их же. О сущности вопроса об установлении контакта (контактного взаимодействия) объектом. *Там же*. 1986. Вып. 33. С. 8—15 ; Их же. О нереальных идентификационных задачах в теории и практике криминалистической экспертизы. *Там же*. 1988. Вып. 36. С. 9—17 ; Их же. Установление факта контактного взаимодействия объектов (критический анализ экспертного исследования). *Там же*. 1991. Вып. 43. С. 42—50 ; Берзін В. Ф., Ковальчук З. О., Меленевська З. С. Ще раз до питання про встановлення факту контактної взаємодії (ФКВ) об'єктів. *Криміналістика та судова експертиза.* 2000. Вип. 49. С. 17—26.

[205] Сегай М. Я., Стринжа В. К. Судебная экспертиза материальных … . С. 58—61.

взаємодіючий комплекс (загальний об'єкт комплексної експертизи контактної взаємодії).

Значний внесок у розвиток теорії та методології судової експертизи на користь концепції оптимізації мети експертного завдання під час розв'язання питань щодо факту контактної взаємодії зробив М. Романов, який виступив проти критики цього напряму експертних досліджень [206]. На користь оптимізації інформаційної ємності слідів під час розв'язання експертних завдань висловилися також Г. Грановський і Г. Прохоров-Лукін, які переконливо продемонстрували роль ситуаційного й діагностичного аналізів, що зауважували М. Сегай і В. Стринжа [207]. Г. Прохоров-Лукін, говорячи про загальні засади розподілу експертних завдань на категорії, підкреслював, що викладені в літературі підходи можна об'єднати в чотири основні групи й умовно позначити їх (підходи) як інтеграційний, рівневий, об'єктний і предметний. У результаті докладного аналізу підстав такого розподілу він констатує, що жоден із підходів не дає змоги чітко диференціювати експертні завдання за категоріями. Найбільш перспективним для

---

[206] Романов Н. С. Факт контактного взаимодействия объектов как предмет судебно-экспертного исследования. *Криминалистика и судебная экспертиза.* 1984. Вып. 29. С. 23—28 ; Его же. О спорных вопросах решения идентификационных задач в комплексной судебной экспертизе. *Там же*. 1986. Вып. 33. С. 15—22 ; Его же. Исследование механизма следообразования судебной транспортно-трасологической экспертизой. *Там же*. 1987. Вып. 34. С. 103—107 ; Его же. Механизм дорожно-транспортного происшествия и методологические вопросы его анализа в судебной автотехнической экспертизе. *Там же*. 1988. Вып. 37. С. 87—91 ; Его же. Гносеологическая сущность экспертизы факта контактного взаимодействия объектов. *Там же*. 1989. Вып. 38. С. 15—21 ; Романов Н. С., Киреев В. А. Методологическая характеристика судебной экспертизы установления ФКВ по делам о ДТП. *Там же*. 1992. Вып. 45. С. 88—95 ; Романов Н. С., Мотин О. Н., Переверзев Н. В. Методология судебной экспертизы ФКВ / Актуальные проблемы судебной экспертизы и криминалистики. Киев, 1993. С. 77—79 ; Романов Н. С., Киреев В. А. Диагностический аспект исследований при установлении факта контактного взаимодействия объектов (ФКВ) / Роль судебной экспертизы и криминалистики в раскрытии и профилактике преступлений. Одесса, 1994. С. 177—179 ; Романов М. С., Киреєв В. О. Експертиза контактно-слідових взаємодій при розслідуванні дорожньо-транспортних подій. *Право України*. 1994. № 10. С. 30—34 ; Романов Н. С., Киреев В. А. Транспортно-трасологическая экспертиза ФКВ при решении диагностических и ситуалогических задач по делам о дорожно-транспортных происшествиях. *Криминалистика и судебная экспертиза.* 1995. Вып. 47. С. 83—89 ; Романов М., Єфремян Е. Об'єкт, предмет і метод криміналістичного дослідження контактно-слідової взаємодії об'єктів. *Вісник Академії правових наук України*. 1998. № 3 (14). С. 119—127 та ін.

[207] Сегай М. Я., Стринжа В. К. Судебная экспертиза материальных … . С. 61—62.

розв'язання цього питання, на його думку, є синтез предметного й об'єктного підходів за провідної ролі першого, тому що суттєва для мети пізнання загальна характеристика об'єкта з необхідністю інтегрована в його предмет [208]. На нашу думку, синтез предметного й об'єктного підходів усе ж містить елементи інтеграційного підходу.

Сучасні тенденції розвитку судової експертизи, інтеграційні процеси, що відбуваються на тлі науково-технічного прогресу суспільства, з одного боку, і якісно нові форми злочинності, що виникають останнім часом, з другого, значно розширили коло розв'язуваних питань і досліджуваних об'єктів судової експертизи. Усе це потребує появи й розвитку нових видів судових експертиз.

Дійсно, визначаючи завдання судової експертизи, дуже важливо не порушувати меж компетенції судового експерта та компетенції органів (осіб), які її призначають. Ідеться про те, що за законодавством України спеціальні знання судового експерта не можуть стосуватися правового аналізу (мати юридичний характер). Із метою усунення недоліків і роз'яснень питань, що виникають у судовій практиці під час призначення, проведення судових експертиз і застосування висновків експертів, Пленум Верховного Суду України постановив звернути увагу судів на неприпустимість призначення експертизи в разі, коли з'ясування певних обставин не потребує спеціальних знань, а також порушення перед експертом правових питань, розв'язання яких законом називає компетенцією суду [209]. Повною мірою ця норма поширюється й на випадки призначення, проведення судових експертиз і застосування висновків експертів під час досудового розслідування. Адже КПКУ не припускає проведення судової експертизи для з'ясування питань права.

Отже, дослідження проблем диференціювання завдань комплексних судово-експертних досліджень довело, що максимальне диференціювання комплексних судово-експертних досліджень за їхніми завданнями не є необхідною умовою їх розподілу за ступенем спільності, цільовою функцією, ієрархічністю побудови, хоча, безумовно, відіграє важливу роль у поглибленні розуміння можливостей судової експертизи.

Таким чином, ми погоджуємося з розподілом завдань судової експертизи за цільовою функцією на ідентифікаційні, діагностичні та ситуаційні. Ідентифікаційні завдання судово-експертних досліджень спрямовано на ототожнення об'єкта за його відображеннями — слідами або визначення спільної родової (групової) належності порівнюваних об'єктів. Діагностичні завдання судово-експертних досліджень

---

[208] Прохоров-Лукин Г. В. Предмет судебной экспертизы … . С. 9—14.

[209] Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах : пост. Пленуму Верхов. Суду України від 30.05.1997 р. № 8 (зі змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-97#Text (дата звернення: 13.11.2023).

вирішують з метою визначити характеристики та стан об'єкта, його належність до певної категорії об'єктів. Ситуаційні завдання за своєю метою спрямовані на визначення елементів певної ситуації або ситуації загалом.

Під час проведення комплексних досліджень об'єктів судової експертизи будь-які розв'язувані завдання за ступенем спільності мають інтеграційний характер, тобто є інтеграційними. Під час розв'язання завдань комплексних судово-експертних досліджень важливо розуміти, що сама їхня сутність пов'язана із дослідженням інтеграційного об'єкта, тобто такого, для вивчення якого необхідно вирішити низку підзавдань і застосувати комплекс спеціальних знань із різних галузей науки, техніки, мистецтва тощо за допомогою застосування методів різних наук.

Спеціальні знання, застосовувані під час розв'язання завдань судово-експертних досліджень, не мають стосуватися юридичних наук, тобто завдання не можна спрямовувати на вирішення питань, пов'язаних з визначенням фактів порушень норм законодавства, винних осіб, правових сторін складу злочину або іншого правопорушення.

4.
УЧЕННЯ ПРО ОБ'ЄКТИ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Розглянуті положення про сутність предмета судової експертизи та її завдання мають безпосереднє відношення до оцінювання об'єкта експертного дослідження, не менш значущого поняття у процесі аналізування судової експертизи як практичної діяльності. Його правильне з'ясування у судовій експертології дає змогу розмежувати предмет та об'єкт експертного пізнання як самостійні, але водночас взаємозалежні поняття й обґрунтовано класифікувати практично різні види судових експертиз.

Об'єкт судової експертизи є складним і багатозначним поняттям. З'ясування його сутності й сьогодні залишається особливо важливим не тільки під час вирішення більшості теоретичних питань, а й є важливим практично. Окрім того, чинник побудови класифікації судових експертиз поряд з іншими дає змогу визначати за об'єктом межі компетенції експерта, а також оцінювати витрати на проведення експертизи тощо. Відправним положенням для розкриття загального поняття об'єкта є його філософська, гносеологічна інтерпретація як речі або предмета — того, що протистоїть суб'єктові, тобто свідомості, внутрішньому світу як дійсне, як частина зовнішнього світу [210].

Науковці під об'єктом пропонують розуміти філософську категорію, що виражає об'єктивну реальність, що протистоїть суб'єктові в його предметно-практичній і пізнавальній діяльності. Як вираз цієї реальності об'єкти не залежать у своєму існуванні від суб'єкта, що його пізнає. Натомість предмет пізнання спрямовано на вивчення закономірностей формування об'єкта, вивчення його сторін, якостей і відносин. Ця обставина свідчить про обумовленість предмета пізнання потребою в дослідженні об'єкта, отже — про наявність суб'єктивного початку у визначенні предметної сфери. У цьому полягає докорінна відмінність предмета пізнання від об'єкта, і саме цим пояснюється відомий факт, що той самий об'єкт може бути предметом дослідження різних наук, що в результаті обумовлює безпосередній зв'язок предмета пізнання з його науковим (практичним) змістом [211].

Розроблення наукових положень про об'єкт судової експертизи, як і будь-якої галузі науки, передбачає всебічне дослідження гносеологічного й інформаційного аспектів. Дослідження

---

[210] Клименко Н. І., Бахін В. П., Будко Т. В., Цимбал П. В. Енциклопедія судової експертизи. Ірпінь, 2013. 184 с.

[211] Шакиров К. Указ. соч. С. 147.

гносеологічного аспекту є відправним для з'ясування поняття й сутності об'єкта судової експертизи та шляхів його пізнання експертом. Інформаційний аспект дає змогу досліджувати закономірності вилучення інформації, яку містить об'єкт, способи її перетворення та передавання суб'єктам доказування для подальшого застосування під час визначення шуканих обставин.

Особливістю аналізування й оцінювання об'єктів судової експертизи (на відміну від об'єктів, які вивчають інші галузі знання) є обов'язковість дослідження їхнього правового статусу, що пов'язано з процесуальним режимом інституту судової експертизи, який передбачає можливість застосування здобутої експертом інформації як доказу у справі. І якщо дослідження гносеологічного й інформаційного аспектів щодо об'єкта експертизи здійснюють з урахуванням положень теорії та методології пізнання, то дослідження правового аспекту потребує враховувати концептуальні положення процесуальної науки.

У судовій експертології наявність правового аспекту під час характеристики об'єкта іноді спричиняє різну інтерпретацію його вченими. Наприклад, під об'єктами розуміють матеріалізовані, визначені кримінально-процесуальним і цивільно-процесуальним законодавством джерела інформації — матеріали кримінальної або цивільної справи [212].

На переконання вчених, об'єкти експертизи — це матеріальні предмети (їхні якості, характеристики, ознаки), живі організми — ті предмети зовнішнього світу або людина, які мають певний правовий статус. Також зазначають: об'єктом є не самі речові або письмові докази (таке змішування іноді трапляється), а предмети й організми як матеріальні або матеріалізовані носії інформації. Таке розуміння об'єкта відповідає критеріям, закладеним у визначенні об'єкта судової експертології: гносеологічному та правовому [213]. Водночас об'єкт будь-якої експертизи — це об'єкт експертного пізнання, тобто категорія гносеологічна, отже, можна виокремити такі характеристичні ознаки об'єкта: ним може бути будь-яка річ, процес, явище, будь-який фрагмент реальної дійсності; об'єкт, тісно пов'язаний із предметом пізнання; він відтворюється у мисленні суб'єкта [214].

Зауважимо, що вчені виокремлювали такі суттєві складові, що характеризують об'єкт судової експертології: матеріальна природа

---

[212] Скригонюк М. І. Криміналістична термінологія : навч. посіб. Київ. 2003. 125 с.

[213] Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник. Київ, 2006. 588 с.

[214] Ципенюк С. А. Структура решения идентификационных задач, связанных с исследованием текстов, выполненных с подражанием буквам печатной формы. *Криминалистика и судебная экспертиза.* 1989. Вып. 38. С. 51—55.

об'єкта судово-експертного дослідження; інформаційна роль об'єкта судової експертології у встановленні певних фактичних даних; зв'язок установлюваних фактів з подією, яку розслідують і розглядають [215].

Г. Прохоров-Лукін зауважував, що більшість науковців наголошує на тому, що об'єктами експертизи завжди є лише матеріальні утворення, і ставить цікаве запитання: чи можна розглядати як об'єкти експертизи нематеріальні категорії — відомості; голос, записаний на плівку тощо? Переконані, що у такому разі йдеться про інформацію, яка підлягає дослідженню та яку містять певні носії (протокол допиту, фонограма), що їх слід уважати об'єктами експертизи. Об'єкт та інформація, яку він містить, перебувають у тісному зв'язку, їх не можна відірвати один від одного, проте не можна й ототожнювати. Носій досліджуваної інформації може містити й іншу додаткову інформацію, наприклад, ознаки дописки у протоколі або монтаж звукозапису у фонограмі. Саме тому об'єктами експертизи завжди можуть бути лише матеріальні утворення [216].

Наголосимо, що, оцінюючи таку позицію та говорячи про неприпустимість жорсткого розподілу об'єкта й інформації, джерелом якої він є, учені визнають об'єктом тільки матеріальний носій інформації (документ, фонограму), вільно або мимоволі ігноруючи власне саму інформацію, яку містить об'єкті. Надання у процесі характеристики об'єкта експертного дослідження пріоритету його матеріальному субстрату на підставі того, що він може містити додаткову інформацію, обмежує розуміння об'єкта лише межами його форми. Аналізування власне матеріального носія (наприклад, плівки) може нічого не дати дослідникові без відтворення наявного в об'єкті нематеріального змісту. У цьому сенсі під об'єктами експертного дослідження слід розуміти як матеріальні носії інформації, так і будь-які зафіксовані у них ідеальні відображення явищ і процесів.

Слід звернути увагу на те, що у своїх працях учені висловлювали також протилежну позицію: виявлення й осмислення зв'язку між різними за своєю природою об'єктами дослідження, пізнання закономірностей цього зв'язку, заснованих на безлічі відносин злочинця із зовнішнім середовищем, призвели до того, що об'єктами судової експертизи стали не лише окремі матеріальні об'єкти та утворення, а й матеріальна (речова) обстановка події злочину, комплексне дослідження якої дає

---

[215] Когутич І. І. Криміналістика : курс лекцій. Київ, 2008. 888 с.

[216] Прохоров-Лукін Г. Судова експертиза: поняття та види об'єктів інтелектуальної власності. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2016. № 6. С. 17—24. URL: https://drive.google.com/file/d/1rMcpBdvvF6Wq29fhuu1IJ5DTiV6dHDax/view (дата звернення: 23.11.2023).

змогу виконувати інтеграційні завдання, що сприяють пізнанню механізму скоєння злочину [217].

Оцінюючи ці судження, слід погодитися із твердженням, що об'єктом експертизи зазвичай називають матеріальні носії інформації, що їх безпосередньо досліджують експерти та які для експертизи загалом мають допоміжний характер. Основним об'єктом експертизи є ті реальні сьогодні (або в минулому) явища, на визначення яких безпосередньо спрямована експертиза (обставини смерті, виконання тексту документа або підпису в ньому певною особою тощо). Матеріальні носії інформації про ці явища (труп, документи та ін.) — їхня складова (дійсна або передбачувана) [218].

Як зазначає І. Кіриченко, дещо іншу позицію із цього питання обстоює науковець, який, погоджуючись, що експертному дослідженню в принципі можна піддавати різні процеси (події, явища, дії), водночас уважає обґрунтованим більш вузьке розуміння об'єктів як конкретних предметів. Щодо експертного дослідження, стверджує він, об'єкт дослідження (на відміну від інших видів пізнавальної діяльності) є поняттям як гносеологічним, так і правовим, тобто наявна єдність гносеологічного та правового аспектів. Правовий режим можна поширити лише на наявні об'єкти. Об'єкти нематеріального характеру (факти, події минулого) можна сприймати лише як гносеологічну категорію, і дослідження таких об'єктів слід розглядати лише у гносеологічному, а не у правовому аспекті. Якщо розуміти об'єкт експертного дослідження як єдність гносеологічного та правового моментів, то таким слід визнати матеріальні предмети. Уточнюючи свою позицію, учений наголошує, що навіть у випадках, коли експерт вивчає якийсь процес, безпосередньому дослідженню зазвичай піддають конкретні предмети, що зазнали певних змін або перебували в середовищі, де відбувався процес, який вивчають [219].

Ця позиція фактично поділяє наведену вище небеззаперечну думку окремих учених про визнання за об'єктами дослідження лише матеріального субстрату. Дійсно, проводячи експертне дослідження, експерт обов'язково має справу з матеріальними носіями інформації. Проте в усіх випадках проведення такого дослідження слід розрізняти його остаточну мету, якщо точніше — предмет експертного пізнання. Якщо таким, наприклад, є визначення факту належності об'єкта дослідження до холодної зброї, то є підстави визнати це матеріальне утворення об'єктом експертного дослідження. Якщо предметом експертного пізнання є виявлення та вивчення на підставі спеціальних

---

[217] Шеремет А. П. Криміналістика : навч. посіб. Київ, 2009. 472 с.

[218] Трофименко Н. С. Зазнач. твір.

[219] Кириченко І. А. Судова експертиза об'єктів права інтелектуальної власності : навч. посіб. Київ, 2005. 172 с.

знань інформації, яку містить відеокасета, то говорити про цей матеріальний об'єкт тільки як про безпосередній об'єкт експертного дослідження не доводиться. Відеокасета у цьому разі лише матеріальний носій перетвореної інформації і може в цій якості становити інтерес для експерта лише з позицій оцінювання місця та способу її виготовлення або виявлення можливих конструктивних дефектів, що впливають на відтворення досліджуваної інформації.

Переконані у правоті науковців, які зазначали, що під час дослідження процесів, явищ експерт має справу з матеріальними об'єктами, у яких або з якими відбувалися ці процеси. За таких умов матеріальні об'єкти можуть стати засобом відтворення досліджуваних процесів, елементами тієї речової обстановки, де вони відбувалися. Для пізнання сутності процесу може не знадобитися безпосереднього дослідження цих об'єктів, достатньо виявити лише наявність їх [220].

В. Цимбалюк підкреслював, що свого часу зазначалося про розширення кола об'єктів судової експертизи за рахунок додавання до них подій, фактів (зокрема, обставин минулого), що призводило до інтенсивного «розростання» тих фрагментів реальності, які доводиться вважати об'єктами експертного пізнання [221]. За дослідженням І. Пирога, об'єктами експертизи є носії інформації про факти та події, джерела фактичних даних, отриманих шляхом застосування спеціальних знань [222]. Аналогічної думки дотримуються й інші вчені [223]. Окремі науковці, зважаючи на результати аналізування викладених вище позицій, констатують, що «суттєвими складовими поняття "об'єкт судової експертизи" є:

- матеріальна природа об'єкта судово-експертного дослідження;
- інформаційна роль об'єкта судової експертизи в установленні певних фактичних даних;
- зв'язок установлюваних фактів з подією, що розслідується або розглядається» [224].

---

[220] Радянська криміналістика. Криміналістична техніка і слідча тактика / за ред. В. П. Колмакова. Київ, 1993. 296 с.

[221] Цимбалюк В. І. Судова психіатрична експертиза свідків і потерпілих у кримінальному процесі. *Правова держава.* 2016. № 21. С. 240—244. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Prav_2016_21_41 (дата звернення: 23.11.2023).

[222] Пирог И. В. Предмет судебной экспертологии и его соотношение с судебно-экспертной деятельностью. *Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов.* 2014. № 2 (92). С. 51—53.

[223] Курс лекцій з криміналістики : навч. посіб. / за наук. ред. О. А. Кириченка. Миколаїв, 2014. 348 с.

[224] Салтевский М. В. Теоретические основы установления групповой принадлежности в судебной экспертизе (методологические, правовые проблемы) : дис. … д-ра юрид. наук. Харьков, 1969. 482 с.

Загальна теорія судової експертизи розглядає об'єкт як складну систему, що містить ті джерела відомостей про встановлювані факти та носії інформації, які піддаються експертному дослідженню і за допомогою яких експерт пізнає обставини, що належать до предмета експертизи. Н. Клименко зазначала, що під час розгляду об'єкта експертизи як системи варто виокремлювати такі елементи:

- фактичні обставини як джерело інформації;
- матеріальний носій цієї інформації;
- умови передавання, закріплення та зберігання цієї інформації.

Тобто механізм взаємодії відбивається (джерело) і відбиває (носій) [225].

Класифікація об'єктів у загальній теорії судової експертології передбачає їх розподіл за такими рівнями: загальний, родовий (предметний), спеціальний (безпосередній) і конкретний.

Під загальним об'єктом судової експертизи розуміють матеріальний носій інформації про фактичні дані, пов'язані з розслідуваною подією, які визначають за допомогою спеціальних знань у межах експертизи як джерела доказу під час доказування у справі [226]. Під загальним об'єктом пропонують розуміти предмети матеріального світу, характеристики яких дають змогу експертові на підставі його спеціальних знань з'ясувати факти, що належать до предмета експертизи [227]. Так само загальним об'єктом названо сукупність усіх без винятку носіїв інформації, досліджуваних під час провадження судових експертиз [228].

Свого часу наголошували, що в криміналістичному аспекті важливе значення мають родові об'єкти як носії інформації із загальними якостями й ознаками, зумовленими їхньою природою, закономірностями формування, функціювання та зміни [229]. Тлумачення поняття родових об'єктів набуває важливого значення у процесі організації проведення комплексних експертиз, у яких вони є носіями множинної інформації, що надає відомості про вплив на них різних явищ і процесів. До родових об'єктів належать: документи; зброя та боєприпаси; рослини; одяг; взуття; різні пристрої тощо. Для кожного роду судової експертизи

---

[225] Клименко Н. І. Щодо діагностичних досліджень … . С. 20—26.

[226] Щербаковский М. Г. Судебные экспертизы: назначение, производство, использование : учеб.-практ. пособ. Харьков, 2005. 544 с.

[227] Кириченко І. А. Зазнач. твір.

[228] Ткач Ю. Д. Класифікація криміналістичних методів дослідження. *Ольвійський форум — 2009: Стратегії України в геополітичному просторі* : тези Міжнар. наук.-прак. конф. Т. 2. (Миколаїв, 12—14.06.2009). Миколаїв, 2009. С. 97—98.

[229] Пинхасов Б. И. Криминалистическая экспертиза. Ташкент, 1963. 145 с.

характерний свій об'єкт, проте предметна відмінність об'єктів не завжди дає підстави для класифікації експертиз та експертних спеціальностей. Наприклад, живі особи є об'єктами експертного дослідження як судово-медичної, судово-психіатричної, так і судово-психологічної експертизи; документи досліджують під час проведення судово-авторознавчої, судово-почеркознавчої, судово-бухгалтерської, судово-технічної та інших видів експертиз.

Під спеціальним (безпосереднім) об'єктом експертизи у криміналістичних наукових працях пропонують розуміти матеріальний носій інформації, досліджуваний з урахуванням застосування спеціальних знань у межах конкретного виду експертизи [230]. Виокремлення цього виду об'єктів особливо важливе для класифікації експертиз, тобто визначення класу, роду, виду судової експертизи, а також для визначення галузі компетенції експерта, її сутності й меж.

Як окремий рівень виокремлюють конкретний об'єкт, що є не абстрактною категорією, а індивідуально-визначеним об'єктом, який перебуває у розпорядженні експерта під час проведення експертизи у певній справі (провадженні).

Цікавою вважаємо класифікацію об'єктів дослідження, наведену М. Щербаковським [231]. Результати аналізування ним наукових праць стали підґрунтям для висновку, що вчені пропонували розподіляти об'єкти експертизи на загальні, родові, конкретні та безпосередні [232]; загальні, родові, спеціальні, безпосередні та конкретні [233]; загальні, родові, спеціальні та конкретні [234]; родові та конкретні [235]; основні, порівняльні, довідкові [236]; остаточні та проміжні або основні та допоміжні [237] тощо. Окрім того, учений наголошував, що науковці (залежно від власних переконань) під тими самими термінами розуміли різне. Оброблення різних позицій науковців дало М. Щербаковському змогу за низкою підстав скласти класифікацію об'єктів судово-

---

[230] Прохоров-Лукін Г. Судова експертиза … . URL: https://drive.google.com/file/d/1rMcpBdvvF6Wq29fhuu1IJ5DTiV6dHDax/view (дата звернення: 23.11.2023).

[231] Щербаковский М. Г. Гносеологічні та правові підстави класифікації об'єктів судової експертизи. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2010. Вип. 10. С. 177—185.

[232] Кириченко І. А. Зазнач. твір.

[233] Ткач Ю. Д. Класифікація криміналістичних методів … .

[234] Щербаковский М. Г. Судебные экспертизы: назначение … .

[235] Радянська криміналістика. Криміналістична техніка … .

[236] Прохоров-Лукін Г. Судова експертиза … . URL: https://drive.google.com/file/d/1rMcpBdvvF6Wq29fhuu1IJ5DTiV6dHDax/view (дата звернення: 23.11.2023).

[237] Сегай М. Я. Судебная экспертология: объект … . С. 25—32.

балістичної експертизи, яку також можна застосувати до об'єктів інших видів судових експертиз:

«1. Природа об'єктів (загальний об'єкт експертизи) — доцільним є вузьке розуміння об'єкта експертного дослідження, а саме лише як конкретних предметів, речей, що піддаються експертному дослідженню. Об'єкти нематеріального характеру (факти, події минулого) належать тільки до гносеологічної категорії, і їх дослідження можна розглядати лише у гносеологічному, а не в правовому аспекті. Зважаючи на положення про те, що об'єкт експертного дослідження є єдністю гносеологічного і правового моментів, то таким слід визнати матеріальні предмети. Таке розуміння об'єкта експертного дослідження становить не тільки наукову, а й практичну цінність. Тому за своєю природою загальним об'єктом експертних досліджень є тільки матеріальні носії інформації, характеристики яких дають змогу експертові на підставі спеціальних знань установити факти, що стосуються предмета судової експертизи.

2. Ступінь спільності — за цим критерієм виокремлюють родові та конкретні об'єкти експертизи. Під родовими розуміють сукупність матеріальних носіїв інформації, які відрізняються від інших своїми якостями та рисами і досліджуються у межах певного роду експертизи. Родовий об'єкт характеризує системний взаємозв'язок фізичних ознак і характерних предмету якісних характеристик, що перебувають у тісному взаємозв'язку і об'єднані в межах певного роду та виду експертизи. Конкретними є індивідуально визначені носії інформації, надані слідчим на дослідження за призначеною експертизою. Конкретним об'єктом експертизи є індивідуальні й неповторні матеріальні об'єкти, виявлені, зафіксовані та вилучені під час розслідування певного злочину.

3. Обсяг якостей і рис — кожному матеріальному об'єкту характерний комплекс різноманітних якостей та рис. Залежно від їх обсягу і виду можна виокремити спеціальні та безпосередні об'єкти експертизи. Спеціальними об'єктами є сукупність якостей і рис родового об'єкта — носіїв інформації, які є специфічними для певного роду, виду експертизи. У матеріальному носії міститься різного виду інформація, яка може бути спеціальним об'єктом, тобто досліджуватися в різних родах, видах судових експертиз. Безпосередніми об'єктами є частини спеціального об'єкта. Під безпосереднім об'єктом експертизи розуміється та частина рис і якостей спеціального об'єкту, визначення яких необхідно і достатньо для розв'язання завдання, поставленого перед експертом.

4. Процесуальний статус — виокремимо об'єкти, що мають процесуальний статус:

- речові докази: первинні, тобто безпосередньо пов'язані з подією злочину (предмети, рідини, мікрочастки та ін.), і похідні —

зліпки, відтиски, фотознімки слідів злочину, що зберігають їх суттєві ознаки;

- зразки для експертного дослідження, зокрема, зразки порівняння (вільні, експериментальні), необхідні для проведення ідентифікаційного дослідження;
- документи як особливий вид доказів;
- живі особи: обвинувачений, підозрюваний, потерпілий, свідок;
- матеріали кримінального провадження справи (протоколи слідчих дій і додатки до них, схеми, довідки, висновки первинних і основних експертиз та ін.), які стосуються предмета експертизи.

Об'єкти, що не мають процесуального статусу:

- трупи людей;
- предмети, що імовірно мають відношення до злочину, якій розслідується, але такі, що не мають на даний момент статусу речових доказів.

5. Джерело походження — відповідно до джерела походження об'єкти судової експертизи можуть бути класифіковані так:

а) надані на дослідження безпосередньо слідчим;

б) одержані експертом у процесі проведення досліджень, до яких належать зразки порівняння, експериментальні зразки;

в) допоміжні, що використовуються під час дослідження.

6. Значення для розв'язання експертних завдань — для судових експертиз характерні чотири групи завдань: ідентифікаційні, класифікаційні, діагностичні та ситуаційні:

- об'єкти, що ідентифікуються, є об'єктами, ототожнення яких становить завдання процесу ідентифікації; Ідентифікуючі об'єкти — це об'єкти, за допомогою яких розв'язується завдання ідентифікації;
- об'єкт, що діагностується,— це стан; якість, риси об'єкта; механізм утворення слідів, які відобразилися на матеріальних об'єктах, складових речової обстановки події у вигляді відповідних змін (слідів);
- об'єкти, що класифікуються,— це такі, які входять до певних класифікацій, наприклад, вид, модель. Об'єктами, що класифікують (класифікуючі об'єкти), є предмети, які в натуральному виді входять до певних колекцій (зразки порівняння, еталони тощо) або довідкові дані (табличні, параметри стандартів тощо) з описанням класифікаційних ознак;
- об'єктом, який установлюють під час розв'язання ситуаційного завдання, є певна ситуація, наприклад, розташування потерпілого під час наїзду транспортного засобу. Як об'єкти, за допомогою яких виконують ситуаційне завдання з визначення механізму утворення слідів, використовують моделі, одержані експериментально

експертом за різних умов, або описанням ознак чи якостей об'єктів, що виникають у типових ситуаціях.

7. Роль у процесі дослідження — залежно від місця, яке посідають об'єкти в процесі розв'язання експертного завдання, їх можна поділити на остаточні та проміжні або основні та допоміжні. Кінцевим або основним об'єктом процесу дослідження є той, який слугує базою для розв'язання питання, поставленого перед експертом слідчим і сформульованого в постанові про призначення експертизи. Проте в процесі розв'язання підзавдань на різних етапах можуть досліджуватися як частини, сторони складних системних об'єктів, що є основними, так і окремі матеріальні утворення, що входять до їх складу. Такі об'єкти є проміжними. Під час дослідження системних об'єктів (наприклад, численні сліди на різних предметах місця події) проміжними будуть окремі елементи цієї множини (одиничні сліди), відносно яких розв'язуються окремі завдання до розв'язання основного питання про механізм ситуації, у якій вони виникли» [238].

Отже, правильне визначення об'єкта експерти та визначення належності його до певного виду важливе не тільки в теоретичному, а й у практичному аспекті, оскільки:

- з одного боку, дає підставу для визначення класу, роду, виду судової експертизи (тобто дає змогу її класифікувати);
- з іншого боку, допомагає правоохоронним органам, що призначають експертизу, правильно окреслити межі компетенції експерта у кожному конкретному випадку для того, щоб той на підставі спеціальних знань розв'язав завдання із визначення окремих подій, близьких до предмета доказування або тих, що характеризують його, а не тільки проміжні факти.

Вітчизняне законодавство не містить будь-яких обмежень гносеологічного характеру щодо розуміння об'єктів експертного дослідження, що підтверджує їх процесуальне регламентування в чинних нормативно-правових актах.

Результати аналізування статей чинного КПКУ, у яких згадано об'єкти експертизи, дають змогу констатувати, що в нормах низки статей законодавець уживає різну термінологію, а саме:

- у ст. 69 — «матеріали і зразки, пов'язані із проведенням експертизи», «предмети та об'єкти дослідження», «матеріали для проведення експертизи», «об'єкт експертизи»;
- у ст. 101 — «матеріали, що були надані для проведення дослідження»;
- у ст. 102 — «отримані експертом матеріали та матеріали, які були використані експертом»;

---

[238] Щербаковский М. Г. Гносеологічні та правові підстави … .

- у ст. 245 — «зразки для проведення експертизи» [239].

Зауважимо, що законодавець розмежовує поняття «матеріали, надані для проведення дослідження» і «об'єкт експертизи», однак нечітко. Переконані, що необхідно більш чітко регламентувати випадки вживання цих термінів і наповнення кожного з них конкретним змістом. Окрім того, поняття «об'єкт експертизи» є вужчим за поняття «об'єкт досліджень», до якого належать матеріали кримінального провадження (протоколи огляду місця події, експериментів, обшуків тощо). Зазначимо, що з-поміж протоколів найважливішими для експертів є протокол огляду місця події, а також протокол огляду трупа, які містять відомості про місце виявлення об'єктів експертизи; застосовано способи їх фіксування, вилучення, пакування та транспортування.

Окрім того, на законодавчому рівні не визначено, що саме слід розуміти як «матеріали, надані для проведення дослідження» під час призначення судової експертизи (ч. 3 ст. 101 КПКУ [240]). Це положення можна тлумачити подвійно:

- з одного боку, такими можна вважати всі матеріали кримінального провадження, що стосуються предмета судової експертизи, з якими ознайомлюється експерт, а також об'єкти експертизи;
- з іншого боку, під матеріалами можна розуміти наявні у кримінальному провадженні докази, за винятком тих, які є безпосередніми об'єктами судової експертизи.

Незважаючи на розширений (фактично необмежений) законодавцем перелік об'єктів експертизи, вони набувають такого статусу лише під час експертного дослідження. Подібне визначення передбачає оцінювання об'єктів експертизи з позицій їхньої допустимості й належності. Це пов'язано із тим, що науковці стверджують: об'єкт набуває свого статусу за умови винесення ухвали про призначення судової експертизи. Відповідно до таких тверджень матеріали, які направляють на експертизу, об'днують у три самостійні групи:

1) основні об'єкти — безпосередньо матеріальні об'єкти, що містять певну інформацію (наприклад, речові докази);
2) порівняльні матеріали — зразки для експертного дослідження;

[239] Кримінальний процесуальний кодекс України … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 18.11.2023).

[240] Кримінальний процесуальний кодекс України … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 18.11.2023).

3) матеріали, що містять довідкові відомості,— відомості, що містять інформацію, необхідну для експертного дослідження (протоколи, витяги, накази, інструкції, ДСТУ, ТУ тощо) [241].

Не заперечуючи проти запропонованої класифікації матеріалів, наданих на експертизу, слід звернути увагу на те, що дотримання правового режиму об'єктів, наданих експертові, зрештою визначає як сам експерт у процесі їх попереднього вивчення, так і ініціатор проведення експертизи або суд під час оцінювання висновку експерта.

Наприклад, результатом такого вивчення та оцінювання може стати висновок про невідповідність об'єкта вимогам процесуального законодавства щодо умов провадження експертизи. Зокрема, попередній висновок експерта про те, що наданий на експертизу об'єкт (документ, речовий доказ) не потребує для його дослідження застосування спеціальних знань, дає підстави експертові відповідно до норм КПКУ відмовитися від проведення експертизи.

Аналогічну ситуацію спостерігаємо, коли відбувається порушення процесуальних вимог щодо об'єктів експертного дослідження. У цьому разі йдеться про ігнорування вимог законодавства про недопущення з боку експерта самостійного їх збирання у процесі провадження експертизи. Виявлення подібних фактів у процесі оцінювання висновку експерта слідчим (судом) має автоматично сформувати відмову від визнання цього документа як доказу. На жаль, і теорія, і практика свідчать про ігнорування цієї концептуальної правової вимоги, що частково обумовлює процесуальну компетенцію експерта, закріплену в законі. Більшою мірою і більш наочно це виявляється під час проведення судових експертиз, пов'язаних із дослідженням мікрооб'єктів.

Уперше на цю ситуацію звернув увагу Л. Віницький, який, справедливо наголошуючи, що експертиза мікрооб'єктів сьогодні стає однією з найефективніших, зазначав: «У цьому питанні слід констатувати не лише помилки практики, а й недостатньо аргументовані рекомендації у спеціальній літературі». Доводячи свою позицію та підкріплюючи її прикладами із судової практики, учений акцентував увагу на тому, що під час виявлення та дослідження об'єкта самим експертом виникає проблема відносності доказу, під яким розуміють зв'язок між змістом останнього й обставинами, з'ясовуваними у справі. Це пов'язано із тим, що на практиці мають місце факти порушення процесуальної форми, що дає змогу недобросовісним (малокваліфікованим) працівникам стати на шлях фальшування доказів. Мікрооб'єкти, на переконання Л. Віницького, відповідатимуть вимогам

[241] Прохоров-Лукін Г. Судова експертиза … . URL: https://drive.google.com/file/d/1rMcpBdvvF6Wq29fhuu1IJ5DTiV6dHDax/view (дата звернення: 23.11.2023).

допустимості в разі їх належного огляду, фіксування та залучення постановою органу дізнання, слідчого або суду. Для посилення процесуальних гарантій справжності мікрооб'єктів учений, як варіант, пропонував проводити експертні дослідження, у яких передбачають виявити подібні об'єкти, двом експертам, тобто проводити комісійну експертизу[242].

Аналогічної думки про проблему процесуальних гарантій у разі допустимості виявлення мікрооб'єктів самим експертом і Н. Клименко: «Щодо мікрооб'єктів, що визначаються та фіксуються поза процесом проведення слідчих дій, виникає проблема забезпечення процесуальних гарантій долучення їх до кримінального судочинства. У результаті експертного дослідження на предметі-носії, вилученому та дослідженому слідчим, з дотриманням норм КПКУ, виявляються нові сліди, що безпосередньо не спостерігалися особами, які беруть участь у слідчій дії, внаслідок якого цей об'єкт встановлено та долучено до справи» [243]. На її переконання, мікрооб'єкти є речовими доказами і на них поширюється обумовлений законом порядок виявлення, фіксування та залучення до справи. Такий самий підхід до розв'язання цього питання можна знайти у Г. Грамовича [244] та В. Лисиченка [245].

Проте в наукових працях має місце й інша позиція, яка припускає самостійне виявлення судовим експертом мікрооб'єктів [246]. Зокрема, стверджується, що оскільки мікрооб'єкти часто виявляють під час проведення експертизи, слід визнати неправильними теоретичні концепції, згідно з якими експерти не мають права самі виявляти будь-які об'єкти. Не можна погодитись із твердженням учених щодо заборони для експертів самостійно «виявляти» будь-які мікрооб'єкти, скоріше має йтися про заборону самостійно збирати або відбирати об'єкти для експертного дослідження. У цьому аспекті зазначимо, що експертиза

---

[242] Лук'янчиков Є. Д. Зазнач. твір.

[243] Клименко Н. И. Использование экспертом исходных данных для производства экспертизы. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1982. Вып. 25. С. 37.

[244] Грамович Г. И. Проблемы теории и практики эффективного применения специальных знаний и научно-технических средств в раскрытии и расследовании преступлений : автореф. дис. … д-ра юрид. наук. Киев, 1989. 44 с.

[245] Лисиченко В. К. Использование данных естественных и технических наук в следственной и судебной практике. Киев, 1979. С. 25.

[246] Клименко Н. И. Использование микрообъектов при расследовании преступлений : метод. указ. для студент. юрид. ф-та. Киев, 1984. С. 5—13 ; Степанова Л. А. Криминалистическая экспертиза в аспекте исследования материалов, веществ и изделий. *Судебная экспертиза. Современное состояние и перспективы развития* : тез. докл. междунар. науч.-практ. конф. Киев, 2010. С. 221—223 ; Судові експертизи в процесуальному праві України … .

з виявлення мікроволокон на одязі є типовим прикладом того, що тільки судовий експерт здатний їх виявити та провести порівняльне дослідження із волоконним складом предметів одягу особи, яку перевіряють.

Окремо слід зупинитись на тому, що вчені, визнаючи можливість збирання доказів експертом, що суперечить закону, усе ж припускали можливість позитивного законодавчого розв'язання цього питання в частині надання експертові права збирати докази в деяких, спеціально обумовлених випадках, наприклад у процесі дослідження предметів — можливих носіїв мікрооб'єктів і під час проведення деяких видів експертиз, наприклад, судово-медичного дослідження трупа та живих осіб [247].

Запропонований ученими підхід до розв'язання цього питання, на жаль, принципово не змінив наявної на практиці ситуації, обумовленої фактами недбалості, а також фальшування з боку експертів під час дослідження мікрооб'єктів. Наприклад, у справах про зґвалтування суттєвим засобом доказування доволі часто є висновки експертів з питання факту контактної взаємодії (далі — *ФКВ*), вирішуваного в окремих випадках з урахуванням вивчення наявності взаємопереходу об'єктів волокнистої природи на одязі, що належав потерпілій і підозрюваному. У такому разі доволі недбалого попереднього експертного огляду предметів-носіїв (в одному приміщенні, на одному столі) для здійснення такого «взаємопереходу» мікрооб'єктів і навпаки, нескладно також видалити ці об'єкти за допомогою елементарного струшування одягу.

За таких умов, під час розслідування кримінальної події фактичну відповідальність за якість матеріалів, які збирають для проведення експертизи, слід покласти на самих експертів, які юридично таких повноважень не мають. Навіть якщо законодавчо запровадити подібну відповідальність до експерта, то довести факт можливого фальшування під час виявлення (невиявлення) об'єкта експертного дослідження через його специфічність буде надзвичайно складно.

У цьому разі йдеться не про сумлінність експерта і дотримання експертної етики — здебільшого такого питання щодо експертів не виникає.

Отже, наведені окремі аспекти, зокрема й дискусійного характеру, наочно ілюструють формування в судовій експертології самостійного спрямування наукового дослідження, яке можна окреслити як учення про об'єкт судової експертизи. Результати аналізування наукових праць і нормативно-правових актів свідчать про необхідність його подальшого теоретичного розроблення як для пізнання закономірностей формування

---

[247] Благута Р. І., Сибірна Р. І., Бараняк В. М. та ін. Зазнач. твір. URL: https://studfile.net/preview/9648679/ (дата звернення: 23.11.2023).

вихідної інформації, що її застосовують під час проведення експертизи, так і для вивчення комплексу правових питань, що зумовлюють реалізацію в експертному дослідженні принципів належності й допустимості об'єктів з урахуванням їх можливої доказової значущості у кримінальному, господарському або цивільному процесах.

Отже, під об'єктом розуміють: 1) наявний поза нами й незалежно від нашої свідомості зовнішній світ, що є предметом пізнання, практичного впливу суб'єкта; 2) предмет, явище, на який спрямована будь-яка діяльність. Об'єкт тотожний об'єктивній реальності та є її цілісною складовою, що перебуває у взаємодії із суб'єктом, водночас саме виокремлення об'єкта пізнання здійснюють за допомогою практичної та пізнавальної діяльності, виробленої суспільством, і відображеної характеристики об'єктивної реальності.

КПКУ містить норму (ч. 1 ст. 69), відповідно до якої експертом у кримінальному провадженні є особа, яка має наукові, технічні або інші спеціальні знання, яка має право відповідно до профільного ЗУ на проведення експертизи, якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, і надати висновок із питань, які виникають під час кримінального провадження та стосуються сфери її знань. На нашу думку, ця норма має певні вади: у ній спостерігається змішування понять предмета й об'єкта експертного дослідження. Джерело цих вад — у дефініції поняття «судова експертиза», яке містить ст. 1 профільного ЗУ. Нею передбачено, що судова експертиза — це дослідження на підставі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває в провадженні органів досудового розслідування або суду [248]. На нашу думку, законодавець не зовсім точно виокремив коло об'єктів експертного дослідження, до яких належать явища та процеси, адже безпосередньо саме явище або процес, пов'язані з подією злочину, судовий експерт не досліджує — вони вже відбулися в минулому. Судовий експерт досліджує матеріальні та матеріалізовані носії інформації (під останніми розуміють носії інформації, відображеної в певних документах тощо, яку досліджує судовий експерт). Саме тому в ст. 1 профільного ЗУ і, відповідно, у ч. 1 ст. 69 КПКУ необхідно внести зміни: виключити слова «явища і процеси» із кола об'єктів дослідження, яке доповнити матеріалізованими об'єктами, оскільки обставини явищ і процесів, що відбувалися під час підготовки, здійснення та приховання злочину й фактичні дані про них складають поняття предмета судової експертизи.

---

[248] Про судову експертизу … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text (дата звернення: 18.11.2023).

Шляхом анкетування нами судових експертів з'ясовано, що 78 % респондентів підтримують тезу про те, що явища та процеси не є об'єктами судової експертизи, а належать до кола фактичних даних і обставин справи щодо цих явищ і процесів, які має встановити судовий експерт у межах предмета судово-експертного дослідження. Водночас 19 % з опитуваних уважають явища та процеси об'єктами дослідження, а 3 % не визначилися із відповіддю. Тобто більшість респондентів поділяють нашу позицію [249].

У зв'язку із залученням до сфери судово-експертної діяльності нових галузей знань природничих і технічних наук, паралельно розвиткові криміналістичної та експертної техніки спостерігається розширення кола об'єктів судової експертизи.

Як ми вже згадували, у криміналістичній літературі поняття об'єкта експертизи розглядають з різних боків, автори цієї праці також досліджували це питання [250]. Різні науковці класифікують об'єкти з різних позицій: процесу доказування, теорії криміналістичної ідентифікації, криміналістичної діагностики та ситуалогії, розроблення методик, експертної практики, стадій дослідження об'єктів, їх структури, процесуального статусу, а також завдань, класів, родів, видів і підвидів судових експертиз.

Під час формулювання поняття об'єктів судової експертизи як предметів матеріального світу, які досліджують і пізнають із застосуванням спеціальних знань з метою розв'язати завдання судової експертизи, різні вчені розглядали це поняття із найрізноманітніших позицій: матеріальності або матеріалізованості як обов'язкової його ознаки; належності до певної множини; існування як конкретних категорій тільки під час проведення експертизи; надання статусу обумовлених законодавством джерел інформації; диференціювання цього поняття на загальне, родове (видове) і конкретне, а також із позицій класифікації об'єктів залежно від розв'язуваних завдань і видів досліджень тощо. Слушною є думка про те, що залежно від розв'язуваного завдання суб'єкт дослідження (експерт) виокремлює з об'єкта як складного цілого ті складові (елементи системи), які є предметом дослідження, здійснюючи це на підставі певних характеристик і ознак об'єкта. Можна стверджувати, що об'єкт експертизи досліджують за його певними характеристиками, відбитими

---

[249] Сімакова-Єфремян Е. Б. Комплексні судово-експертні дослідження … .

[250] Її ж. Об'єкти комплексної експертизи контактної взаємодії. *Актуальні проблеми держави і права*. 2003. Вип. 20. С. 100—105 ; Її ж. Сліди як об'єкти комплексної експертизи контактної взаємодії. *Актуальні проблеми криміналістики* : мат-ли міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25—26.09.2003). Харків, 2003. С. 267—270.

в ознаках (у результаті взаємодії одного об'єкта з іншим, у процесі якої в об'єкті, що відображає, залишаються сліди відображуваного об'єкта). Погоджуємося також із думкою О. Шляхова, що досліджуваний об'єкт слід розглядати як систему, що містить комплекс взаємопов'язаних елементів і так само сама є одним із елементів більш великої системи [251]. Особливого значення системність об'єкта експертного дослідження набуває з позицій інтегрування знань, які необхідно застосувати під час розв'язання завдань комплексних судово-експертних досліджень.

Щодо теоретичних засад судової експертизи, то об'єкт — це рід (вид) об'єктів, будь-який клас, категорія предметів, яка характеризується загальними характеристиками. У практичній експертній діяльності — це певний предмет (предмети), що надходить (надходять) на дослідження експертові. Окремі науковці стверджують, що до об'єктів судової експертизи належать події, факти, явища й інші нематеріальні об'єкти, необхідність вивчення яких у процесі розслідування потребує спеціальних знань і проведення експертного дослідження. Проте події, факти, явища й інші нематеріальні об'єкти вивчають шляхом дослідження матеріальних носіїв про них. На нашу думку, таке уявлення про об'єкт змішує його поняття з предметом експертизи.

У своїх попередніх напрацюваннях, визначаючи загальний об'єкт судової експертизи контактної взаємодії, ми акцентували увагу на його матеріальності та як такий називали контактно-взаємодіючий комплекс — системне утворення, яке існувало в минулому під час контактування та яке досліджує експерт за сукупністю слідів, предметів, елементів довкілля й інших матеріальних і матеріалізованих носіїв інформації про факти та обставини справи, установлення яких потребує спеціальних знань. На основі розроблених іншими авторами диференціювань, із урахуванням гносеологічних, інформаційних, практичних, процесуальних аспектів, ми пропонували таку класифікацію об'єктів судової експертизи контактної взаємодії: речові докази (сліди контактування (морфологічні та субстратні), предмети й інші утворення, на яких зафіксовані ці сліди та які ці сліди залишають (одяг, взуття, знаряддя, інструменти, транспортні засоби, зброя, ґрунт, елементи речової обстановки місця події тощо); похідні речових доказів (моделі, зліпки з поверхонь слідів і предметів, фотозображення та інші додатки до протоколів слідчих дій тощо); живі особи, виділення організму людини, волосся, нігті тощо; труп або його частини; тварини або їхні частини; рослини; будівлі, споруди; місце події; зразки для порівняльного дослідження (зокрема, отримані експертом експериментальні зразки); виявлені експертом латентні сліди та мікрочастки; порівняльні матеріали, що перебувають у банку інформаційних даних судово-експертної установи; інші матеріали справи (зокрема, висновки

[251] Щербаковський М. Г. Судова експертологія … .

первинних експертиз, коли проводять додаткову або повторну експертизу, або експертиз інших видів) і матеріали, отримані у процесі оперативно-розшукової діяльності (фото-, кінодокументи, відеофонограми) тощо.

Усі названі об'єкти є джерелом відомостей, за допомогою яких експерти шляхом застосування знань із різних наукових галузей установлюють факти й обставини, що є предметом судової експертизи [252].

Під час розгляду наведеного переліку виникають питання: у чому полягає специфіка визначення поняття інтеграційного об'єкта судової експертизи? За яких умов конкретну складову з наведеної систематики можна розглядати як об'єкт інтегрування знань? Інтегрування наукових знань за об'єктом судової експертизи є закономірним процесом формування нового знання в різних галузях наук. Так, сьогодні ми можемо констатувати факт існування дактилоскопічної експертизи. Завдяки інтегруванню в неї методів інформатики зведено до мінімуму необхідну для ідентифікації кількість індивідуальних ознак папілярного узору пальців рук людини. Переваги дослідження ліпідних компонентів речовини потожирових слідів хроматографічними методами дають змогу проводити їхній аналіз у мікрокількостях сухого залишку речовини. Інтегрування досягнень біохімії, біофізики та фізіології людини сприяли виокремленню нового об'єкта дослідження — потожирової речовини сліду. Це дало змогу значно розширити коло придатних для експертного дослідження об'єктів і розв'язуваних завдань, а в остаточному підсумку — виокремити новий вид експертизи, що відокремився від традиційної трасологічної гомеоскопічної (дактилоскопічної) експертизи. Ще один приклад: виготовлення документів (зокрема, підроблених) за допомогою засобів комп'ютерної техніки призвело до того, що дослідження таких об'єктів іноді стає неможливим без застосування знань комп'ютерних технологій, програмування тощо. Тобто комплекс традиційних методів із технічного дослідження документів стає недостатнім для проведення всебічного аналізу такого роду об'єктів, що так само потребує формування нового виду експертної спеціальності — дослідження документів, виконаних за допомогою комп'ютерної техніки, а це, зокрема, потребує розроблення відповідних методик комплексного експертного дослідження. Так, із метою розв'язання питання щодо монтажу документа у разі виявлення його графічного файлу розробляють методику дослідження ознак монтажу

---

[252] Сімакова-Єфремян Е. Б. Теорія і методологія … . С. 40 ; Єфремян Е. Б. Судова експертиза контактної взаємодії об'єктів у світлі теорій відображення, інформації та криміналістичної ідентифікації. *Вісник Академії правових наук України*. 2000. № 4 (19). С. 164—172.

цифрових зображень на підставі аналізу ентропії шумів шляхом виявлення спотворень змісту цифрових зображень.

Виявлення й вивчення сутності інтеграційного об'єкта дає змогу забезпечити методологічну, термінологічну й інформаційну єдність досліджень у доволі значній предметній галузі судової експертизи, а також сприяє об'єднанню в одну систему тих спеціальних знань, завдяки застосуванню яких аналізують різні боки цього об'єкта, що є необхідною умовою повного, усебічного та комплексного його дослідження. Системна модель інтеграційного об'єкта судової експертизи є гносеологічним підґрунтям комплексності як методичного принципу будь-якого судово-експертного дослідження. Як зазначають М. Сегай і В. Стринжа, саме цей принцип слід визнати умовою адекватного пізнання як загального предмета судової експертизи, так і предмета окремих судово-експертних галузей знань, що вивчають закономірності пізнання зв'язків взаємодії, характерних для конкретних об'єктів експертного дослідження, шляхом застосування різноякісної та різноспрямованої інформації, що підсилює можливості достовірного розв'язання широкого кола експертних завдань [253]. На підтвердження цієї тези наведемо такий приклад: одяг є одним із найпоширеніших об'єктів експертного дослідження для судових експертів-товарознавців (із метою визначення його якості та вартості), судових експертів з дослідження матеріалів, речовин і виробів (із метою визначення природи матеріалів, волокон, із яких виготовлено одяг), судових експертів-трасологів (для вивчення механізму слідоутворення пошкоджень або нашарувань на ньому), судових експертів-ґрунтознавців, біологів (із метою визначення характеристик нашарувань ґрунту, рослинних часток на одязі), судових експертів-медиків (із метою дослідження нашарувань крові або інших виділень організму людини на ньому) тощо.

Узагалі ми не можемо назвати жодного «несистемного» об'єкта судової експертизи, коли щодо нього виконується завдання, яке потребує застосування комплексу спеціальних знань. Так, коли на дослідження надходить електрофотографічна копія документа, то фахівець у галузі технічної експертизи піддає її комплексному дослідженню із метою визначити спосіб його виготовлення та наявність (відсутність) ознак монтажу, а також почеркознавчому дослідженню з метою визначити виконавця записів або підписів, зображення яких містить копія.

У разі коли розв'язання певного завдання щодо одного або кількох об'єктів за однією справою не потребує застосування «межових» знань із різних галузей судової експертизи, комплексний підхід слід реалізувати в обранні та дотриманні найбільш ефективної схеми організації проведення комплексу експертиз, тобто в організації проведення

[253] Сегай М. Я., Стринжа В. К. Судебная экспертиза материальных … . С. 11.

окремих досліджень у тій послідовності, яка дасть змогу досягти найбільш ефективного, повного, правильного й об'єктивного вирішення низки поставлених питань, максимального збереження об'єктів дослідження. Зокрема, у разі розв'язання окремих питань щодо наявності сторонніх волокон-нашарувань на одязі й ідентифікації нашарувань ґрунту на ньому з ґрунтом ділянки місцевості, де виявлено труп жертви, пошук сторонніх волокон необхідно провести перед тим, як досліджувати ґрунт на предметах одягу. Адже мікроволокна й інші мікрочастки слабко утримуються на предметах-носіях, а тому є ризик утратити їх під час ґрунтознавчого дослідження. Одразу після виявлення й вилучення мікрочасток, що проводять із застосуванням запобіжних заходів зі збереження нашарувань ґрунту, одяг передають для аналізу експертові-ґрунтознавцю, а подальші дослідження як волокон, так і нашарувань ґрунту здійснюють паралельно. Так само в разі постановки відповідних запитань із діагностування відбитків пальців рук на пакуванні та визначення належності його вмісту до наркотичних засобів із метою запобігти втраті слідів, первинним є виявлення й вилучення (фіксування) відбитків пальців рук з об'єкта-носія (наприклад, пакета з наркотичною речовиною), а вже після цього дослідженню підлягає безпосередньо наркотична речовина.

Будь-який документ можна піддати авторознавчому дослідженню з метою визначити автора тексту, лінгвістичному — для визначення семантичного значення слів (словосполучень) і стилю тексту документа, трасологічному — для визначення належності його частин одному цілому, біологічному та хімічному — для визначення складу паперу, речовини штрихів рукописного тексту, наявності на документі нашарувань стороннього походження, економічному — для дослідження інформації про економічну діяльність підприємства, відображену в документі тощо. Зауважимо, що дуже важливо правильно організувати послідовність виконання комплексу експертиз для досягнення найбільш ефективного, повного, правильного й об'єктивного розв'язання поставлених питань і максимального збереження об'єктів дослідження. У наведених прикладах розв'язання експертних завдань не пов'язане із сукупним експертним оцінюванням усієї здобутої в результаті досліджень інформації, але комплексний підхід дає змогу скоротити строки проведення експертиз і максимально зберегти об'єкти дослідження, що передбачено вимогами чинного законодавства.

Процеси диференціювання знань призвели до практики проведення кожним із експертів самостійного дослідження, що в певних випадках є обґрунтованим, але, на нашу думку, організація комплексного дослідження (інтеграція за об'єктом) у формі комплексу експертиз, а за потреби — комплексних експертиз, сприяє економії часу слідчого, збереженню речових доказів, а найголовніше — допомагає ефективно здобути більш об'ємну, повну й об'єктивну інформацію про подію

злочину (її слідову картину, обставини й умови, за яких відбувалася подія).

Щодо проведення комплексної експертизи, то в її межах законодавчо обумовленою та реальною стає реалізація права експерта на ініціативу (ст. 69 КПКУ). Так, під час вирішення питання про виконання підпису в електрофотографічній копії документа певною особою виникає проблема визначити факт монтажу. Під час проведення комплексної експертизи за експертною ініціативою можна вирішити питання про наявність або відсутність ознак монтажу документа (механічного або електронного), що є неможливим під час проведення окремої почеркознавчої експертизи. Адже відповідно до чинного законодавства експерт може розширити коло розв'язуваних питань тільки в межах своїх спеціальних знань. Тобто експерт-почеркознавець не має права розширити коло питань для експертів у галузі технічного дослідження документів. У разі ж проведення комплексного криміналістичного почеркознавчого та технічного дослідження документа експерт-документаліст матиме змогу розширити коло розв'язуваних питань і встановити факт наявності або відсутності ознак монтажу документа.

Важливого значення набуває комплексний підхід для досліджень інтеграційного об'єкта щодо скорочення строків проведення судових експертиз. Законодавчо встановлений строк проведення досудового розслідування — два місяці із дня повідомлення особі про підозру в учиненні злочину (ст. 219 КПКУ [254]). Цей строк можна подовжити в порядку, передбаченому § 4 гл. 24 КПКУ [255]. Водночас загальний строк досудового розслідування не може перевищувати: 1) двох місяців із дня повідомлення особі про підозру в учиненні кримінального проступку; 2) шести місяців із дня повідомлення особі про підозру в учиненні злочину невеликої або середньої тяжкості; 3) дванадцяти місяців із дня повідомлення особі про підозру в учиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину.

Строк із дня винесення постанови про зупинення кримінального провадження до дня її скасування слідчим суддею або винесення постанови про відновлення кримінального провадження не є складовим строків, передбачених ст. 219 КПКУ [256].

Водночас слід пам'ятати, що відповідно до Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень

---

[254] Кримінальний процесуальний кодекс України … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 18.11.2023).

[255] Там само.

[256] Кримінальний процесуальний кодекс України … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 18.11.2023).

(далі — *Інструкція № 53/5*), строк проведення експертизи залежить від складності дослідження та експертного навантаження фахівців [257].

Для того щоб з'ясувати сутність інтеграційного об'єкта судової експертизи, потрібно враховувати, що поняття об'єкта в певному його змісті є відносним. Раніше ми вже розглядали документ, одяг як інтеграційний об'єкт судової експертизи. Тобто зазвичай будь-який об'єкт є системним утворенням, для якого характерні певні елементи, поєднані в одну цілісну структуру. Це означає, що об'єктами певних видів судових експертиз можуть бути елементи цілісного об'єкта. Якщо говорити про наукові галузі знань, які вивчають закономірності різних сторін інтеграційного об'єкта (судове почеркознавство, судову трасологію, судову балістику тощо), то вони виникли та розвиваються саме з урахуванням цієї обставини. Такі уявлення про інтеграційну природу об'єкта пізнання характерні для різних наук, що вивчають системні об'єкти: людину як живий організм, що має свідомість; біогеоценоз як взаємообумовлений комплекс живих і неживих компонентів певної ділянки земної поверхні, пов'язаних між собою обміном речовин та енергії; біоценоз як сукупність рослин, тварин, мікроорганізмів, що заселяють ділянку суші або водоймища й характеризуються певними відносинами між собою та з абіотичними чинниками середовища Саме елемент системи (підсистема, субсистема) є об'єктом дослідження таких наук, водночас є її (системи) стороною. Це стосується і юридичних наук, об'єктом дослідження яких є правовідносини в різних сферах суспільної діяльності (цивільне, цивільно-процесуальне право, кримінальне та кримінально-процесуальне право, господарське й господарське процесуальне право, сімейне право, міжнародне право тощо).

Якщо аналізувати зміст поняття об'єкта науки, то необхідно мати на увазі його онтологічну та гносеологічну сутність. Онтологічний зміст передбачає, що це поняття охоплює обрану з певної множини категорію однотипових об'єктів або унікальний об'єкт, виокремлений саме на підставі його неповторності (наприклад, земна куля як об'єкт геології, організм людини як об'єкт медицини, організм тварини як об'єкт зоології тощо). Гносеологічний зміст передбачає розгляд об'єкта як комплексу взаємопов'язаних матеріальних утворень, виокремлених у реальному об'єкті. Тобто цього разу ми маємо справу із абстракцією, виокремленою методами певної галузі пізнання. Уявлення про інтеграційну природу об'єкта дає змогу домогтися максимальної концентрації знань про всі

[257] Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ МЮУ від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text (дата звернення: 19.09.2023).

його сторони та завдяки цьому виробити таку систему знань, яка є конструктивною для застосування на практиці. Як зазначає О. Кузнєцов, із позицій наукового пізнання об'єкти та предмети наук тотожні. До того ж один об'єкт може стати предметом дослідження цілої низки наукових галузей, так само як і один предмет — об'єктом вивчення багатьох наукових дисциплін. Ідеться про діалектичний взаємозв'язок об'єктів і предметів наук [258]. Так, запропоновані засновником теорії криміналістичної ідентифікації С. Потаповим її основні принципи, поміж яких розподіл об'єктів на змінювані та відносно незмінювані, застосування найбільш глибокого й докладного аналізу, об'єднаного із синтезом, протиставлення наукового методу порівняння способу життєвого звіряння, дослідження кожного об'єкта в динаміці тощо [259] є загальноприйнятними також для теорії діагностики та ситуалогії, оскільки базуються на основних категоріях філософії. Слід ураховувати, що тут ідеться не про якісь абстрактні знання, накопичені наукою, а про знання тих суб'єктів пізнання (експертів), які розв'язують ці завдання — тобто про спеціальні знання.

Отже, потребує подальшого розроблення й удосконалення понятійний апарат, який необхідно застосовувати як із метою теоретичних досліджень об'єкта інтегрування знань, так і в процесі практичної експертної діяльності. Ґрунтуючись на аналізі експертної практики, наголошуємо: є нагальна потреба в тому, щоб висловити власну думку про визначення інтеграційного об'єкта судової експертизи, зважаючи на його гносеологічний, процесуальний та інформаційний аспекти. Пропонуємо таке визначення: інтеграційний об'єкт судової експертизи — це системне цілісне матеріальне (матеріалізоване) утворення, поєднане спільним предметом дослідження його різних сторін (характеристик), із метою розв'язати завдання, що потребує застосування інтегрування спеціальних знань у різних галузях науки, техніки, мистецтва тощо. Найбільш повно це визначення інтеграційного об'єкта відповідає дефініції об'єкта комплексної експертизи, проведення якої постійно зростає. Необхідне глибоке вивчення характеристик об'єкта судової експертизи за допомогою розроблення системи ознак, які сприятимуть вивченню цих характеристик. Актуальним є питання нормативно-правового регулювання процесуальних особливостей виявлення, вилучення, фіксування та експертного дослідження об'єкта

---

[258] Кузнецов О. Г. Судебная экспертиза: актуальные проблемы и перспективы развития в Республике Казахстан. Алматы, 2008. 310 с.

[259] Пілюков Ю. Система ідентифікаційних ознак почерку, можливості її удосконалення при проведенні почеркознавчої експертизи підписів. *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. Вип. 4 (12). С. 257—262. URL: https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/238 (дата звернення: 23.11.2023).

(речових доказів, їх похідних тощо) або загалом матеріальної обстановки місця події.

Потребують розвитку окремі теорії розв’язання експертних завдань із дослідження об’єктів на підставі застосування інтегрування знань різних наук, а на цьому підґрунті — розроблення конкретних методик комплексного експертного дослідження цих об’єктів.

5.
МЕТОДОЛОГІЯ
СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

5.1. Загальні засади методології судової експертизи

Підґрунтям будь-якого наукового дослідження завжди є процес пізнання, який не тільки складний, а й потребує концептуального підходу, що ґрунтується на конкретній методології та застосуванні низки методів. Зауважимо, що в останні десятиліття продемонстровано значні результати, досягнуті в галузі наукової логіки, яка досліджує проблеми побудови і структури наукового знання. Питання методів і методології наукового дослідження, які невіддільні від судової експертизи, здавна приваблювали увагу науковців, філософів і соціологів, проте ґрунтовне аналізування методів і засобів наукового пізнання активно здійснюється в останні півстоліття [260].

У недалекому минулому наука розуміла методологію доволі неоднозначно та надавала різні варіанти її структурного розуміння в сучасній науці, поміж яких можна виокремити такі:

- «методологія — це певна сукупність філософських методів пізнання, яка включає: індуктивний метод Френсіса Бекона, раціоналістичний метод Рене Декарта, діалектичний метод Сократа, Ґеорґа Геґеля, феноменологічний метод Едмунда Гуссерля, системний метод Людвіга фон Берталанфі, Вільяма Ешбі, Толкотта Парсонса тощо. З позицій цих вчених методологія асоціюється із філософською методологією, оскільки із неї виключається величезний пласт конкретних методів і прийомів» [261];
- «методологію розглядають як систему методів пізнання, зокрема й конкретних. Вона може бути представлена у вигляді певного арсеналу методів діяльності. Недоліки такого підходу полягають у тому, що методологія, з одного боку, звужується до розуміння тільки методів, а саме методів пізнання. Водночас виключається роль принципів, теорій, парадигм. З іншого боку, методологія за таких умов стосується тільки пізнавальної діяльності. У дійсності діяльність характеризується щонайменше трьома її різновидами: пізнавальною, практичною та

[260] Баксаков А. Я., Туленков Н. В. Указ. соч.

[261] Методологія / Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F (дата звернення: 11.11.2023).

оцінною, що взаємно доповнюють один одного у реальній життєдіяльності людини. Вагомим слід вважати також і те, що навіть якщо методологію звести до рівня системи методів, то виникає незгода із застосуванням до неї терміну "система". Науковці припускають, що скоріш за все йдеться про сукупність методів, а не про організовану систему, у якій всім процесом еволюції було б визначено наперед місце кожного методу в їхній сукупності» [262];

- «методологія — це тип раціонально-рефлексивної свідомості, спрямований на вивчення, удосконалення і конструювання методів. Поняття "*методологія"* має два основних значення: по-перше, це — система певних правил, принципів та операцій, що застосовуються у тій чи іншій сфері діяльності (в науці, політиці, мистецтві тощо); по-друге, це — вчення про цю систему, загальна теорія методу» [263];
- «методологія — це система принципів наукового дослідження, вчення про науковий метод пізнання законів природи за допомогою сукупності методів дослідження, що застосовуються в будь-якій науці відповідно до специфіки об'єкта її пізнання» [264];
- «відповідно до системно-діяльнісного підходу методологія досліджує поєднання, взаємозв'язок і залежність систем знань і систем діяльності» [265].

Системно-діяльнісний підхід до методології був недостатньо розроблений, але мав перспективи щодо виокремлення в методології окремих підсистем, що забезпечують пізнання, комунікацію, рефлексію тощо. Така ситуація пов'язана з відсутністю в науки необхідного методологічного потенціалу для формування розвинутої внутрішньої структури методології. Наголосимо, що процеси становлення окремих методологій відбуваються доволі швидко і сприяють формуванню методології пізнання, прогнозування, комунікацій, діагностики, оцінювання, моделювання, проєктування, контролю тощо. Частково діяльність систематизується як форма документальної формалізації у вигляді вимог до публікацій і систематизації категорій, що дає змогу формалізувати опис усіх можливих об'єктів із застосуванням універсальних алгоритмів, що є важливим для судової експертизи.

Слід констатувати, що саме розуміння методології та її функцій зазнало суттєвих змін, оскільки вузький формально-логічний підхід

---

[262] Сурмін Ю. П. Майстерня вченого … .

[263] Основи методології та організації наукових досліджень … .

[264] Новокрещенков І. О., Бойко О. В., Дідовець І. В. Навчально-методичний посібник для студентів економічних спеціальностей денної та заочної форм навчання з дисципліни «Методологія та організація наукових досліджень». Київ, 2009. 176 с.

[265] Жеребкін В. Логіка : підручник. 10-е вид., стер. Київ, 2008. 255 с.

змінився на змістовне збагачення проблематики, яка містила соціокультурний, гуманістичний вимір знання та пізнавальної діяльності.

Єдність загальнонаукового та філософського рівнів пізнання створило основу для методології наукового пізнання, яка була визначена як «філософське вчення про систему апробованих принципів, норм і методів науково-пізнавальної діяльності, про форми, структуру й функції наукового знання. Її призначенням є виявлення й осмислення рушійних сил, передумов, підстав і закономірностей росту й функціонування наукового знання та пізнавальної діяльності» [266].

Можна констатувати, що методологія, ґрунтуючись на загально-філософських принципах і законах, історично виникла і розвивається на основі гносеології, епістемології та логіки, а останнім часом також історії, соціології науки, соціології, психології, культурології та тісно зливається з філософськими вченнями про мову. Є методологічні уявлення і концепції різного ступеня розробленості та конструктивності, різного рівня й широти охоплення (методологія на рівні філософської рефлексії, загальнонаукова методологія і методологія науки міждисциплінарного рівня, методологія окремих наук). Будь-яке наукове дослідження має враховувати вимоги загальної методології.

Методологія наукових досліджень, як і методологія експертних досліджень,— учення про науковий метод дослідження або система наукових принципів, на яких базується дослідження і добираються засоби, прийоми й методи пізнання. Постулатами, на яких заснована методологія наукових досліджень, є:

- матеріальний світ;
- пізнавальний світ;
- істина як результат пізнавального процесу;
- практика як джерело, мета і критерій істини.

Методологія судової експертизи (у контексті її систематизації як елемента наукового знання) активно розвивається завдяки зусиллям найвідоміших науковців сьогодення і недалекого минулого. Зауважимо, що тільки після тривалих і всебічних досліджень можна отримати науковий результат, тому головною особливістю методології експертних досліджень є прагнення до достовірних знань і результатів, водночас будь-яке експертне дослідження має враховувати вимоги загальної методології. Конкретна методологія ґрунтується на законах окремих наук та особливостях пізнання окремих явищ. Вона зумовлена й пов’язана з принципами та законами цих наук, із їх спеціальними методами дослідження.

На основі філософського принципу загального взаємозв’язку формулюють методологічний принцип — вимогу експертного дослідження — для уникнення однобічності під час вивчення об’єкта

[266] Основи методології та організації наукових досліджень … . С. 24.

слід урахувати всі суттєві аспекти та зв'язки предмета дослідження. Цей принцип дає змогу уникнути таких крайнощів:

- софістики, що ґрунтується на висвітлюванні якоїсь окремої властивості предмета незалежно від її сутності;
- еклектики, що ґрунтується на об'єднанні багатьох різнорідних, внутрішньо не пов'язаних між собою характеристик предмета.

Зазначимо, що недотримання принципу загального взаємозв'язку може стримувати розвиток конкретної галузі науки і розв'язання окремих її проблем.

Розглядаючи методологію взагалі, слід виокремити низку різних функцій, які вона виконує в експертному дослідженні, поміж яких найважливішими можна вважати координувальну, інтегрувальну та евристичну. Окреслюючи сутність принципу загального універсального взаємозв'язку, передусім слід мати на увазі, що в нашому світі все пов'язано з усім. Водночас предмети (або властивості й предмети, або властивості й відносини) можуть сполучатися між собою у будь-який спосіб: безпосередньо або опосередковано через множинні проміжні ланки; випадково; внутрішньо або зовнішньо; за змістом або формою; причиново або функційно.

Методологія теорії судової експертизи містить як необхідні елементи методи та методики розв'язання завдань судової експертизи, водночас специфіка експертної діяльності значною мірою визначається методами.

Метод (від грец. *metodos*) у широкому розумінні слова — «шлях до чогось», шлях дослідження або шлях пізнання, теорія, вчення, свідомий спосіб досягнення певного результату, здійснення певної діяльності, вирішення певних задач. Це система приписів, принципів, вимог, що орієнтують суб'єкта у вирішенні конкретного завдання, досягнення певного результату в окремій сфері діяльності.

Метод — це інструмент для вирішення головного завдання — відкриття об'єктивних законів дійсності. Метод визначає необхідність і місце застосування індукції та дедукції, аналізу й синтезу, абстракції, формалізації, порівняння теоретичних та експериментальних досліджень.

Методика — це зафіксована сукупність прийомів практичної діяльності, що призводить до заздалегідь визначеного результату. У науковому пізнанні методика відіграє значну роль в емпіричних дослідженнях (спостереженні та експерименті). На відміну від методу, до завдань методики не належить теоретичне обґрунтування отриманого результату, вона концентрується на технічній стороні експерименту й на регламентації дій дослідника. Зауважимо, що в сучасних умовах постійного ускладнення обладнання та техніки експертного дослідження особливого значення набуває копіткий опис методичного боку дослідження.

5.2. Загальна характеристика методів експертного дослідження

Методи судової експертизи базуються на відповідних наукових методах, особливостях і характеристиках об'єкта експертизи, досвіді розв'язання практичних завдань (зокрема, на алгоритмах і розроблених експертами прийомах дослідження об'єктів експертизи).

Під ***методом експертного дослідження*** розуміють систему логічних і/або інших інструментальних операцій (способів, прийомів) отримання даних для вирішення питання, поставленого перед експертом. Операції, що утворюють метод, є практичним застосуванням знання закономірностей об'єктивної дійсності для набуття нових знань.

Наукова обґрунтованість експертного методу (інакше кажучи, надійність з позиції отримання достовірних результатів) має важливе значення для його практичного застосування. До того ж можливість застосування методу експертизи у судово-експертній діяльності визначається здебільшого вимогою допустимості застосування в кримінальному судочинстві. Застосовувані експертні методи мають відповідати вимогам законності та етичності, оскільки ними послуговуються у сфері судочинства. Саме тому вони мають відповідати конституційним принципам законності та моральним критеріям суспільства (не обмежувати права громадян, не принижувати їхню гідність, виключати загрозу та насилля, а також не призводити до порушень норм процесуального права).

Методи експертного дослідження мають відповідати вимогам збереження об'єкта у тому самому вигляді та стані, у якому він надійшов на експертизу. Руйнування та знищення об'єкта дозволено лише у виняткових випадках за узгодженням зі слідчим суддею або судом, які призначили експертизу.

Строк виконання експертизи регламентують нормативні акти, тому метод експертного дослідження слід обирати для його застосування з урахуванням цього критерію. Однак не всі технічні засоби та методи, якими користуються в різних галузях науки і техніки, можна застосовувати в експертній практиці. Методи експертизи мають бути рентабельними, оскільки витрачені сили та засоби мають бути співставними з цінністю отриманих результатів. До того ж результати застосування методів мають бути очевидними та наочними для всіх учасників судочинства. Є така градація методів судової експертизи:

1) за ступенем їх спільності та субординації;
2) залежно від впливу на збереженість об'єкта як речового доказу;
3) згідно з характеристиками, ознаками об'єктів, які вивчають;
4) залежно від мети.

Розмаїття видів людської діяльності зумовлює широке коло методів, які можна систематизувати за різними критеріями (наприклад, методи природничих і гуманітарних наук, якісні та кількісні методи тощо). У сучасній науці склалася багаторівнева концепція методології знання, згідно з якою система методів судової експертизи за ступенем їх спільності та субординації має чотири рівні. Слід зауважити, що наука судової експертизи істотно не відрізняється від загальних постулатів гносеології і побудованих на них методологій інших наук, оскільки застосовує діалектичний метод, загальнонаукові (зокрема й наукові методи, призначені для розв'язання близьких за змістом завдань) і спеціальні методи, спрямовані на дослідження конкретних, одиничних об'єктів. Таку структуру, але з видозмінами у назвах методів третього і четвертого рівнів використовує більшість науковців, які досліджували, розробляли та вдосконалювали методологію судової експертизи.

Філософські методи посідають перший щабель цієї класифікації та відіграють провідну роль у науковому пізнанні експерта. Роль філософії у науковому пізнанні зумовлена наявністю моделей, що склалися під час вирішення цього надзвичайно складного питання, поміж них:

- умоглядно-філософський підхід (наприклад, «натурфілософія — філософія природи, тлумачення природи, розглянутої в її цілісності, що є системою умоглядних уявлень про природу, яка поєднувала окремі наукові здогадки та філософські» [267], або «історіософія, що є розділом філософії, який займається проблемами сенсу історії, її закономірностями, основними напрямами розвитку людства та історичним пізнанням» [268]), сутність якого полягає у прямому виведенні вихідних принципів наукових теорій безпосередньо з філософських принципів, за винятком аналізування матеріалу цієї науки;
- позитивізм, згідно з яким наука — сама собі філософія; роль філософії у спеціальному науковому пізнанні абсолютизується або, навпаки, принижується аж до повного заперечення.

Обидві моделі мали певні позитивні результати, проте згоди між ними не було досягнуто. Як свідчить історія пізнання та сама філософія в її впливі на процес розвитку науки загалом і судової експертизи зокрема, а також її результати, науковці виокремлюють низку основних характерних моментів:

- «інтегративна функція філософії, що являє собою системне, цілісне узагальнення та синтез різноманітних форм пізнання, практики, всього людського досвіду;
- критична функція філософії, що спрямована на всі сфери людської діяльності. Водночас критика має носити конструктивний

---

[267] Бойченко І. Філософія історії / Філософський енциклопедичний словник ; В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ, 2002. С. 410.

[268] Там само. С. 677.

характер, з пропозицією нового рішення, а відсутність конструктивно-критичного підходу межує з апологетикою;

• філософія розробляє певні моделі реальності, крізь призму яких вчений дивиться на свій предмет дослідження, і дає узагальнюючу картину світу в його універсально-об'єктивних характеристиках;

• філософія озброює дослідника знанням загальних закономірностей самого пізнавального процесу в його цілісності й розвитку, в єдності всіх його рівнів;

• філософія дає науці найбільш загальні методологічні принципи, що формулюються на основі певних категорій. Звідси принципи філософії реально функціонують в науці у вигляді загальних регулятивів, універсальних норм, що формують у своїй сукупності методологічну програму найвищого рівня;

• вчений отримує від філософії певні світоглядні ціннісні настанови, змісто-життєві орієнтири, а сама філософія певним чином впливає на наукове пізнання на всіх його стадіях, особливо у процесі побудови фундаментальних теорій» [269].

З урахуванням специфіки експертних досліджень, що поширюються на всі сфери людської діяльності та існування людини взагалі, наведений вище підхід цілком характерний для судової експертизи. Однак філософські методи не завжди прямо проявляються в експертних дослідженнях, оскільки їх можуть застосовувати як свідомо, так і стихійно. У кожній галузі судової експертизи є елементи загального значення (закони, категорії, поняття, причини тощо), оскільки саме вони роблять кожну галузь судової експертизи «прикладною логікою».

Зауважимо, що філософські методи не є жорстко фіксованими регулятивами, це система «м'яких» принципів, операцій і прийомів, які мають загальний та універсальний характер, тобто перебувають на «вищих поверхах» абстрагування. Саме тому філософські методи не описують чіткими термінами логіки та експерименту, вони не піддаються математизації та їх не можна формалізувати. Ці методи визначають лише найзагальніші регулятиви експертного дослідження, окреслюють генеральну стратегію, а не замінюють спеціальні методи та не визначають остаточний результат пізнання ані прямо, ані безпосередньо.

На першому рівні окреме місце посідає діалектико-матеріалістичний метод, що охоплює все. Судова експертиза як засіб пізнання застосовує *методи діалектики*, проте на цьому (діалектичному) рівні практично не проявляється специфіка судової експертизи. Загальний діалектичний метод перетинає усі інші рівні, усю структуру методів, оскільки є базою для їхнього розвитку. Цей загальний метод

---

[269] Основи методології та організації наукових досліджень … . С. 26—27.

містить низку формально-логічних категорій та операцій пізнання, якими послуговуються в експертній практиці (аналіз, синтез, індукція, дедукція тощо) і враховують основні етапи та закономірності процесу пізнання.

Основні закони діалектики (заперечення заперечення; розвитку за спіраллю; розривів поступовості; переходу кількісних змін у якісні; єдності й боротьби протилежностей; взаємозв'язку та близької залежності усіх сторін кожного явища; здатності матерії до відображення її первинності щодо пізнання тощо), а також такі категорії, як одиничне й особливе, частина та ціле, форма та зміст тощо, є базисом для розвитку методології судової експертизи.

Діалектичний метод означає, що основні поняття судової експертизи можна правильно уявити та сприйняти у свідомості лише тоді, коли вони беруться в розвитку як мінливі категорії. Такий підхід дає змогу розкрити сутність предмета, об'єктів, завдань і методів експертизи, їх внутрішній зміст. Наприклад, проводячи ідентифікаційне дослідження, експерт вивчає сліди з метою ототожнення предмета, що їх залишив, установлюючи ідентифікаційні ознаки (форму, розміри, характер поверхні, якісний склад тощо). За умови збігу певної кількості загальних і окремих ознак, ці кількісні зміни переходять у якісно нову форму — висновок експерта про походження сліду від конкретного об'єкта.

На цьому рівні також розглядають *методи логіки* (абстрагування, аналіз, синтез, індукція, дедукція, ідеалізація, формалізація, аксіоматичний, системно-структурний методи, метод «чорної скриньки» тощо).

Абстрагування — це процес мислення, коли відбувається відволікання від низки властивостей і відносин явища або процесу, що вивчають, з одночасним виокремленням властивостей (насамперед суттєвих, загальних), що цікавлять дослідника. Тобто це метод наукового пізнання, що полягає в уявному виокремленні суттєвих, найбільш характерних ознак, відношень, сторін предмета. За його допомогою формується ідеальний образ реальності. Зазначимо, що наукова абстракція підпорядкована таким вимогам:

1) слід знати, від чого абстрагуватися;

2) необхідно визначити, до якої межі можна конкретно абстрагуватися;

3) слід ураховувати, що інтервал абстрагування, в якому створюється ідеальний об'єкт для теорії, залежить лише від об'єктивних умов.

До того ж не слід забувати, що є певна різниця між поняттями «абстрагування» та «абстракція», оскільки перше відображає процес, а друге — його результат, наслідок абстрагування. Операцію абстрагування застосовують як до реальних об'єктів, так і до абстрактних, які раніше вже досягли певного ступеня абстракції, що

значно її збільшує. Процес абстрагування є двоступеневим і доволі складним, оскільки спочатку виокремлюють суттєве від несуттєвого, важливе від неважливого, а потім визначають незалежність або слабку залежність об'єкта пізнання від певних чинників для того, щоб відвернутися від них.

Судовий експерт під час проведення експертних досліджень може застосовувати такі види абстракції:

- абстракція ототожнення (створення понять шляхом поєднання кількох предметів в один клас без урахування їхніх несуттєвих відмінностей);
- абстракція, що ізолює (виокремлення властивостей і відношень із позначенням їх іменами, які надають абстракціям статус певних самостійних джерел);
- абстракція конструктивації (спрощення реальних об'єктів і відкриття на їх основі певних законів, що дає можливість у першому наближенні зрозуміти їхню сутність);
- абстракція актуальної нескінченності (відвернення від незавершеності процесу виникнення нескінченної множини);
- абстракція потенційної здійсненності (перехід від реальних меж людських можливостей до потенційних).

Аналіз — це поділення об'єкта на складові з метою їх самостійного вивчення. Види аналізу: механічний поділ; визначення динамічного складу; виявлення форм взаємодії елементів цілого; знаходження причин явищ; виявлення рівня знання та його структури тощо. Різновидом аналізу є поділ предметів на класи (множини) і підкласи — класифікація і періодизація.

Синтез — це об'єднання (реальне і розумове) різних сторін, частин предмета в єдине ціле. Проте синтез — це не довільне, еклектичне поєднання розрізнених частин, шматочків цілого, а діалектична єдність із виокремленням сутності. Наприклад, виокремивши ознаки досліджуваних слідів на різних транспортних засобах і проаналізувавши їх, експерт синтезує певний висновок, визначає механізм слідоутворення (зазначає характер контактування, положення транспортних засобів на момент зіткнення, напрямок впливу деформувальної сили тощо).

Індукція — логічний прийом дослідження, пов'язаний із узагальненням результатів спостереження та експерименту і рухом думки від одиничного до загального. Поміж індуктивних узагальнень важлива роль належить *науковій індукції*, яка (окрім формального обґрунтування та узагальнення, отриманого індуктивним шляхом) дає додаткове змістовне обґрунтування його істинності (зокрема, за допомогою дедукції — теорій і законів). Наукова індукція дає достовірний висновок завдяки тому, що акцентує увагу на необхідних, закономірних і причинових зв'язках.

Дедукція — це, по-перше, перехід у процесі пізнання від загального до одиничного, виведення одиничного із загального; по-друге, процес логічного висновку, тобто переходу за певними правилами логіки від окремих даних, пропозицій, посилань до їх наслідків (висновків). Сутність дедукції полягає у застосуванні загальних наукових положень для дослідження конкретних явищ. У процесі пізнання індукція та дедукція нерозривно пов'язані між собою, хоч на певному рівні наукового дослідження одна з них переважає.

Під час проведення судової експертизи індукція та дедукція постійно змінюють і доповнюють одна одну на різних стадіях дослідження шляхом підсумовування одноякісної інформації, відображуваної у взаємопов'язаних слідах; різноякісної інформації, що міститься в одному сліді; різноспрямованої інформації, відображуваної у слідах, об'єднаних процесом взаємодії об'єктів.

Системний підхід — це сукупність загальнонаукових методологічних принципів (вимог), в основі яких лежить розгляд об'єктів як систем, до яких належать:

- виявлення залежності кожного елемента від його місця і функцій у системі;
- аналізування того, наскільки поведінка системи зумовлена як особливостями її окремих елементів, так і характеристиками її структури;
- дослідження механізму взаємодії системи та середовища;
- вивчення ієрархічності, характерної для цієї системи;
- забезпечення всебічного багатоаспектного опису системи;
- розгляд системи як динамічної цілісності, що розвивається.

Наступний рівень — загальнонаукові методи, які потребують деяких коментарів. Аналізуючи цей рівень, не слід уважати належними до нього лише спостереження, опис, вимірювання, експеримент тощо. Загальні (загальнонаукові) методи — це система визначених прийомів, правил, рекомендацій із вивчення конкретних об'єктів, явищ, предметів і фактів.

Загальні методи — це універсальні методи дослідження, оскільки кожний із них можна застосовувати для вирішення окремої групи питань, поставлених перед судовою експертизою. Їх застосовують на основних стадіях експертного дослідження в експертизах усіх родів. За останні роки з'явилися нові методи, які отримали назву кібернетичних, які утворюють нову групу загальнонаукових методів. Засновані на застосуванні цих методів нові інформаційні технології дають змогу здійснювати пошук, автоматичне оброблення інформації та комп'ютерне моделювання. Кібернетичні методи необхідно відрізняти від математичних, оскільки здійснення обрахувань і математичне

моделювання — це лише частина завдань, які розв'язують за допомогою кібернетичних методів.

У сучасній філософії рівень загальних методів у методології судової експертизи об'єднують у два блоки:

1) *методи емпіричного рівня* (застосовують на рівні емпіричного пізнання, проведення досліджень тощо; зокрема, названі вище методи спостереження, опису, вимірювання та ін.);

2) *методи конструювання наукових теорій* (узагальнення та абстрагування, формалізація, аксіоматичний метод та ін., тобто спрямовані на набуття нового знання, наукове узагальнення з метою створення нового теоретичного знання).

У кожному з блоків можна виокремити кілька напрямів їх вдосконалення.

По-перше, методи емпіричного рівня необхідно більшою мірою адаптувати, конкретизувати щодо практики судової експертизи. У процесі додавання до конкретної галузі знань будь-якого методу, навіть загальнонаукового, обов'язково проявляється специфіка предметної галузі, що потребує коригування застосовуваного методу. Тому систему методів слід адаптувати до конкретної галузі знань або практичних завдань. Найчастіше метод, запозичений з однієї науки і застосований в іншій, буде дещо видозміненим і набуде особливих ознак, нехарактерних для оригінала.

У «материнській» для судової експертизи науці, історично найближчою до експертної практики — криміналістиці — цим проблемам приділили значну увага, тому до сьогодні залишаються актуальними роботи, які певною мірою конкретизують загальнонаукові методи щодо практики проведення судових експертиз. Найбільший успіх таких робіт полягає в розробленні на основі загальнонаукового експериментального методу спеціальної дії експерта — експертного експерименту. Специфіка експертної діяльності, розмаїття розв'язуваних завдань, їх складність не дають змоги деталізувати експертний експеримент, як, наприклад, слідчий, оскільки експериментальні дії будуть вочевидь різними для трасологічного та хімічного досліджень. Тому конкретизація необхідна, особливо з навчальною метою. Наприклад, у навчальному курсі «Природничо-наукові методи судово-експертної діяльності» майже відсутні системні роботи, що конкретизують ці методи щодо найзагальніших елементів судово-експертної діяльності.

Якщо взяти до прикладу *метод вимірювань,* то він має істотні особливості щодо вимірювання різних об'єктів, оскільки у сфері судово-експертної діяльності його вивчають майже як розділ метрології. Тобто вивчення обмежено загальними положеннями та математичним оцінюванням результатів вимірювань. Проте в судовій експертизі не звертали на це увагу. У результаті в кожному наступному навчальному

розділі, що розкриває види та роди експертиз, багато базових положень вимірювань щодо конкретних об'єктів доведеться вивчати самостійно. Складається проблемна ситуація: для реалізації навчальної програми (наголосимо, саме з навчальною метою, а не для конструювання експертної методології) слід виокремити загальне у вимірюванні та перенести це загальне в базовий курс, супроводжуючи всі положення завданнями з конкретних галузей експертизи.

По-друге, методи конструювання наукових теорій (за деяким винятком) взагалі не аналізують у теорії судової експертизи. Науковці визнали непридатним для цих цілей аксіоматичний метод побудови теорій, оскільки загальна теорія судових експертиз не може мати набір аксіом як вихідної бази її побудови. До того ж теорія судової експертизи не може бути виражена з таким ступенем формалізації, оскільки сьогодні створити жорстко формалізовану теорію в галузі судової експертизи неможливо. Тому доцільно віддати перевагу моделі гносеологічної теорії, під якою розуміють змістовну теорію, що адекватно відображає дійсність із точністю допустимих гносеологічних передумов. Проте основні положення теорії ідентифікації, яка є основою теорії судової експертизи, доволі жорсткі, хоча й не прописані особливою, формалізованою мовою, здебільшого відповідають вимогам формалізованих теорій. Принаймні це завершена конструкція, навряд чи підвладна істотним змінам, що є однією з основних вимог до формалізованих теорій.

Наприклад, *метод моделювання* під час проведення судової експертизи спрямований на створення й застосування різних моделей об'єктів і ситуацій у практичній діяльності (матеріальне моделювання відбитків, предметів; графічне моделювання; моделювання економічних процесів щодо визначення дійсності та відповідності відображення в документах фінансово-господарської операції тощо) й уявному пізнанні (уявне моделювання). Матеріальне моделювання проводять шляхом виготовлення зліпків із відбитків одягу, взуття, транспортних засобів тощо, складання схем, виготовлення рисунків, фотографічного відтворення об'єкта та ін.; уявне моделювання — шляхом відтворення уявних образів, моделей будь-чого.

У структурі загальнонаукових методів можна сформувати такі рівні:

- методи емпіричного дослідження;
- методи теоретичного пізнання;
- загальнологічні методи і прийоми.

Методи емпіричного дослідження. До них належать спостереження, експеримент, порівняння, опис і вимірювання.

Спостереження — це цілеспрямоване вивчення предметів, що переважно спирається на дані органів чуттів. Під час спостереження отримують знання не лише про зовнішні сторони об'єкта пізнання,

а й про його суттєві характеристики. Спостереження може бути безпосереднім та опосередкованим (останнє здійснюють за допомогою приладів і технічних засобів, із розвитком науки воно стає дедалі складнішим).

Спостереження як систематичне цілеспрямоване безпосереднє сприйняття предмета або явища широко застосовують у судовій експертизі як із науковою, так і з практичною метою: під час вивчення та наукового узагальнення експертної практики; у процесі збирання матеріалів і проведення експертних досліджень; під час участі у слідчих діях; у процесі розроблення експертних методик та методичних рекомендацій тощо. Спостереження можна здійснювати візуально або із застосуванням технічних засобів (мікроскопів, оптичних приладів, електронної техніки, рентгенівських установок, засобів ультразвукового зондування, лазерної техніки тощо).

У сучасних наукових дослідженнях у галузі судової експертизи, а також експертній, оперативно-розшуковій та слідчій діяльності набуло значного поширення спостереження із застосуванням технічних засобів. Для успішного застосування цього загальнонаукового методу й підвищення його ефективності необхідно дотримувати певних умов:

- чітко визначати мету та завдання спостереження;
- максимально концентруватися та зберігати увагу під час спостереження;
- запобігати впливу та своєчасно усувати чинники, що відволікають.

Експеримент — це цілеспрямоване та активне втручання у перебіг процесу, який вивчають, відповідні зміни об’єкта або його відтворення у спеціально створених і контрольованих умовах. Основні стадії експерименту — планування, алгоритм дій, контроль, інтерпретація результатів. У судовій експертизі широко застосовують експеримент, який, наприклад, у процесуальному законодавстві має форму слідчого експерименту. Експертний метод, який сьогодні значно поширений в експертній практиці, отримав назву експертного експерименту. Незважаючи на те, що науковий експеримент (дослід) та експертний експеримент значно різняться один від одного, їх основні та істотні ознаки є однаковими:

- експеримент проводять у певних, заздалегідь створених умовах;
- достовірність результату експерименту визначає його постійність за умови неодноразового повторення з певною послідовною варіацією умов.

Окремим прикладом експериментального методу є застосування його експертом під час отримання порівняльних зразків для ідентифікаційних досліджень. Зауважимо, що достовірність результатів

експерименту забезпечується його ретельною підготовкою, а також створенням відповідних умов для його проведення.

Часто експеримент, який можна застосовувати для підтвердження (спростування) тієї чи тієї експертної версії, передує порівнянню. *Експертний експеримент* широко застосовують у процесі розв'язання всіх категорій завдань комплексної експертизи контактної взаємодії об'єктів (наприклад, для перевірки можливості або варіабельності відображення певних ознак слідів на конкретній слідосприймаючій поверхні залежно від станів об'єктів контактування та різних механізмів слідоутворення).

Порівняння — це пізнавальна операція, що є основою умовиводів щодо схожості або відмінності об'єктів (або ступенів розвитку того самого об'єкта). Порівняння широко застосовують у судовій експертизі, особливо під час розв'язання ідентифікаційних завдань. Зауважимо, що предмети або явища, які значно різняться між собою, так само, як і їхні характерні ознаки, нескладно диференціювати візуально. Для розв'язання ідентифікаційних завдань відносно значної міри схожості недостатньо візуального зіставлення об'єктів без користування спеціальними технічними засобами. Застосування різноманітних оптичних приладів, порівняльних мікроскопів, фотографічного, хроматографічного, електронно-оптичного, спектрофотометричного й іншого обладнання та устаткування для виявлення та посилення контрасту значно підвищує ефективність методу порівняння.

Умови застосування порівняння в судовій експертизі:

- порівняння, зіставлення однойменних об'єктів (наприклад, слідів того самого вигляду знаряддя злому — зубила, ножівки або дільниці досліджуваної поверхні);
- рівнозначне просторове розташування порівнюваних об'єктів (наприклад, на предметному столі мікроскопа);
- дотримання однакового освітлення об'єктів;
- той самий масштаб збільшення.

Прийоми порівняння — зіставлення однойменних об'єктів (візуальне та із застосуванням приладів), поєднання та накладення (наприклад, фотоаплікація у фотопортретній експертизі).

Відмінність методу порівняння, що застосовують під час розв'язання *діагностичних* та *ідентифікаційних завдань* полягає в тому, що у першому випадку вивчають сам об'єкт, без порівнювання його ознак з відображеннями здебільшого з метою віднесення до відомих, загальноприйнятих розрядів (тобто для визначення «Що це таке?»). Натомість під час розв'язання ситуаційних завдань процес порівняння полягає в тому, щоб експерт застосував уявні ситуаційні «моделі-еталони» для вирішення питання «Чи має місце в цьому випадку такий самий ситуаційний "еталон", який уже відомий?».

Опис — пізнавальна операція, що полягає у фіксуванні результатів досліду (спостереження або експерименту) за допомогою прийнятих у науці певних систем позначень. Тобто опис — це фіксування шляхом відтворення кількісних і якісних показників предметів, які вивчають, і є необхідною умовою пізнання їх суті. Без опису теоретичне пізнання неможливе. Як метод пізнання опис має бути системним, як і сам підхід до вивчення реальної дійсності. Можна стверджувати, що опис є відображенням взаємозв'язку предметів та явищ дійсності. Форми і способи опису різні, оскільки він може бути усним і фіксованим. Фіксований здійснюють не лише з використанням звичайного паперового аркуша (наприклад, опис об'єктів у процесуальних актах, картотеках, каталогах тощо), а й із застосуванням різних технічних засобів (відеотехніки, звукозаписувальної апаратури, оптики, поліграфії, вимірювальної техніки тощо). Форми і способи опису в експертній діяльності мають свою специфіку, обумовлену процесуальними вимогами щодо фіксування результатів експертного дослідження під час проведення судової експертизи, а також галуззю знань експерта.

Вимірювання — це сукупність дій, які виконують за допомогою засобів вимірювання з метою знаходження числового значення вимірюваної величини у прийнятих одиницях вимірювання. Це необхідний метод пізнання різних просторових і часових величин. Оскільки простір і час є формами існування матерії, то пізнання матерії, вивчення закономірностей природи, суспільства та мислення неможливе без якісних і кількісних характеристик цих форм. Вимірювання просторових і часових величин та їх співвідношень у судовій експертизі має величезне значення. Це пов'язано із тим, що не тільки в експертних дослідженнях, а й у науковій діяльності під час проведення дослідів експерт не може обійтися без вимірювань різних величин (наприклад, концентрації, температури, твердості, пружності, оптичних властивостей тощо). До того ж вимірюванням визначають часові показники (наприклад, тривалість певного явища; швидкість руху; час здійснення події; давність утворення слідів тощо).

Точність вимірювання просторових і часових величин у судовій експертизі є однією з важливих умов формування достовірного висновку експерта за результатами проведених досліджень. Із цим пов'язано основний напрям розвитку цього загальнонаукового методу — удосконалення вимірювальної техніки. Зазначимо, що експерти до сьогодні не відмовилися від традиційних засобів вимірювання (лінійка, транспортир, термометр, ареометр, лупа тощо), однак сучасні експертні методики потребують нових, особливо чутливих, точних і надійних вимірювальних приладів, здатних реєструвати просторові та часові зміни не лише на молекулярному рівні, а й на рівні елементарних частинок). Без такої апаратури неможливо провести більшість кількісних та якісних

аналізів речовин і матеріалів у процесі експертного дослідження для отримання відповідей на запитання, винесені на вирішення експертизи.

Математичні методи в судовій експертизі почали інтенсивно застосовувати в останні десятиліття. Практика ідентифікаційних завдань потребувала пошуку об'єктивних критеріїв оцінювання ідентифікаційних ознак для забезпечення надійності, об'єктивності та достовірності висновку експерта. На допомогу прийшли математична статистика, теорія ймовірності, а також сучасна обчислювальна техніка. Математично певна кількісна характеристика ідентифікаційних ознак або їх комплексів у почеркознавчій, дактилоскопічній, фотопортретній та інших видах експертиз значно підвищила достовірність та об'єктивність оцінювання експертом результатів дослідження, максимально зменшила негативний вплив суб'єктивних чинників на висновок експерта. Математика дала змогу впровадити в криміналістичну, інженерно-технічну, автотехнічну та інші види експертиз сучасну комп'ютерну техніку, створила умови для розвитку за її допомогою прогнозування, створення моделей типових експертних ситуацій та оптимальних рішень практичних експертних завдань.

Методи теоретичного пізнання. До них належать формалізація, аксіоматичний і гіпотетико-дедуктивний методи, сходження від абстрактного до конкретного тощо.

Формалізація — це вид знакового моделювання, за допомогою якого суть досліджуваного предмету, явища або процесу передають знаком або комбінацією знаків, до яких ставляться як до самих предмета, явища, процесу. Тобто формалізація — це відображення знання у знаково-символічному вигляді (формалізованій мові). Останнє створюють для точного виразу думок із метою виключення можливості неоднозначного їх розуміння. За умов формалізації роздуми щодо об'єктів переносять у площину оперування зі знаками (формулами). Мова формул штучної мови стає інструментом пізнання. Йдеться не про те, що в результаті формалізації абстрагуються від змісту досліджуваних об'єктів, а про те, що за допомогою символів суттєві сторони змісту виражають через форму й тоді зміст досліджують на основі знакової моделі за формальними правилами. Формалізована мова (мова символів) є ефективним засобом будь-якого експертного дослідження, тому процес її застосування надає експерту низку переваг:

- дає змогу стисло, у скороченому вигляді фіксувати та передавати різні відношення між досліджуваними об'єктами;
- допомагає оцінити характер відношень між об'єктами, зафіксованими у певній формулі. Для цього експерту потрібно знати значення символів, використаних у формулі. Розбіжності між виразом природної мови і виразом формалізованої мови (формулою) пояснюється тим, що у природній мові письмовий знак позначає звук (літеру) або

сполучення звуків (слово), а у формалізованій — це об'єкти, їхні характеристики та відношення, а також операції з ними;

• завдяки формалізованій мові можна однозначно виявити логічну структуру думки, відрізнити логічний синтаксис від лінгвістичного.

Констатуємо, що застосування формалізованої мови в судово-експертній діяльності забезпечує оптимізацію та стислість необхідної інформації, дає експерту можливість за формою символів (зовнішньою ознакою) оцінювати характер досліджуваних відношень, а також ефективно фіксувати логічну структуру мовних виразів.

Аксіоматичний метод — це спосіб побудови наукової теорії, за якого в її основу покладені деякі вихідні положення — аксіоми (постулати), із яких решту тверджень цієї теорії виводять суто логічним шляхом (шляхом доказування). Побудова аксіоматичної системи починається з виявлення в складі окремої змістовної концепції її первинних фундаментальних понять, яким можна надати статус «невизначених». Вибирають також вихідні твердження, які приймають без доведення і яким надають статус аксіом (наприклад, головні принципи, базові припущення, основні закони). Після цього уточнюють допустимі правила міркувань, згідно з якими з одних положень можна логічно виводити інші. Ці правила здебільшого збігаються з правилами дедуктивного виведення, поширеними в логіці, тому логічне числення також є обов'язковою частиною аксіоматичної системи. Зауважимо, що до складу аксіоматичної теорії належать:

• логічне числення («чисті» логічні аксіоми та правила виводу);

• словник (терміни позалогічної (конкретно-наукової) мови та їх визначення);

• позалогічні аксіоми.

Застосування аксіоматичного методу потребує глибокого знання змістовних аспектів і взаємозв'язків вихідної теорії; із логічного боку різні варіанти цього методу можуть мати різну цінність.

Гіпотетико-дедуктивний метод — це метод наукового пізнання, сутність якого полягає у створенні системи дедуктивно пов'язаних гіпотез про причини досліджуваних явищ, із яких виводять твердження щодо емпіричних фактів (якщо отримані результати відповідають усім фактам у гіпотезі, то цю гіпотезу визнають достовірним знанням). Метод ґрунтується на виведенні (дедукції) умовиводів із гіпотез та інших посилань, істинне значення яких невідоме, тому умовивід, отриманий на основі цього метода, матиме лише вірогідний характер. Зауважимо, що гіпотетико-дедуктивний метод є однією з провідних складових методології наукового пізнання, оскільки дає змогу перевірити будь-яку наукову гіпотезу в складі гіпотетико-дедуктивної теорії. Сутність цього методу можна зрозуміти через його структуру, яка містить такі послідовні складові:

• знайомство з емпіричним матеріалом, який необхідно пояснити за допомогою наявних в науці законів і теорій;

• за відсутності таких законів і теорій висуваються різні припущення про причини та закономірності досліджуваних явищ або процесів;

• визначення ступеня серйозності припущення та вибору із множини припущень найбільш імовірного (гіпотезу перевіряють насамперед на логічну несуперечливість, особливо коли вона має складну структуру та розгортається в систему припущень; перевіряють на сумісність з фундаментальними інтерпретаторськими принципами цієї науки);

• розгортання висунутого припущення та дедуктивне виведення з нього положень, які підлягають емпіричній перевірці;

• експериментальна перевірка виведених із гіпотези наслідків (гіпотеза набуває емпіричного підтвердження або заперечується в результаті експериментальної перевірки). Слід пам'ятати, що емпіричне підтвердження результатів гіпотези ще не гарантує її істинності, а заперечення одного з них не свідчить про її хибність.

Зазначимо, що структура гіпотетико-дедуктивного методу визначає його як складний комплексний метод пізнання, що відкриває перед експертом нові можливості, оскільки об'єднує всю багатоманітність методів і форм наукового пізнання, і спрямований на відкриття та формулювання законів, принципів, теорій, що відкриває нові перспективи для розвитку судової експертизи.

Сходження від абстрактного до конкретного — це метод теоретичного дослідження і викладу, який полягає у русі наукової думки від вихідної абстракції (однобічне, неповне знання) через послідовні етапи поглиблення і розширення пізнання до результату — цілісного відтворення у теорії предмета, що досліджується. Тобто метод сходження від абстрактного до конкретного — це теоретичний системний метод, який спонукає дослідника поступово рухатися до повнішого всебічного відтворення предмета. У процесі такого руху виокремлюють такі етапи:

• емпіричне дослідження безпосередньо чуттєво-конкретного предмета;

• сходження від чуттєво-конкретного до висхідної абстракції та пізнання сутності предмета;

• повернення до «залишеного» у процесі абстрагування на основі знання його власної сутності (сходження від висхідної абстракції до цілісного теоретико-конкретного поняття предмета), це шлях конкретного сутнісного нового мислення експерта, здатного втілитися в експертну практику.

Окреслені етапи є ідеалізованою схемою руху від незнання до знання, яке щоразу долає експерт, проводячи експертне дослідження. Метод сходження від абстрактного до конкретного можна вважати системним методом, тому що:

- він характеризується окресленою вище чіткою внутрішньою структурою своєї будови та функціювання;
- він є цілісною упорядкованою системою емпіричних і теоретичних методів;
- тільки цей метод тотожний складним системам, що розвиваються, а поза застосуванням цього методу такі системи не можуть отримати правильного адекватного відображення в свідомості експерта.

Загально-логічні методи і прийоми дослідження. До них належать: узагальнення, аналогія, моделювання, вірогідні (статистичні) методи.

Узагальнення — метод дослідження, який дає змогу здійснити перехід від одиничного до загального, від менш загального до більш загального, об'єднати предмети за подібними ознаками в однорідну групу. Узагальнення — це процес становлення загальних властивостей та ознак предметів. Воно тісно пов'язано з абстрагуванням. Межею узагальнення є філософські категорії, що не мають родових понять (наприклад, рівнобедрений трикутник — це трикутник). Наукове узагальнення є не лише уявним виокремленням і синтезуванням схожих ознак, а проникненням у суть речі: бачення єдиного в багатосторонньому, загального в одиничному, закономірного у випадковому, а також об'єднання предметів за схожими характеристиками або зв'язками в однорідні групи (класи). Отже, у процесі узагальнення експерт здійснює перехід від одиничних суджень до загальних, від суджень менш узагальнених до більш узагальнених. В експертному дослідженні найчастіше застосовують такі види узагальнення:

- індуктивне (експерт рухається від окремих (одиничних) фактів, подій до їх загального відображення ву думках. Наприклад, знаходячи деяку загальну та спеціальну характеристика у представників невизначено великої множини предметів, утворюють поняття про неї);
- логічне (експерт іде від однієї, менш загальної думки, до іншої, більш загальної).

Аналогія — визначення схожості в деяких характеристиках і відносинах між нетотожними об'єктами; є одним із корисних методів інформаційної роботи. На підставі виявленої схожості доходять відповідного висновку-умозаключення за аналогією. Аналогія дає не достовірні, а вірогідні знання, оскільки неможливо знати всі визначальні чинники, тому зазвичай говорять «ймовірно», «подібно», «вірогідно», «приблизно» тощо. Розмірковуючи за аналогією, можна не помітити

численних прихованих небезпек та припуститися помилок. У висновку за аналогією знання, отримане від розгляду певного об'єкта («моделі»), переноситься на інший, менш досліджений і менш доступний для дослідження. Для ефективного застосування методу аналогії експерт має дотримувати таких вимог:

- попередньо вивчити поставлене завдання в достатній мірі, щоб мати можливість чітко визначити елементи, аналогічні тим, з якими їх будуть порівнювати;
- знайти поміж відомих явищ аналогічні досліджуваному. Водночас слід стежити за тим, щоб найважливіші елементи вивчених (підібраних) явищ мали достатню схожість із відповідними елементами досліджуваного явища, без чого аналогія буде невиправданою. Найважливіші для поставленого завдання елементи обох явищ не мають істотно відрізнятись один від одного, оскільки за таких умов застосування методу аналогії не принесе жодної користі;
- вивчати невідоме явище, порівнюючи його з аналогічним (визначити ознаки як подібності, так і відмінності між ними, оскільки завжди корисно виявляти ознаки, що відрізняють різні явища).

Моделювання — це метод дослідження об'єктів за допомогою штучно створених моделей, який є порівняно новим загальнонауковим методом дослідження. У логіці та методології науки модель — це аналог певного фрагменту реальності. Цей метод почали застосовувати в галузі природничих і технічних наук як метод перевірки на моделях досконалості технічних споруд, установок, агрегатів і машин, які проєктують; як метод пізнання астрономічних, метеорологічних, біологічних та інших природних явищ і процесів. Метод успішно застосовують у судовій експертизі у процесі проведення експертних досліджень, організації експертного експерименту тощо. Зауважимо, що матеріальна й ідеальна моделі як наближені копії реального предмета або явища експерт застосовує в процесі пізнання тоді, коли інформація, що є про цей предмет або явище, є неповною. Побудована на основі цієї недостатньої інформації модель є завжди біднішою за оригінал, але допомагає побачити, яких складових в ній не вистачає та чим її необхідно доповнити й удосконалити, щоб вона стала точною копією реального досліджуваного об'єкта. Наголосимо, що саме в цьому полягає величезна пізнавальна роль моделювання.

Імовірнісно-статистичні методи ґрунтуються на врахуванні дії множинності випадкових чинників, які характеризуються стійкою частотою та спираються на теорію вірогідності, яку часто називають наукою про випадкове. Ці методи широко застосовують у дослідженні масових явищ (у наукових дисциплінах: математична статистика, статистична фізика, квантова механіка, синергетика тощо). Наприклад, імовірнісно-статистичні методи, які походять з математики, набули загальнонаукового характеру, їх застосовують у багатьох експертних

дослідженнях з різних експертних напрямів. Проте в кожній галузі знань застосування цих методів пізнання має свою специфіку, зумовлену об'єктом, завданнями та конкретними умовами дослідження. Наприклад, застосування експериментального методу в судовій експертизі має враховувати визначений законом правовий режим експертного експерименту, що істотно відрізняє його від методу, який застосовують у будь-якій іншій сфері теоретичної та практичної діяльності.

Окремі методи (інструментальні й допоміжно-технічні). До *окремих методів*, за основу виокремлення яких беруть факт їх застосування в окремих (а не в усіх) галузях знань, належать, наприклад, судова фотографія (зокрема, мікрофотографія), мікроскопічні методи дослідження, мас-спектроскопія тощо.

Окремо-наукові методи судової експертизи — це інструментальні, аналітичні та інші допоміжні технічні методи, які застосовують в одній або кількох науках для вивчення морфологічних і субціональних характеристик об'єктів дослідження. Методи цього рівня за класифікацією систематизують відповідно до їх загальних науково-технічних призначень та отриманих результатів у 12 класів: вимірювальні, мікроскопічні, фотографічні, фізико-хімічні, спектральні, рентгенографічні, хроматографічні, електрохімічні, аналітично-хімічні, радіаційні, математичні, електронно-обчислювальні.

Розглянемо систематизацію частково-наукових (окремо-наукових) методів, застосовуваних під час проведення різних судових експертиз. Сьогодні чітко розмежовані та домінують два підходи. Перший було сформульовано шляхом узагальнення методик експертних досліджень відповідно до загального науково-технічного призначення цих методів, що дало змогу виокремити 12 класів. У подальшому із запропонованих залишилося лише 8 класів (мікроскопічні, фотографічні, хімічні, спектральні, хроматографічні, рентгенівські, фізико-технічні, математичні). Методи цього рівня називають загально-експертними методами дослідження речових доказів, їх систематизовано за характером отримуваної інформації. Ця класифікація містить методи аналізу морфології речовин, матеріалів і виробів; складу речовин і матеріалів; структури речовин, матеріалів і виробів; фізичних, хімічних та інших характеристик речовин, матеріалів і виробів.

Наприклад, судову фотографію застосовують як із метою фіксування зовнішнього вигляду досліджуваних об'єктів, так і для розв'язання безпосередніх завдань ідентифікаційного, діагностичного або ситуалогічного характеру (фотографування в УФ- та ІЧ-променях, із різними світлофільтрами тощо).

Водночас мікроскопічні методи застосовують під час дослідження слідів, матеріалів, предметів, речовин тощо з метою визначення їх мікроознак. Ці методи можуть бути пов'язані з вимірюванням, порівнянням, виокремленням об'єктів та їх компонентів; вони

допомагають посилити гостроту зору та подолати поріг сприйняття дрібних або невидимих зазвичай деталей і часток.

Слід зауважити, що відбулася зміна підстав класифікації, а саме перехід від ступеня спільності до характеру отримуваної інформації, що порушує загальні принципи класифікації. Однак із погляду експертної діяльності нові підстави є навіть більш корисними, оскільки дають змогу об'єднати в групи методи, що відповідають за дослідження однієї сторони досліджуваного об'єкта (наприклад, його зовнішньої та внутрішньої будови). Для того щоб зрозуміти сутність передбачених ними дій, кожну з цих груп методів доводиться розкривати за допомогою більш зрозумілих найменувань, узятих із галузей знань, із яких вони були задіяні судовою експертизою. Наприклад, пояснюючи методи аналізу морфології речовин, необхідно зауважити, що це оптична мікроскопія, яку застосовують як сукупність методів спостереження і дослідження за допомогою оптичного мікроскопа.

Інший недолік наведеної класифікації полягає в тому, що відбувається ще й деяке змішування методів, оскільки ті самі можуть сприяти отриманню інформації різного характеру. До прикладу, металографічний аналіз (метод аналізу складу речовин і матеріалів) полягає в мікроскопічному дослідженні шліфів (метод морфологічного аналізу), які розглядають у відбитому або мінливому світлі.

Слід зазначити, що це, мабуть, єдина класифікація, яка допомагає краще зрозуміти сутність методології судово-експертної діяльності. Зазначені недоліки свідчать про те, що сукупність розв'язуваних завдань доволі значна, як і сукупність методів, тому систематизація методів експертної діяльності не за формальною, а за змістовною стороною є остаточно не вирішеним завданням.

Спеціальні методи, функції яких виконують спеціалізовані (конкретні) методики розв'язання певних експертних завдань. У судовій експертизі є *окремі методи* визначення фізичних, оптичних, хімічних та інших характеристик, станів об'єктів; якісного та кількісного складів речовини об'єктів залежно від природи їх походження. Під час обрання методів дослідження важливу роль відіграє природа досліджуваних об'єктів. До того ж слід виокремити інші напрями класифікації методів:

залежно від впливу на збереженість об'єкта як речового доказу доцільною є така систематика методів:

1) методи, що не впливають на характеристики речових доказів (судова фотографія, оптична мікроскопія, відбивна спектроскопія тощо);

2) методи, що не змінюють зовнішніх ознак, але частково впливають на характеристики матеріалу та речовини об'єктів (люмінесцентний аналіз, рентгеноструктурний аналіз тощо);

3) методи, що змінюють цілісність об'єкта, руйнують його форму та змінюють його характеристики;

4) методи, що призводять до знищення речових доказів.

Ця систематизація стосується не тільки речових доказів, а й інших матеріальних об'єктів судової експертизи, тобто об'єктів експертного дослідження, яким не надано статусу речових доказів (живих осіб, трупа або його частин, тварин, рослин, споруд, місця події, зразків тощо).

згідно з характером характеристик, ознак об'єктів, що вивчають, виокремлюють методи, за допомогою яких досліджують:

1) морфологічні характеристики й ознаки;
2) компонентний склад;
3) фізичні константи;
4) елементний склад;
5) молекулярний склад;
6) фізико-хімічні характеристики.

залежно від мети можливі інші диференціації методів (наприклад, за цільовим призначенням і отримуваними результатами, за стадіями експертного дослідження тощо).

Усі класи методів характеризуються своїми принципами та набором технічних засобів. Усередині кожного класу методи поділяють на роди, види і підвиди за цільовим призначенням, способом реєстрації характеристик об'єктів, що вивчають тощо.

Отже, розглянута методологія наукових досліджень і її методи дають змогу стверджувати, що методологію не можна звести до одного методу, оскільки кожний метод у судовій експертизі застосовують не ізольовано, а в поєднанні з іншими. Центром системи методологічного знання є філософія, оскільки її принципи, закони та категорії визначають стратегію наукового дослідження, своєрідно проявляючись у конкретних формах. Головне призначення будь-якого наукового методу полягає в тому, щоб на основі відповідних принципів, вимог і приписів забезпечити успішне розв'язання пізнавальних і практичних завдань, прирощене знання, оптимальне функціювання та розвиток подальших досліджень.

Спеціальні методи судової експертизи (внутрішньо- та міждисциплінарні). Ці методи застосовують у кожній окремій галузі знань і науковій дисципліні. Зауважимо, що чітко «прив'язати» конкретні способи експертного дослідження до певної дисципліни дуже важко, незважаючи на те, що кожна дисципліна має своєрідний методологічний інструментарій. Поглиблення зв'язків різних галузей наук призводить до того, що результати, прийоми і методи одних наук дедалі більше застосовують в інших. Прикладом може бути застосування фізичних і хімічних методів у біології та медицині. Це є підґрунтям проблеми методів міждисциплінарного дослідження, характерного також для судової експертології.

Найбільш широкий комплекс методів, який застосовують у судовій експертизі, становлять її власні, спеціальні методи. Їх можна об'днати у дві групи: власне криміналістичні методи і методи інших

(природничих і технічних) наук. *Власне криміналістичні методи* розроблені та обґрунтовані теорією криміналістики або запозичені і перетворені (пристосовані) нею спеціально для дослідження криміналістичних об'єктів у судовій експертизі. Це різні судово-фотографічні, трасологічні, судово-балістичні та інші методи. Наприклад, у галузі судової фотографії розроблено:

- методи сигналетичної (пізнавальної), вимірювальної, панорамної, стереоскопічної, мікроскопічної, крупномасштабної фотозйомки;
- методи фотографічного посилення контрастів яскравості та кольору;
- фотографічні методи виявлення текстів, які неможливо читати, із застосуванням сенсибілізації-десенсибілізації (підвищення або зниження спектральної чутливості) фотографічних емульсій (дифузно-копіювальний метод);
- методи фототехнічної експертизи;
- методи розпізнання фотомонтажу (комбінованих фотознімків);
- методи ідентифікації фотоапаратів, фотозбільшувачів, кадрувальних рамок, контактних фотокопіювальних установок та ін. за експонованими фотоматеріалами (негативним і позитивним фотозображенням);
- стереофотографічні методи дослідження пересічних штрихів тощо.

Водночас різні методи слідокопіювания, створені в трасології, широко застосовують методи дактилоскопічної ідентифікації, мікроскопічного й профілеграфічного дослідження мікрорельєфу різних слідів (знарядь злому та інструментів, на кулях і гільзах та інших видів слідів).

У судовій балістиці розроблено й успішно застосовують методи виявлення та фіксування слідів пострілу, ідентифікації вогнепальної зброї за стріляними гільзами й кулями, визначення дистанції пострілу й напряму польоту кулі, давності пострілу та послідовності виробництва декількох пострілів і багато інших методів судово-балістичної експертизи. Судова експертиза має також у своєму розпорядженні різноманітні ефективні методи техніко-криміналістичного дослідження документів, почеркознавчої експертизи, фотопортретної ідентифікації тощо.

Застосування методу однієї науки в інших галузях знань здійснюється у міру того, як їх об'єкти підпорядковуються законам цієї науки, а метод, характерний для однієї галузі знань, діє в інших уже як підпорядкований. Науковці зазначають, що «для психології, як і для інших природничих наук, характерні два основні загальнонаукові методи отримання психологічних фактів: метод спостереження та метод

експерименту. Кожен з них має ряд модифікацій, які уточнюють, але не змінюють їхню сутність. Психологи виокремлюють такі види спостереження:

- зріз — короткотривале спостереження;
- лонгитюдинальне — довготривале, іноді багаторічне спостереження за окремою групою;
- вибіркове — шляхом представницької вибірки;
- включене — спостереження, коли спостерігач стає членом досліджуваної групи;
- інтроспекція — самоспостереження шляхом якого здійснюється вивчення власних психічних процесів.

Стосовно експерименту, то застосовують два його різновиди — природний і лабораторний» [270].

До того ж у судовій психологічній експертизі зі спеціальних методів наукового дослідження застосовують також метод аналізу продуктів діяльності людини, до яких належать створені ними речі, написані книги, листи, винаходи тощо. За ними можна певною мірою судити про особливості діяльності особи, яка їх створила, та про психічні процеси, що були задіяні у цій діяльності. Одним із найпоширеніших продуктів діяльності людини є текст. У судово-психологічній експертизі крім традиційного аналізу (розуміння, інтуїція, осмислення) широко застосовують формалізовані методи вивчення текстів (наприклад, відсотковий контент-аналіз), суть якого полягає в тому, що в тексті виокремлюють ключові поняття або інші змістовні одиниці й підраховують їх частоту та відсоткове співвідношення щодо різних частин тексту та загального обсягу інформації.

Методи природних і технічних наук широко застосовують у дослідженні різних об’єктів. Поміж них слід відзначити фізичні методи (спектральний аналіз, дослідження в невидимих променях та із застосуванням радіоактивних ізотопів, методи електронної і лазерної техніки тощо), методи хімічного якісного і кількісного мікроаналізу, біологічні, ботанічні, мінералогічні, ґрунтознавчі та ін.

Успіх проведення судової експертизи здебільшого залежить від того, наскільки повно та ефективно судові експерти користуються сучасними досягненнями природних і технічних наук. Усі методи судової експертизи та криміналістики, рекомендовані для практичного застосування з метою експертного забезпечення правосуддя в Україні, мають задовольняти вимогам наукової обґрунтованості та надійності, правомірності й етичної бездоганності. Тому в правосудді не можна застосовувати методи, які перебувають на стадії наукового розроблення

[270] Основи методології та організації наукових досліджень … . С. 28.

й перевірки, а також антинаукові та етично неприпустимі методи (застосування лайдетекторів, наркотичних засобів, гіпнозу тощо).

5.3. Поняття та види експертних методик судової експертизи

Визначення експертної методики із акцентуванням на окремі її особливості надавали різні науковці. Розглянемо вимоги до експертних методик з огляду точності вимірювань, оскільки це важливо для низки експертиз за різними експертними спеціальностями.

Є вимоги до проведення різного виду оцінювань у судовій експертизі. У судовій економічній експертизі в галузі вимірювань (не тільки економічних показників, а й фізичних величин) уживають поняття достовірності, правильності та точності отриманих результатів. Вони тісно пов'язані між собою, але не є тотожними, адже у різних аспектах висвітлюють та описують ступінь невизначеності показника, отриманого у результаті виконання вимірювань (наприклад, у випадку економічної експертизи показника вартості об'єкта оцінювання). У вітчизняній нормативній базі оцінювання невизначеності розглядають лише в категорії достовірності (переважно у п. 16 НС № 1 [271] та п. 19 НС № 2 [272]).

У цих документах ідеться про визначення ринкової вартості об'єкта оцінювання за допомогою порівняльного підходу, також розглянуто достовірність ринкової інформації, що застосовують як вихідні дані. Зміст цих положень не розкриває поняття достовірності та не дає вказівок щодо можливостей об'єктивного оцінювання її рівня, але потребує від експерта застосування винятково інформації, достовірність якої не викликає у нього сумнівів. Надано рекомендації на випадок відсутності достовірної інформації; вимагається за наявності істотного впливу зовнішніх чинників на ринку подібного майна, що призводить до фактичної неможливості надання аргументованого та достовірного висновку про ринкову вартість, привести у звіті додаткові роз'яснення та застереження.

У п. 21 НС № 2 також вимагається врахування рівня достовірності вихідних даних під час узгодження результатів оцінювання, отриманих із застосуванням витратного, дохідного та порівняльного підходів.

---

[271] Національний стандарт № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав» : затв. пост. КМУ від 10.09.2003 р. № 1440. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1440-2003-п (дата звернення: 17.12.2023).

[272] Національний стандарт № 2 «Оцінка нерухомого майна» : затв. пост. КМУ від 28.10.2004 р. № 1442. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1442-2004-п. (дата звернення: 17.12.2023).

Необхідність урахування інших джерел виникнення невизначеності та встановлення кількісних показників невизначеності результатів оцінювання чинною нормативною базою НС не передбачено [273].

Водночас вимоги міжнародних стандартів оцінювання (далі — *МСО*) потребують більшої конкретизації ступеню невизначеності результатів. Наприклад, п. 10.2 стандарту VS 103, який є частиною МСО-2017, зазначає, що «для отримання корисної інформації звіт про оцінку має містити… розкриття усіх припущень і важливої невизначеності обмежувальних умов, які безпосередньо впливають на результат оцінки» [274].

Європейські стандарти оцінювання ще більш суворо і повно регламентують питання розкриття ступеня невизначеності результатів. Наприклад, п. 6.11 EVS 2016 зазначає, що «у випадку, коли експерту відомо про невизначеність ринку, волатильність даних або інші чинники, які є ризиками для результату оцінки вартості, ці чинники мають бути розглянуті та включені до відповідного звіту» [275]. До того ж у розділі 4.2, f наголошено, що «оцінка має містити розкриття ступеню невизначеності, і в тих випадках, коли її рівень є високим через вплив невизначеності цін пропозицій продажу, ставок оренди чи прибутковості майна, експерт має прокоментувати це» [276].

Так само у п. 4.3.6 стверджується, що, «коли ринок оцінюваного майна характеризується впливом невизначеності, і це є суттєвим для результату оцінки, експерт повинен прокоментувати у звіті ступінь невизначеності результатів» [277]. Отже, в МСО також відсутні вимоги визначення об'єктивних кількісних показників невизначеності, але конкретизовано деякі джерела її виникнення і сформульовано вимоги включення відповідних коментарів до тексту звіту (аналогічні вимоги містить МСО-2020 [278]).

---

[273] Національний стандарт № 2 … . URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1442-2004-п. (дата звернення: 17.12.2023).

[274] IVS 2017. International Valuation Standards 2017. General Standards. IVS 103. Reporting. International Valuation Standards Council, 2017. URL: http://www.cas.org.cn/docs/2017-01/20170120142445588690.pdf (дата звернення: 11.12.2023).

[275] EVS 2016. European Valuation Standards 2016. Eighth edition. The European Group of Valuers' Associations (TEGoVA). URL: http://www.tegova.org (дата звернення: 11.12.2023).

[276] Ibid.

[277] EVS 2016. … . URL: http://www.tegova.org (дата звернення: 11.12.2023).

[278] Міжнародні стандарти оцінки. Чинні з 31.01.2020 р. / пер. з англ. УТО. Київ, 2020. 184 с.

У п. 20.7 МСО-500 «Фінансові інструменти» (Financial Instruments) містяться такі вимоги: «При визначенні необхідного рівня розкриття даних увага має бути приділена таким чинникам: …

b) Невизначеність: Вартість інструменту може бути предметом суттєвої невизначеності на дату оцінювання у зв'язку з природою інструменту, моделлю або застосованими вихідними даними, або ринковими коливаннями. Слід розкрити причини та характер будь-якої матеріальної невизначеності».

У МСО інформація щодо невизначеності є дещо фрагментарною, вона розпорошена у різних стандартах. Із контексту цитованих вище положень стає зрозуміло, що достатньо чітко сформульована вимога врахування і коментування різних проявів невизначеності у випадках, де це є можливим і доцільним. Хоча у цих стандартах не вживають термін «достовірність», застосовуваний у НСО, та не розглядають методики кількісної оцінки ступеня невизначеності.

Достовірність — термін, що має різне значення в різних областях знань, тому немає єдиного універсального визначення цього терміну. У класичній трактовці поняття достовірності розглядають як підтвердження ймовірності істинності певного твердження або ступеня повноти знань про правильність отриманого результату.

У галузі незалежної експертного оцінювання поняття достовірності розглядають переважно у застосуванні до вихідних даних, а також до сукупності всіх ціноформувальних чинників, на базі яких визначали вартість об'єкта оцінювання. У метрології достовірність вимірювань визначають як ступінь довіри до результатів вимірювання. За загальноприйнятим метрологічним визначенням, достовірність — це рівень довіри користувача до результатів вимірювань, їх можуть уважати достовірними або недостовірними залежно від того, відомі або невідомі ймовірні характеристики їх відхилень від істинних (дійсних) значень вимірюваної величини. Результати вимірювань, для яких ці характеристики невідомі, не мають жодної цінності та в окремих випадках можуть бути джерелом дезінформації. Правильність, або точність, вимірювань — це якість вимірювання, що відображає близькість до нуля систематичних похибок результату. Під систематичними похибками маються на увазі похибки, які залишаються постійними або закономірно змінюються під час повторних вимірювань тієї самої величини [279].

Отже, достовірність є цілком суб'єктивним показником, який не має кількісного вираження та одиниць вимірювань. Для тих самих вимірювань судження про достовірність може бути висловлене різними особами у взаємовиключних оцінках: той самий результат (залежно від

[279] Метрологія, стандартизація і сертифікація : підручник / за ред. В. В. Тарасової. Київ, 2006. 264 с.

персоніфікованої суб'єктивної думки) можна вважати достовірним або недостовірним залежно від особистих досвіду, переконань, упереджень конкретної особи, яка формулює судження.

Зрештою, це знаходить численні підтвердження у поточній практиці надання висновків експерта з окреслених питань, однак саме поняття достовірності містить указівку на повну суб'єктивність цього показника. Звертаючи увагу на те, що іноді говорять про «стовідсоткову достовірність», об'єктивне кількісне визначення достовірності неможливе, оскільки немає ані одиниць вимірювання, ані методик її визначення.

Натомість більш об'єктивними характеристиками ступеня невизначеності результату є його правильність або точність. Відповідно до засадничих положень метрології та теорії похибок вимірювань, оцінювання точності ґрунтується на показниках невизначеності результату, що визначаються через розміри їхніх похибок, які є вимірниками точності. Метрологія (metrology) як наукова галузь розглядає усі теоретичні й практичні аспекти вимірювань у всіх галузях, незалежно від ступеню невизначеності результатів цих вимірювань [280]. Тому її підходи і методологічний апарат розповсюджуються також на економічні вимірювання.

У сучасній трактовці невизначеності результату вимірювань згідно з концепцією похибки істинне значення величини (true quantity value, true value of a quantity, true value) розглядають як конкретне, єдине та на практиці непізнаване. Концепція невизначеності визнає, що насправді внаслідок неповноти отриманого опису вимірюваної величини є не єдине її істинне значення, а певний діапазон істинних значень, що відповідає більш повному опису визначення цієї величини [281].

Поняття точності вимірів за таких умов розглядають як кількісну міру наближення результатів виміру до істинного (дійсного) значення вимірюваного параметру. Тому для об'єктивного визначення ступеня невизначеності економічних вимірювань необхідною процедурою є визначення точності отриманого результату, об'єктивним вимірником у концепції похибки якого може бути оцінювання його похибок.

У концепції невизначеності більш повним та інформативним описом результату економічних та інших видів вимірювань є його представлення у вигляді інтервальної оцінки — меж довірчого інтервалу, між якими з певною довірчою ймовірністю перебуває істинне значення

---

[280] Метрологія, стандартизація і сертифікація … . С. 9.

[281] Шевченко О. І. Метрологія. Терміни та пояснення : довідник. 2-ге вид. Київ, 2022. С. 28. URL: https://www.mao.kiev.ua/docs/lectures/lecture-metrolog.pdf (дата звернення: 17.12.2023).

досліджуваного параметра [282]. Відтак, у незалежному експертному оцінюванні кількісні показники невизначеності для заданих рівнів довірчої ймовірності у вигляді чисельних значень меж довірчого інтервалу можуть бути визначені на підставі статистичногно оброблення отриманого ряду скоригованих одиничних показників (наприклад, пропозицій продажу або орендних ставок подібного майна).

Ураховуючи погляди різних науковців, під методикою судової експертизи розуміють систему методів (прийомів, технічних засобів), що застосовують під час вивчення об'єктів судової експертизи для визначення фактів, що належать до предмету конкретного роду, виду та підвиду судової експертизи.

Методика судової експертизи (експертного дослідження) — це система методів (прийомів, технічних засобів), яку застосовують під час вивчення об'єктів судової експертизи, для визначення фактів, які мають відношення до предмета певного роду, виду та підвиду судової експертизи.

Під поняттям «методика проведення судової експертизи» слід розуміти результат наукової роботи, що містить систему методів дослідження, які застосовують у процесі послідовних дій експерта з метою виконання певного експертного завдання. Виокремлюють чотири рівні методик:

- будь-якого роду (загальне вчення про методику експертизи цього роду);
- певного виду (загальна методика);
- окремого підвиду експертизи (окрема методика);
- методика вирішення завдання судової експертизи (спеціальна методика).

Експертна методика — це програма дій, що потребує від експерта у категоричній або рекомендаційній формі застосовувати конкретні методи дослідження об'єктів, послідовність і процедуру застосування цих методів. Характер методики може бути категоричним або альтернативним, що дає експерту можливість вибору та залежить від сутності методів і засобів, які він обирає. Зміст методики може містити результати та їх варіанти, які очікуються (в останньому випадку методика містить також рекомендації з оцінювання значення кожного варіанта).

---

[282] Сивец С. А. Статистические методы в оценке недвижимости и бизнеса : учеб.-практ. пособ. по статистике для оценщиков. Запорожье, 2001. С. 86 ; Его же. Обзор возможности применения статистических методов в оценке недвижимости и бизнеса / AnalystSoft Inc. 17.11.2019. URL: https://www.analystsoft.com/ru/products/statplus/lib/statinbus_ru.php (дата звернення: 17.12.2023).

Методика експертного дослідження характеризується системою (сукупністю) методів. Уключені в її зміст (структуру) методи застосовують у визначеній послідовності, яка залежить від поставлених завдань, етапів їх розв'язання та умов, у яких проводять дослідження.

Види експертних методик. За ступенем спільності виокремлюють два види експертних методик — типову та конкретну (або окрему). *Типова експерта методика* є вираженням узагальненого досвіду рішення типових експертних задач. В окремих випадках цю методику експерт може застосовувати без будь-яких адаптацій або змін. Поняття *конкретної методики* судової експертизи передбачає, що на основі знання окремої методики та власного досвіду експерт розробляє методику розв'язання кожного окремого завдання, що стоїть перед ним у цей момент, а також програму дослідження конкретної ситуації.

Конкретна, або окрема методика — це спосіб розв'язання конкретної експертної задачі, що є результатом пристосування, змінення типової методики або результатом творчого підходу до розв'язання експертного завдання. Для отримання методикою статусу типової вона має пройти етапи апробації та впровадження, а також затвердження відповідними органами. Конкретні, або окремі методики, що є програмами дій експерта з виконання конкретної експертизи, реалізуються в процесі їх формування та містяться в розгорнутому вигляді у висновку, а також можуть бути викладені в авторських публікаціях експерта. Отже, аналіз науково-методичних засад судової експертизи свідчить, що вона повною мірою відповідає вимогам наукової обґрунтованості, має розвинутий методологічний апарат і достатні внутрішні основи та базис для ефективного еволюційного розвитку як науковий напрям.

Розглянемо загальні вимоги щодо експертних методик. Наголосимо, що в судовій експертизі дослідження різних видів об'єктів потребує розроблення окремих експертних методик, тобто системи науково обґрунтованих категоричних або альтернативних приписів щодо вибору та застосування у чітко визначеній послідовності й наявних або створених умовах методів, прийомів і засобів (апаратури, устаткування, обладнання) з метою розв'язання конкретного експертного завдання.

Відсутність або наявність у експерта можливості вибору методики (ідеться про її категоричний або альтернативний характер) залежить від того, які методи та засоби він вибере для дослідження. Методика може містити очікувані результати або їх варіанти, а також рекомендації з оцінювання кожного варіанту. Судово-експертні методики створюють не тільки для отримання нової інформації про об'єкт дослідження, а також для розв'язання окремих експертних завдань, що відрізняє експертну методику від наукової методики дослідження аналогічних об'єктів із застосуванням подібних методів.

До того ж експертна методика має містити граничні умови її застосування (умови, за яких є можливим користуватися цією методикою, а отримані результати будуть відповідати критеріям достовірності, надійності, точності та обґрунтованості). Зауважимо, що ці умови стосуються як об'єктів дослідження, так і застосованих методів, обладнання та устаткування. Наприклад, експертну методику встановлення причин оплавлення алюмінієвих провідників (пожежа або аварійний режим) можна застосовувати тільки тоді, коли провідники не нагрівалися до температури понад 650 °С.

Під час формування нового класу або роду судової експертизи немає розроблених експертних методик, у межах цих експертиз можна розв'язати прості експертні завдання, що формує ілюзію непотрібності специфічних експертних методик. Здається, що експерт може застосовувати не тільки методи, а й методики, запозичені з материнської науки, і модифікація не потрібна. Однак розвиток експертизи нового класу або роду обов'язково призведе до необхідності розв'язання діагностичних завдань, виявлення ідентифікаційних ознак, що ускладнено відсутністю специфічних експертних методик.

За ступенем спільності експертні методики бувають родові (видові), типові й конкретні (або окремі).

1. *Родова (видова) методика* — це сукупність засобів і способів проведення експертиз такого роду (виду). Вона близька до опису стадій процесу експертного дослідження загалом (1), але відрізняється від нього характеристикою специфіки змісту цих стадій, зумовленої особливостями предмета і об'єктів цієї експертизи, а також зазначенням застосованих під час виробництва експертиз такого роду (виду) методів і засобів [283].

2. *Типова методика* призначена для розв'язання типових для цього роду (виду) експертизи завдань (наприклад, дактилоскопічної ідентифікації особи, який залишив сліди на місці події). У певних випадках цю методику експерт може застосовувати без будь-якої адаптації (зміни). Типові судово-експертні методики зазвичай розробляють провідні державні судово-експертні установи. У процесі формування вони ґрунтуються на методичних рекомендаціях — пропозиції щодо реалізації результатів науково-дослідних робіт; рішеннях наукових конференцій, науково-практичних семінарів, методичних рад. Для того щоб судово-експертна методика отримала статус типової, вона має пройти етапи апробації та впровадження.

Структура типової методики містить такі елементи:

---

[283] Розроблення експертних методик: зміст, структура, оформлення (з урахуванням міжнародних стандартів, прийнятих в Україні) : метод. рек. / за заг. ред. О. Г. Рувіна, С. Г. Кримчука, А. В. Свінцицького. 2-ге вид., перероб. та допов. Київ, 2021. 102 с.

1) типові для цього виду експертизи об'єкти (зазвичай зазначені у назві методики);

2) методи та засоби дослідження;

3) послідовність застосування методів і засобів;

4) припис про умови та процедури застосування методів і засобів;

5) опис можливих результатів застосування методів і засобів і характеристика цих результатів в аспекті експертного завдання [284].

3. *Конкретна (або окрема) методика* спрямована на розв'язання певного експертного завдання, це результат пристосування, модифікації типової експертної методики до розв'язання конкретного завдання або результат творчого підходу експерта до нетривіального експертного завдання (наприклад, методика виявлення залитого або заштрихованого тексту на документі).

4. *Комплексна методика* може розглядатися подвійно:

- як уключення в експертну методику комплексу методів дослідження (у такому разі це поняття не несе ніякого смислового навантаження, адже будь-яка методика може містити вказівки на застосування як одного, так і декількох однорідних або різнорідних методів, які застосовують комплексно);
- як методика проведення комплексної експертизи (тоді маємо справу фактично не з експертної методикою, а з методикою організації та проведення комплексної експертизи, тобто з указівками за рішенням процесуальних та організаційних питань цього різновиду судово-експертної діяльності) [285].

Хоча державні судово-експертні установи того самого профілю здійснюють діяльність з організації та проведення судової експертизи на основі єдиного науково-методичного підходу до експертної практики, професійної підготовки та спеціалізації експертів, судово-експертні методики, розроблені в різних відомствах, часто суперечать одна одній. Тому результати судових експертиз, виконаних на підставі різних методик в судово-експертних установах різних відомств, можуть бути суперечливими. Оприлюднення різними відомствами методичних указівок із виробництва експертиз часто погано узгоджуються.

Розосередження публікацій про експертні методики у відомчих виданнях ускладнює ознайомлення з ними слідчих і судових працівників, які оцінюють висновки експерта. Для решти учасників судочинства ці методики практично недоступні, а їх апробація та впровадження недостатньо часто проводять на міжвідомчому рівні. Державних стандартів на експертні методики немає.

Для забезпечення науково-методичної однаковості типових судово-експертних методик необхідні їх уніфікація, паспортизація та

---

[284] Розроблення експертних методик … .

[285] Там само .

каталогізація. Ця робота вже почалася, створено і функціює Науково-методична координаційно-методична рада, яка затвердила форму паспорта типової методики та інструкцію про порядок його підготовки.

Під експертною методикою розуміють науково обґрунтовану послідовність дій для розв'язання конкретного (типового) експертного завдання, тобто це методика, у якій виражено узагальнений досвід розв'язання типового (яке часто трапляється на практиці) експертного завдання, а її зміст є сукупністю основних даних про об'єкти дослідження, експертні завдання, обладнання, матеріали та способи його розв'язання.

У кожній експертній методиці мають бути представлені: *реквізити* (набір даних, що її засвідчують) і *структура* (представлена в логічній послідовності сукупність основних етапів її реалізації).

1. «Реквізити експертної методики:

1) назва методики;
2) автор (упорядник) методики;
3) організація-розробник методики ;
4) бібліографічні дані опублікованої методики.

2. Структура методики:

Рекомендовано чотириблочну конструкцію експертної методики, що містить такі частини:

1) загальну (тут доречні такі її змістовні елементи: назва задачі (з варіантами формулювань питань, якими реалізується ця задача) та система підзадач; опис сутності методики (або принципу її дії); опис об'єкта дослідження; опис ознак досліджуваного об'єкта);

2) технічну (тут мають бути такі змістовні елементи: перелік комплексу необхідних науково-технічних засобів, іншого обладнання, а також вимірювальних пристроїв; описи умов застосування методів; перелік необхідних витратних матеріалів та речовин; дані про порівняльні зразки; довідкові дані, зокрема перелік основної та додаткової літератури; вимоги щодо необхідного рівня підготовки суб'єкта (судового експерта); аспекти вивчення матеріалів справи; коло спеціалістів суміжних спеціальностей);

3) операційну (тут міститься: опис оптимальної послідовності дій суб'єкта (експерта) під час дослідження з метою отримання результату);

4) документальну (тут подано рекомендації щодо оформлення документу (висновку експерта або висновку експертного дослідження (висновку спеціаліста); рекомендації щодо викладення в даному документі проміжних та кінцевих результатів; особливості формулювання висновків; рекомендації щодо оцінювання висновків слідчим та судом).

Отже, структура задокументованої експертної методики з погляду судової експертизи з урахуванням вимог (особливостей) міжнародних

стандартів систем управління якістю, адаптованих в Україні, щонайменше має мітити такі структурні елементи:

1. найменування (назву) методики, реєстраційний код у Реєстрі методик проведення судових експертиз;

2. сферу застосування методики: експертна галузь, експертні завдання (типові питання), що вирішуються методикою;

3. перелік основних об'єктів дослідження;

4. порівняльні об'єкти дослідження — стандартні зразки, вихідні еталони, зразки для порівняння: вимоги до них;

5. методи, які застосовуються для розв'язання експертних завдань, що вирішуються методикою (описи умов застосування методів);

6. засоби вимірювальної техніки, дослідницьке (випробувальне) і допоміжне устаткування, витратні матеріали, їх мінімально необхідні характеристики;

7. порядок проведення експертизи:

7.1. попереднє дослідження, зокрема:

- установлення параметрів або кількісних показників та меж, що підлягають визначенню;
- визначення вимог до технічних характеристик апаратури та устаткування, яке застосовуватиметься під час проведення досліджень;
- установлення необхідних умов довкілля та необхідного періоду стабілізації;
- прикріплення ідентифікаційних знаків (маркування) після ототожнення об'єктів дослідження, поводження з ними, порядок транспортування об'єктів, їх зберігання та готування зразків;
- перевіряння, необхідні перед початком робіт, зокрема й перевіряння нормального функціювання і, якщо необхідно, калібрування та регулювання устаткування перед кожним користуванням ним;
- визначення способу (способів) реєстрації спостережень та результатів досліджень, що планується провести;
- ужиття заходів безпеки, яких треба дотримуватися, з урахуванням застережень про ступінь безпеки під час роботи на конкретному устаткуванні з конкретними основними об'єктами досліджень;

7.2. роздільне дослідження, зокрема:

- визначення та застосування критеріїв та (або) вимог до затвердження / відмови в затвердженні результатів, отриманих під час застосування вимірювальних, інструментальних тощо методів;
- документування результатів застосування вимірювальних, інструментальних тощо методів дослідження (вимірювань, досліджень, зокрема, режими роботи устаткування тощо) об'єктів з визначенням форми подання (документування);

• піддання результатів досліджень процедурі оцінювання невизначеності;

7.3. експертний експеримент;

7.4. порівняльне дослідження;

7.5. оцінка результатів проведеного дослідження та формулювання висновків;

8. оформлення перебігу та результатів експертного дослідження висновком.

9. основна застосована література [286].

Станом на сьогодні узгоджено відомствами, де є державні експертні установи, перелік і паспорти приблизно 300 судово-експертних методик, що мають їх реквізити. Процес уніфікації — це величезна робота, на яку потрібні роки. Передбачається скласти паспорти всіх чинних в експертній практиці типових методик і внести їх до загального каталогу методик дослідження речових доказів, що застосовують у практиці роботи державних експертних установ.

Конкретні судово-експертні методики, що є програмами дій експерта з виконання конкретної судової експертизи, реалізують під час формування цих програм, і вони містяться у висновку експерта. Конкретні методики можуть узагальнюватися під час аналізу експертної практики, підготовці спеціальних оглядів, а також в авторських публікаціях.

Методики проведення судових експертиз (окрім судово-медичних і судово-психіатричних) підлягають *атестації та державній реєстрації* в порядку, визначеному КМУ. З метою створення інформаційного фонду про наявність методик проведення судових експертиз, рекомендованих до впровадження в експертну практику та атестованих у порядку, передбаченому чинним законодавством, створено державний Реєстр методик проведення судових експертиз — офіційну електронну базу даних, яку ведуть в установленому законодавством України порядку. Державну реєстрацію методик проводить МЮУ, який є держателем цього Реєстру, саме він визначає організаційні та методологічні принципи його ведення. Інформація, яка міститься в Реєстрі, є відкритою для запитів правоохоронних органів, судів та зацікавлених юридичних і фізичних осіб.

Поряд із атестованими методиками під час проведення судових експертиз застосовують інші джерела інформації, які не підлягають атестації і є обов’язковими для застосування на території України (зокрема, нормативно-правові акти та нормативні документи (міжнародні, національні й галузеві стандарти, технічні умови, правила, норми, положення, інструкції, рекомендації, переліки, настановні документи Держспоживстандарту України), а також чинні

[286] Розроблення експертних методик … .

республіканські стандарти колишньої УРСР і державні класифікатори, галузеві стандарти та технічні умови колишнього СРСР тощо). У разі потреби під час проведення експертиз також можна користуватися науково-технічною й довідковою літературою, перелік якої затверджується наказом МЮУ та не є вичерпним, інформаційні бази даних з інтернету, а також програмні продукти, рекомендовані для застосування в експертній практиці рішенням Координаційної ради з проблем судової експертизи при МЮУ.

Загальні оціночні показники методики дослідження. Загальними оціночними показниками будь-якої методики експертного дослідження з погляду доцільності її застосування є:

- складність, визначена обсягом роботи, напруженістю праці, кваліфікацією дослідника та впливом цих складових на результати;
- економічність, визначена витратами на обладнання, підготовку фахівців і на проведення дослідження;
- вплив на об'єкти дослідження, визначений можливістю повторного проведення дослідження;
- безпека, визначена впливом на здоров'я дослідника та ступенем вірогідності нещасних випадків;
- ефективність (дієвість), яка характеризується можливістю отримання достовірних результатів, визначених із достатньою точністю, під час використання мінімального обсягу необхідного часу.

5.4. Структура експертного дослідження

Докладніше розглянемо структуру судово-експертного дослідження.

Експертне дослідження може бути визначено як сукупність операцій, які здійснюють у певній послідовності, що виконують на основі спеціальних знань у зв'язку з проведенням дослідження різноманітних об'єктів із метою складання остаточного документу — висновку експерта із відповідями на питання, винесені на вирішення експертизи. Процес експертного дослідження та його стадії висвітлювали такі науковці, як В. Бараняк, Р. Безхлібник, Р. Благута, О. Бурий, О. Дуфенюк, Н. Клименко, С. Марко, Є. Пряхін, Р. Сибірна, М. Сегай, В. Шерстюк, М. Щербаковский та ін. [287]

[287] Бараняк В. М., Сибірна Р. І. Зазнач. твір. ; Клименко Н. І. Судова експертологія … ; Благута Р. І., Сибірна Р. І., Бараняк В. М. та ін. Зазнач. твір. URL: https://studfile.net/preview/9648679/ (дата звернення: 23.11.2023). ; Сегай М. Я. Судова експертологія: курс лекцій : навч. посіб. Київ, 2007. 528 с. ; Сибірна Р. І., Бараняк В. М., Бурий О. А., Пряхін Є. В., Дуфенюк О. М.,

Експертне дослідження (як будь-яка цілеспрямована діяльність) не є хаотичним, воно характеризується впорядкованістю, послідовністю та організованістю. Проте в науці немає єдиного підходу до визначення складових елементів експертного дослідження, але більшість дослідників зазначеної проблематики вважають, що процес експертного дослідження містить чотири етапи. Важко погодитися з тими науковцями, які складові елементи процесу експертного дослідження називають стадіями, оскільки будь-яка стадія характеризується власною самостійною метою. В експертизі є єдина мета, на кожному її етапі дії експерта спрямовані на її досягнення.

Експертне дослідження утворено з низки складових: методичні засади експертного дослідження; послідовність його етапів; структура висновку експерта; критерії оцінювання проміжних результатів, отриманих під час дослідження тощо.

Будь-яке експертне дослідження починається з послідовного викладення змісту його стадій. Воно має творчий характер, оскільки породжує нові знання про факти, що мають значення для розслідування та судового розгляду. Тому процес розв'язання завдання експертизи є творчим процесом експертного пізнання. Сутність і зміст процесу експертного дослідження як творчого акту залежить від виду завдання, об'єкта, ступеня та характеру методичного забезпечення.

Завдання, які розв'язує експерт, можуть бути типовими (стандартними), які виникають в експертній практиці найчастіше, і творчими (евристичними), що потребують нестандартного підходу, модернізації методики або розроблення нової. Якщо завдання типове і його розв'язують за допомогою стандартної методики, вона підлягає алгоритмізації процесу експертного дослідження. Евристичне завдання потребує від експерта високої кваліфікації, досконалого знання методик, уміння знаходити нестандартні рішення. Отже, пізнавальна діяльність експерта є співвідношенням творчого підходу й стандартності; вона залежить від наукового рівня розроблених методик і методів розв'язання завдань експертизи певного роду і виду.

Процес експертного дослідження поєднує як стандартизовані компоненти, так і компоненти, що визначають дії експерта орієнтовно, у загальних рисах. Методика завжди містить рекомендації та обов'язкові правила щодо ключових моментів, які визначають схему дослідження, але жодна методика не може передбачити в повному обсязі зміст конкретного експертного дослідження. Тому творчі компоненти зазвичай є в кожному експертному дослідженні.

Безхлібник Р. М., Марко С. І. Судова експертологія … ; Шерстюк В. М., Лук'яненко В. В. Словник основних термінів судових експертиз (теорія, організація та нормативно-праве регулювання). Сімферополь, 2009. 200 с. ; Щербаковский М. Г. Судебные экспертизы: назначение … .

Відповідно до п. 2.2 Інструкції № 53/5 одним із обов'язків, покладених на експерта, є «особисто провести повне дослідження, дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок на поставлені питання, а в разі необхідності роз'яснити його» [288].

За результатами аналізування наукових праць зазначимо, що експертне дослідження є складним процесом, у якому окремі його етапи взаємопов'язані та взаємообумовлені. Із методологічної позиції в цьому єдиному процесі можна виокремити основні елементи, які утворюють стадії проведення експертного дослідження.

Залежно від того, які експертні завдання (ідентифікаційні, діагностичні (раніше їх називали неідентифікаційними), класифікаційні, ситуалогічні (або ситуаційні)) розв'язують, етапів експертного експерименту та порівняльного дослідження може не бути. До того ж етап експертного експерименту (за потреби його проведення) може бути за етапом роздільного або порівняльного дослідження.

Процес експертного дослідження незалежно від роду та виду судової експертизи містить кілька основних стадій, кожна з яких виконує певні функції та забезпечує розв'язання проміжних завдань. Можна виокремити чотири основні стадії судово-експертного дослідження:

- попереднє дослідження;
- роздільне дослідження;
- експертний експеримент;
- порівняльне дослідження;
- оцінювання результатів проведеного дослідження та формулювання висновків;
- оформлення перебігу та результатів експертного дослідження у вигляді висновку експерта.

Зазначені етапи відрізняються послідовністю та окремими самостійними завданнями, які розв'язує експерт під час експертного дослідження. І хоча не існує єдиного універсального порядку проведення для всіх видів судових експертиз, законодавець у розд. IV Інструкції № 53/5 прописує вимоги щодо організації проведення експертиз (досліджень) та оформлення їх результатів.

1. На *підготовчому етапі* експерт ознайомлюється з ухвалою про призначення експертизи, із матеріалами справи, з'ясовує завдання експертизи, проводить попередній експертний огляд об'єктів дослідження і порівняльних зразків та визначає їх придатність і достатність для вирішення поставлених питань, висуває експертні пропозиції (версії), визначає план експертного дослідження та обирає метод, необхідний для здійснення судової експертизи. Ухвала суду про

[288] Інструкція … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text (дата звернення: 19.09.2023).

призначення експертизи орієнтує експерта щодо змісту питань, які потребують вирішення за допомогою експертизи, орієнтовні строки, які відводять на проведення експертизи.

Здійснюючи попередній експертний огляд об'єктів дослідження і порівняльних зразків, експерт визначає їх придатність і достатність для вирішення поставлених питань. Необхідність у збиранні порівняльного матеріалу, зразків і проб актуальна не для кожної експертизи. З огляду на це для визначення, у якому разі підготовка до призначення експертизи повинна мати збирання порівняльного матеріалу, зразків і проб, насамперед необхідно з'ясувати, який зміст вкладають у поняття «порівняльний матеріал», «проба» та «зразок».

Зразком є предмет, який має основні характеристики і якості значної групи аналогічних предметів. Зразки необхідні у товарознавчій експертизі (визначення вартості виробу), технічній експертизі у справах про випуск недоброякісної продукції (визначення якості продукції) тощо. Дослідження зразків предметів необхідне, якщо:

- майже неможливо дослідити всі предмети;
- є підстави вважати, що досліджувані характеристики та якості всіх предметів однакові.

Добір проби передбачає вилучення частини з цілого для визначення характеристик або якостей об'єкта. Його проводять:

- за умови практичної неможливості або недоцільності дослідження всієї однорідної маси (проба води в річці, піску з кар'єру, проба від бетонної балки тощо);
- за потреби з'ясувати якості та характеристики об'єктів рослинного або тваринного світу;
- за потреби з'ясувати якості та властивості організму людини (трупа).

Проби відбирають для визначення якості та характеристик усієї маси речовини, з якої узято пробу, а також для ідентифікації з раніше виявленими речовинами (ідентифікація залишених слідів крові, слідів бруду і пилу на одязі тощо). Проби добирають під час проведення судових експертиз значно частіше, ніж зразки.

Порівняльними матеріалами називають сліди ідентифікованих об'єктів або фіксовані результати дій цих об'єктів, які можна застосовувати в експертному дослідженні для підтвердження тотожності слідів або результатів дій, залишених об'єктом в іншому місті. На відміну від зразків і проб, ці матеріали відображають лише частину сутності об'єкта дослідження (особливості почерку), найчастіше вони відображають лише його форму (наприклад, слід сокири). Обов'язкового збирання порівняльних матеріалів потребують почеркознавча, дактилоскопічна, трасологічна експертизи та ін. Порівняльні матеріали поділяють на вільні (залишені об'єктом десь раніше, поза зв'язком із

конкретною справою) та експериментальні (виготовлені на вимогу експерта або інших учасників процесу).

Відповідно до ст. 53 ЦПКУ, експерт може брати участь у відборі зразків для проведення експертизи, про що зауважено у ч. 4 п.6 ст. 72 ЦПКУ та ч. 4 п. 6 ст. 69 ГПКУ: експерт має право бути присутнім під час вчинення процесуальних дій, що стосуються предмета і об'єктів дослідження. Водночас процесуальне законодавство України не регламентує порядок отримання й оформлення зразків, що є значною прогалиною. Порівняльний матеріал, поданий, наприклад, на судову почеркознавчу експертизу, має бути належної якості, таким, що його можна порівняти відповідно до часу написання, виду документа, мови, змісту; бути в достатній кількості, а також відповідати іншим вимогам, які експерт повинен знати та дотримувати для успішного вирішення поставлених питань.

Особливо важливим під час отримання вільних зразків є їх достовірність, тобто походження від особи або іншого об'єкта, зразками відображення характеристик якого вони мають слугувати. Недостовірність зразків є небезпечним для кінцевого результату експертизи, оскільки це може призвести до експертної помилки у складанні висновку або взагалі неможливості проведення експертизи. У разі неповноти наданих матеріалів експертне дослідження зупиняється до їхнього поповнення, а в разі неможливості цього — взагалі припиняється. Про це законодавець прямо зазначає у п. 4.11. Інструкції № 53/5: «якщо експерт порушив клопотання про надання йому додаткових матеріалів, але протягом сорока п'яти календарних днів не отримав відповіді, він письмово повідомляє орган (особу), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), про неможливість надання висновку. Якщо орган (особа), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), звернувся(лась) до експертної установи про продовження строків подання додаткових матеріалів, керівник установи може призупинити проведення досліджень на строк до 30 календарних днів» [289].

2. У процесі *аналітичного дослідження об'єктів експертизи* їх ретельно вивчають; аналізують загальні та спеціальні ознаки, необхідні для вирішення ідентифікаційних завдань або проведення експертних експериментів. Результатом цього етапу є виокремлення найбільшої кількості ідентифікаційних ознак кожного з порівнюваних об'єктів. Це дослідження обумовлено тим, що будь-який об'єкт експертизи має різноманітні характеристики й ознаки. Завдання експерта — виокремити комплекс загальних і спеціальних ознак, достатніх для індивідуалізації об'єкта у межах відповідних обставин справи.

---

[289] Інструкція … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text (дата звернення: 19.09.2023).

Починаючи індивідуалізацію кожного об'єкта, експерт аналізує спочатку загальні ознаки, потім загальні (видові, групові); на другому етапі аналітичного дослідження він вивчає окремі ознаки, які так само відрізняються ступенем деталізації, тому під час їх дослідження можлива певна послідовність, пізнання «вглиб». «Переходячи шляхом обмеження із ступеня роду на ступінь його складових, ми підходимо, в остаточному підсумку, до індивіда»,— таким є логічний хід індивідуалізації.

Після аналітичного дослідження експерт робить висновок щодо достатності особливостей, що індивідуалізують, для судження про тотожність, наявність або відсутність будь-якого факту. Якщо експерт зробить висновок про неможливість індивідуалізації об'єкта дослідження, на цьому етапі експертне дослідження може бути завершено. Однак не слід забувати, що повна індивідуалізація здійснюється як на стадії порівняльного дослідження, так і на етапі оцінювання результатів проведеного дослідження. Як зазначають окремі науковці, на цьому етапі може виникнути необхідність проведення експериментів із метою отримання необхідних порівняльних матеріалів або вирішення інших питань.

У криміналістичній літературі розглядали різні аспекти природи та процесуального значення експертного експерименту. У контексті досліджуваного питання можна погодитися з думкою тих науковців, які розглядають експертний експеримент як факультативний етап експертного дослідження, під час якого має місце проведення дослідів, спрямованих на отримання або перевірки даних, необхідних для виконання експертних завдань.

3. Наступним етапом судової експертизи є *порівняльне дослідження*. На цьому етапі експерт визначає подібність або відмінність різноманітних групових та індивідуальних ознак об'єктів дослідження. На цьому етапі синтезують отримані під час аналізу знання.

4. Останнім етапом експертного дослідження є *підбиття підсумків дослідження та формулювання висновків.* Підбиття підсумків дослідження — це складний процес розумової діяльності експерта, який полягає в оцінюванні сукупності відокремлених на попередніх етапах експертизи подібностей і відмінностей, їх аналізуванні та формулюванні відповідей на питання, поставлені експертові судом або іншими учасниками провадження. Саме від результатів такої оцінки залежить характер відповідей експерта на питання, винесені на вирішення експертизи.

Сформульовані на цьому етапі висновки експерт уносить у загальний документ — висновок експерта, який надсилають до суду або особі, яка залучила експерта, для оцінювання судом та подальшого застосування як доказу у справі.

Відповідно до п. 4.12 Інструкції № 53/5 «при проведенні дослідження експерт повинен вживати заходів щодо збереження наданих на експертизу об'єктів, щоб не допустити їх знищення чи пошкодження. Якщо за характером дослідження зберегти об'єкт неможливо, а в ухвалі

немає дозволу на пошкодження (знищення) цього об'єкта, то на його пошкодження чи знищення потрібно отримати письмову згоду суду, який призначив експертизу» [290]. Такі норми містить також оновлене процесуальне законодавство: у ч. 3 ст. 108 ЦПКУ та ч. 3 ст. 103 ГПКУ зазначено, що експерт повинен забезпечити збереження об'єкта експертизи. До того ж ч. 4 зазначених статей передбачають: «якщо експертне дослідження пов'язане з повним або частковим знищенням об'єкта експертизи або зміною його характеристик:

1) призначений судом експерт має одержати на його проведення відповідний дозвіл суду, який оформляється ухвалою;

2) залучений учасником справи експерт має повідомити відповідного учасника справи про наслідки проведення експертного дослідження, передбачені цим Кодексом, та одержати письмовий дозвіл на його проведення» [291].

Водночас процесуальним законодавством у ч. 4 ст. 106 ЦПКУ та ч. 4 ст. 101 ГПКУ передбачено, що «висновок експерта, складений за результатами експертизи, під час якої був повністю або частково знищений об'єкт експертизи або змінено його характеристики, до розгляду судом не приймається, крім випадків, коли особа, яка його подає, доведе можливість проведення додаткової та повторної експертизи з питань, досліджених у висновку експерта.

У разі пошкодження або знищення об'єкта в процесі дослідження до висновку експерта вноситься про це відповідний запис. Пошкоджені під час дослідження об'єкти або їх залишки повертаються до суду, який призначив експертизу. Документальні матеріали, які були об'єктом дослідження, а також надані для порівняльного дослідження зразки позначаються відповідними штампами й після проведення експертизи також повертаються до суду» [292].

Доцільно рекомендувати експерту під час оформлення результатів експертизи поряд з відповідями на питання, які винесені на вирішення експертизи, надавати інформацію про стан експертних зразків і їх місцезнаходження. Загальноприйнятою є думка, відповідно до якої зазначеними вище етапами експертного дослідження вичерпується процедура проведення судової експертизи. Але слід зазначити, що на практиці структура конкретного експертного дослідження може бути значно ширшою.

---

[290] Інструкція … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text (дата звернення: 19.09.2023).

[291] Цивільний процесуальний кодекс України … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15 (дата звернення: 04.01.2022) ; Господарський процесуальний кодекс України … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12 (дата звернення: 04.01.2022).

[292] Там само.

6.
ТЕОРІЯ
ЕКСПЕРТНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ
В СУДОВІЙ ЕКСПЕРТИЗІ

6.1. Поняття ідентифікації та тотожності в теорії експертної ідентифікації

Під тотожністю в юриспруденції розуміють насамперед співвідношення двох або більше предметів, або співвідношення предмета, що перебуває в одному стані з таким самим предметом, який перебуває в іншому стані. Порівнювані предмети цілком однакові за своїми ознаками, між ними відсутні будь-які відмінності й вони в усіх своїх складових цілком збігаються, тобто це той самий предмет. Таке співвідношення кількох предметів пропонують називати зовнішньою тотожністю, а того самого предмета в різних станах — внутрішньою тотожністю. Внутрішньою тому що, досліджуючи або визначаючи це співвідношення, немає потреби виходити за межі одного предмета, а зовнішньою — не можна обмежитися одним предметом і доводиться мати справу з іншим предметом, що перебуває поза межами цього предмета. У результаті доходимо висновку, що порівнювані предмети тотожні, та визнаємо лише існування одного предмета. Поки напевно невідомо, чи є тотожними ці предмети, маємо на увазі дві величини, у результаті приходимо до того, що вона одна [293].

Наведені міркування ілюструють розуміння сутності тотожності в донауковий період розвитку теорії криміналістичної ідентифікації. Однак до сьогодні щоденно у повсякденному житті, практиці судочинства та у науковій літературі доходять висновку про тотожність одного об’єкта, тотожність двох об’єктів, тотожність багатьох об’єктів [294]. Від простої тотожності предмета із самим собою відрізняють окрему тотожність, за якої доходять висновку, що досліджуваний об’єкт

[293] Гольмстен А. Х. Принципъ тождества въ гражданскомъ процессъ. Санкт-Петербург, 1886 ; Котюк І. Методологічні підходи до розуміння понять «тотожність» («ідентичність») потребують перегляду. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка*. 2010. № 82. С. 9—13. URL: http://visnyk.law.knu.ua/ua/znaity-stattiu/39-o-sovhyria (дата звернення: 01.12.2023).

[294] Філософія : навч. посіб. / за ред. І. Ф. Надольного. Київ, 1997. 584 с.

належить до того самого роду, виду, типу, сорту тощо, до якого належить і низка інших предметів, об'єднаних у певний клас або групу [295]. Водночас оперують не тільки такими поняттями, як «тотожність» та «ідентичність», а й такими, як «однаковість», «рівність», «подібність», «схожість», «однозначність». Хоча такий підхід є помилковим, на це зазвичай не звертають увагу, що й зумовлює необхідність його критичного переосмислення. Однак ще Аристотель зазначав, що особи, які починають обговорювати якесь питання, мають спочатку дійти згоди щодо понять, якими оперуватимуть, для того щоб співрозмовники розуміли під ними те саме.

Широке тлумачення поняття «тотожність» суперечить не лише його вихідному значенню, а й онтологічному змісту. Дж. Міль зазначав, що «навіть світлі уми часто збивалися у велику плутанину, допускалися багатьох помилок тільки тому, що не звертали достатньої уваги на цей (сам по собі очевидний) факт: на те, що самі вони одним і тим же іменем позначають такі різні поняття, як "тотожність" і "нерозрізненну схожість"» [296].

Під час аналізування зазначених понять слід враховувати, що походження терміна «ідентифікація» пояснюють по-різному: наприклад, від лат. *idem* — той самий і *facere* — робити. Термін «ідентифікація» (від лат. *identificare* — ототожнювати) визначають, як ототожнення, порівняння чогось із чимось. Наприклад, під час ідентифікації товарів визначають збіг досліджуваних товарів з аналогами, що мають таку саму сукупність споживних характеристик або опис товарів на маркуванні, товаросупровідних і нормативних документах [297]. Тобто поняття «тотожність» та «ідентичність» слід застосовувати як синоніми, що відображають таке саме.

Проте слід розрізняти онтологічний і логічний аспекти ідентичності. Перший означає тотожність об'єктивної реальності самій собі (об'єкта природи), а другий — абстрактного образу цього об'єкта самому собі. Хоча в обох аспектах ідентичність означає відповідність

---

[295] Сукманюк О. А. К вопросу идентификационного исследования подписей, выполненных при помощи технических приёмов. *Экспертное обеспечение правосудия на современном этапе судебно-правовой реформы* : сб. науч.-практ. мат-лов. Симферополь, 2000. С. 254—257 ; Потапов С. М. Принципы криминалистической идентификации. *Советское государство и право*. 1940. № 1.

[296] Миль Дж. Ст. Система логики. Москва, 1914.

[297] Коломієць Т. М, Притульська Н. В., Романенко О. Л. Експертиза товарів : підручник. Київ, 2001. 274 с.

об'єкта самому собі, об'єкт той самий [298]. З огляду на це очевидно, що у «старому» (метафізичному), розумінні ідентичності, йдеться:

- про ідентичність як відповідність об'єкта самому собі за його суттю (об'єкт той самий),
- не про об'єкт як такий, що дається у відчуттях (фізичну реальність, яка постійно змінюється), а про онтологічну сутність цього об'єкта (не фізичну об'єктивну реальність як таку, а її суб'єктивний образ — метафізичну, понятійну реальність), яка для суб'єкта, що є носієм цього образу, є незмінною і з позицій формальної логіки має бути незмінною стільки, скільки він сприймає цей об'єкт як такий.

Щодо діалектичного розуміння ідентичності, слід наголосити, що воно:

- «по-перше, базувалось на вульгарно-матеріалістичному підході, оскільки виводилось лише із об'єктивної реальності як такої у її фізичному розумінні, і, зокрема, із зовнішнього її прояву — того, що дається у відчуттях;
- по-друге, йдеться про рівність об'єкта самому собі, а оскільки будь-яка фізична реальність є мінливою, то це й дає підстави для висновку, що рівною навіть сама собі вона залишається лише на певний момент часу;
- по-третє, ігнорувалося ще й те, що у конструкції "рівний самому собі" — об'єкт такий же (однаковий), а значить мають на увазі відношення між об'єктом, який був пізнаний і став абстрактним образом, і тим матеріальним об'єктом, який у даний момент з цим образом порівнюється;
- по-четверте, якщо врахувати, що рівність — це завжди відношення між різними об'єктами, а ідентичність — це відповідність об'єкта самому собі, то конструкція "рівний самому собі" є алогізмом» [299].

Отже, коли йдеться про ідентичність, то мають на увазі лише те, що цей об'єкт той самий, один і той же. Щодо подібності (схожості), то вона також є не відповідністю об'єкта самому собі, а відношенням — певна (навіть до однаковості) ступінь збігу окремих рис щонайменше двох об'єктів (яких може бути й безліч). Ідентичність ступенів не має та означає відповідність об'єкта лише самому собі.

Якщо врахувати те, що ідентичність передбачає відмінність від усього іншого, що вона завжди індивідуальна, тому в принципі немає і не може бути двох матеріальних предметів, ідентичних між собою, то стає

---

[298] Котюк І. Методологічні підходи … . URL: http://visnyk.law.knu.ua/ua/znaity-stattiu/39-o-sovhyria (дата звернення: 01.12.2023).

[299] Там само.

зрозумілим, що стверджувати про ідентичність сліду об'єкта буде неправильним.

Саме індивідуальність об'єкта, яка визначає його сутність і лежить в основі його ідентичності, є однією з головних передумов його ототожнення. Якщо поняття «ідентичність» відповідає поняттю «тотожність» (ці слова є синонімами), а вихідне їх значення і онтологічний зміст — те саме (відповідність об'єкта самому собі), тому ідентичність (тотожність) не може бути ані рівністю, ані схожістю, ані подібністю, ані однаковістю. Тому відомий логік О. Савінов зазначав, що тотожність означає «розсуд одного й того ж, як того ж самого у різних його проявах» [300].

Водночас необхідно враховувати те, що фактично ідентичність об'єкта самому собі є діалектичною, оскільки відзначається постійною її модифікацією, яка є наслідком накопичення та переходу непомітних кількісних змін у якісні, які спочатку знімають його рівність самому собі, а згодом знімають його ідентичність, оскільки наповнюють її новим змістом. Саме тому у діалектиці розвитку та взаємодії матеріальних систем ідентичність фізичного об'єкта самому собі як стан також можна розглядати лише умовно, ураховуючи поняття «ідентифікаційний період». Це пов'язано з тим, що внаслідок дії суперечливих сил і тенденцій у будь-якому явищі (процесі) ідентичність також є процесом, результат якого стає початком іншого процесу, унаслідок чого й відбувається зміна (спотворення). Такий рух може призвести до зникнення спочатку окремих його ознак (ідентифікаційних полів), а згодом й об'єкта взагалі та (як наслідок) його ідентичності. Це пов'язано з тим, що в результаті дії цих процесів з'являються нові якість та ідентичність, які відзначаються новими ознаками та новою сутністю.

Отже, учення про ідентифікацію (ототожнення) базується на об'єктивних закономірностях, що проявляються:

- в індивідуальній визначеності об'єктів (кожен об'єкт є неповторним і ідентичним лише сам собі);
- у наявності в кожного об'єкта окремих видів ознак (ідентифікаційних полів), що дають змогу віднести його до певної групи об'єктів (класів, родів);
- у наявності у кожного об'єкта індивідуальних (характерних лише для нього) ознак, що дають змогу вирізняти його поміж інших, ідентифікувати (ототожнювати) його;
- у відносній стійкості групових та індивідуальних ознак протягом певного часу (ідентифікаційного періоду), що дає можливість протягом цього часу розв'язувати практичні питання про ідентичність конкретного об'єкта;

---

[300] Логіка юридична : навч.-метод. посіб. (у схем. і табл.) / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів, 2018. 172 с.

• у поступовому згасанні цих ознак, що зумовлює модифікацію об'єкта та поступовий його перехід до нової якості й у нову ідентичність.

6.2. Характеристика криміналістичної ідентифікації

Ідентифікація (від лат. *identifico*) означає ототожнення об'єктів за якимись ознаками і властивостями, це процес дослідження, пізнання об'єкта з метою отримання певної інформації. Теорію ідентифікації як окрему теорію визначення тотожності розробив С. Потапов (1946), теоретично новий науковий метод отримав назву «криміналістична ідентифікація». Виходячи з філософського постулату, згідно з яким у природі немає двох однакових речей, а тотожність апріорі передбачає відмінність від усього іншого, криміналісти, доповнюючи і збагачуючи вчення С. Потапова, розробили принципові положення криміналістичної ідентифікації. Кінцева її мета — визначення тотожності об'єкта з самим собою в різні періоди часу або в різних його станах, використовуючи залишені ним у навколишньому середовищі матеріальні або ідеальні відображення. Саму криміналістичну ідентифікацію, уживаючи безліч однотипних і однакових за суттю визначень, можна схарактеризувати як мету, процес і результат, які полягають у визначенні (ототожненні) конкретного об'єкта на підставі відображеної ним неповторної сукупності ознак, що виокремлюють його з будь-якої маси однорідних об'єктів [301].

Об'єкти ідентифікації ґрунтуються на законі формально-логічної тотожності і можуть представляти як індивідуальні предмети, так і їх види, роди, групи, класи; обсяги рідких, сипучих і газоподібних речовин; ділянки місцевості; сліди, які залишили події або явища; різні стани матеріальних об'єктів, а також відрізки та моменти часу. У деяких підручниках із криміналістики поряд із правомірним поняттям «індивідуальна ідентифікація» та «індивідуальна тотожність» можна натрапити й на некоректні «групова ідентифікація» та «групова тотожність».

У судовій експертизі ідентифікацію розуміють як загальний метод дослідження та процес визначення тотожності. Зауважимо, що теорія ідентифікації побудована на формальних законах логіки через сукупність логічних правил дослідження для визначення тотожності. Ідентифікацію визнано загальнонауковим методом пізнання, що свідчить про наявність науково розроблених методологічних засад криміналістики як науки, що

[301] Концепция теории криминалистической идентификации С. М. Потапова в оценках современников. Харьков, 2002. С. 4—9, 14—40.

забезпечило перехід цього окремого методу на вищій рівень загальності. Ураховуючи, що методи криміналістики є різноманітними, криміналістичну ідентифікацію визнають специфічним методом, який дає можливість розв'язувати конкретні ідентифікаційні завдання, що дають змогу визначити тотожність конкретного об'єкта зі стійкою зовнішньою формою (наприклад, визначити не вид або модель пістолета, а конкретний екземпляр зброї, з якої було виконано постріл).

Під час застосування ідентифікації як загального або окремого методу йдеться про визначення тотожності. Однак у першому випадку відбувається визначення тотожності групи, виду, роду, класу, а в другому — індивідуального,конкретного об'єкта.

У методологічну основу ідентифікації закладено положення матеріалістичної діалектики. Ідентифікаційний період — це час, протягом якого ознаки або характеристики об'єкта можуть змінюватися, проте залишається достатня їх кількість для визначення тотожності.

Поняття «об'єкт» в теорії ідентифікації має два значення: у першому йдеться про матеріальні об'єкти — фізичні тіла (тверді, сипучі, рідкі, газоподібні) як неорганічного, так і органічного походження, щодо яких потрібно визначити тотожність або групову належність. Такі об'єкти називають ототожнюючими або ідентифікуючими. У процесі ідентифікації ототожнюючий об'єкт лише один, оскільки визначають тотожність конкретного об'єкта. У другому значенні об'єкти — це будь-які матеріальні тіла органічного і неорганічного походження, що є засобом визначення тотожності, їх називають ототожнюваними або ідентифікованими. Отже, за структурою процес визначення тотожності містить ототожнюючі, або ідентифікуючі та ототожнювані, або ідентифіковані об'єкти.

Визначити тотожність матеріальних тіл, що не мають стійкої зовнішньої форми, минулої події, явища або моменту часу неможливо. Такі питання слід вирішувати шляхом процесуального доказування, під час якого буде визначена тотожність (наприклад, часу скоєння злочину, належності обвинуваченому крові, вилученої з місця події тощо). Процесуальне доказування визначають як специфічну форму пізнання в кримінальному судочинстві, у якому криміналістична ідентифікація є окремим методом, застосовуваним у доказуванні та доволі поширеним у судовій експертизі.

Об'єктами криміналістичної ідентифікації можуть бути матеріальні об'єкти зі стійкою будовою (наприклад, люди, тварини, фізичні тверді тіла тощо). Також слід розрізняти об'єкти, ознаки та характеристики криміналістичної ідентифікації.

«Ознака — це показник, знак, за яким можна визначити щось. Ідентифікаційна ознака — це характеристика об'єкта, що задовольняє певні вимоги, його зовнішня сутність.

Властивість — філософська категорія, внутрішня сутність речі, об'єкта, що визначається у процесі взаємодії предметів. Внутрішні характеристики зберігаються у кожному новому об'єкті, тобто вони діляться. Ознаки — не діляться, тому руйнування будь-якого твердого тіла призводить до утворення його частини з новими зовнішніми ознаками» [302].

В основу класифікації ідентифікації покладено ідеальний (психічний) і матеріальний види відображення. Тому є два види ідентифікації: за слідами пам'яті (суб'єктивними образами) і за матеріальними слідами-відображеннями. Ідентифікацію за ідеальними відображеннями (слідами пам'яті) здійснює джерело ідеального відображення — суб'єкт, який раніше сприймав ідентифікаційний предмет (особу, річ тощо). Під час слідчої дії (пред'явлення для впізнання) суб'єкт порівнює ознаки уявного образу, який він запам'ятав, з ознаками реального об'єкта, пред'явленого для упізнання. Ідентифікацію за матеріальними слідами-відображеннями проводить фахівець у формі судової експертизи, яку призначає слідчий.

М. Салтевський зазначав, що «криміналістична ідентифікація як метод відрізняється від ідентифікації в інших науках такими ознаками:

- її об'єктами є всі тіла живої і неживої природи, які мають стійку зовнішню форму;
- вона здійснюється за матеріальними та ідеальними відображеннями ознак зовнішньої будови об'єктів;
- в процесі доказування у кримінальних провадженнях вона застосовується під час спеціальних слідчих дій (пред'явлення для впізнання та проведення судової експертизи).

Окремим випадком криміналістичної ідентифікації є установлення групової належності, яка дозволяє встановлювати схожість об'єктів і на цій підставі відносити їх до певного класу, виду, роду, групи. Визначення групової належності називають класифікаційним дослідженням. Матеріальний об'єкт, який має стійку зовнішню форму, наприклад, ніж, відносять до класу холодної зброї, визначаючи його вид (ніж туристичний, побутовий або фінський)» [303].

Визначення групової належності невідомих речовин, які не мають стійкої зовнішньої форми (сипучих, рідких і газоподібних) здійснюють шляхом порівняння їх із властивостями речовин відомого виду, роду, класу або групи. На підставі схожості порівнювальних характеристик доходять висновку про віднесення досліджуваних речовин до конкретної класифікаційної групи. Аналогічно з відомими поняттями «ідентифікація» і «класифікація» (сутністю яких є порівняння) процес визначення групової належності доцільно називати групофікацією.

---

[302] Салтевский М. В. Объекты идентификации … .
[303] Салтевский М. В. Объекты идентификации … .

Криміналістична ідентифікація і групофікація мають єдину мету — визначити у процесі дослідження тотожність або групову належність об'єкта. Під час групофікації порівнюють маси та об'єми речовин, які не мають стійкої зовнішньої форми. Визначення схожих характеристик дає змогу сформувати сукупність, достатню лише для висновку про належність речовин до одного класу, роду, виду або малої групи. Проте це завжди дві порції речовин, які раніше (ймовірно) становили одне ціле.

Отже, відображуючі об'єкти в процесі групофікації завжди є частинами відображуваного, що існувало в минулому, до моменту його поділу через подію, що сталася. У зв'язку із цим відображуваний об'єкт у криміналістиці іноді називають загальним джерелом походження. До моменту ідентифікації та групофікації він як єдине ціле реально не існує.

Групофікація завжди є першою стадією ідентифікації об'єктів, визначення тотожності яких є принципово можливим. Визначити тотожність методом ідентифікації не завжди можна через неповноту відображення. У такому разі ідентифікаційний процес завершується стадією групофікації. Тому поняття «групова належність» означає логічну форму висновку, зробленого на підставі ідентифікаційного процесу. Прикладом може бути дослідження холодної зброї та інших невідомих предметів, якщо потрібно визначити, чи є досліджуваний предмет холодною або вогнепальною зброєю (у такому разі визнання ножа фінським є визначенням його групової належності, тобто першою стадією ідентифікації) [304].

Зауважимо, що групофікацію як самостійний метод дослідження застосовують для дослідження сипучих, рідких і газоподібних об'єктів, щодо яких не можна визначити тотожність криміналістичною ідентифікацією, оскільки вони не мають стійкої зовнішньої форми.

Н. Клименко зазначала, що під час тлумачення поняття «джерело походження» запропоновано розрізняти три види джерел походження: конкретний предмет, сукупність конкретних предметів і певну масу речовин. Джерело походження — це сукупність конкретних предметів (наприклад, ящик цвяхів, коробка скріпок, пачка грошових купюр тощо), яка утворює кінцеву масу однорідних або однотипних предметів. Якщо під час скоєння злочину такі сукупності роз'єднують, то, порівнявши їх між собою та визначивши однакові ознаки, доходять висновку, що вони походять із одного джерела (наприклад, однієї упаковки купюр, ящику цвяхів, що знайшли у підозрюваного тощо). Ознаками спільного джерела є випадкові утворення — ознаки, що виникли внаслідок виготовлення або експлуатації. Джерело як певна маса речовини — це сипучі, рідкі та газоподібні речовини, що у процесі розділу їх на частини утворюють

---

[304] Салтевський М. В. Використання висновків експертизи про групову належність у доказуванні. *Радянське право*. 1971. № 10. С. 71—75.

порції зерна, піску, бензину, рідини, які відображають характеристики цілого (джерела походження).

Результати аналізування поняття «джерело спільного походження» свідчать про те, що джерело — це ототожнюваний об'єкт, який існував раніше, а роз'єднані предмети (частини) — ототожнюючі об'єкти, кількість яких може бути необмеженою. Тому визначення спільного джерела походження предметів зі стійкою зовнішньою формою — це ідентифікація, а сипучих, рідких і газоподібних речовин — групофікація [305].

Необхідно враховувати, що ідентифікація та групофікація мають однакову методику дослідження — процеси, структура яких містить однакові етапи дослідження:

- огляд об'єктів;
- роздільне їх дослідження;
- експериментальне дослідження;
- порівняльне дослідження;
- оцінювання результатів порівняння;
- формування висновків.

Оцінювання результатів порівняння та формування висновків є логічною діяльністю судового експерта, що полягає у зіставленні результатів дослідження з походженням об'єктів, які досліджують, подією пригоди, механізмом утворення відображень. Ознаки, що збігаються, оцінюють окремо і сукупно з урахуванням того, чи достатньо їх для уявлення ідентифікаційного поля ототожнюваного об'єкта. Порівнюють кількість та якість ознак, що збігаються, і ознак, що різняться, пояснюючи їх походження. Утворену сукупність оцінюють як неповторну, установлюють і пояснюють її вплив на індивідуальність ознак, що різняться, оцінюють її індивідуальність [306].

Отже, під час оцінювання наявності збігу та розбіжності ознак у криміналістичній ідентифікації може бути сформоване внутрішнє переконання судового експерта щодо комплексу ознак, що збігаються, і на цій основі він може дійти висновку про тотожність або розбіжність, вид, рід і клас об'єкта. У разі групофікації формулюють висновок щодо схожості, однорідності або спільного джерела походження.

---

[305] Салтевский М. В. Основные принципы установления групповой принадлежности в криминалистике / Проблемы социальной законности на современном этапе развития советского государства. Харьков, 1968. С. 260—261.

[306] Салтевский М. В. Идентификация и доказывание объективной истины в уголовном процессе : мат-лы 5-й междунар. науч. конф. Киев, 1964. С. 45—46.

6.3. Різновиди ідентифікаційних досліджень

За характером тотожності ідентифікацію поділяють на два види:

- індивідуальну (під час якої вирішують питання про тотожність індивідуально певного об'єкта);
- групову (призначену ототожнювати класифікаційну групу, до якої належить досліджуваний об'єкт, або визначати його групову належність).

Групова ідентифікація, як і індивідуальна визначає тотожність, а не схожість. Звісно, об'єкти, що належать до тієї самої класифікаційної групи, схожі між собою за ідентифікаційними ознаками, якими характеризують цю класифікаційну групу, але схожість можна виявити й поміж об'єктами різних класифікаційних груп. Тому критерій схожості між об'єктами не може бути достатнім під час формулювання висновку про належність досліджуваного об'єкта до певної групи. У кожному разі необхідно визначати тотожність певної класифікаційної групи, до якої він належить, або відсутність тотожності, якщо досліджувані об'єкти належать до різних класифікаційних груп.

Чітке розмежування індивідуальної та групової ідентифікації необхідне передусім для правильного оцінювання доказового значення результатів ідентифікаційних досліджень. Зауважимо, що у слідчій і судовій практиці траплялися випадки, коли висновок про групову тотожність трактували в значенні висновку про тотожність індивідуально певного об'єкта, що переоцінювало, спотворювало доказове значення результатів групової ідентифікації.

Не можна також недооцінювати значення групової ідентифікації. Безумовно, визначення конкретного об'єкта в процесі ідентифікації має важливіше значення у кримінальному провадженні, аніж визначення групи, до якої він належить. Також неправильно стверджувати, що в усіх випадках групова ідентифікація відіграє в судовому доказуванні менш важливу роль, ніж індивідуальна. Негативний висновок у груповій ідентифікації має зазвичай не менше доказове значення, ніж висновок про тотожність певного об'єкта. Наприклад, якщо експерт дійшов висновку, що куля, витягнута з трупа, вистріляна з пістолета системи Маузер, то вилучений у підозрюваного пістолет системи Макарова до цього пострілу жодного відношення не має. Цей приклад підтверджує також висновок про те, що групова ідентифікація допомагає звузити коло об'єктів, які перевіряють, що допоможе цілеспрямовано шукати конкретний об'єкт.

Групова ідентифікація у багатьох дослідженнях — перший етап визначення індивідуальної тотожності. Зазвичай експерт починає дослідження об'єкта з аналізування його загальних ідентифікаційних

ознак, визначення класифікаційної групи, до якої він належить. Неспівпадіння класифікаційної групи й об'єкта пошуку, який перевіряють, є достатньою основою для припинення подальшого дослідження. Це забезпечує економію часу й оптимальний темп проведення експертного дослідження.

Доказова цінність результатів групової ідентифікації зворотно пропорційна кількості об'єктів, які належать до ототожненої класифікаційної групи: чим вужче група, тим ціннішим буде висновок про групову приналежність досліджуваного об'єкта. Тому слідчий і експерт намагаються максимально звузити об'єм класифікаційної групи, до якої належить досліджуваний об'єкт, виявити конкретне джерело його походження (наприклад, визначити не тільки партію товару, випущеного конкретним підприємством, а й цех, станок, день випуску, робочу зміну, а іноді конкретного виконавця).

За природою ідентифікуючих об'єктів розрізнюють ідентифікацію:

- за уявним образом, що зберігся в пам'яті людини (пізнавання);
- за матеріально-фіксованими відображеннями об'єкта;
- цілого за його частинами.

Практичне значення виокремлення цих видів ідентифікації полягає в тому, щоб, дотримуючись загальних положень теорії криміналістичної ідентифікації, виразніше продемонструвати відмінності в її методах.

Ототожнення людини або предмета за уявним образом потребує суворого обліку закономірностей і умов сприйняття об'єкта, характеристик пам'яті, обліку особливостей відтворення того, хто пізнає; створення найсприятливіших умов пред'явлення об'єкта для пізнання; уявного образу та інших психологічних закономірностей.

Зовсім інші особливості характеризують ідентифікацію за матеріально-фіксованими відображеннями та цілого за його частинами, у яких застосовують переважно експертні (технічні) методи дослідження, приділяють увагу аналізуванню механізму утворення матеріально-фіксованих відображень; використовують порівняльні зразки; здійснюють роздільний і порівняльний аналізи об'єктів, що ідентифікують, та ідентифікуючого.

Ідентифікація цілого за його частинами передбачає не тільки вивчення слідів поділення цілого на частини (слідів розриву, розрізу тощо), а й аналізування структури та складу речовини (матеріалу) досліджуваних частин.

За суб'єктом ототожнення відрізняють слідчу та експертну ідентифікацію. Якщо для розв'язання певного ідентифікаційного завдання не потрібні спеціальні пізнання, то ідентифікацію проводить сам слідчий шляхом пред'явлення предмета або людини для впізнання або шляхом безпосереднього аналізування та зіставлення об'єктів під час

слідчого огляду, обшуку, виїмки, а також допиту та очної ставки; якщо слідчий упевнений в особистості допитуваного за паспортом або іншим документом або зіставляє об'єкт за двома описами, зробленими допитуваною і раніше допитаною особою. До цього виду ідентифікації слід віднести також ототожнення об'єктів оперативними працівниками в процесі оперативно-розшукової діяльності, а також судом в процесі судового слідства.

За об'єктом дослідження ідентифікацію поділяють на ідентифікацію людини, предметів і речей та тварин.

За галуззю криміналістичної техніки, до якої належить досліджуваний об'єкт, ідентифікацію поділяють на фототехнічну (наприклад, групова ідентифікація фотографічних матеріалів, ототожнення фотоапарата за експонованою фотоплівкою тощо); трасологічну; дактилоскопічну; судово-балістичну; почеркознавчу (графічну); техніко-криміналістичну ідентифікацію знарядь письма, друкарських машинок, матеріалів документа тощо; ідентифікацію людини за ознаками зовнішності. Кожний із цих видів ідентифікації розв'язує свої завдання та має специфічні методи.

В ідентифікаційному дослідженні використовують кілька об'єктів, ідентифікаційна роль яких є різною: об'єкти, тотожність яких визначають; об'єкти з відображеннями (слідами) інших об'єктів; окремі частини, що раніше складали одне ціле; проби (зразки) об'єктів, що перевіряють тощо. Їх можна об'єднати у дві групи:

- об'єкти, що беруть участь в процесі ідентифікації, складають ті, що ідентифікуються (ототожнюються), або шукані [307]; об'єкти, визначення тотожності яких є метою ідентифікації. Такими об'єктами можуть бути предмети (наприклад, пістолет, знаряддя злому, друкарська машинка тощо) і людина;
- ідентифікуючі (що ототожнюють) об'єкти, за допомогою яких визначають тотожність шуканого об'єкта: матеріально-фіксоване відображення певного об'єкта (наприклад, слід взуття в ґрунті; відбиток папілярного узору; рукописний або друкований текст; стріляна гільза або куля; слід від знаряддя злому).

За основу поділення об'єктів ідентифікації на ті, що ідентифікуються, та ті, що ідентифікують, беруть напрям відображення ознак від об'єкта, що ідентифікують, до того, який ідентифікує. Це

---

[307] Шуканий об'єкт розуміють як такий, що ідентифікують, який ще не визначено, його розшукують. Термін «шуканий» якраз визначає цю обставину і підкреслює необхідність перевірити, чи немає шуканого (що ідентифікується) об'єкта поміж тих, що перевіряють, а також окремі частини, що раніше складали одне ціле (уламки автомобільної фари, частини розірваного документа, уламки ножа та ін.), або певний об'єкт — представник шуканої класифікаційної групи.

визначають шляхом аналізування взаємодії (відбивного акту) і ролі об'єктів, що беруть участь в ідентифікації як джерела і носії ідентифікаційної інформації.

Водночас певний предмет (наприклад, речовий доказ) може мати різнорідні ідентифікаційні поля, що є сукупністю ідентифікаційних ознак, що відобразилися на об'єкті в конкретних умовах взаємодії (відображення). Наприклад, під час обшуку у підозрюваного в крадіжці товарів було виявлено сокиру, за допомогою якої (як визначила трасологічна експертиза) скоєно злом складу. На лезі сокири виявлені забарвлені відбитки пальців. За допомогою дактилоскопічної експертизи визначено, що ці відбитки залишені підозрюваним. У такому разі сокира в трасологічній ідентифікації грала роль об'єкта, що ідентифікується, його було визначено за допомогою того, що ідентифікує (слідів розрубу), що мало достатнє для ототожнення сокири трасологічне ідентифікаційне поле. Та сама сокира з дактилоскопічним ідентифікаційним полем (слідами пальців) допомогла визначити інший об'єкт, що ідентифікується,— особу, яка залишила на сокирі відбитки пальців.

Інший приклад. Під час дослідження друкованого тексту для ідентифікації друкарської машинки та друкарки, яка друкувала цей текст, об'єкт, що ідентифікує (друкований текст), також має два різнорідні ідентифікаційні поля, дві сукупності ознак: ознаки шрифту та машинки, за допомогою яких вона ототожнюється, і дактилографічні ознаки, за сукупністю яких визначають конкретну друкарку — виконавицю тексту. Наголосимо, що за відсутності ідентифікуючого об'єкта ідентифікація неможлива.

Передумовою ідентифікації є взаємодія об'єктів, відображення характеристик одного об'єкта, що ідентифікується, на іншому, що ідентифікує. Тому в будь-якому разі об'єкт ідентифікації є як такий, що ідентифікується, так і такий, що ідентифікує.

Непоодинокими є випадки, коли до моменту ідентифікаційного дослідження ототожнюваний об'єкт ще не виявлено і не представлено експертові, але об'єктивно він існує. Завдання експерта в такому разі полягає в тому, щоб за ознаками, відображеними на ідентифікуючому об'єкті, скласти характеристику об'єкта, що ідентифікують, яка б допомогла його виявити.

До групи ідентифікуючих об'єктів також належить уявний образ об'єкта, що зберігся в пам'яті людини, проте цей образ має задовольняти тим самим вимогам, як і будь-який інший ідентифікуючий об'єкт:

- бути доволі повним і чітким;
- мати достатню сукупність ознак, за якими можна було б ідентифікувати (пізнати) шуканий об'єкт.

Якщо уявний образ (як і матеріально-фіксоване відображення), за допомогою якого намагаються визначити наявність або відсутність тотожності індивідуально-певного об'єкта або певної класифікаційної

групи, не має для цього необхідної сукупності ідентифікаційних ознак, то такий образ (відображення) не може виконувати роль ідентифікуючого об'єкта й у таких випадках ідентифікація (пізнання) неможлива.

Ототожнюючий (що ідентифікує) об'єкт необхідний у всіх видах криміналістичної ідентифікації (зокрема, у груповій). Роль ідентифікуючих об'єктів в груповій ідентифікації відіграють об'єкти, що належать до цієї класифікаційної групи і мають відповідний комплекс її групових ознак. Зіставлення ознак досліджуваного об'єкта з ознаками ідентифікуючого, тобто будь-якого об'єкта, що вочевидь належить до шуканої (що ідентифікується) класифікаційної групи і дає змогу вирішувати питання про його належність до цієї групи.

У процесі ототожнення користуються також порівняльними зразками. Вони не є обов'язковими в усіх випадках ідентифікації і потрібні лише тоді, коли безпосереднє порівняння ідентифікуючого та ідентифікованого об'єктів провести неможливо або вельми складно. Наприклад, під час вирішення питання про виконавця досліджуваного рукопису неможливо без порівняльних зразків безпосередньо зіставити ідентифікаційні ознаки, що відобразилися в рукописі, із почерком (системою рухів під час написання тексту) виконавця. Для цього необхідні порівняльні зразки почерку осіб, яких перевіряють.

Під час ідентифікації нарізної вогнепальної зброї за стріляною кулею доволі складним є безпосереднє зіставлення мікрорельєфу каналу ствола зброї, яку перевіряють, та мікрорельєфу циліндричної поверхні стріляної кулі. Для того щоб полегшити дослідження в таких випадках, необхідно мати зразки для порівняння (вистріляні з цього примірника зброї експериментальні кулі), які б дали змогу порівняти особливості поверхні досліджуваної кулі та мікрорельєфу каналу ствола.

Під час групової ідентифікації речовин як зразки для порівняння беруть зразки (проби) речовин, які перевіряють (наприклад, проби палива, ґрунту, зерна тощо). Зразки для порівняння мають задовольняти таким вимогам.

- беззаперечно походити від об'єктів, які перевіряють;
- відображати достатній обсяг їх характеристик;
- бути порівнюваними з ідентифікуючими об'єктами.

Недотримання хоча б однієї з цих вимог виключає можливість використання об'єкта як порівняльного зразка. Неспівставність порівняльного зразка і ототожнюючого об'єкта може бути зумовлена відмінностями в механізмі їх утворення, значним розривом у часі виникнення цих об'єктів та ін. Тому в кожному випадку ідентифікації вирішують питання про достатність і придатність зразків для порівняння.

Зразки для порівняння об'єднують у дві групи: вільні та експериментальні. Вільними зразками є об'єкти, що виникли поза зв'язком із конкретним кримінальним провадженням, вони з'явилися

в період, що передував скоєнню правопорушення та порушення кримінального провадження (наприклад, заяви, листи підозрюваного, спрямовані ним раніше в певну установу). Вільні порівняльні зразки можна отримати на основі та в порядку, передбаченому процесуальним законодавством, або виявити під час проведення огляду, обшуку та виїмки.

Експериментальні порівняльні зразки пов'язані з призначенням і проведенням ідентифікаційної експертизи. Їх спеціально отримують для порівняльного дослідження в підозрюваного або обвинуваченого, свідка або потерпілого на основі та в порядку, передбаченому процесуальним законодавством. Щоб забезпечити придатність експериментальних зразків для порівняння та їх максимальну інформативність, необхідно застосовувати відповідні тактичні й технічні прийоми. Для різних видів ідентифікації ці прийоми різні, але завжди вони мають бути спрямовані на те, щоб в порівняльних зразках чітко та в максимально можливому об'ємі відобразилися ознаки об'єктів, що перевіряють, для зведення до мінімуму умисного їх спотворення (наприклад, під час отримання порівняльних зразків почерку).

Іноді від об'єкта, який перевіряють, необхідно мати кілька експериментальних порівняльних зразків, отриманих у різних умовах (наприклад, рукописних текстів, виконаних тією самою особою різними знаряддями письма, у різному положенні виконавця тощо; відтисків друку, отриманих за умови різного натискання; машинописних текстів, виконаних на тій самій машинці до очищення шрифту та після цього, із копіювальною стрічкою та без неї).

Зазвичай експериментальні порівняльні зразки отримує слідчий. За потреби (наприклад, якщо необхідно застосувати технічні засоби під час отримання зразків і потрібні спеціальні знання) він залучає для цього відповідного спеціаліста. Якщо отримання порівняльних зразків потребує застосування спеціальних засобів (наприклад, експериментальних куль із застосуванням кулеуловлювачів), то ці дії виконує спеціаліст, якщо отримання експериментальних зразків є складовою експертного дослідження — експерт. За таких умов слідчий зобов'язаний надати експерту не тільки досліджуваний об'єкт (наприклад, пістолет), а й (за можливості) відповідний матеріал для отримання зразків (наприклад, патрони, вилучені у підозрюваного).

Під час розслідування злочинів визначення особи, яка його скоїла, пошук знарядь злочину та інших речових доказів зазвичай пов'язані з перевіркою кількох об'єктів, схожих із тим, що ототожнюється. Вони утворюють групу об'єктів, що перевіряють, поміж яких знаходять шуканий (що ідентифікується) об'єкт. Вони фігурують зазвичай у кожному ідентифікаційному дослідженні, оскільки до завершення процесу ідентифікації незрозуміло, чи є об'єкт, який перевіряють, таким, що ідентифікують (шуканим). Якщо виявиться, що поміж об'єктів, які

перевіряють, шуканого об'єкта немає, то додатково виявляють і досліджують інші об'єкти, поки не визначать той, що ідентифікується. Під час відбору об'єктів, що перевіряють, завдання слідчого полягає в тому, щоб максимально звузити їх коло, обґрунтовано видалити з нього схожі об'єкти, поміж яких виявлення шуканого об'єкта є неможливим. Це звільняє експерта від зайвої роботи і скорочує терміни проведення експертизи.

6.4. Характеристика ідентифікаційних ознак

Ідентифікаційна ознака є важливою категорією в теорії криміналістичної ідентифікації. Висновок про тотожність об'єкта завжди базується на сукупності його ідентифікаційних ознак, тому помилки у визначенні цих ознак, доповнення комплексу ознак такими особливостями об'єкта, які не можуть виконувати ідентифікаційну роль, неминуче призводять до експертних помилок, які так само можуть стати підґрунтям винесення неправосудних вироків і рішень в суді. Кожен, хто готує та проводить ідентифікаційну експертизу та оцінює її результати, повинен добре розбиратися в понятті ідентифікаційних ознак, їх класифікації та значенні у формуванні ідентифікаційного висновку.

Ідентифікаційна ознака — це характеристика об'єкта, що задовольняє певним вимогам. Не кожна характеристика об'єкта може бути ідентифікаційною ознакою. Критерій віднесення характеристики до ідентифікаційних ознак лежить не у видовій характеристиці характеристик, а в мірі їх відображення на ідентифікуючому об'єкті, в їх специфічності, відносній стійкості, взаємній незалежності, частоті зустрічальності, ідентифікаційній значущості, а також доступності для практичного пізнання.

Як відомо, кожен об'єкт можна виокремити з безлічі схожих за сукупністю характерних для нього ознак, для чого користуютьс будь-якими характеристиками (особливості зовнішньої будови і внутрішньої структури об'єкта; механічні, фізичні та хімічні характеристики; біологічні, анатомічні та фізіологічні особливості тощо). Однак кожною з них можна скористатис з метою ідентифікації, вона може бути ідентифікаційною ознакою лише за умови, якщо задовольняє певним вимогам:

- характеристика об'єкта, який ідентифікують, може бути ідентифікаційною ознакою за умови, якщо вона відобразилася на ідентифікуючому об'єкті, оскільки за допомогою цього об'єкта визначають тотожність шуканого. Якщо, наприклад, мікрорельєф слідоутворюючого об'єкта не відобразився в достатній мірі на слідосприймаючому об'єкті, то ідентифікаційних ознак в цьому випадку

немає, а ідентифікація неможлива, хоча характеристика особливості мікрорельєфу об'єктивно існує. Це можливо, наприклад, якщо злочинець, уживаючи заходи обережності на місці події, не залишив своїх слідів;

• ідентифікаційною ознакою може бути лише така характеристика об'єкта, яка характеризується специфічністю, істотним відхиленням від типових форм і параметрів. Пояснити це можна на прикладі почеркознавчої ідентифікації. Вивчаючи почерк виконавця документа, експерт звертає увагу на письмові знаки (літери, цифри), які відрізняються від прийнятих форм в типовому прописі, тобто є специфічними, своєрідними. Знаки, виконані точно відповідно до типових прописів, його практично не цікавлять як малоцінні. Чим своєрідніше характеристика, тим вище її ідентифікаційна значущість;

• найбільш характерна особливість ідентифікаційної ознаки — її відносна стійкість. Якщо певна характеристика об'єкта є нестійкою, нею не можна скористатис як ідентифікаційною ознакою і залучити до ідентифікаційного процесу. Критерієм відносної стійкості характеристики може бути її незначна змінність у часі в межах ідентифікаційного періоду; закономірна повторюваність її відображень на ідентифікуючому об'єкті; стійкі прояви характеристики в різних умовах.

Критерієм під час відбору ознак, що формують ідентифікаційне виведення, є взаємна незалежність (відносна самостійність) характеристик об'єкта. Відомо, що характеристики об'єкта можуть бути залежними одна від одної, однак міра залежності буває різною. Іноді поява однієї ознаки обов'язково спричиняє появу іншої, такі ознаки з високим коефіцієнтом кореляції (взаємозалежності) непридатні для процесу ототожнення. Якщо експерт виявляє таку залежність кількох ознак, то у виявлену сукупність для обґрунтування висновку експерта додають лише одну з них, решту до уваги не беруть як неважливі.

Наприклад, висока взаємозалежність виявлена в папілярних узорах пальців рук між овальною, круговою і спіралеподібною формами малюнка в центральній його частині та наявністю в узорі двох дельт. Залежність із високим коефіцієнтом кореляції спостерігають між окремими графічними особливостями різних письмових знаків у скорописних текстах, а також зростом людини і розміром його стопи. Якщо коефіцієнт кореляції невеликий, взаємна залежність ознак є малою, то у виявлену сукупність їх додають усі, а ідентифікаційне значення їх сукупності визначають із урахуванням коефіцієнта кореляції. Необхідно мати на увазі, що взаємозалежність ідентифікаційних ознак буває явною та прихованою (виявлення і дослідження прихованої кореляції доступні лише експерту).

Важливою характеристикою ідентифікаційної ознаки є її частота зустрічальності у схожих об'єктах, а отже, його ідентифікаційна

значущість — чим рідше зустрічається ознака, тим вище її ідентифікаційне значення. Ознака, що часто зустрічається у схожих об'єктах, має певне ідентифікаційне значення, але в практичній експертизі нею зазвичай нехтують, оскільки її роль у формуванні ідентифікаційного висновку дуже мала.

Сьогодні частоту зустрічальності та ідентифікаційну значущість ознак в різних видах ідентифікаційних досліджень визначають за допомогою математичної статистики та теорії ймовірності. Математична інтерпретація ідентифікаційних ознак — це один із перспективних напрямів пошуку об'єктивних критеріїв оцінки мінімальної неповторної сукупності ознак, достатньої для категоричного висновку про тотожність, надійних механізмів підвищення якості висновків експерта.

Властивість об'єкта може бути використана як ідентифікаційна ознака за умови, якщо вона доступна для сучасних методів пізнання. Відсутність надійних науково обґрунтованих методик дослідження певних характеристик перешкоджає використанню їх як ідентифікаційних ознак.

Класифікацію ідентифікаційних ознак засновано на значенні, яке має певна ознака у визначенні групової належності та індивідуальної тотожності об'єкта (тобто яку ідентифікаційну роль вона виконує в процесі ототожнення). За таким принципом ідентифікаційні ознаки можна поділити на загальні та окремі. Загальна ідентифікаційна ознака виражає певну характеристику певної класифікаційної групи; вона є показником групової характеристики об'єктів (наприклад, вигляд папілярного візерунку, довжина підошви взуття, калібр пістолета тощо). Тому цілком обґрунтовано їх називають також груповими або класифікаційними.

Певні особливості об'єкта, що не є вираженням його групових характеристик, прийнято називати окремими ідентифікаційними ознаками. До них належать, наприклад, особливості мікрорельєфу полів нарізу ствола пістолета; «окуляри», «острівці», «містки» та інші особливості папілярного візерунку; дефекти шрифту друкарської машинки тощо. Показником ідентифікаційного значення окремої ознаки (поряд із якісними критеріями) є її частота зустрічальності у подібних об'єктах (кількісний критерій). Для загальних ознак це не є характерним, хоча частота їх зустрічальності також може враховуватися під час визначення необхідного для експертного висновку комплексу ознак (наприклад, частота зустрічальності ліворуч нахилених почерків в порівнянні з праворуч нахиленими, стислих і розмашистих та ін.).

Під час ідентифікації виявляють комплекс загальних та окремих ознак. Відрізняють груповий та індивідуальний комплекси ідентифікаційних ознак. Перший характерний для всіх представників певної групи об'єктів, другий — лише для одного об'єкта. Ідентифікаційне значення групового комплексу ознак залежить від того,

яку за обсягом групу об'єктів можна виокремити за його допомогою в цій класифікаційній системі. Чим менше за обсягом класифікаційна група, яку виокремлено за допомогою будь-якого групового комплексу ознак, тим вище його ідентифікаційна значущість.

Наприклад, за сукупністю ознак, що характеризують будь-які пістолети, із додаванням такої ознаки, як калібр зброї, можна виокремити групу пістолетів, до якої належатимуть всі пістолети «ТТ». Якщо скористатися як ще однією (додатковою) ознакою формою сліду бойка на капсулі стріляної гільзи, то можна виокремити більш вузьку класифікаційну групу пістолетів «ТТ» (із грушовидною формою сліду бойка, які випускали до 1948 р., або з круглою формою, які випускали після 1948 р.). Тому комплекс ознак, який містить форму сліду бойка, має більше ідентифікаційне значення, оскільки він здатний виокремити більш вузьку (меншу за обсягом) класифікаційну групу.

6.5. Структура методики ідентифікаційного експертного дослідження

Зауважимо, що для кожного виду судової експертизи характерні свої методики ідентифікаційного дослідження (у трасологічній ідентифікації застосовують одні методики, у судово-балістичній, почеркознавчій та ін. — інші), проте всі експертні методики мають щось загальне. Це пов'язано з тим, що як і будь-який пізнавальний процес, ідентифікаційна експертиза заснована на матеріалістичній гносеології. Теорія пізнання озброює експерта найбільш досконалими загальними методиками дослідження. Наприклад, в ідентифікаційній експертизі виявляють системний підхід до аналізування явищ, що випливають із їх загального зв'язку та взаємообумовленості; застосовують закони та категорії формальної логіки, аналіз, синтез, індуктивні й дедуктивні умовиводи.

Загальний методологічний підхід до ідентифікації потребує повноти та всебічності дослідження наданих об'єктів; науково обґрунтованих і технічно довершених робочих методів експертизи. Він передбачає також побудову дослідження за певними стадіями із суворим дотриманням їх послідовності. Навні чотири стадії ідентифікаційної експертизи:

1) експертний огляд представлених об'єктів;
2) роздільне дослідження;
3) порівняльне дослідження;
4) оцінювання виявленої сукупності ознак і формулювання висновків.

Експертний огляд представлених на дослідження об'єктів є необхідною первинною стадією будь-якої ідентифікаційної експертизи. На ній експерт розв'язує важливі завдання, без чого його подальша дослідницька робота може виявитися безцільною ій неплідною. Під час огляду об'єктів експерт передусім з'ясовує:

- чи всі матеріали, названі в постанові (визначенні) про призначення експертизи, надано експерту;
- чи всі вони процесуально правильно оформлені;
- чи немає сумнівів в їх автентичності;
- чи достатні та придатні представлені об'єкти для ідентифікації.

Якщо матеріалів недостатньо або вони не придатні для ідентифікації, експерт повідомляє про це слідчому (суду) і зазначає, які додаткові матеріали необхідно надати.

Експерт на цій стадії складає план майбутнього дослідження і визначає найбільш ефективні робочі методи, які він застосує.

Роздільне дослідження представлених об'єктів передбачає самостійне аналізування кожного з них. Ігнорування цієї стадії ідентифікації та передчасний перехід до порівняльного дослідження, що іноді трапляється в експертній практиці, можуть призвести до помилкових висновків. У такому разі експерт починає відразу із зіставлення наданих об'єктів, зосереджуючи увагу на помітних, часом випадкових збігах ознак, і не помічає менш помітні, але істотні відмінності й унаслідок цієї психологічної закономірності припускається помилки у висновку. Щоб її уникнути, рекомендують спочатку піддати представлені об'єкти роздільному дослідженню, а потім перейти до порівняльного.

Основне завдання експерта в стадії роздільного дослідження — виявити максимальну кількість ідентифікаційних ознак, характерних для кожного об'єкта, дослідити його ідентифікаційне поле. Під час аналізування слідів-відображень об'єкта, що ідентифікуються для правильного оцінювання ознак, їхніх збігів і відмінностей, необхідно з'ясувати механізм утворення цих слідів. Виявлені ознаки мають бути доволі повно зафіксовані та наочно представлені на фотознімках, у таблицях або схемах, щоб полегшити зіставлення цих ознак на стадії порівняльного дослідження та правильно їх оцінити.

Виявивши характерні для кожного об'єкта комплекси ідентифікаційних ознак, експерт переходить до *порівняльного дослідження*. Основне завдання цієї стадії — зіставити однойменні ідентифікаційні ознаки об'єктів, виявити співпадаючі й ознаки, що різняться. У будь-якому разі (як за наявності, так і за відсутності тотожності) виявляють співпадаючі ознаки й ознаки, що різняться. Оскільки діалектична тотожність містить відмінності, об'єкти, що розрізняють, завжди в чомусь схожі.

Порівняльне дослідження має бути повним і докладним. Докладно зіставляють не тільки помітні й характерні, а й усі виявлені на стадії роздільного дослідження ідентифікаційні ознаки незалежно від їх кількості та виразності. Нерідко порівняння дрібних малопомітних особливостей дає експерту змогу зробити правильний висновок про тотожність.

Достовірні результати порівняння здебільшого забезпечуються умілим застосуванням технічних засобів і методів дослідження, для чого користуються різними вимірювальніми приладими, лупими, порівняльними мікроскопами, спеціальними освітлювальними приладами тощо.

Завершальною стадією ідентифікаційної експертизи є *оцінювання виявленої сукупності ознак і формулювання висновків*. Виявлені сукупності співпадаючих ознак і ознак, що різняться, слід оцінювати передусім з огляду на їх закономірності або випадковості. Якщо закономірною, істотною виявиться сукупність співпадаючих ознак, то висновок про тотожність буде позитивним; закономірна сукупність ознак, що різняться, породжує негативний висновок про тотожність.

До того ж виявлену сукупність ознак оцінюють з погляду її індивідуальності (повторності) й достатності для обґрунтування категоричного (позитивного або негативного) висновку. Для надання загальної оцінки комплексам співпадаючих ознак і ознак, що різняться, необхідно оцінювати кожну ідентифікаційну ознаку окремо, ураховуючи її специфічність, відносну стійкість, незалежність від інших ознак, частоту зустрічальності та ідентифікаційну значущість.

Якщо експерт приходить до позитивного ідентифікаційного висновку, пересвідчившись, що виявлені ознаки, які різняться, є випадковими і не мають істотного значення у вирішенні питання про тотожність, він має обґрунтувати це і пояснити, чим саме зумовлено ці відмінності. Наприклад, зазначити, що окремі відмінності в ознаках, виявлені в рукописах тієї самої особи, пояснюють невідповідністю умов виконання писання; психічним і фізичним станом особи, яка писала; відмінністю знарядь письма або іншими умовами. Вирішальним на цій стадії експертизи є оцінювання сукупності ідентифікаційних ознак, характерних для певного об’єкта ідентифікації.

Питання про те, який мінімальний комплекс у конкретному випадку виявиться достатнім для обґрунтування категоричного висновку, є одним із головних питань теорії ідентифікації в судовій експертизі. Правильне рішення залежить не лише від якості наданих на експертизу об’єктів, повноти і ретельності проведеного дослідження, а й від таких чинників:

- професійної підготовки, кваліфікації та досвіду експерта;
- уважності, вдумливості, зосередженості та інших суб’єктивних якостей експерта;

• якими об'єктивними критеріями експерт керується під час оцінювання ознак.

Об'єктивізація критеріїв оцінювання ідентифікаційних ознак завжди посідала важливе місце в наукових дослідженнях криміналістів і судових експертів. Зведення до мінімуму впливу на експертний висновок суб'єктивних чинників і вироблення об'єктивних критеріїв оцінювання дасть змогу підняти науковий рівень експертизи, забезпечити достовірність висновку експерта, уникнути експертних помилок.

Певні позитивні результати на цьому шляху досягнуто у сфері почеркознавчої, дактилоскопічної, фотопортретної і деяких інших видах криміналістичної ідентифікації за допомогою статистичних методів і теорії ймовірності. Математично обґрунтовані кількісні критерії оцінювання стали надійним доповненням якісної характеристики ідентифікаційних ознак і їх сукупностей. Імовірнісно-статистичні методи дають змогу визначити індивідуальну, неповторну сукупність ознак, необхідну та достатню для категоричного ідентифікаційного висновку експерта.

Завдяки математичній інтерпретації ідентифікаційних ознак для розв'язання ідентифікаційних завдань стало можливим застосування електронно-обчислювальної техніки. Наукові дослідження в цій галузі тривають, а досягнуті результати дають змогу стверджувати, що проблема об'єктивізації критеріїв оцінювання в ідентифікаційній експертизі успішно вирішується.

Основою для висновку про тотожність є індивідуальна (неповторна) сукупність ідентифікаційних ознак. Висновок про тотожність може бути позитивним або негативним, категоричним або вірогідним. Якщо сукупність ознак недостатня для категоричного висновку, експерт обмежується вірогідним висновком (за умови доволі високого рівня ймовірності). Доказове значення має лише категоричний (позитивний або негативний) висновок. Вірогідний висновок експерта не є доказом і може бути використаний лише в оперативно-розшукових заходах. Експерт повинен відмовитися від надання висновку, якщо наданих на експертизу матеріалів недостатньо або якщо вони недоброякісні й непридатні для ідентифікації. Мотивом відмови експерта від надання висновку може бути також його некомпетентність щодо предмету призначеної експертизи, а також відсутність надійних методів експертизи.

7.
ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСНОВИ ПРИЗНАЧЕННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ

7.1. Розвиток доказування як головної інституції процесуального права

Доказування є головною інституцією процесуального права України, що відображає фундаментальні особливості національної моделі судочинства під час вирішення кримінальних проваджень, цивільних та адміністративних справ і господарських спорів. Науковці зазначають, що «модернізація процесуального законодавства в Україні відбувається у світлі загальних світових глобалізаційних процесів у сфері права, що останнім часом стають все більш помітними та мають своїм результатом зближення елементів континентальної та англосаксонської систем права, і, як наслідок, інтернаціоналізацію національних систем судочинства» [308]. Поміж основних змін в інституції доказування необхідно відзначити такі:

- розширення переліку засобів доказування за рахунок виокремлення та набуття самостійного статусу електронних доказів поряд із письмовими та речовими доказами;
- законодавче закріплення поряд із вимогами належності та допустимості доказів також достатності та достовірності (вірогідності у ГПКУ);
- жорсткішу регламентацію правил подання доказів;
- уведення складових процедури обміну змагальними паперами (ст. 83 ЦПКУ [309]);
- розширення дискреційних повноважень суду у сфері доказування (зокрема, наділення його можливістю у виняткових випадках збирання доказів за власною ініціативою);
- застосування заходів процесуального примусу у випадках зловживання процесуальними правами і невиконання обов’язків щодо доказів та ін.

[308] Комаров В. В. Цивільний процес у глобальному контексті. *Право України*. 2011. № 10. С. 22—23 ; Цувіна Т. А. Право на суд у цивільному судочинстві : монографія. Харків, 2012. С. 9—27.

[309] Цивільний процесуальний кодекс України … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15 (дата звернення: 04.01.2022).

Ці зміни у сфері доказування передусім спрямовано на підвищення ефективності судочинства та забезпечення права на справедливий судовий розгляд. До того ж такі зміни забезпечують безперервний розвиток інституції доказування. Розглянемо деякі з напрямів розвитку докладніше.

7.1.1. Упровадження принципу змагальності й ініціативи суду у збиранні доказів

Традиційно доказування в сучасному судочинстві розглядають крізь призму вимог принципу змагальності. У чинних (змінених) редакціях процесуального законодавства законодавець дещо інакше відображає співвідношення функцій сторін і суду під час доказової діяльності. Зокрема, поряд із класичними постулатами про те, що:

- судове провадження здійснюють на засадах змагальності сторін;
- обов'язок доказування покладено на сторони;
- збирання доказів у цивільному та господарському судочинстві за загальним правилом не є обов'язком суду;

у зміненрму варіанті процесуального законодавства суд наділено можливістю у виняткових випадках збирати докази за власною ініціативою**:**

- право суду збирати докази, щодо предмета спору, із власної ініціативи, якщо це необхідно для захисту малолітніх (неповнолітніх) осіб або осіб, визнаних судом недієздатними або дієздатність яких обмежена (ч. 2 ст. 13 ЦПКУ та ч. 1. ст. 14 ГПКУ [310]);
- право суду витребувати за власною ініціативою докази, якщо він має сумніви в добросовісному здійсненні учасниками справи їхніх процесуальних прав або виконанні обов'язків щодо доказів (ч. 7 ст. 81 ЦПКУ та ч. 7 ст. 80 ГПКУ [311]).

Зазначені зміни процесуального законодавства можуть мати різне трактування. Наприклад, їх можна розцінювати як порушення принципу змагальності або відхід від змагальної моделі судочинства у бік слідчої. Проте слід звернути увагу на те, що роль суду зводиться до:

- управління перебігом судового процесу;
- роз'яснення за потреби учасникам судового провадження їхніх процесуальних прав та обов'язків, а також наслідків вчинення або невчинення процесуальних дій;

---

[310] Цивільний процесуальний кодекс України … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15 (дата звернення: 04.01.2022) ; Господарський процесуальний кодекс України … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12 (дата звернення: 04.01.2022).

[311] Там само.

• сприяння учасникам судового провадження в реалізації ними прав, передбачених законодавством України.

До того ж учасники справи мають право подавати докази, які слід використовувати добросовісно, відповідно до завдань судочинства. Законодавець також передбачив вимогу, за якої учасники справи зобов'язані подавати до суду всі наявні докази в порядку та строки, визначені законом або судом, не приховуючи їх.

Завдання законодавця під час регламентації конструкції доказування полягає у забезпеченні гармонічного поєднання активності сторін та суду в судовому провадженні. Активність сторін відображає приватноправові засади змагального процесу, а активність суду — публічно-правовий інтерес в ефективності відправлення правосуддя. За умови, що раніше приватноправовим інтересам зацікавленої особи в цивільному або господарському провадженні віддано перевагу в регламентації інституції доказування, то сьогодні законодавець наголошує на публічно-правових інтересах у межах цієї інституції. Насамперед це можна спостерігати в чіткому закріпленні обов'язків учасників справи та наслідків їх невиконання, забороні зловживань процесуальними правами й наділенні суду ефективними засобами протидії таким зловживанням.

7.1.2. Обов'язки доказування з боку учасників судового процесу

Аналізуючи чинне процесуальне законодавство України щодо обов'язку доказування, необхідно зазначити, що його редакція закріплює низку обов'язків учасників процесу у сфері доказування, передбачаючи, що учасники процесу зобов'язані:

• сприяти своєчасному, всебічному, повному та об'єктивному встановленню всіх обставин справи (див., наприклад, п. 2 ч. 2 ст. 43 ЦПКУ);

• подавати усі наявні докази в порядку та строки, визначені законом або судом, не приховувати докази (див., наприклад, п. 4 ч. 2 ст. 43 ЦПКУ);

• надавати суду повні й достовірні пояснення з питань, які ставляться судом, а також учасниками справи в судовому засіданні (див., наприклад, п. 5 ч. 2 ст. 43 ЦПКУ [312]).

Науковці зазначають, що обов'язок сторін сприяти процесу закріплений у цивільному процесуальному законодавстві деяких країн (§ 282 (1) Цивільного процесуального уложення (далі — *ЦПУ*) Німеччини, § 178 (2) Цивільного процесуального уложення Австрії,

[312] Цивільний процесуальний кодекс України … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15 (дата звернення: 04.01.2022).

ст. 1.1 (1), 1.3 Правил цивільного судочинства Англії). Якщо іноземні норми мають більше декларативний характер, то вітчизняне законодавство йде далі, закріплюючи ***не лише обов'язок учасників справи сприяти суду в з'ясуванні обставин справи, а й їх обов'язок подавати усі наявні у них докази*** [313].

Зауважимо, що у такому разі слід виходити з різної природи обов'язків щодо доказування, регламентованого ч. 1 ст. 81 ЦПКУ, відповідно до якої кожна сторона має довести обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, та обов'язку учасників справи подавати усі наявні докази, закріпленому у п. 4 ч. 2 ст. 43 ЦПКУ [314].

У цивільному та господарському провадженні положення процесуального законодавства відображають приватноправові засади змагальності судового провадження, відповідно до яких тягар доказування цілком покладено на сторони. У такому контексті цей обов'язок із доказування характеризується специфічністю та виникає тоді, коли особа реалізує своє право на судовий захист. Водночас особу наділено правом самостійно обирати докази, на які вона посилається та які подає до суду, виходячи зі своєї процесуальної зацікавленості та позиції у справі. Проте таке право сторони також має свої межі: якщо особа застосовує свої процесуальні права у сфері доказування всупереч їх меті, діє недобросовісно та починає впливати на загальний публічно-правовий інтерес в ефективному відправленні правосуддя, то це обов'язково повинно мати наслідки через відповідну реакцію суду.

В іншому разі суд має право збирати докази, якщо він має сумніви у добросовісному здійсненні учасниками справи їхніх процесуальних прав або виконанні обов'язків щодо доказів. Це матиме місце, наприклад, якщо суд дійде висновку, що позов має штучний характер. Тоді суд, визначивши, що в такому випадку судочинство (усупереч принципу добросовісності здійснення процесуальних прав) застосовують не за призначенням, має право витребувати всі потрібні докази для підтвердження своїх підозр, що є прикладом недобросовісного здійснення процесуального права. Іноді трапляється, що в суду виникають сумніви щодо того, що учасник недобросовісно виконав обов'язок щодо доказу (наприклад, якщо учасник подав доказ (на вимогу суду або закону), який, на думку суду, є підробленим).

---

[313] Луспеник Д. Доказування у цивільному процесі: що нового у ЦПК та чому суд наділений правом витребування доказів / Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури Київської області. 11.01.2019. URL: http://kdkako.com.ua/dokazuvannya-u-civilnomu-procesi-shcho-novogo-u-cpk-ta-chomu-sud-nadileniy-pravom-vitrebuvannya/ (дата звернення: 13.11.2023).

[314] Цивільний процесуальний кодекс України … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15 (дата звернення: 04.01.2022).

Чинне процесуальне законодавство містить низку положень, коли суд може з власної ініціативи збирати докази (див., наприклад, ч. 7 ст. 85, ч. 6 ст. 95, ч. 5 ст. 100, ст. 103, ч. 2 ст. 456 ЦПКУ тощо):

• «може оглянути вебсайт (сторінку), інші місця збереження даних в мережі Інтернет з метою встановлення та фіксування їх змісту;

• якщо подано копію (електронну копію) письмового доказу, може витребувати у відповідної особи оригінал письмового доказу;

• якщо подано копію (паперову копію) електронного доказу, може витребувати у відповідної особи оригінал електронного доказу;

• призначити експертизу;

• суд до початку розгляду справи може запитати у третейського суду або міжнародного комерційного арбітражу необхідні матеріали справи, що стосуються підстав для скасування рішення третейського суду або міжнародного комерційного арбітражу тощо» [315].

Положення процесуального законодавства також відображають публічно-правові засади судочинства та спрямовані на забезпечення добросовісності процесуальної поведінки учасників справи в умовах змагальної моделі судочинства, виходячи з принципу пропорційності, покликаного забезпечити баланс приватних і публічних інтересів під час відправлення правосуддя. Відтак, ***положення щодо можливості збирання доказів судом за власною ініціативою за чинним ЦПКУ мають обґрунтовуватися не винятково крізь призму змагальності, а з урахуванням принципу пропорційності в контексті завдань і мети судочинства.***

Наголосимо, що положення процесуального законодавства щодо можливості ***витребування доказів за ініціативою суду у разі недобросовісної поведінки сторони*** щодо доказів спрямоване на збереження балансу між змагальністю сторін. Це забезпечує реалізацію приватноправового інтересу в цивільному, адміністративному та господарському судочинстві та активністю суду в контексті принципу суддівського керівництва процесом, що відображає публічно-правовий інтерес в ефективності судочинства. Необхідність збереження відповідного балансу випливає з норми, що регулює завдання судочинства, якими є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення справ із метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод або інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів суб'єктів господарювання та інтересів держави.

---

[315] Цивільний процесуальний кодекс України … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15 (дата звернення: 04.01.2022) ; Господарський процесуальний кодекс України … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12 (дата звернення: 04.01.2022).

Суд та учасники судового провадження зобов'язані керуватися завданням судочинства, що превалює над будь-якими іншими міркуваннями в судовому процесі. Саме з цим пов'язане розширення дискреційних повноважень суду, що реалізують за рахунок можливості збирати докази за власною ініціативою у визначених законодавцем випадках: якщо має місце недобросовісне здійснення процесуальних прав або невиконання обов'язків щодо доказів. Це є цілком обґрунтованим та дієвим засобом протидії недобросовісній процесуальній поведінці сторони в інтересах збереження балансу між приватними та публічними інтересами в процесі відправлення правосуддя.

7.1.3. Можливі зловживання в інституті доказування

Судова практика свідчить про численні випадки недобросовісної поведінки учасників судового провадження під час процедури доказування, яка може проявлятися у таких діях:

- несвоєчасне розкриття доказів;
- перешкоджання визначенню справжніх обставин справи;
- затягування судового розгляду;
- зловживання правом на позов (вибіркове подання доказів) та ін.

У такому разі йдеться про можливість застосування повноважень суду щодо витребування доказів за власною ініціативою як засіб протидії недобросовісній поведінці учасників судового провадження, а не механізм сприяння стороні у збиранні процесуального матеріалу.

На відміну від цього, виняток щодо можливості збирання доказів за ініціативою суду для захисту інтересів малолітніх, неповнолітніх, обмежено дієздатних та недієздатних осіб передбачене, наприклад, у ч. 2 ст. 13 ЦПКУ [316], воно покликане забезпечити належний захист прав, свобод та інтересів цих незахищених категорій осіб та урівноважити їх нерівне становище поряд із їх процесуальними опонентами, що також можна обґрунтовувати необхідністю забезпечення публічних і приватних інтересів під час відправлення правосуддя у цивільних справах.

Безсумнівно, норми, які закріплюють основні положення щодо змагальності сторін, слід розглядати ***як базові***, а норми, які передбачають можливість збирання доказів судом за власною ініціативою,— ***як винятки***, що можна застосовувати за наявності виняткових умов із належним мотивуванням суду в кожному конкретному випадку.

Останнім часом збільшення активності суду є дедалі помітнішою тенденцією як для країн континентальної, так і англосаксонської

[316] Цивільний процесуальний кодекс України … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15 (дата звернення: 04.01.2022)

правових систем, проте роль суду в цивільному процесі країн континентальної системи традиційно дотепер є більш значущою. Наприклад, відповідно до § 142, 144 ЦПУ Німеччини для забезпечення кращого розуміння судового розгляду справи суд має право розпорядитися про надання доказів, на які посилалася одна зі сторін, незалежно від того, у кого вони знаходяться (erweiterte Vorladeanordnungen). Відповідно до ст. 143 ЦПУ Німеччини суд зобов'язує сторони надати наявні у них офіційні документи, які стосуються розгляду та вирішення справи. До того ж суд зобов'язаний сприяти тому, щоб сторони надавали докази у повному обсязі (§ 139-1 ЦПУ Німеччини), та вказувати на обставини, які суд має враховувати за власною ініціативою (§ 139-3 ЦПУ Німеччини) [317].

Тому можна говорити про застосування судом повноважень із керівництва судовим процесом, відомого в іноземних країнах як case management. Цей інструмент неодноразово схвально оцінювала Рада Європи. Наприклад, у Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи від 28.02.1984 р. № R(84) 5 щодо принципів цивільного судочинства, спрямованих на удосконалення судової системи, зазначено, що суд має принаймні під час попереднього засідання (а якщо це можливо, то в усьому перебігу провадження) відігравати активну роль у забезпеченні швидкого здійснення провадження із дотриманням прав сторін [318].

7.1.4. Заходи протидії недобросовісній поведінці у судовому провадженні

Тенденція створення інструментів, спрямованих на протидію будь-яким проявам недобросовісної поведінки в судовому провадженні простежується також в інших положеннях законодавства. Наприклад, привертає увагу можливість таких наслідків неподання доказів, витребуваних судом:

- за умови неповідомлення суду про неможливість подати докази, витребувані судом, а також за неподання таких доказів із причин, визнаних судом неповажними, коли суд застосовує до відповідної особи заходи процесуального примусу;
- у разі неподання учасником справи з неповажних причин або без повідомлення причин доказів, витребуваних судом, суду надано право

---

[317] Ізарова І., Вебрайте В., Флейшар Р. Case Management у цивільному судочинстві: порівняльне дослідження законодавства Литви, Польщі й України. *Право України*. 2018. № 10. С.129—146.

[318] Рекомендация R(84)5 Комитета министров государствам-членам относительно принципов гражданского судопроизводства, направленнях на совершенствование судебной системы от 28 февраля 1984 года. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/159003___159003 (дата звернення: 13.11.2023).

залежно від того, яка особа ухиляється від їх подання, а також яке значення мають ці докази, визнати обставину, для з'ясування якої витребували доказ, або відмовити у його визнанні, в іншому випадку суд може здійснити розгляд справи за наявними в ній доказами, або (у разі неподання таких доказів позивачем) залишити позовну заяву без розгляду.

Із принципом добросовісності в судочинстві також пов'язана вимога ***заборони суперечливої поведінки в процесі***, що в усьому світі відома під назвою ***процесуального естопелю***. Процесуальний естопель — це принцип, відповідно до якого сторона не повинна мати можливість отримати переваги від своєї непослідовної поведінки в процесі на шкоду іншій стороні. По суті йдеться про заборону відмови від попередніх процесуальних дій, учинених стороною під час провадження, та зміни процесуальної поведінки сторони на шкоду іншій стороні. Вочевидь, вітчизняний законодавець намагався фрагментарно відтворити елементи процесуального естопелю шляхом регламентації можливості відмови від визнання обставин у справі лише у виняткових випадках.

За загальним правилом обставини, визнані учасниками справи, не підлягають доказуванню, якщо суд не має обґрунтованого сумніву щодо достовірності цих обставин або добровільності їх визнання. Суд приймає відмову від визнання обставин, якщо сторона, яка відмовляється, доведе, що вона визнала ці обставини внаслідок помилки, що має істотне значення, обману, насильства, погрози або тяжкої обставини, або що обставини визнано у результаті зловмисної домовленості її представника з другою стороною (див., наприклад, ч. 1 і 2 ст. 82 ЦПКУ [319]). Це положення, безперечно, спрямоване на забезпечення передбачуваності процесуальної поведінки сторін спору та унеможливлення отримання процесуальних переваг недобросовісної сторони спору.

До того ж науковці звертають увагу на те, що наразі у межах цивільного судочинства не розглядають ***заяви про фальшивість доказів*** (у класичному розумінні, як було передбачено ч. 2 ст. 185 у попередній редакції ЦПКУ[320]), адже зазначене діяння було криміналізоване. Зокрема, ст. 384 КК України передбачає кримінальну відповідальність за введення в оману суду або іншого уповноваженого органу, що може виражатися, поміж іншим, у поданні завідомо недостовірних або підроблених доказів [321].

---

[319] Цивільний процесуальний кодекс України … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15 (дата звернення: 04.01.2022).

[320] Там само.

[321] Луспеник Д. Зазнач. твір. URL: http://kdkako.com.ua/dokazuvannya-u-civilnomu-procesi-shcho-novogo-u-cpk-ta-chomu-sud-nadileniy-pravom-vitrebuvannya/ (дата звернення: 13.11.2023).

Переконані, що підвищена увага законодавця до інституту доказування посідає центральне місце у всій процесуальній діяльності, про що свідчить:

- розширення дискреційних повноважень суду щодо можливості витребування доказів за умови недобросовісної поведінки учасників справи;
- фрагментарне закріплення правила процесуального естопелю;
- можливість застосування негативних наслідків у разі порушення обов'язку з надання суду доказів;
- криміналізація відповідальності за фальшування доказів.

Така підвищена увага свідчить про обґрунтовані очікування щодо забезпечення якості доказової діяльності, а також дотримання процесуальної дисципліни учасників процесу для підвищення ефективності відправлення правосуддя.

7.1.5. Концентрація процесу

Окремою тенденцією у сфері реформування інституції доказування в судочинстві України є намагання забезпечити концентрацію процесу, що сьогодні слід визнати одним із принципів судочинства європейських країн (ключове значення в забезпеченні ефективності судового провадження й у сфері доказування надано *підготовчому провадженню*). У Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи від 28.02.1984 р. № R(84)5 щодо принципів цивільного судочинства, спрямованих на вдосконалення судової системи, наголошено, що «судочинство зазвичай має складатися не більше, ніж з двох судових засідань: перше засідання має бути попереднім слуханням підготовчого характеру, а під час другого засідання можуть досліджуватися докази, заслуховуватися доводи сторін і, якщо це можливо, ухвалюватися рішення» [322].

Насамперед необхідно зауважити про ***темпоральні межі доказової діяльності*** у процесі відправлення правосуддя. Наприклад, ст. 131 ЦПКУ у попередній редакції закріплювала положення про те, що сторони зобов'язані подати свої докази суду до або під час попереднього судового засідання у справі, а якщо попереднє судове засідання у справі не проводиться,— до початку розгляду справи по суті (ч. 1 ст. 131 ЦПКУ). Докази, подані з порушенням зазначених вимог, не приймали, якщо сторона не доведе, що докази подано несвоєчасно з поважних причин (ч. 2 ст. 131 ЦПКУ). Проте на практиці суди часто це правило порушували, віддаючи перевагу повноті та всебічності розгляду справи

[322] Рекомендация R(84)5 … . URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/159003_159003 (дата звернення: 13.11.2023).

порівняно зі своєчасністю подання доказів і часто приймали докази, подані з порушенням строків [323].

Чинна редакція процесуального законодавства докладніше регламентує строки подання доказів, що дає змогу мінімізувати можливі випадки зловживання правами у сфері доказування. У цивільному та господарському процесі позивачі (особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб) повинні подати докази водночас із поданням позовної заяви, а відповідачі (треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору) — одночасно із поданням відзиву або письмових пояснень третьої особи. Строки подання доказів скорочені порівняно зі строками у попередній редакції процесуального законодавства.

Законодавець передбачив необхідність доведення доказів до відома всіх учасників справи. Зокрема, має бути забезпечено подання копій доказів (за винятком речових доказів), що подають до суду, які надсилає або надає особа, яка їх подає, решті учасників справи. Суд не повинен брати до уваги відповідні докази у разі відсутності підтвердження надсилання (надання) їх копій іншим учасникам справи (за винятком випадків, коли такі докази наявні у відповідного учасника справи або обсяг доказів є більшим за необхідний для цієї справи, або вони подані до суду в електронній формі, або є публічно доступними).

Зазначена законодавча регламентація буде подібною до ***процедури розкриття доказів (discovery)***, характерної для країн англосаксонської правової системи. Зазначені норми мають бути спрямовані на зміщення акценту зі стадії розгляду справи по суті на стадію підготовчого провадження, під час якого має відбуватися збирання процесуального матеріалу, а також обмін змагальними паперами, що забезпечує розгляд справи в розумні строки в більшості країн розвинених демократій. Зазначене свідчить про посилення ролі підготовчого провадження у структурі загального позовного провадження цивільного судочинства в Україні.

У такому контексті доцільно згадати таке нововведення, як можливість письмового опитування учасників справи як свідків, передбачене процесуальним законодавством. Наприклад, оновлене цивільне процесуальне законодавство також передбачає, що сторони, треті особи, їх представників можна допитати як свідків про відомі їм обставини справи за їхньою згодою (ст. 92 ЦПКУ). Водночас ст. 90 ГПКУ та ст. 93 ЦПКУ «Письмове опитування учасників справи як свідків» передбачає процедуру проведення такого опитування.

---

[323] Луспеник Д. Зазнач. твір. URL: http://kdkako.com.ua/dokazuvannya-u-civilnomu-procesi-shcho-novogo-u-cpk-ta-chomu-sud-nadileniy-pravom-vitrebuvannya/ (дата звернення: 13.11.2023).

До того ж у випадках письмового опитування учасників справи як свідків вони відповідають на поставлені запитання у формі заяви свідка. Схожа практика письмового опитування учасників справи обумовлює можливість надання однією стороною переліку письмових запитань іншій стороні з метою з'ясування фактичних обставин справи та визначення обставин, які необхідно визначити під час розгляду справи по суті. Проте зазначене нововведення сторони застосовують недостатньо активно, але воно має значні переваги, адже дає змогу вже на початку судового провадження:

- визначити тактику та стратегію ведення процесу;
- спрогнозувати поведінку свого процесуального опонента;
- визначити факти, які не потребують доказування тощо.

До того ж нова редакція процесуального законодавства України передбачає введення поряд із загальним спрощеного позовного провадження, розрахованого на малозначні справи, яке відрізняється усіченою процедурою розгляду справи (відсутність підготовчого засідання та судових дебатів; можливість розгляду справи без повідомлення сторін за наявними у справі матеріалами).

7.1.6. Нові засоби доказування

Оновлене процесуальне законодавство України також характеризується введенням нових засобів доказування. У цьому контексті науковці вже звертали увагу на особливості та проблемні питання використання електронних доказів у судочинстві. Наприклад, ст. 100 ЦПКУ, ст. 99 КАСУ, ст. 96 ГПКУ «Електронні докази» визначають, що «електронними доказами є інформація в електронній (цифровій) формі, що містить дані про обставини, що мають значення для справи, зокрема:

- електронні документи (зокрема текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо);
- вебсайти (сторінки);
- текстові, мультимедійні та голосові повідомлення;
- метадані;
- бази даних та інші дані в електронній формі» [324].

Такі дані можуть зберігатися на портативних пристроях (картах пам'яті, мобільних телефонах тощо), серверах, у системах резервного

[324] Цивільний процесуальний кодекс України … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15 (дата звернення: 04.01.2022) ; Кодекс адміністративного судочинства України … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15 (дата звернення: 04.01.2022) ; Господарський процесуальний кодекс України … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12 (дата звернення: 04.01.2022).

копіювання, інших місцях збереження даних в електронній формі (зокрема, в інтернеті). Електронні докази подають в оригіналі або електронній копії, засвідченій електронним підписом, прирівняним до власноручного підпису відповідно до ЗУ «Про електронні довірчі послуги», хоча він також допускає інший порядок засвідчення електронної копії електронного доказу.

ЗУ «Про електронні документи та електронний документообіг» (ст. 7) визначено, що оригіналом електронного документа вважають електронний примірник документа з обов'язковими реквізитами (зокрема, підписом). ЗУ «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» (ч. 4 ст. 18) передбачено, що кваліфікований електронний підпис має таку саму юридичну силу, як і власноручний, та має презумпцію його відповідності власноручному. У разі надсилання електронного документа кільком адресатам або його зберігання на кількох електронних носіях інформації кожен із електронних примірників уважають оригіналом електронного документа» [325].

У ст. 100 ЦПКУ, 99 КАСУ, 96 ГПКУ обумовлено, що «якщо автором створюються ідентичні за документарною інформацією та реквізитами електронний документ та документ на папері, кожен з документів є оригіналом і має однакову юридичну силу. Оригінал електронного документа повинен давати змогу довести його цілісність та справжність у порядку, визначеному законодавством; у визначених законодавством випадках може бути пред'явлений у візуальній формі відображення, зокрема у паперовій копії. Учасники справи мають право подавати електронні докази в паперових копіях, посвідчених у порядку, передбаченому законом. Паперова копія електронного доказу не вважається письмовим доказом. Учасник справи, який подає копію електронного доказу, повинен зазначити про наявність у нього або іншої особи оригіналу електронного доказу» [326].

Щодо можливості отримання висновку експерта в галузі права, який хоча і не визнають доказом і він має допоміжний характер. Він може позитивно вплинути на динаміку судової практики у складних випадках

---

[325] Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22.05.2003 р. № 851-VI (зі змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text (дата звернення: 04.01.2022) ; Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги: Закон України від 05.10.2017 р. № 2155-VIII (зі змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text (дата звернення: 04.01.2022).

[326] Цивільний процесуальний кодекс України … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15 (дата звернення: 04.01.2022) ; Кодекс адміністративного судочинства України … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15 (дата звернення: 04.01.2022) ; Господарський процесуальний кодекс України … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12 (дата звернення: 04.01.2022).

застосування норм вітчизняного та іноземного законодавства. Чинне процесуальне законодавство передбачає можливість отримання висновку експерта в галузі права із виняткового переліку питань (застосування аналогії закону або аналогії права, а також змісту норм іноземного права згідно з їх офіційним або загальноприйнятим тлумаченням, практикою застосування і доктриною у відповідній державі).

Ураховуючи обмежений характер застосування, зазначена інституція не становить загрози суддівській незалежності та неупередженості під час вирішення справи, проте на практиці виникає низка питань щодо кваліфікаційних вимог до особи, яка може виступати експертом із питань права (зокрема, тлумачення вимоги «визнаності» фахівця в галузі права відповідно до ч. 1 ст. 73 ЦПКУ або ч. 1 ст. 70 ГПКУ [327], можливості залучення іноземних фахівців в галузі права та доказів їх відповідності вимогам національного законодавства, що висувають до експерта з питань права тощо).

7.1.7. Стандарт доказування

Залишається нерозв'язаною на рівні процесуального законодавства проблема стандарту доказування, пов'язана з проблемою оцінювання доказів. Процесуальним законодавством закріплено положення, що суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному, об'єктивному та безпосередньому дослідженні наявних у справі доказів. Жодні докази не мають для суду заздалегідь визначеної сили. Суд має оцінити належність, допустимість і достовірність кожного доказу окремо, а також достатність і взаємний зв'язок доказів сукупно. Чинне процесуальне законодавство вперше закріпило достовірність і достатність як вимоги до доказів (поряд зі звичною регламентацією таких вимог, як належність та допустимість). Проте ця правова регламентація не дає змоги виробити чіткі критерії оцінювання доказів у вітчизняному законодавстві, адже фактично аналогом стандарту доказування у вітчизняному судочинстві є внутрішнє переконання судді під час оцінювання доказів.

Стандарт доказування дає змогу оцінити, наскільки вдало сторони виконали вимоги щодо тягаря доказування й наскільки вони змогли переконати суддю у своїй позиції, що робить оцінювання доказів більш алгоритмізованим та обґрунтованим. Із можливістю введення стандарту доказування під час вирішення кримінальних проваджень, цивільних та

[327] Цивільний процесуальний кодекс України … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15 (дата звернення: 04.01.2022) ; Господарський процесуальний кодекс України … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12 (дата звернення: 04.01.2022).

адміністративних справ і господарських спорів також пов'язане специфічне питання застосування статистичних або ймовірних доказів у судовому провадженні, що наразі залишається неможливим у межах національної правової системи, однак визнано ефективним у багатьох інших державах.

Позитивним прикладом запровадження стандарту доказування може слугувати вітчизняний кримінальний процес, який містить вироблені ***складові стандарту доказування «поза розумним сумнівом».*** Щодо практики цивільного судочинства, то, наприклад, в Англії для цивільних справ застосовують стандарт доказування ***«баланс ймовірностей»*** (balance of probabilities), у США — два стандарти: класичний ***«перевага доказів»*** (preponderance of the evidence) та більш жорсткий ***«ясні та переконливі докази»*** (clear and convincing evidence) [328].

Можна впевнено стверджувати, що реформи вітчизняного процесуального законодавства у сфері доказування спрямовані на переосмислення функцій сторін і суду у процесі доказування з погляду підвищення ефективності судочинства, забезпечення добросовісності поведінки учасників судочинства й концентрації процесуального матеріалу.

Реформування вітчизняного цивільного, господарського та адміністративного процесуального законодавства в частині доказування було здійснено з урахуванням європейських та загальносвітових тенденцій у сфері відправлення правосуддя в Україні. Проте нововведення в цій сфері мають пройти випробування на практиці, результатом має бути напрацювання наукових підходів до застосування відповідних положень вітчизняного процесуального законодавства з метою забезпечення права на справедливий судовий розгляд.

7.2. Висвітлення інституції доказування у процесуальних кодексах [329]

Стаття 84 КПКУ «Докази»:

---

[328] Clermont K. M., Sherwin E. A. Comparative View of Standardsof Proof. *American Journal of Comparative Law*. 2002. Vol. 50. URL: https://scholarship.law.cornell.edu/facpub/222/ (дата звернення: 23.11.2023).

[329] Кримінальний процесуальний кодекс України … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 18.11.2023) ; Кодекс адміністративного судочинства України … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15 (дата звернення: 04.01.2022) ; Цивільний процесуальний кодекс України … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15 (дата звернення: 04.01.2022) ; Господарський процесуальний кодекс України … . URL:

«1. Доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому цим Кодексом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню.

2. Процесуальними джерелами доказів **є** показання, речові докази, документи, висновки експертів».

Стаття 298-1 КПКУ «Процесуальні джерела доказів у кримінальних провадженнях про кримінальні проступки»:

«1 Процесуальними джерелами доказів у кримінальному провадженні про кримінальні проступки, крім визначених статтею 84 цього Кодексу, також є пояснення осіб, результати медичного освідування, висновок спеціаліста, показання технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису».

Такі процесуальні джерела доказів не можуть бути застосовані в кримінальному провадженні щодо злочину, окрім як на підставі ухвали слідчого судді, яку постановлюють за клопотанням прокурора.

Статті 72 КАСУ, 76 ЦПКУ, 73 ГПКУ «Поняття доказів»:

«1. Доказами в адміністративному судочинстві є будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи.

2. Ці дані встановлюються такими засобами:

1) письмовими, речовими і електронними доказами;

2) висновками експертів;

3) показаннями свідків».

Стаття 85 КПКУ «Належність доказів»:

«Належними є докази, які прямо чи непрямо підтверджують існування чи відсутність обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, та інших обставин, які мають значення для кримінального провадження, а також достовірність чи недостовірність, можливість чи неможливість використання інших доказів».

Статті 73 КАСУ, 77 ЦПКУ, 76 ГПКУ «Належність доказів»:

«1. Належними є докази, які містять інформацію щодо предмета доказування («Належними є докази, на підставі яких можна встановити обставини, які належать до предмета доказування» — ст. 76 ГПКУ).

2. Предметом доказування є обставини, які підтверджують заявлені вимоги чи заперечення або мають інше значення для розгляду справи і підлягають визначенню при ухваленні судового рішення.

---

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12 (дата звернення: 04.01.2022).

3. Сторони мають право обґрунтовувати належність конкретного доказу для підтвердження їхніх вимог або заперечень.

4. Суд не бере до розгляду докази, які не стосуються предмета доказування».

Стаття 86 КПКУ «Допустимість доказу»:

«1. Доказ визнається допустимим, якщо він отриманий у порядку, встановленому цим Кодексом.

2. Недопустимий доказ не може бути використаний при прийнятті процесуальних рішень, на нього не може посилатися суд при ухваленні судового рішення».

Статті 74 КАСУ, 78 ЦПКУ, 77 ГПКУ «Допустимість доказів»:

«1. Суд не бере до уваги докази, які одержані з порушенням порядку, встановленого законом («Докази, отримані з порушенням закону, суд не приймає» — ст. 77 ГПКУ).

2. Обставини справи, які за законом мають бути підтверджені певними засобами доказування, не можуть підтверджуватися іншими засобами доказування».

Стаття 87 КПКУ «Недопустимість доказів, отриманих внаслідок істотного порушення прав та свобод людини»:

«1. Недопустимими є докази, отримані внаслідок істотного порушення прав та свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також будь-які інші докази, здобуті завдяки інформації, отриманій внаслідок істотного порушення прав та свобод людини.

2. Суд зобов'язаний визнати істотними порушеннями прав людини і основоположних свобод, зокрема, такі діяння:

1) здійснення процесуальних дій, які потребують попереднього дозволу суду, без такого дозволу або з порушенням його суттєвих умов;

2) отримання доказів внаслідок катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поводження або погрози застосування такого поводження;

3) порушення права особи на захист;

4) отримання показань чи пояснень від особи, яка не була повідомлена про своє право відмовитися від давання показань та не відповідати на запитання, або їх отримання з порушенням цього права;

5) порушення права на перехресний допит.

3. Недопустимими є також докази, що були отримані:

1) з показань свідка, який надалі був визнаний підозрюваним чи обвинуваченим у цьому кримінальному провадженні;

2) після початку кримінального провадження шляхом реалізації органами досудового розслідування чи прокуратури своїх повноважень, не передбачених цим Кодексом, для забезпечення досудового розслідування кримінальних правопорушень;

3) під час виконання ухвали про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи у зв'язку з недопущенням адвоката до цієї слідчої (розшукової) дії. Факт недопущення до участі в обшуку адвокат зобов'язаний довести в суді під час судового провадження;

4) під час виконання ухвали про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи, якщо така ухвала винесена слідчим суддею без проведення повної технічної фіксації засідання».

Стаття 88 КПКУ «Недопустимість доказів та відомостей, які стосуються особи підозрюваного, обвинуваченого»:

«1. Докази, які стосуються судимостей підозрюваного, обвинуваченого або вчинення ним інших правопорушень, що не є предметом цього кримінального провадження, а також відомості щодо характеру або окремих рис характеру підозрюваного, обвинуваченого є недопустимими на підтвердження винуватості підозрюваного, обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення.

2. Докази та відомості, передбачені частиною першою цієї статті, можуть бути визнані допустимими, якщо:

1) сторони погоджуються, щоб ці докази були визнані допустимими;

2) вони подаються для доказування того, що підозрюваний, обвинувачений діяв з певним умислом та мотивом або мав можливість, підготовку, обізнаність, потрібні для вчинення ним відповідного кримінального правопорушення, або не міг помилитися щодо обставин, за яких він вчинив відповідне кримінальне правопорушення;

3) їх подає сам підозрюваний, обвинувачений;

4) підозрюваний, обвинувачений використав подібні докази для дискредитації свідка.

3. Докази щодо певної звички або звичайної ділової практики підозрюваного, обвинуваченого є допустимими для доведення того, що певне кримінальне правопорушення узгоджувалося із цією звичкою підозрюваного, обвинуваченого».

Стаття 89 КПКУ «Визнання доказів недопустимими»:

«1. Суд вирішує питання допустимості доказів під час їх оцінки в нарадчій кімнаті під час ухвалення судового рішення.

2. У разі встановлення очевидної недопустимості доказу під час судового розгляду суд визнає цей доказ недопустимим, що тягне за собою неможливість дослідження такого доказу або припинення його дослідження в судовому засіданні, якщо таке дослідження було розпочате.

3. Сторони кримінального провадження, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, мають право під час судового розгляду подавати клопотання про визнання доказів недопустимими, а також наводити заперечення проти визнання доказів недопустимими».

Статті 75 КАСУ, 79 ЦПКУ «Достовірність доказів»:

«1. Достовірними є докази, на підставі яких можна встановити дійсні обставини справи».

Стаття 78 ГПКУ «Достовірність доказів»:

«1. Достовірними є докази, створені (отримані) за відсутності впливу, спрямованого на формування хибного уявлення про обставини справи, які мають значення для справи».

Статті 76 КАСУ, 80 ЦПКУ «Достатність доказів»:

«1. Достатніми є докази, які у своїй сукупності дають змогу дійти висновку про наявність або відсутність обставин справи, які входять до предмета доказування.

2. Питання про достатність доказів для встановлення обставин, що мають значення для справи, суд вирішує відповідно до свого внутрішнього переконання».

Стаття 79 ГПКУ «Вірогідність доказів»:

«1. Наявність обставини, на яку сторона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, вважається доведеною, якщо докази, надані на підтвердження такої обставини, є більш вірогідними, ніж докази, надані на її спростування.

2. Питання про вірогідність доказів для встановлення обставин, що мають значення для справи, суд вирішує відповідно до свого внутрішнього переконання».

Стаття 91 КПКУ «Обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні»:

«1. У кримінальному провадженні підлягають доказуванню:

1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення);

2) винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення;

3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат;

4) обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом’якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження;

5) обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання;

6) обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи

винагороди за його вчинення, або є предметом кримінального правопорушення, зокрема пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення;

7) обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру.

2. Доказування полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження».

Статті 74 ГПКУ, 81 ЦПКУ, 77 КАСУ «Обов'язок доказування і подання доказів»:

«1. Кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень.

2. У разі посилання учасника справи на невчинення іншим учасником справи певних дій або відсутність певної події, суд може зобов'язати такого іншого учасника справи надати відповідні докази вчинення цих дій або наявності певної події. У разі ненадання таких доказів суд може визнати обставину невчинення відповідних дій або відсутності події встановленою».

«3. Докази подаються сторонами та іншими учасниками справи» (ГПКУ, ЦПКУ).

«4. Суд не може збирати докази, що стосуються предмета спору, з власної ініціативи, крім витребування доказів судом у випадку, коли він має сумніви у добросовісному здійсненні учасниками справи їхніх процесуальних прав або виконанні обов'язків щодо доказів».

«6. Доказування не може ґрунтуватися на припущеннях» (ЦПКУ).

«2. В адміністративних справах про протиправність рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень обов'язок щодо доказування правомірності свого рішення, дії чи бездіяльності покладається на відповідача» (КАСУ).

«5. Суд не може витребовувати докази у позивача в адміністративних справах про протиправність рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень, окрім доказів на підтвердження обставин, за яких, на думку позивача, відбулося порушення його прав, свобод чи інтересів» (КАСУ).

Статті 82 ЦПКУ, 75 ГПКУ, 78 КАСУ «Підстави звільнення від доказування»:

«1. Обставини, які визнаються учасниками справи, не підлягають доказуванню, якщо суд не має обґрунтованого сумніву щодо достовірності цих обставин або добровільності їх визнання. Обставини, які визнаються учасниками справи, зазначаються в заявах по суті справи, поясненнях учасників справи, їхніх представників.

2. Відмова від визнання обставин приймається судом, якщо сторона, яка відмовляється, доведе, що вона визнала ці обставини внаслідок помилки, що має істотне значення, обману, насильства, погрози чи тяжкої обставини, або що обставини визнано у результаті зловмисної домовленості її представника з другою стороною. Про прийняття відмови сторони від визнання обставин суд постановляє ухвалу. У разі прийняття судом відмови сторони від визнання обставин вони доводяться в загальному порядку.

3. Обставини, визнані судом загальновідомими, не потребують доказування.

4. Обставини, встановлені рішенням суду у господарській, цивільній або адміністративній справі, що набрало законної сили, не доказуються при розгляді іншої справи, у якій беруть участь ті самі особи або особа, щодо якої встановлено ці обставини, якщо інше не встановлено законом.

5. Обставини, встановлені стосовно певної особи рішенням суду у господарській, цивільній або адміністративній справі, що набрало законної сили, не доказуються при розгляді іншої справи, проте можуть бути у загальному порядку спростовані особою, яка не брала участі у справі, в якій такі обставини були встановлені.

6. Вирок суду в кримінальному провадженні, ухвала про закриття кримінального провадження і звільнення особи від кримінальної відповідальності або постанова суду у справі про адміністративне правопорушення, які набрали законної сили, є обов'язковими для суду, що розглядає справу про правові наслідки дій чи бездіяльності особи, стосовно якої ухвалений вирок, ухвала або постанова суду, лише в питанні, чи мали місце ці дії (бездіяльність) та чи вчинені вони цією особою.

7. Правова оцінка, надана судом певному факту при розгляді іншої справи, не є обов'язковою для суду.

8. Обставини, встановлені рішенням третейського суду або міжнародного комерційного арбітражу, підлягають доказуванню в загальному порядку при розгляді справи судом».

Стаття 93 КПКУ «Збирання доказів»:

«1. Збирання доказів здійснюється сторонами кримінального провадження, потерпілим, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, у порядку, передбаченому цим Кодексом.

2. Сторона обвинувачення здійснює збирання доказів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, проведення інших процесуальних дій, передбачених цим Кодексом.

3. Сторона захисту, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, здійснює збирання доказів шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок; ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, а також шляхом здійснення інших дій, які здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів.

Ініціювання стороною захисту, потерпілим, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, проведення слідчих (розшукових) дій здійснюється шляхом подання слідчому, прокурору відповідних клопотань, які розглядаються в порядку, передбаченому відповідною статтею процесуального кодексу. Постанова слідчого, прокурора про відмову в задоволенні клопотання про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій може бути оскаржена слідчому судді.

4. Докази можуть бути одержані на території іноземної держави в результаті здійснення міжнародного співробітництва під час кримінального провадження».

Статті 79 КАСУ, 83 ЦПКУ, 80 ГПКУ «Подання доказів»:

«1. Учасники справи подають докази у справі безпосередньо до суду.

2. Позивач, особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, повинні подати докази разом із поданням позовної заяви.

3. Відповідач, третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, повинні подати суду докази разом із поданням відзиву або письмових пояснень третьої особи.

4. Якщо доказ не може бути поданий у встановлений законом строк з об’єктивних причин, учасник справи повинен про це письмово повідомити суд та зазначити: доказ, який не може бути подано; причини, з яких доказ не може бути подано у зазначений строк. Учасник справи також повинен надати докази, які підтверджують, що він здійснив усі залежні від нього дії, спрямовані на отримання відповідного доказу.

5. У випадку визнання поважними причин неподання учасником справи доказів у встановлений законом строк суд може встановити додатковий строк для подання вказаних доказів.

6. У випадку прийняття судом відмови сторони від визнання обставин суд може встановити строк для подання доказів щодо таких обставин.

7. Якщо зі зміною предмета або підстав позову або поданням зустрічного позову змінилися обставини, що підлягають доказуванню,

суд залежно від таких обставин встановлює строк подання додаткових доказів.

8. Докази, не подані у встановлений законом або судом строк, до розгляду судом не приймаються, крім випадку, коли особа, що їх подає, обґрунтувала неможливість їх подання у вказаний строк з причин, що не залежали від неї.

9. Копії доказів (крім речових доказів), що подаються до суду, заздалегідь надсилаються або надаються особою, яка їх подає, іншим учасникам справи. Суд не бере до уваги відповідні докази у разі відсутності підтвердження надсилання (надання) їх копій іншим учасникам справи, крім випадку, якщо такі докази є у відповідного учасника справи або обсяг доказів є надмірним, або вони подані до суду в електронній формі, або є публічно доступними.

10. Докази, які не додані до позовної заяви чи до відзиву на неї, якщо інше не визначено цим Кодексом, подаються через канцелярію суду з використанням Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи або в судовому засіданні з клопотанням про їх приєднання до матеріалів справи».

11. «У разі подання заяви про те, що доданий до справи або поданий до суду учасником справи для ознайомлення документ викликає сумнів з приводу його достовірності або є підробленим, особа, яка подала цей документ, може просити суд до закінчення підготовчого засідання виключити його з числа доказів і розглядати справу на підставі інших доказів» (ЦПКУ, ГПКУ).

Статті 80 КАСУ, 84 ЦПКУ, 81 ГПКУ «Витребування доказів»:

«1. Учасник справи, у разі неможливості самостійно надати докази, вправі подати клопотання про витребування доказів судом. Таке клопотання повинно бути подане у регламентований законодавством строк, Якщо таке клопотання заявлено з пропуском встановленого строку, суд залишає його без задоволення, крім випадку, коли особа, яка його подає, обґрунтує неможливість його подання у встановлений строк з причин, що не залежали від неї.

2. У клопотанні про витребування доказів повинно бути зазначено:

1) який доказ витребовується;

2) обставини, які може підтвердити цей доказ, або аргументи, які він може спростувати;

3) підстави, з яких випливає, що цей доказ має відповідна особа;

4) заходи, яких особа, що подає клопотання, вжила для отримання цього доказу самостійно, докази вжиття таких заходів, та (або) причини неможливості самостійного отримання цього доказу.

3. Про витребування доказів за власною ініціативою або за клопотанням учасника справи, або про відмову у витребуванні доказів суд постановляє ухвалу (КАСУ). У разі задоволення клопотання суд

своєю ухвалою витребовує відповідні докази (ЦПКУ). У клопотанні про витребування судом групи однотипних документів як доказів додатково зазначаються ознаки, що дають змогу ідентифікувати відповідну групу документів (ГПКУ).

4. Суд може витребувати докази також до подання позову в порядку, встановленому процесуальним кодексом.

5. Суд може уповноважити на одержання таких доказів заінтересовану особу.

6. Будь-яка особа, у якої знаходиться доказ, повинна видати його на вимогу суду.

7. Особи, які не мають можливості подати доказ, який витребовує суд, або не мають можливості подати такий доказ у встановлені строки, зобов'язані повідомити про це суд із зазначенням причин протягом п'яти днів з дня вручення ухвали.

8. У випадку неповідомлення суду про неможливість подати докази, витребувані судом, а також за неподання таких доказів без поважних причин, суд застосовує до відповідної особи заходи процесуального примусу, визначені цим Кодексом.

9. У разі неподання суб'єктом владних повноважень витребуваних судом доказів без поважних причин або без повідомлення причин суд, залежно від того, яке ці докази мають значення, може визнати обставину, для з'ясування якої витребовувався доказ, або відмовити у її визнанні, або розглянути справу за наявними в ній доказами, а у разі неподання доказів позивачем — також залишити позовну заяву без розгляду».

Стаття 94 КПКУ «Оцінка доказів»:

«1. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінюють кожний доказ з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів — з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення.

2. Жоден доказ не має наперед встановленої сили».

Статті 86 ГПКУ, 89 ЦПКУ, 90 КАСУ «Оцінка доказів»:

«1. Суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному, об'єктивному та безпосередньому дослідженні наявних у справі доказів (ГПКУ, ЦПКУ).

2. Жодні докази не мають для суду заздалегідь встановленої сили. Суд оцінює належність, допустимість, достовірність кожного доказу окремо, а також вірогідність і взаємний зв'язок доказів у їх сукупності.

3. Суд надає оцінку як зібраним у справі доказам в цілому, так і кожному доказу (групі однотипних доказів), який міститься

у справі, мотивує відхилення або врахування кожного доказу (групи доказів)».

7.3. Підстави та порядок призначення судової експертизи у судочинстві України

Судова експертиза має певну процесуальну форму, яка характеризується особливою підготовкою матеріалів до судової експертизи, процесуально визначеним порядком її призначення та проведення, що здійснюють із дотриманням спеціальних правових вимог, висунутих процесуальним законодавством.

Нормативна база, яка регламентує питання, пов'язані з призначенням і проведенням експертизи в судовому провадженні, її видами, суб'єктами експертної діяльності, містяться в спеціальному законі та підзаконних актах. Судово-експертна діяльність в Україні, її правові, організаційні та фінансові основи регламентує профільний ЗУ [330]. До підзаконних актів, які регулюють питання судово-експертної діяльності, зокрема, належать Інструкція № 53/5 і Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень (далі — *НМР*) [331].

7.3.1. Підстави призначення експертизи у судовому провадженні

Стаття 7-1 «Підстави проведення судової експертизи» профільного ЗУ:

«Підставою проведення судової експертизи є відповідне судове рішення чи рішення органу досудового розслідування, або договір з експертом чи експертною установою — якщо експертиза проводиться на замовлення інших осіб» [332].

Інструкція № 53/5:

«1.8. Підставою для проведення експертизи у кримінальному провадженні та у справах про адміністративні правопорушення відповідно до чинного законодавства є процесуальний документ про призначення експертизи, складений уповноваженою на те особою (органом).

[330] Про судову експертизу … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text (дата звернення: 13.11.2023).

[331] Інструкція про призначення … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text (дата звернення: 19.09.2023).

[332] Про судову експертизу … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text (дата звернення: 25.10.2022)

Підставою для проведення експертизи у цивільному, господарському та адміністративному судочинстві є ухвала суду про призначення експертизи або договір з експертом чи експертною установою, укладений на замовлення учасника справи.

Підставою для проведення експертного дослідження є договір з експертом чи експертною установою, укладений за письмовою заявою (листом) замовника (юридичної або фізичної особи), з обов'язковим зазначенням його реквізитів, з переліком питань, які підлягають розв'язанню, а також об'єктів, що надаються» [333].

У лексичному розумінні термін «підстави» означає обставину, достатню для того, щоб викликати будь-яке діяння. Відповідно, визначити підставу призначення та проведення експертизи означає виявити такі обставини, які, з одного боку, свідчать про необхідність застосування спеціального знання, а з іншого —нормативно закріплені в процесуальному законодавстві.

Стаття 242 КПКУ «Підстави проведення експертизи»:

«1. Експертиза проводиться експертною установою, експертом або експертами, за дорученням слідчого судді чи суду, наданим за клопотанням сторони кримінального провадження або, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання. Не допускається проведення експертизи для з'ясування питань права.

2. Слідчий або прокурор зобов'язані звернутися з клопотанням до слідчого судді для проведення експертизи щодо:

1) встановлення причин смерті;

2) встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень;

3) визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності;

4) встановлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а іншим способом неможливо отримати ці відомості;

5) встановлення статевої зрілості потерпілої особи в кримінальних провадженнях щодо злочинів, передбачених статтею 155 Кримінального кодексу України (виключено);

6) визначення розміру матеріальних збитків, якщо потерпілий не може їх визначити та не надав документ, що підтверджує розмір такої шкоди, розміру шкоди немайнового характеру, шкоди довкіллю, заподіяного кримінальним правопорушенням.

---

[333] Інструкція про призначення … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text (дата звернення: 19.09.2023).

3. Примусове залучення особи для проведення медичної або психіатричної експертизи здійснюється за ухвалою слідчого судді, суду» [334].

Стаття 243 КПКУ «Порядок залучення експерта»:

«1. Експерт залучається у разі наявності підстав для проведення експертизи за дорученням сторони кримінального провадження.

Сторона захисту має право самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, зокрема обов'язкової.

Експерт може бути залучений слідчим суддею за клопотанням сторони захисту у випадках та порядку, передбачених статтею 244 цього Кодексу» [335].

Під час розгляду цивільних справ суд має визначити такі факти, дані про які потребують спеціальних досліджень. До них належать, наприклад, факти, що свідчать про характер захворювання особи або характер і ступінь ушкодження здоров'я; усунення перешкод у користуванні земельною ділянкою та ін. Суд, вирішуючи питання про доцільність призначення експертизи в цивільній справі або під час вирішення господарського спору, має ураховувати такі питання:

- *по-перше, чи має значення для справи факт, який експерт має визначити*. Необхідність призначення експертизи щоразу випливає з матеріалів справи, отже, має об'єктивний характер. Проте процесуальне законодавство визначає випадки обов'язкового призначення експертизи (зокрема, суд зобов'язаний призначити експертизу тоді, коли клопотання про призначення експертизи подають обидві сторони);
- *по-друге, чи не можна довести той або той факт іншими доказами, зібраними у справі.* Проведення експертизи зазвичай ускладнює процес розгляду та вирішення цивільної справи, тому що потребує додаткових витрат часу (провадження у справі зупиняють, але фактично час розгляду та вирішення справи збільшується), коштів (щонайменше на оплату витрат, пов'язаних із проведенням експертного дослідження), проведення додаткових процесуальних дій (наприклад, відбір зразків) тощо. Тому якщо немає підстав для обов'язкового призначення експертизи і певну обставину справи можна довести іншими доказами, доцільно застосовувати останні;
- *по-третє, які реальні можливості тієї або тієї судової експертизи*. Якщо факти, що є предметом дослідження, не можна визначити на сучасному рівні розвитку науки й техніки, то призначення судової експертизи в такому випадку недоцільне. Погоджуючись загалом із зазначеною думкою, необхідно зауважити, що це стосується не тільки стану розвитку певної галузі знань, а й технічних, фінансових,

---

[334] Кримінальний процесуальний кодекс України … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 18.10.2022).

[335] Там само.

організаційних можливостей судових експертів у межах конкретної країни. Це пов'язано з тим, що не всі експертні дослідження, які проводять у світі, можна здійснити на території України через недостатність для цього необхідних засобів, а не тому, що наука або техніка не досягли потрібного рівня. Окреслене питання має також інший бік, оскільки недостатня поінформованість про наукові можливості застосування нових видів експертиз є однією з основних причин залишення без розгляду певних фактів, які потрібно визначити в цивільному або господарському судочинстві.

7.3.2. Формування предмета експертизи та визначення кола питань для експерта

Відповідно до процесуального законодавства України питання, з яких має бути проведена експертиза, призначена судом, визначає суд. Учасники справи мають право запропонувати суду питання, роз'яснення яких, на їхню думку, потребує висновку експерта. У разі відхилення або зміни питань, запропонованих учасниками справи, суд зобов'язаний мотивувати таке відхилення або зміну. Запитання, які ставлять експерту, і його висновок щодо них не можуть виходити за межі спеціальних знань експерта. Саме тому кожна особа, яка бере участь у справі, має право надати суду питання, які має роз'яснити експерт. Це здійснюють за допомогою заявлення відповідних клопотань перед судом, які суд може або задовольнити (тоді запропоновані питання вносять в ухвалу суду), або мотивовано відхилити. Остаточна кількість і зміст питань, щодо яких буде проведено експертизу, визначає суд в ухвалі про призначення експертизи.

Іноді суддя не може точно з'ясувати, у якій сфері спеціальних знань необхідно проводити експертне дослідження. У такому разі слід проводити попередні консультації з експертними установами з метою визначення виду та предмету експертизи, яка має бути призначена для своєчасного та якісного вирішення справи по суті. Саме предмет експертизи є суттєвою ознакою, яка визначає природу та джерела знань експерта будь-якої спеціальності.

Слід також зазначити, що для полегшення завдань суду щодо правильного формулювання питань, які виносять на експертизу, наказом МЮУ від 08.10.1998 р. № 53/5 затверджено НМР, які визначають завдання, що вирішують за допомогою окремих видів експертиз, орієнтовний перелік вирішуваних питань та об'єкти і матеріали, які мають надавати для дослідження.

Хоча остаточні питання, за якими має бути проведено експертизу, визначає суд відповідно до чинного законодавства (ст. 103 ЦПКУ та ст. 99 ГПКУ), «учасники справи мають право запропонувати суду питання, роз'яснення яких, на їхню думку, потребує висновку експерта.

У разі відхилення або зміни питань, запропонованих учасниками справи, суд зобов'язаний мотивувати таке відхилення або зміну» [336].

Це означає, що, визначаючи експерту коло питань, суд має враховувати думку осіб, які беруть участь у справі,— це цілком справедливо, якщо експертизу проводять за кошти останніх. Однак постає проблема: як має вчинити суд, якщо експертизу ініціює, наприклад, тільки позивач. У такому разі чи потрібно враховувати питання інших осіб, які беруть участь у справі? Може виникнути ситуація, коли ініціатор експертизи повинен її оплатити, хоча її можуть проводити щодо питань, які його не влаштовують. Це спонукатиме особу просто відмовитися оплачувати експертизу, оскільки питання, поставлені судом, його не влаштовують.

Отже, вважаємо за доцільне законодавчо передбачити, що не всі особи, які беруть участь у справі, а лише ті, які ініціюють експертизу, мають право подавати суду власні питання, на які потрібна відповідь експерта. Інші особи, на нашу думку, можуть тільки заявляти заперечення щодо цього, а у випадку їх бажання поставити певні питання експерту також повинні ініціювати проведення експертизи та відповідно нести витрати на її проведення.

Також необхідно зазначити про доцільність подання питань особами, які беруть участь у справі у *письмовій формі*. Це б сприяло спрощенню процедури їх обговорення, а також можливості швидкого опрацювання, позбавленню повторів або внесенню редакційних змін із метою їх коректної постановки перед експертами.

Остаточний перелік запитань, які суд ставить перед експертом, має бути повним, запитання мають бути чіткими, конкретними та логічно послідовними. Для того щоб висновок експерта мав вичерпний характер, перелік запитань має охоплювати усю сукупність обставин, з'ясування яких потребує участі експерта. Законодавчо передбачено, що у разі виникнення сумніву щодо змісту та обсягу доручення призначений судом експерт невідкладно подає суду клопотання щодо його уточнення або повідомляє суд про неможливість проведення ним експертизи за поставленими запитаннями. Якщо запитання будуть незрозумілими експерту, він має право заявляти суду клопотання щодо їх уточнення або повідомити суд про неможливість проведення ним експертизи за цими запитаннями.

Зважаючи на те, що не всі особи, які беруть участь у справі, а лише ті, які ініціюють експертизу, мають право подавати суду власні питання, на які потрібна відповідь експерта. Інші особи можуть тільки заявляти

---

[336] Цивільний процесуальний кодекс України … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15 (дата звернення: 04.01.2022) ; Господарський процесуальний кодекс України … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12 (дата звернення: 04.01.2022).

заперечення щодо цього, необхідно законодавчо закріплити вказане положення в процесуальному законодавстві, а також необхідно обов'язкове постановлення судом вмотивованої ухвали у випадку неврахування або зміни ним переліку питань до експерта, щодо яких сторони заявляли клопотання. Законодавчо має бути передбачено, що особи, які ініціювали проведення експертизи, мають право подати суду в письмовій формі питання, які має вирішити експертиза, а кількість і зміст питань, за якими вона має бути проведена, визначає суд.

7.3.3. Вибір експерта

Не менш важливим питанням під час призначення судової експертизи є *вибір експерта.* Профільний ЗУ не регламентує й не може регламентувати певні складові проведення експертизи (наукову методику, конкретні способи та шляхи дослідження), але висуває низку вимог, яким повинен відповідати зазначений суб'єкт судового провадження.

Відповідно до вимог процесуального законодавства України під час призначення експертизи судом експерта або експертну установу сторони обирають за взаємною згодою, якщо такої згоди не досягнуто у визначений судом строк, то їх визначає суд. Із урахуванням обставин справи суд має право визначити експерта або експертну установу самостійно.

Експертом у процесі може виступати лише людина, а не організація, оскільки саме вона має необхідні спеціальні знання. Проведення експертизи може бути доручено як особисто експерту (експертам), так і спеціальній судово-експертній установі. Згідно зі ст. 7 профільного ЗУ та процесуального законодавства України, експертизу може проводити судово-експертна установа й окремий експерт з-поміж осіб, унесених до Державного реєстру атестованих судових експертів. Аналіз положень профільного ЗУ свідчить, що відсутня чітка відповідь на питання, яким чином має відбуватися вибір експерта.

З одного боку, відповідно до ст. 103 ЦПКУ та ст. 99 ГПКУ, сторони (а також інші особи, які беруть участь у справі) мають право просити суд призначити проведення експертизи конкретному експерту або певній судово-експертній установі. Якщо конкретного експерта обрали обидві сторони за домовленістю, суд зобов'язаний призначити саме його. З іншого боку, у випадку проведення експертизи в спеціалізованій експертній установі її керівник має право вибору експерта (експертів) для проведення експертизи. Отже, помітна певна неузгодженість цього питання.

За умови доручення експертизи експертній установі в судді фактично немає інформації щодо експерта, якому було доручено проведення експертизи, тим самим учасники справи позбавлені

можливості своєчасно заявити відвід експерту, що, безумовно, є порушенням їхніх процесуальних прав.

Тому на законодавчому рівні необхідно зобов'язати керівника експертної установи у випадку вибору ним кандидатури експерта (експертів) повідомляти про своє рішення суд із метою обговорення останнім зазначеної кандидатури з особами, які беруть участь у справі, та вирішити питання про можливі відводи. Уважаємо, що таке повідомлення керівник експертної установи має зробити не в 3-денний термін, а невідкладно. До того ж доцільно окремо врегулювати права осіб, які беруть участь у справі, щодо участі експерта в процесі (наприклад, особи, які беруть участь у справі, мають право заявляти відвід експерту, давати йому пояснення, знайомитися з його висновком, просити суд призначати повторну, додаткову, комісійну або комплексну експертизу).

7.3.4. Процесуальне оформлення призначення експертизи й зупинення провадження у справі

Призначення експертизи, як і будь-яка інша процесуальна діяльність, має бути юридично закріплена процесуальним документом.

Призначення експертизи оформляють ухвалою, яку приймає суд у нарадчій кімнаті у вигляді окремого документа відповідно до ст. 104 ЦПКУ та ст. 100 ГПКУ. Заміна ухвали про призначення експертизи будь-яким іншим документом недопустима. Ухвала про призначення експертизи задає спрямованість спеціальному дослідженню. Цим визначається важливість її грамотного, професійного складання. Згідно з процесуальним законодавством України (ч. 1 ст. 104 ЦПКУ і ч. 1 ст. 100 ГПКУ), «експертиза призначається ухвалою суду, де зазначаються:

— підстави проведення експертизи;
— питання, з яких експерт має надати суду висновок;
— особу (осіб), якій доручено проведення експертизи;
— перелік матеріалів, що надаються для дослідження;
— інші дані, які мають значення для проведення експертизи» [337].

Згідно з ч. 5 ст. 104 ЦПКУ та ч. 5 ст. 100 ГПКУ в ухвалі про призначення експертизи суд попереджає експерта про кримінальну відповідальність за завідомо неправдивий висновок та відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків. Ухвала про призначення експертизи має містити всі реквізити, характерні для судової ухвали й названі в процесуальному законодавстві України.

[337] Цивільний процесуальний кодекс України … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15 (дата звернення: 04.01.2022) ; Господарський процесуальний кодекс України … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12 (дата звернення: 04.01.2022).

В ухвалі слід зазначити сторону, на яку покладають витрати на проведення експертизи, строк, у який особа повинна оплатити проведення експертизи, та роз'яснити наслідки такої несплати. Таке попередження містить ч. 2—3 ст. 135 ЦПКУ та ч. 2—3 ст. 125 ГПКУ, які зазначають, що:

«— суд може зобов'язати учасника справи, який заявив клопотання про призначення експертизи, залучення спеціаліста, забезпечення, витребування або огляд доказів за їх місцезнаходженням, попередньо (авансом) оплатити витрати, пов'язані з відповідною процесуальною дією. Якщо клопотання заявили декілька учасників справи, необхідну грошову суму авансом у рівних частках сплачують відповідні учасники справи, а у випадках, коли відповідна процесуальна дія здійснюється з ініціативи суду, — сторони в рівних частках.

— у разі невнесення у визначений судом строк коштів для забезпечення судових витрат або несплати у визначений судом строк відповідних сум авансом суд вправі відхилити клопотання про призначення експертизи, забезпечення, витребування або огляд доказів та ухвалити рішення на підставі інших поданих учасниками справи доказів або скасувати раніше постановлену ухвалу про призначення експертизи, забезпечення, витребування доказів або огляд доказів за їх місцезнаходженням» [338].

Слід також звернути увагу на зміст тієї частини ухвали про призначення експертизи, у якій ідеться про строк проведення експертизи. Відповідно до п. 1. 13 Інструкції № 53/5, «строк проведення експертизи встановлюється керівником експертної установи (або заступником керівника чи керівником структурного підрозділу) і не повинен перевищувати 90 календарних днів.

У разі значного завантаження експерта (за наявності у нього на виконанні одночасно понад десять експертиз, зокрема комісійних та комплексних) більший розумний строк установлюється за письмовою домовленістю з органом (особою), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), після попереднього вивчення експертом наданих матеріалів.

Час попереднього вивчення матеріалів не повинен перевищувати п'ятнадцяти робочих днів.

У разі відмови органу (особи), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), у погодженні запропонованого розумного строку проведення експертизи матеріали справи повертаються з пропозицією призначити експертизу іншим суб'єктам судово-експертної діяльності, визначеним у статті 7 Закону України "Про судову експертизу".

---

[338] Там само.

Якщо протягом 30 календарних днів з дня направлення листа щодо погодження більшого строку проведення експертизи відповіді від органу (особи), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), не отримано, запропонований строк вважається погодженим.

У разі невиконання клопотань експерта щодо надання додаткових матеріалів, несплати вартості експертизи протягом 45 календарних днів з дня направлення клопотання в порядку, передбаченому чинним законодавством, незабезпечення прибуття експерта, безперешкодного доступу до об'єкта дослідження, а також належних умов для його роботи (учинення перешкод з боку сторін, що беруть участь у справі, в обстеженні об'єкта) матеріали справи повертаються органу (особі), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), із зазначенням мотивованих причин неможливості її проведення.

Строк проведення експертизи починається з робочого дня, наступного за днем надходження матеріалів до експертної установи, і закінчується у день складання висновку експерта (повідомлення про неможливість надання висновку). Якщо закінчення встановленого строку проведення експертизи припадає на неробочий день, днем закінчення строку вважається наступний за ним робочий день.

У строк проведення експертизи не включається строк виконання клопотань експерта, усунення недоліків, допущених органом (особою), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта)» [339].

Інструкція № 53/5 також передбачає, що розумний строк установлюють за письмовою домовленістю з органом або особою, що призначили експертизу або залучили експерта, після попереднього вивчення експертом наданих матеріалів. У разі значного завантаження експерта та наявності у нього на виконанні водночас понад 10 експертиз (зокрема, комісійних і комплексних) зазначені терміни можуть бути збільшені з урахуванням необхідного часу на їх виконання.

Викликає сумніви можливість суду чітко визначити строк, необхідний для проведення певної експертизи. Відповідно до Інструкції № 53/5 у виняткових випадках (зокрема, коли експертизу не можна виконати в зазначені строки), більший строк встановлюють за письмовою домовленістю з органом або особою, яка призначила експертизу, після попереднього вивчення експертом наданих матеріалів. Попереднє вивчення матеріалів у разі нескладних і середньої складності дослідженнях не має перевищувати 5 днів; у складних і найскладніших — 10 днів.

Якщо експертизу призначено експертам кількох установ, то в ухвалі про її призначення зазначають найменування провідної установи, на яку покладено проведення експертизи. Якщо проведення

[339] Інструкція про призначення … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text (дата звернення: 19.09.2022).

експертизи доручають експертній установі та особі, яка не є працівником цієї установи, провідною визначають експертну установу. Ухвалу про призначення експертизи спрямовують у кожну установу виконавцям, а також особі, яка не є працівником експертної установи. Об'єкти дослідження та матеріали справи відправляють провідній установі, яка відповідає за своєчасне та належне проведення експертизи та об'єкти дослідження і матеріали.

«Стаття 244. Розгляд слідчим суддею клопотання про проведення експертизи

1. Сторона захисту має право звернутися до слідчого судді з клопотанням про проведення експертизи у разі, якщо:

1) для вирішення питань, що мають істотне значення для кримінального провадження, необхідне залучення експерта, проте сторона обвинувачення не залучила його або для вирішення залученим стороною обвинувачення експертом поставлені запитання, що не дають змоги дати повний та належний висновок з питань, для з'ясування яких необхідне проведення експертизи, або існують достатні підстави вважати, що залучений стороною обвинувачення експерт внаслідок відсутності у нього необхідних знань, упередженості чи з інших причин надасть або надав неповний чи неправильний висновок;

2) сторона захисту не може залучити експерта самостійно через відсутність коштів чи з інших об'єктивних причин.

2. У клопотанні зазначаються:

1) короткий виклад обставин кримінального правопорушення, у зв'язку з яким подається клопотання;

2) правова кваліфікація кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність;

3) виклад обставин, якими обґрунтовуються доводи клопотання;

4) експерт, якого необхідно залучити, або експертна установа, якій необхідно доручити проведення експертизи;

5) вид експертного дослідження, що необхідно провести, та перелік запитань, які необхідно поставити перед експертом.

До клопотання також додаються:

копії матеріалів, якими обґрунтовуються доводи клопотання;

копії документів, що підтверджують неможливість самостійного залучення експерта стороною захисту.

3. Клопотання розглядається не пізніше п'яти днів із дня його надходження до суду слідчим суддею місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого здійснюється досудове розслідування, а в кримінальних провадженнях щодо злочинів, віднесених до підсудності Вищого антикорупційного суду,— слідчим суддею Вищого антикорупційного суду. Особа, яка подала клопотання, повідомляється

про місце та час його розгляду, проте її неприбуття не перешкоджає розгляду клопотання, крім випадків, коли участь такої особи визнана слідчим суддею обов'язковою.

4. У разі встановлення слідчим суддею, що клопотання подано без додержання вимог частини другої цієї статті, слідчий суддя повертає таке клопотання особі, яка його подала, про що постановляє ухвалу.

5. Під час розгляду клопотання слідчий суддя має право за клопотанням учасників розгляду або за власною ініціативою заслухати будь-якого свідка чи дослідити будь-які матеріали, що мають значення для вирішення клопотання.

6. Слідчий суддя за результатами розгляду клопотання має право своєю ухвалою доручити проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам, якщо особа, яка звернулася з клопотанням, доведе наявність підстав, визначених частиною першою цієї статті.

7. До ухвали слідчого судді про доручення проведення експертизи включаються запитання, поставлені перед експертом особою, яка звернулася з відповідним клопотанням. Слідчий суддя має право не включити до ухвали запитання, поставлені особою, яка звернулася з відповідним клопотанням, якщо відповіді на них не стосуються кримінального провадження або не мають значення для судового розгляду, обґрунтувавши таке рішення в ухвалі.

8. При задоволенні клопотання про залучення експерта слідчий суддя у разі необхідності має право за клопотанням особи, яка звернулася з клопотанням про залучення експерта, вирішити питання про отримання зразків для експертизи відповідно до статті 245 цього Кодексу.

9. Висновок експерта, залученого слідчим суддею, надається особі, за клопотанням якої він залучений» [340].

«Стаття 332. Проведення експертизи за ухвалою суду

1. Під час судового розгляду суд за клопотанням сторін кримінального провадження або потерпілого за наявності підстав, передбачених статтею 242 цього Кодексу, має право своєю ухвалою доручити проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам.

2. Суд має право своєю ухвалою доручити проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам незалежно від наявності клопотання, якщо:

1) суду надані кілька висновків експертів, які суперечать один одному, а допит експертів не дав змоги усунути виявлені суперечності;

2) під час судового розгляду виникли підстави, передбачені частиною другою статті 509 цього Кодексу.

---

[340] Кримінальний процесуальний кодекс України … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 18.10.2022).

3. До ухвали суду про доручення проведення експертизи у випадках, передбачених частиною першою цієї статті, включаються питання, поставлені перед експертом учасниками судового провадження, судом. Суд має право не включати до ухвали питання, поставлені учасниками судового провадження, якщо відповіді на них не стосуються кримінального провадження або не мають значення для судового розгляду, обґрунтувавши таке рішення в ухвалі.

4. Після постановлення судом ухвали про доручення проведення експертизи судовий розгляд продовжується, крім випадків, якщо таке продовження неможливе до отримання висновку експерта» [341].

Об'єкти судової експертизи передають (доставляють) експертній установі (експерту) в упакованому вигляді, що забезпечує неможливість змінення вмісту без порушення цілісності пакування та збереженість об'єктів судової експертизи від пошкодження, псування, погіршення їх характеристик та стану або втрати характеристик. Якщо об'єкти судової експертизи неможливо передати (доставити) експертній установі (експерту), то уповноважена особа (орган), що призначила судову експертизу (залучила експерта), повинна забезпечити безперешкодний доступ судового експерта до об'єктів дослідження та належні умови проведення судової експертизи.

«Стаття 245**.** Отримання зразків для експертизи

1. У разі необхідності отримання зразків для проведення експертизи вони відбираються стороною кримінального провадження, яка звернулася за проведенням експертизи або за клопотанням якої експертиза призначена слідчим суддею. У випадку, якщо проведення експертизи доручено судом, відібрання зразків для її проведення здійснюється судом або за його дорученням залученим спеціалістом.

2. Порядок відібрання зразків з речей і документів встановлюється згідно з положеннями про тимчасовий доступ до речей і документів (статті 160—166 цього Кодексу).

3. Відбирання біологічних зразків у особи здійснюється за правилами, передбаченими статтею 241 цього Кодексу. У разі відмови особи добровільно надати біологічні зразки слідчий суддя, суд за клопотанням сторони кримінального провадження, що розглядається в порядку, передбаченому статтями 160—166 цього Кодексу, має право дозволити слідчому, прокурору (або зобов'язати їх, якщо клопотання було подано стороною захисту) здійснити відбирання біологічних зразків примусово» [342].

---

[341] Там само.

[342] Кримінальний процесуальний кодекс України … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 18.10.2022).

7.3.5. Поняття експертної ініціативи, умови і порядок її реалізації

Процесуальний закон надає експерту право (якщо це в інтересах справи) з'ясовувати обставини, які мають значення для кримінального провадження, виходити за межі отриманого доручення про проведення експертизи й викладати у висновку експертизи виявлені під час її проведення відомості, із приводу яких йому не були поставлені запитання (п. 4 ч. 3 ст. 69 КПКУ). Таке право експерта в процесуальній науці отримало назву *експертної ініціативи*.

Досліджуване право експерта зазвичай реалізується в двох напрямах:

1) для визначення фактичних даних, які мають значення для з'ясування обставин, що підлягають доказуванню;

2) для визначення причин і умов, які сприяли вчиненню злочину.

Експерт має право зазначити за своєю ініціативою обставини, про які йому не були поставлені запитання, але із дотриманням таких вимог:

а) якщо ці обставини виявлені на підставі застосування своїх спеціальних знань і вони не виходять за межі компетенції експерта;

б) якщо вони виявлені під час експертного дослідження і випливають з нього;

в) якщо вони мають значення для обставин, визначених експертом під час свого дослідження і безпосередньо з ними пов'язані (тобто розкривають, доповнюють, уточнюють обставини, що складають предмет цієї експертизи);

г) якщо через наявність об'єктивних причин експерт не зміг проконсультуватися зі слідчим і судом із приводу необхідності внесення цих відомостей про обставини до свого висновку.

Процесуальний закон не потребує від експерта отримання будь-якої попередньої згоди або дозволу на можливість реалізації цієї ініціативи, тому експерт може самостійно, на підставі свого досвіду і знань, виходячи з перебігу й результатів проведених досліджень, зазначити ці обставини в наданому висновку. Але в експертній практиці визнано доцільним у всіх випадках повідомляти слідчого про можливості виявлення нових фактів. Слідчі часто не лише погоджуються з думкою експерта, а й сприяють йому, надаючи за потреби нові документи та повідомляючи нові дані. Деякі слідчі, отримавши інформацію експерта, доповнюють постанову про призначення експертизи новими запитаннями.

Експертна ініціатива може виявлятися в іншій формі: експерт проводить дослідження у різних кримінальних провадженнях, під час яких може бути визначено, що сліди знарядь зламу в різних місцях залишені одним знаряддям. Про виявлення цієї обставини експерт

повинен повідомити зацікавлених слідчих і надати їм необхідну інформацію. У такому разі доцільно організувати спільне обговорення наявної інформації для об'єднання можливостей усіх підрозділів із метою визначення особи, яка скоїла злочин.

7.3.6. Підстави складання повідомлення про неможливість надання висновку експерта, його структура та зміст

На експерта покладено такі обов'язки: повідомити в письмовій формі орган (особу), який призначив експертизу (залучив експерта), про неможливість її проведення та повернути надані матеріали справи та інші документи, якщо поставлене запитання виходить за межі компетенції експерта або надані йому матеріали недостатні для розв'язання поставленого запитання, а витребувані додаткові матеріали не були надані.

Якщо експерт порушив клопотання про надання йому додаткових матеріалів, але протягом 45 календарних днів не отримав відповіді, він письмово повідомляє орган, який призначив експертизу (залучив експерта), про неможливість надання висновку.

«Повідомлення про неможливість надання висновку складається з трьох частин: вступної, мотивувальної та заключної. У вступній частині викладаються відомості, наведені в пункті 4.20 цього розділу Інструкції. У повідомленні про неможливість надання висновку експерт попереджається про кримінальну відповідальність за статтею 385 Кримінального кодексу України. У мотивувальній частині викладаються причини, які обумовили неможливість надання висновку. У заключній частині вказується про неможливість надання висновку.

Повідомлення про неможливість надання висновку оформлюється на бланку експертної установи, підписується експертом; підпис у заключній частині засвідчується відбитком печатки експертної установи.

Повідомлення про неможливість надання висновку складається у двох примірниках. Один примірник керівник експертної установи надсилає органу, який призначив експертизу (залучив експерта), а другий оформлюється як наглядове провадження і залишається в архіві експертної установи.

Якщо таке повідомлення надається під час судового розгляду, воно складається і підписується експертом у двох примірниках, один з яких подається до суду, а другий — керівникові експертної установи.

Якщо з одних питань експерт може дати відповідь, а з інших є підстави для повідомлення про неможливість надання висновку, складається один документ — висновок експерта. У цьому випадку

експерт попереджається про кримінальну відповідальність за статтями 384, 385 Кримінального кодексу України» [343].

7.4. Проведення експертизи в судовому засіданні

7.4.1. Процесуальні засади призначення судової експертизи у суді

В. Шепітько зазначив, що «судова експертиза — це процесуальна дія, яка складається з дослідження експертом за завданням слідчого чи суду речових доказів і інших матеріалів з метою встановлення фактичних даних і обставин, які мають значення для правильного вирішення справи» [344].

Судова практика свідчить, що експертизи у кримінальному судочинстві зазвичай проводять у період досудового розслідування. Якщо під час судового розгляду кримінального провадження виникає необхідність у її проведенні, то суд вирішує ці питання згідно з вимогами ст. 242, 332 КПКУ. Порядок призначення й проведення експертизи в судовому засіданні подібний до того, що й під час проведення досудового розслідування. Законом передбачені норми, що регламентують обов'язкове призначення судової експертизи, порядок її призначення, оцінювання висновку експерта; визначають права підозрюваного, обвинуваченого, інших осіб під час призначення та проведення первинної експертизи, а також порядок призначення й проведення додаткової, повторної та комплексної експертиз.

Проблемам судової експертизи завжди приділяли значну увагу в процесуальній і криміналістичній літературі, що пов'язано з важливістю застосування спеціальних знань щодо отримання й дослідження доказів, а також широкими можливостями самої експертизи, появою нових видів експертиз, нових об'єктів і методів дослідження. У практичній діяльності до проведення експертиз у суді звертаються в багатьох випадках. Якщо згрупувати їх у категорії, то можна дійти висновку, що у проведенні судової експертизи в суді виникає потреба у таких випадках:

1. Під час судового розгляду з'явилися нові обставини справи, дослідження яких можливе шляхом проведення експертизи. За таких умов суд за клопотанням сторін призначає експертизу та спрямовує необхідні матеріали в експертну установу або запрошує експерта

[343] Інструкція про призначення … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text (дата звернення: 19.09.2022)

[344] Шепітько В. Ю. Криміналістика. Харків, 2008. С. 236.

й доручає йому проведення експертизи в суді (в обох випадках експерт може виступити в суді та надати свої висновки).

2. Експертизу під час досудового розслідування не проводили, тому є потреба в її проведенні, про що клопотали захисник і обвинувачений.

3. Суд або інші учасники судового процесу не погоджуються з висновками експерта (сумніви щодо їх обґрунтованості недостатньо виразні та містять неповні висновки, наявність суперечностей).

4. Суд (за своєю ініціативою або за клопотанням сторін) визнає необхідним проведення експертизи в суді експертом, який її виконував під час досудового слідства.

Характер підготовки та обсяг необхідних знань експерту за умови проведення експертизи в суді завжди залежатиме від того, чи проводив цей експерт експертизу по цьому кримінальному правопорушенню під час досудового розслідування. Якщо таку експертизу проводили й експерт досліджував її об'єкти, то підготовка для проведення експертизи в суді стає значно легшою, експерт вирішує, як ознайомити учасників судового розгляду та суд не тільки з методикою проведення експертних досліджень, а й із здобутими результатами.

Якщо суд запрошує експерта для проведення первинної експертизи, то починають підготовку з визначення завдання і питань, які має вирішити експертиза.

Загальний порядок призначення та проведення експертизи в суді й діяльність суду у зв'язку із цим регламентовані КПКУ. Під час проведення експертизи державний обвинувач має вживати заходів, спрямованих на вирішення трьох груп питань:

- процесуальних;
- тактичних;
- організаційно-технічних.

Процесуальні питання проведення судової експертизи (зокрема, у суді) регламентують норми КПКУ [345], а також профільний ЗУ [346]. Слід також ураховувати рекомендації постанови Пленуму Верховного Суду України від 30.05.1997 р. № 8 «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах» [347].

Якщо суддя ухвалює рішення про призначення справи до судового розгляду, водночас він вирішує питання, хто з осіб підлягає виклику на судове засідання та затребування додаткових доказів. Суддя орієнтується

---

[345] Кримінальний процесуальний кодекс України … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 18.10.2022).

[346] Про судову експертизу … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text (дата звернення: 25.10.2022).

[347] Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-97#Text (дата звернення: 13.11.2023).

на список, що є додатком до обвинувального акту. За умови, що під час досудового розслідування кримінального правопорушення проводили судову експертизу, то до списку викликаних до суду осіб додають експерта і викликають його на судове засідання.

Треба пам'ятати, що експерта в суд викликають лише за потреби, тому якщо в списку осіб, яких викличуть у суд, експерт відсутній, а сторони процесу про це клопочуть, то це питання необхідно вирішувати за активної позиції державного обвинувача.

Під час вирішення питання про виклик експерта прокурор повинен виходити з таких положень, якщо у процесі досудового розслідування:

1) експертизу проводили кілька експертів і вони висловили єдину думку й надали спільний висновок, то в суд можна викликати одного з членів комісії експертів (у такому разі керівник експертної установи вирішує, хто з експертів виступатиме в суді);

2) експерти не дійшли єдиного висновку, то вони всі мають бути викликані в суд.

Якщо експертизу під час досудового розслідування не проводили, то за потреби її проведення за клопотанням сторін або самостійно суд може вирішити питання щодо виклику на судове засідання обізнаної особи для призначення її експертом. На ці особливості звернув увагу Пленум Верховного Суду України у постанові від 30.05.1997 р. № 8, де зазначив: «Якщо на цій стадії з'ясується, що за обставинами справи проведення експертизи є необхідним, суд повинен викликати в судове засідання експерта для проведення додаткової або повторної експертизи, або роз'яснення окремих положень висновку, а якщо експертиза не проводилась — особу, яка володіє відповідними спеціальними знаннями, для призначення її експертом» [348].

Іншим важливим моментом, що визначає процесуальну сторону проведення експертизи в суді за кримінальним провадженням, залишається порядок ухвалення рішення щодо її призначення. Ухвала про призначення експертизи належить до категорії рішень, які ухвалює суд у нарадчій кімнаті й викладає в окремому документі, що підписується всім складом суду.

Обізнана особа, яку викликали на судове засідання експертом і яку не призначали експертом на етапі досудового розслідування, може брати участь у дослідженні обставин кримінального правопорушення щодо предмета експертизи лише після винесення рішення про призначення експертизи, що може викликати окремі труднощі, адже немає можливості винести рішення про призначення експертизи з переліком усіх питань на початку судового розгляду, оскільки сторони ще не сформулювали ці

---

[348] Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-97#Text (дата звернення: 13.11.2023).

питання. Тому суд у нарадчій кімнаті виносить ухвалу про призначення експертизи, зазначає, якої саме експертизи та особу, яка має її провести. Ця ухвала визначає процесуальний статус експерта, надає йому можливість брати участь у дослідженні обставин кримінального правопорушення, що належать до предмета експертизи.

Після підготовки сторонами питань експерту та їх обговорення суд виносить ще одну ухвалу зі сформульованими питаннями. Ця ухвала доповнює ухвалу про призначення експертизи. Зауважимо, що першу ухвалу приймають у підготовчій частині головного судового розгляду, коли після оголошення складу суду й обговорення питань щодо осіб, які не з'явилися (потерпілі, цивільний позивач, цивільний відповідач, свідки), головуючий запитує учасників судового розгляду про наявність клопотань. Отже, вирішуючи питання про призначення судової експертизи на судовому засіданні, суд виносить дві ухвали.

На практиці застосовують також інший підхід, який дає змогу спростити процедуру проведення експертизи в суді. Суд з'ясовує можливість проведення експертизи в суді, якщо необхідно призначити експертизу в судовому розгляді, і після консультацій на місці виносить ухвалу про призначення обізнаної особи (у відповідній галузі знань) експертом. Ця ухвала дає можливість експерту одразу приступити до своїх обов'язків у судовому процесі, а також сторонам у процесі вирішення питань про відвід експерта докладно вивчити його характеристику (освіту, спеціальність, спеціалізацію, стаж практичної роботи тощо). Аналогічний порядок можна поширити також на особу, яку викликали в суд експертом і яка проводила експертизу на етапі досудового розслідування.

Необхідно зазначити, що експертиза в суді буде первинною, якщо під час її проведення об'єкти досліджуються вперше (п. 10 постанови Пленуму Верховного Суду України № 8). Первинність експертизи в суді пов'язана з принципами безпосередності та гласності. За цієї умови особа, яка проводила експертизу, може брати участь із початку судового провадження, а фахівець, якого вперше залучають до проведення експертизи — із моменту, коли буде визначено цей статус. Для цього суд виносить ухвалу в судовому засіданні про призначення його експертом у даному провадженні з визначенням виду експертизи, яку пізніше він проводитиме (п. 8) [349].

Винесення такої ухвали дає змогу суду легше реалізувати наступний етап судового засідання — оголошення учасників процесу й роз'яснення сторонам права відводу. На цьому етапі може бути реалізований відвід, який має бути вмотивованим і заявленим до початку

---

[349] Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-97#Text (дата звернення: 12.12.2022).

судового провадження. Зауважимо, що заява про відвід на подальших етапах судового процесу допускається тільки за умови, що підстави відводу стали відомими після початку судового провадження. Якщо був задоволений відвід експерта, який проводив експертизу на етапі досудового розслідування, то проведена ним експертиза втрачає юридичну силу, її має провести інший експерт.

Фінальним актом визнання статусу експерта для обізнаної особи, яка має спеціальні знання і була викликана в суд, будуть роз'яснення судом експерту його прав та обов'язків. Якщо ця особа була експертом на етапі досудового розслідування і викликана в суд у тій самій якості, то «процесуальній процедурі роз'яснення її прав та обов'язків передує:

— оголошення головуючого про тих, хто з учасників судового розгляду і викликаних осіб з'явився;

— оголошення головуючим про те, хто є експертом;

— роз'яснення підсудному й іншим учасникам їхніх прав;

— розгляду належного їм права відводу;

— з'ясування, чи заявляють вони проти будь-кого відвід (ст. 79 КПК України)» [350].

Водночас роз'яснення експерту його прав і обов'язків на етапі досудового розслідування не виключає аналогічної процедури в суді. Це можна пояснити не тільки первинним, а й самостійним характером проведення експертизи в суді, оскільки воно може бути пов'язане не тільки з вирішенням тих самих питань, а й додаткових, а також призначатись за новими матеріалами кримінального правопорушення.

Якщо викликана обізнана особа, яка має спеціальні знання у відповідній галузі, не проводила експертизу на етапі досудового розслідування, то суд може роз'яснити їй права й обов'язки після винесення судом ухвали за одним з варіантів, окреслених раніше, про призначення експертизи або експерта. У протоколі судового засідання обов'язково слід зафіксувати інформацію про роз'яснення експерту його прав та обов'язків і попередження про кримінальну відповідальність.

Судову експертизу на стадії судового розгляду (як і на етапі досудового розслідування) проводять у три основні етапи:

1) призначення експертизи судом;

2) проведення її експертом в суді або в експертній установі;

3) оцінювання висновків, можливий допит експертів і подальші дії суду.

Ці обставини завжди має враховувати державний обвинувач під час вирішення питань про проведення експертизи в суді. Якщо проведення експертизи не пов'язане з проведенням слідчих дій пошукового характеру, а додаткові матеріали, необхідні для її

---

[350] Кримінальний процесуальний кодекс України … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 18.10.2022).

проведення, можуть бути витребувані судом за клопотанням сторін, то вона може бути призначена навіть за умов тривалого строку її проведення.

Для правильного розуміння процесуальної сутності ролі суб'єкта в суді слід пам'ятати, що експертиза є самостійною процесуальною дією, незалежно від того, чи проводили її під час досудового слідства; чи були викликані в суд експерти, які проводили експертизу раніше, або це нові, які раніше не брали участі в експертизі і мають спеціальні знання. Як уже зазначалося, експертиза, яку проводять у суді, завжди є основною і первинною.

Отже, додаткова та повторна експертизи можуть призначатися тільки після проведення основної та первинної. Проте не слід викликати в суд експерта для проведення додаткової та повторної експертизи, якщо не проведено основну та первинну.

Процесуальна регламентація експертизи під час судового провадження на кожному етапі розкрита у ст. 356 КПКУ:

«1. Участь експерта в дослідженні доказів, які належать до предмета експертизи.

2. Постановка запитань експерту.

3. Проведення дослідження і надання висновків експерта.

4. Оголошення експертом висновків у суді, допит експерта» [351].

Участь експерта в дослідженні доказів у судовому розгляді має важливе значення для забезпечення максимальної повноти й достовірності вихідних даних, що були закладені в основу експертизи, яка ним проводилася. Для цього експерт, який бере участь у судовому засіданні, наділений широкими процесуальними правами. Він має право «з дозволу головуючого бути присутнім під час проведення процесуальних дій:

— ставити запитання, необхідні для проведення експертизи особам, яких допитують, тобто обвинуваченому, потерпілому, свідкам;

— знайомитися з матеріалами справи, що стосується предмета судової експертизи;

— порушувати клопотання про надання йому додаткових матеріалів, необхідних для його висновку (ст. 69 КПК України)» [352].

Державний обвинувач має звертати увагу на дотримання прав експерта, забезпечення йому необхідних умов для активної участі в судовому провадженні, оскільки від цього значною мірою залежатиме об'єктивність, повнота й обґрунтованість результатів експертних досліджень.

---

[351] Кримінальний процесуальний кодекс України … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 18.10.2022).

[352] Кримінальний процесуальний кодекс України … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 18.10.2022).

Особливе значення має участь судового експерта в дослідженні обставин кримінального правопорушення під час проведення низки експертиз (судово-економічної, судово-екологічної, судово-автотехнічної та ін.). За такими правопорушеннями завжди можуть бути повідомлені сторонам відомості, які не були відомі експерту під час проведення експертизи на етапі досудового розслідування.

У зв'язку з появою у кримінальних кодексах нових складів правопорушень, унесених до розділів VII «Злочини у сфері господарської діяльності» ст. 199—207 ККУ, XVI «Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку» ст. 361—363 ККУ, виникає потреба в проведенні нових експертиз. У цьому разі йдеться про проведення судової комп'ютерно-технічної експертизи (далі — *СКТЕ*), яка належить до класу інженерно-технічних експертиз, що базуються на застосуванні обчислювальної техніки, автоматизації, електротехніки, електроніки, інформаційних систем і процесів, радіотехніки та зв'язку. Безумовно, це складна, але необхідна експертиза.

СКТЕ зазвичай проводять у лабораторних умовах або там, де проводять огляд місця події. Проведення СКТЕ на місці проведення слідчих (розшукових) дій обумовлене особливостями об'єкта огляду, коли необхідно зберігати в повному та незмінному вигляді всю комп'ютерну інформацію, що містять засоби комп'ютерної техніки (далі — *ЗКТ*). Під час вирішення питань про проведення СКТЕ державний обвинувач має звертати увагу на дотримання експертом, який бере участь у судовому засіданні, компетенції, яка визначається його експертною спеціальністю: чи не виходив він за межі своїх спеціальних знань (експертна спеціальність) і чи не вирішував він питання правового характеру щодо:

- кваліфікації злочину;
- правомірності / неправомірності певних слідчих дій;
- наявності в діях обвинуваченого порушень та ін.

Ці питання усуває головуючий за клопотанням прокурора.

Судова практика свідчить, що трапляються випадки, коли виникає необхідність допитати офіційних осіб, які здійснювали фіксування, вилучення та інші слідчі (розшукові) дії (слідчих, оперативних працівників, спеціалістів). Цим особам експерт може ставити запитання щодо умов проведення певних слідчих (розшукових) дій (зокрема, фотозображень слідів, застосування звуко- й відеозапису та ін.).

Державний обвинувач повинен підтримати клопотання експерта про виклик цих осіб, обґрунтовуючи це необхідними умовами повноти та об'єктивності експертизи. Зауважимо, що виклик офіційних та інших осіб від початку судового засідання неможливо передбачити заздалегідь. Така потреба виникає за клопотанням експерта або інших учасників на етапі підготовки експерта до дослідження обставин кримінального

правопорушення або в період їх дослідження. Суд з урахуванням думки сторін приймає відповідне рішення за заявленим клопотання. Для цього прокурор має орієнтуватись у питаннях теорії та практики судових експертиз, вивчати довідкову літературу, мати іншу інформацію тощо.

Суттєве значення для експертного дослідження мають зразки, які надають експерту для порівняльного дослідження за загальними правилами їх отримання. Особливістю цього процесу в суді є те, що суд, причетний до участі в цій процедурі, може засвідчувати зразки, надані на його вимогу. Наприклад, зразки почерка можуть бути отримані безпосередньо в суді (зокрема, за участю експерта). Експерт-почеркознавець за завданням суду може продиктувати підготовлений текст. В іншому випадку зразки можуть бути витребувані судом, після чого передані експерту. Якщо зразки почерку є необхідними для експертизи, експерт може диктувати текст особі в присутності суду. За будь-яких умов дії суду (зокрема, за участю експерта) мають забезпечити отримання експертом-почеркознавцем необхідних зразків різних видів (вільних, умовно-вільних та експериментальних).

Суттєве значення має отримання зразків для порівняльного дослідження під час проведення в суді техніко-криміналістичної експертизи. Це можуть бути зразки відбитків печаток і штампів, зразки друкованих текстів, бланків, барвних речовин тощо. Їх можна отримати як за запитом суду, так і в присутності суду (зокрема, за участю експерта). У будь-якому разі судом має бути засвідчено достовірність зразків, наданих експерту.

Після з'ясування всіх обставин, необхідних для проведення експертизи, суд переходить до формулювання питань експерту, які фіксують в ухвалі. Згідно зі ст. 356 КПКУ «після з'ясування обставин, що мають значення для висновку експерта, головуючий пропонує сторонам подати в письмовому вигляді запитання експерту. Вони мають бути оголошені, по них заслухані думки учасників судового розгляду та експерта. Розглянувши запитання, головуючий усуває ті з них, що не стосуються даного провадження або не належать до компетенції експерта, а також формулює запитання, які він ставить перед експертом з власної ініціативи. Після цього суд своєю ухвалою формулює поставлені на вирішення судової експертизи питання» [353].

Отже, законодавець визначив обов'язковим подавати питання суду у письмовій формі, що є важливим моментом для державного обвинувача. Прокурор повинен висловитися як по суті запропонованих питань (їх відносності, правомірності, значущості для провадження), так і з приводу чіткості, правильності їх формулювання. Не менш важливим для прокурора є забезпечення активної участі експерта

[353] Кримінальний процесуальний кодекс України … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 18.10.2022).

в обговоренні запропонованих питань. До завдань експерта слід віднести звернення уваги суду та інших учасників процесу на питання:

- які неможливо вирішити через недостатнє розроблення наукових даних;
- які не належать до його компетенції;
- для вирішення яких не зібрано необхідні дані.

До того ж експерт має назвати приблизну кількість часу, необхідного для проведення експертизи; визначити можливість її проведення в суді або експертній установі; зазначити необхідну для дослідження апаратуру, матеріали тощо. Особливу увагу експерт має звертати на точність формулювання запитань. Якщо запитання формулювали без участі експерта, то вони часто виходять за межі його компетенції або зовсім не потребують спеціальних знань для їх вирішення. Це свідчить про те, що участь експерта в обговоренні питань для їх правильного формулювання є необхідною умовою проведення експертизи в суді.

Час проведення експертизи в суді нормами процесуального закону не визначено. Закон не пов'язує момент проведення експертизи з певним етапом судового провадження, а наголошує, що її можна провести після з'ясування в суді всіх даних, які належать до предмета експертизи і мають значення для надання висновку. Тому складно погодитися, що здебільшого експертизу в суді слід проводити наприкінці судового провадження, а також що дослідження обставин кримінального провадження можна розпочати з проведення експертизи. Останній варіант не можна застосовувати, оскільки він не дає змоги експерту використати для надання висновку дані судового провадження, а обвинуваченого позбавляє права на отримання відповіді від експерта на питання, які можуть виникнути в процесі подальшого судового розгляду.

Визначення моменту проведення експертизи залежить від таких умов:

- експертизу можна проводити тільки після з'ясування всіх обставин кримінального правопорушення, які мають значення для надання висновку (після допиту обвинувачених, свідків, потерпілих, показання яких мають значення для експертизи; проведення судових дій, які стосуються предмета експертизи). Ця умова впливає на визначення моменту проведення експертизи та обумовлена необхідністю з'ясування всіх даних щодо неї;
- проводити експертизу можна не раніше, ніж буде допитано обвинуваченого, зацікавленого у висновках експерта. Ця умова також гарантує процесуальні права обвинуваченого.

Моментом визначення часу проведення експертизи в суді є конкретні обставини кожного кримінального провадження та визначені умови (чинники).

Зміст ухвали суду про призначення експертизи КПКУ не регламентує, тому суд зобов'язаний під час її складання керуватися нормами, які визначають призначення експертизи під час судового провадження (ст. 356 КПКУ [354]). Переконані, що в ухвалі доцільно зазначати:

- дату та місце складання ухвали про призначення експертизи; назву суду, що її призначає; номер кримінального провадження, за яким призначено експертизу;
- підстави призначення експертизи;
- назву експертної установи, у якій має бути проведена експертиза, або настановчі дані особи, якій доручена експертиза;
- питання, винесені на вирішення експертизи;
- матеріали, що надано експерту (об'єкти дослідження, порівняльні зразки, матеріали проваджень), що стосуються предмета експертизи;
- питання, які судом відхилені та мотиви їх відхилення;
- підписи всього складу суду.

7.4.2. Особливості проведення експертизи в суді

Отримавши ухвалу суду, об'єкти дослідження та інші необхідні матеріали, експерт починає проводити експертизу. Водночас можливими є три варіанти:

1) експерти проводять експертне дослідження, паралельно триває розгляд кримінального провадження, оскільки в цей час не досліджують обставини, які належать до предмета експертизи;

2) суд оголошує перерву (зазвичай на кілька годин), а експерт у цей час проводить експертне дослідження та складає висновок;

3) експертиза для проведення потребує тривалого часу для експертного дослідження (зокрема, у лабораторних умовах) і складання висновку, тому суд відкладає розгляд цього провадження до отримання висновку експерта.

Залежно від складності експертизи та інших обставин експертні дослідження можуть бути проведені безпосередньо в суді або в іншому місці, де забезпечено відповідні умови (у лабораторії експертної установи, у спеціалізованій установі, на полігоні тощо). Якщо експертизу проводять безпосередньо в суді, державний обвинувач має звернути увагу на те, щоб експерту були створені відповідні умови для проведення експертизи.

---

[354] Кримінальний процесуальний кодекс України … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 18.10.2022).

Окремо зазначимо, що під час експертного дослідження можуть бути присутні судді або інші учасники судового розгляду (якщо це передбачено законом і не суперечить етичним нормам). Така присутність може мати важливе значення в подальшому для оцінювання висновку експерта, вона вбачається доцільною, якщо експертиза має наочний характер (наприклад, судово-балістична на місці події). Присутність суду та учасників судового розгляду під час проведення різних технічних розрахунків або в лабораторних дослідженнях, безумовно, недоцільна та неприпустима, оскільки це можна трактувати як утручання в діяльність експерта. Суд та інші учасники процесу також не можуть бути присутніми під час складання експертом остаточного документу (висновку експерта), оскільки це може піддати сумніву об'єктивність експерта.

Заслуговує на увагу висвітлення питання щодо того, якою мірою та взагалі, чи може експерт застосовувати дані експертних досліджень, проведених на етапі досудового розслідування. На практиці ці питання вирішуються в такий спосіб: якщо дослідження на етапі досудового розслідування проводив експерт, який бере участь у суді і під час попередніх етапів судового провадження і не з'явилося інших даних у справі, то експерт у своєму висновку в суді може посилатися на дослідження, які він проводив раніше; якщо в судовому засіданні бере участь експерт, який на етапі досудового розслідування експертизу не проводив, а в кримінальному провадженні є висновок експерта, то експерт у суді може прийняти одне з таких рішень:

- за наявності у справі досліджень, які не викликають у нього сумнівів у достовірності, об'єктивності та повноті, він може посилатися на них у своєму висновку, формулюючи на їх підставі відповіді на питання суду;
- якщо експертні дослідження, проведені іншим експертом на етапі досудового розслідування, викликають у нього сумніви, він проводить самостійні експертні дослідження від початку до кінця.

Безумовно, ці варіанти не стосуються таких випадків, коли під час судового провадження з'явилися нові дані, обставини, які не були відомі на етапі досудового розслідування та які стосуються предмета експертизи. За таких умов незалежно від того, проводили раніше експертизу чи ні, експерт, викликаний до суду, має провести нове дослідження цілком або лише в частині нових обставин і поставлених у зв'язку з ними запитань.

Після проведення експертних досліджень експерт складає письмовий висновок або повідомляє про неможливість надати висновок. Висновок експерта в суді має відповідати вимогам, зазначеним у ст. 101 КПКУ. Якщо в суд викликано експерта, який дав висновок на етапі досудового розслідування, суд може після оголошення висновку

експерта, що не викликає заперечень у сторін, не призначати експертизу, а обмежитися допитом експерта (ст. 356 КПКУ [355]).

Може скластися враження, що це положення містить суперечності з раніше висловленим щодо першої експертизи в суді, що дає змогу судам іноді відмовитися від проведення експертизи, а лише допитати експерта. Насправді це не так.

По-перше, розглянуте положення поширюється лише на випадки, коли експертизу проводили раніше (на етапі досудового розслідування).

По-друге, це має бути експертиза, під час якої не виникли нові питання, що не потребують проведення додаткового експертного дослідження.

По-третє, висновок експерта, який він дав на етапі досудового розслідування, не має викликати заперечень жодної зі сторін.

По-четверте, під час судового провадження не з'явилися нові обставини, які стосуються предмета експертизи та потребують проведення нового або додаткового експертного дослідження.

Необхідність дотримувати такі умови має бути мотивацією з приводу обмеження дослідження тільки допитом експерта. Особливу увагу суду та сторонам слід звертати на обставини, які свідчать, що нічого нового не виявлено під час судового розгляду із того, що належить до предмета експертизи та потребує нового або додаткового дослідження. Такі нові обставини може виявити лише експерт, який брав участь у судовому розгляді. Як обізнана особа в конкретній галузі знань, експерт здатний звернути увагу на обставини, які не помітили інші. Тому згідно зі своїм професійним обов'язком він зобов'язаний довести нові обставини, що стали йому відомі під час судового провадження та які впливають на його висновок. Це застерігає суд і сторони від помилкового прийняття попереднього висновку експерта, обмежуючись тільки його оголошенням. Наслідком такої заяви експерта в суді має бути ухвала про проведення експертизи в повному обсязі з урахуванням всіх виявлених обставин справи, які стосуються її предмета. Якщо суд, виходячи з матеріалів провадження, приймає рішення розглядати справу за відсутності експерта, який надав висновок на етапі досудового розслідування кримінального правопорушення, то висновки експерта оголошує головуючий.

Ураховуючи, що висновок експерта як джерело доказу (на відміну від показань свідків) надають не в усній формі, а в письмовій, під час його оголошення навіть за відсутності експерта не порушується принцип безпосередності судового розгляду. Висновки експерта, які він надає в письмовій формі та підписує, можуть мати додатки у вигляді фотознімків, схем, креслень тощо, які експерт також підписує.

---

[355] Кримінальний процесуальний кодекс України … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 18.10.2022).

Наступним етапом є оголошення експертом висновку в судовому засіданні, яке передбачене ст. 101 КПКУ, що не обмежується лише його прочитанням. Суд і учасники процесу краще зрозуміють зміст висновку, якщо під час оголошення демонструють фотознімки, схеми, графіки, таблиці та іншу наочність, додану до висновку експерта. Як зауважують деякі науковці, демонстрування ілюстрацій висновку експерта в суді необхідне для того, щоб:

«а) показати суду й учасникам судового розгляду процес дослідження і його наслідки, а також окремі етапи дослідження;

б) виявити ознаки, які покладені в основу висновків експерта;

в) зробити більш зрозумілим і переконливим висновок експерта» [356].

Висновок експерта разом із додатками долучають до справи і суд оцінює їх за загальними правилами перевірки та оцінювання судових доказів.

7.4.3. Процесуальні аспекти допиту експерта в суді

Після оголошення висновків експерта в суді йому можуть бути поставлені запитання для пояснення або доповнення висновку. Згідно зі ст. 356 КПК України експерта можна допитувати лише після оголошення висновку на стадії судового розгляду. Закон визначає, що першим ставить запитання для розв'язання і доповнення прокурор, далі — учасники процесу у такій послідовності: потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач, захисник, обвинувачений і судді. Запитання в усній формі разом із відповідями на них фіксують у порядку, передбаченому КПК України.

Іноді на початку допиту експерта суд оголошує перерву для того, щоб усі учасники судового розгляду мали можливість докладно ознайомитися з висновком експерта та підготуватися до його допиту.

Прокурору свої запитання необхідно підготувати раніше (на етапі підготовки до підтримання обвинувачення), якщо експертизу проводили під час досудового розслідування. Водночас йому необхідно уважно стежити за оголошенням висновку для того, щоб з'ясувати, які обставини були покладені експертом в його основу. Це дасть змогу державному обвинувачу своєчасно коригувати запитання, які він раніше підготував або навіть сформувати нові. Запитання прокурора можуть стосуватися:

- методики дослідження;
- вихідних даних, якими користувався експерт;
- ознак об'єктів і порівняльних зразків, покладених в основу висновків;

[356] Экспертизы в судебной практике … . 200 с.

- наукової, методичної, довідкової літератури, застосованої експертом;
- формулювання пояснень і розрахунків, незрозумілих прокурору.

Якщо експертизу раніше не проводили і висновки експерта з'явились як джерела доказів лише в суді, то прокурору доцільно робити позначки під час оголошення висновків для того, щоб потім ними скористуватися для формулювання запитань до експерта. Коли головуючий оголошує перерву для докладного вивчення висновку експерта й підготовки запитань, прокурор має скористатися цим часом не тільки для підготовки запитань, а й для загального його оцінювання.

Усі учасники судового процесу можуть ставити запитання експерту тільки з дозволу головуючого, а експерт відповідає на них також з його дозволу. Водночас головуючий реалізує своє право відводити запитання або дозволити експерту не відповідати на них. Якщо запитання головуючим не відведено, то експерт зобов'язаний на нього відповісти. Експерт відповідає на запитання в межах своєї компетенції для пояснення та доповнення наданого ним висновку. Якщо запитання виходить за ці межі, експерт має звернути на це увагу головуючого та зазначити, що відповіді на поставлені запитання потребують додаткових досліджень.

Проведення допиту експерта полягає у наданні йому можливості пояснити окремі аспекти проведених експертних досліджень; уточнити та розтлумачити свої висновки; обґрунтувати правомірність і доцільність застосування ним певних методів, методик і технічних засобів, використаних в експертному дослідженні. У своїх відповідях експерт може обґрунтувати свої дослідження і висновки науковими положеннями цього виду експертизи, зазначивши, чому в основу експертного дослідження покладено ті або ті ознаки; яка достовірність отриманих результатів; на чому ґрунтуються його розрахунки; назвати літературу, яка висвітлює ці питання тощо.

Під час допиту експерта прокурор може заявити про необхідність у проведенні додаткової експертизи. Призначення додаткової експертизи суд проводить за умови, що висновок експерта буде визнаний неповним або недостатньо зрозумілим, або виникли нові питання щодо раніше досліджуваних експертом обставин кримінального провадження. Додаткову експертизу проводить той самий або інший експерт. Якщо висновок експерта викликає сумніви у його правильності, обґрунтованості, суперечить фактичним обставинам та іншим матеріалам кримінального провадження або отримано нові факти, що можуть вплинути на висновок експерта, або під час призначення й проведення експертизи було допущене суттєве порушення вимог процесуального законодавства, суд може призначити повторну судову експертизу.

Повторну експертизу призначають, якщо висновки первинної судової експертизи не узгоджуються з достовірним обставинами справи, суперечать об'єктивно визначеним фактам, викликають сумніви в їх обґрунтованості та правильності. Повторна експертиза також необхідна за умови:

- виявлення суперечностей у висновках експерта;
- невідповідності між заключною і дослідницькою частинами висновку;
- застосуванні експертом сумнівної методики досліджень.

Повторну експертизу призначають із тих самих питань, із яких проводили первинну, її доручають іншому експерту або іншим експертам.

Під час призначення повторної експертизи разом із питаннями, які були предметом первинної, можуть бути поставлені запитання про наукове обґрунтування та застосування конкретних методів дослідження, які використали раніше під час проведення експертизи. Предметом повторної судової експертизи можуть бути як усі питання, із яких проводили первинну експертизу, так і їх частина щодо відповідей, які викликали сумніви. Ставити на вирішення повторної експертизи сукупність запитань, які раніше аналізувалися, немає потреби, якщо сумніви викликали відповіді експерта тільки на окремі запитання.

Крім повторної та додаткової експертизи можливі також експертизи, що проводять водночас кілька експертів одного фаху (комісійні експертизи). Якщо висновки, зроблені комісією експертів, не викликала розбіжностей, то в судовому засіданні може бути опитаний лише один із членів комісії. Це може бути як провідний експерт, якого уповноважили інші члени комісії, так і експерт, якого призначив суд. Доцільно, щоб це був кваліфікований досвідчений фахівець.

У слідчій і судовій практиці можливе проведення комплексної експертизи, якщо для вирішення поставлених перед експертом запитань потрібні спеціальні знання, що належать до різних галузей знань або різних напрямів у межах однієї галузі знань. Комплексна експертиза КПКУ не передбачена, проте, як свідчить судова практика, її проводять. Необхідність комплексної експертизи обумовлена тим, що в окремих випадках після дослідження, проведеного одним експертом, об'єкт, який вивчався, може стати непридатним для дослідження іншим експертом. До того ж спеціальні знання, які має експерт однієї спеціальності, іноді можуть виявитися недостатніми для вирішення конкретного питання і тому мають бути доповнені та перевірені знаннями експерта іншої спеціальності.

Під час призначення та проведення комплексної експертизи слід керуватися вимогами ст. 69, 101, 356 КПКУ. Результати комплексної експертизи мають бути оформлені спільним висновком залежно від характеру питань, винесених на вирішення експертизи, та компетенції

експертів, які проводять дослідження. Спільний висновок складають тільки тоді, коли в експертів не виникло розбіжностей в оцінюванні результатів дослідження.

За умови проведення комплексної експертизи в суді допитують кожного експерта окремо. Результати допиту експертів заносять до протоколу судового засідання. Закон не визначає конкретно права експерта знайомитися з протоколом судового засідання і подавати на нього зауваження. Уважаємо, що експерт має право під час ознайомлення його із записами його допиту в судовому засіданні клопотати перед судом про внесення в необхідних випадках відповідних доповнень та уточнень. До того ж, ураховуючи специфіку відповідей експерта, він може клопотати перед судом, щоб ці відповіді були зафіксовані у протоколі (записі) судового засідання. Після завершення допиту експерта можуть вивільнити від подальшої участі в судовому розгляді.

7.4.4. Дослідження, перевірка й оцінювання висновку експерта в суді

Дослідження й оцінювання висновків експерта в суді здійснюють за загальними правилами перевірки та оцінювання доказів із метою визначення допустимості, належності, достовірності та доказового значення. Допустимість висновку як судового доказу означає його придатність за формою та відповідність вимогам процесуального закону. Висновок експерта, отриманий із порушенням вимог процесуального закону, не може обґрунтовувати обвинувачення.

Під час оцінювання допустимості висновку слід виходити з того, що припустити передусім оцінювання самого суб’єкта експертизи та визначення (чи є експерт обізнаним у тій галузі знань, до якої належить експертиза, або має кваліфікацію судового експерта відповідної спеціальності). Під час оцінювання висновку експерта також слід перевірити, чи не зацікавлений експерт у результатах розгляду цього провадження та оцінити наявність або відсутність інших підстав для його відводу. Той факт, що це перевіряли в суді, коли експерта попереджували про кримінальну відповідальність, залишає за прокурором право на оцінювання висновку.

Треба звертати увагу на те, що експерт має досліджувати лише об’єкти, які належним чином оформлені. Особливої уваги заслуговує перевірка процесуального порядку призначення та проведення експертизи. Істотні порушення, допущені під час її проведення, можуть викликати недопустимість застосування висновку в доказуванні (наприклад, у разі обмеження прав обвинуваченого). Під час вирішення питання про допустимість необхідно також звернути увагу на оформлення висновку експерта.

Про дослідницьку частину в законі (ст. 101 КПКУ) зазначено, що вона повинна мати відомості про матеріали, надані експерту, які він застосував, та які експертні дослідження були проведені. Підзаконні нормативно-правові акти тлумачать зміст цієї частину висновку експерта, ураховуючи її значення в оцінюванні достовірності висновку.

У дослідницькій частині висновку експерт має докладно викласти перебіг і результати проведеного дослідження та не лише назвати застосовану методику, а й обґрунтувати її використання. Якщо методика пройшла апробацію в системі державних судово-експертних установ і була рекомендована до впровадження, про це також можна зазначити в дослідницькій частині. Також зазначають, які були застосовані технічні засоби, апаратура, устаткування, реактиви, зразки для порівняння тощо. До того ж у дослідницькій частині акцентують увагу на матеріалах кримінального провадження, використаних експертом. Цю частину висновку викладають мовою, зрозумілою учасникам судового процесу, із поясненням ужитих спеціальних термінів. Давати правову оцінку експерт не може в жодній частині висновку.

Висновки, що містяться в заключній частині експертизи, повинні мати конкретні відповіді на питання, які зазначені в ухвалі суду, вони мають логічно витікати із дослідницької частини та не суперечити їй. За формою висновки можуть бути категорично позитивними та категорично негативними. Від такої форми висновку слід відрізняти висновок у ймовірній формі, а також висновки, в яких експерт констатує неможливість вирішення питання, наводячи причини.

Наступним етапом оцінювання висновку судом і сторонами є оцінювання належності (здатності бути засобом визначення фактів, які належать до предмета доказування). Якщо допустимість — це характеристика форми, то належність — характеристика змісту доказу. Експертиза може визначити факти, які безпосередньо належать до предмета доказування (наприклад, розмір і період виникнення нестачі, причина смерті тощо). У такому разі належність експертизи не викликає сумніву. Складніше, якщо факти, які визначає експерт, не належать до предмета доказування, а мають проміжне значення, є засобом доказування фактів першої групи (наприклад, ототожнення людини за слідами рук, що виявили на місці події. У такому разі необхідно довести, що ці відбитки особа не могла залишити ані до, ані після скоєння злочину в цьому місці).

Належність висновку здебільшого залежить від об’єкта, який досліджував експерт. Якщо його відносність до події не підтверджено, то втрачає значення і проведене дослідження. Наприклад, буде визначено, що сліди рук могли залишити після скоєння злочину, то висновок (визначений факт тотожності) стане неналежним.

Оцінювання достовірності висновку містить:

- оцінювання його відповідності дійсності (істині);

- оцінювання його обґрунтованості та переконливості.

Необхідно пам'ятати, що докази, покладені в основу вироку, мають бути не тільки правдиві за змістом, а й достовірні за фактами, не викликати сумніву. Істинною може бути й випадкова здогадка, неаргументоване, безпідставне висловлювання. Тому обов'язковою вимогою, яку пред'являють до кожного доказу, є його достовірність.

Визначення достовірності висновку експерта є найскладнішою частиною його оцінювання. Це є наслідком того, що висновок виконує особа, яка має спеціальні знання, а оцінюють його особи, які не є фахівцями в цій галузі. Достовірність висновку визначається передусім шляхом аналізування його змісту і внутрішньої структури. Оцінюванню підлягає загальнонаукове положення, з якого виходив експерт. Перевірити наукову обґрунтованість висновку можна під час допиту експерта, а також шляхом ознайомлення зі спеціальною й довідковою літературою. Перевірити необхідно також методики, застосовувані експертом:

- чи є вони достатньо надійними (чи внесені до відповідного Реєстру);
- чи забезпечують отримання достовірних результатів;
- чи не є застарілими або спростованими практикою (виключені з Реєстру);
- чи проходили методики апробацію та рекомендовані до впровадження;
- чи обговорювали їх в практичній аудиторії тощо.

Далі під час оцінювання достовірності висновків експерта враховують достатність поданого експерту дослідного матеріалу. Треба звернути увагу на те, чи заявляв експерт клопотання про надання йому додаткових матеріалів, чи мотивував своє клопотання, чи було воно задоволене. Перевіряють не тільки достатність, а й правильність (відповідність) наданих даних.

Наступний етап оцінювання достовірності — перевірка повноти проведеного дослідження (чи застосував експерт всі необхідні методики для отримання об'єктивних даних). Оцінюючи проведене дослідження, звертають увагу на те, чи правильно експерт виокремив ознаки для порівняння досліджуваного й експериментального об'єктів. Особливу складність становить оцінювання інтерпретації виявлених і досліджених експертом ознак і формулювання на цій підставі висновків. Ця частина висновку експерта найскладніша для оцінювання, тому фахівці в цій галузі можуть по-різному оцінювати отримані наслідки. Із приводу цієї частини висновку доцільно поставити запитання експерту під час його допиту.

На заключній стадії оцінюють доказове значення висновку експерта. Хоча його оцінюють так само, як і доказове значення інших доказів шляхом порівняння з іншими доказами, є окремі особливості. Слід звернути увагу на

правильність логічної форми висновку експерта, його зміст. Помилки в оцінюванні можуть виникати внаслідок неправильного розуміння змісту, неправильного трактування висновків. Тому дуже важливо, ознайомившись із висновком експерта, підготувати йому запитання, які уточнюють окремі положення, для того щоб переконатися в правильності розуміння змісту висновків. До того ж слід оцінювати повноту відповідей на запитання (чи не зменшив експерт обсяг відповіді порівняно із запитанням, яке йому було поставлено; чи на всі запитання він відповів).

Залежно від того, як будуть вирішені зазначені питання, висновок експерта отримає позитивну оцінку або його буде відхилено як необґрунтований, неправильний, непереконливий. Тому завданням об'єктів оцінювання на стадії оголошення висновку експерта та його відповідей на запитання є ретельне аналізування усіх чинників, зазначених вище, щоб пізніше надати кваліфіковану оцінку цьому висновку як одному з видів доказів у кримінальному процесі.

8.
ВИСНОВОК ЕКСПЕРТА, ОСОБЛИВОСТІ ЙОГО СКЛАДАННЯ ТА ОЦІНЮВАННЯ

8.1. Поняття та класифікація висновків експерта

Аналізування спеціальної літератури та нормативно-правових актів [357] свідчить, що фактичні дані, які становлять зміст висновку експерта, виходять із трьох взаємопов'язаних, але неоднорідних джерел. Одним із них є вихідні дані, до яких належать дані провадження (справи) та об'єкти, надані експерту ініціатором проведення експертизи. Будь-яке експертне дослідження розпочинається зі з'ясування завдань, вивчення

[357] Давидова Д. В., Волобуєва О. О. Висновок експерта як процесуальне джерело доказів: окремі аспекти теорії та практики. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2015. № 2. С. 152 ; Калужна О. М. Науковий підхід до розуміння відмови експерта від давання висновку. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2015. Вип. 15. С. 194 ; Петрова І. А. Теоретичні засади класифікації висновків експерта. *Харківський національний університет внутрішніх справ: 25 років досвіду та погляд у майбутнє (1994—2019 рр.)* : зб. тез доп. на міжнар. наук.-практ. конф. до 25-річ. створ. ун-ту (Харків, 22.11.2019). Харків, 2019. С. 356—360 ; Пилипенко Г. М. Правова природа та доказове значення висновку експерта (обізнаної особи). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція.* 2013. № 6–2. Т. 2. С. 126 ; Полтавський А. О. До питання репрезентації результатів застосування спеціальних знань документами «Висновок судового експерта», «Висновок спеціаліста» та «Консультаційний висновок спеціаліста». *Актуальні питання кримінального права, процесу і криміналістики, удосконалення діяльності суду і правоохоронної систем*. Сєвєродонецьк, 2017. С. 238—243 ; Порядок проведення рецензування висновків судових експертів : затв. наказ. МЮУ від 03.02.2020 р. № 335/5 (зі змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0131-20#n9 (дата звернення: 12.12.2022) ; Сенченко Н. М. Оцінка висновку експерта в кримінальному провадженні. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. *Серія юридична.* 2014. Вип. 4. Т. 2. С. 246 ; Юрчишин В. Д. Аналіз та класифікація висновків експерта у кримінальному провадженні: теоретичний та практичний аспекти. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2013. Вип. 1 (3). С. 442—451 ; Його ж. Висновок експерта як джерело доказів у кримінальному процесі України : дис. … канд. юрид. наук. Івано-Франківськ, 2006. 227 с. ; Інструкція про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах : затв. наказ. МЮУ від 12.12.2011 р. № 3505/5 (зі змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1431-11 (дата звернення: 10.02.2022) ; Інструкція про призначення … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text (дата звернення: 19.09.2022).

вихідних даних та об'єктів. Обсяг і зміст фактичних даних, одержаних експертом із цього складного за своєю структурою джерела, визначають напрям дослідження, обрання методів і засобів для аналізування й порівняння досліджуваних об'єктів. Від досконалості методів і використаних приладів, правильності їх застосування залежать повнота й точність виокремлених характеристик та ознак досліджуваних об'єктів, що становлять фактичний базис остаточних висновків. Застосовані методи виступають засобом для отримання інформації в межах предмета експертного дослідження у висновку експерта.

Основним «джерелом» спеціальних знань по суті є сам експерт. Саме експерт, його спеціальні знання й досвід і є тим головним першоджерелом, завдяки якому фактичні дані, одержані із зазначених першоджерел, узагальнюються, проходять розумове оцінювальне оброблення та формуються у вигляді остаточних висновків про факти, установлення яких було завданням експертизи [358].

Висновок експерта — це одне із процесуальних джерел доказів, передбачених ч. 2 ст. 65 КПКУ. Жодні докази не мають заздалегідь встановленої сили, і тому висновок експерта не має переваг перед іншими доказами.

Погляди на експертизу як на «особливий» доказ, а на експерта — як на наукового суддю належать Л. Владімірову, який уважав, що судді не можуть критично ставитися до експертизи, оскільки для її розуміння треба кілька років набувати наукових знань. Їм залишається тільки слідувати авторитетним указівкам експертів. Суд є самостійним в обранні експертів, але оскільки останні «обрані», суддя йде услід за ними, як «сліпий за своїм поводирем» [359]. Дореволюційна концепція експерта як наукового судді суперечить принципу вільного оцінювання доказів. Проте поміж науковців залишається думка про висновок експерта як особливе джерело доказів. Вони посилаються на те, що (порівняно з іншими доказами) висновок експерта має специфічні ознаки, зумовлені його сутністю:

- його формулюють на основі застосування спеціальних знань;
- є вивідним знанням, а не інформативним, як інші особисті докази (показання).

У висновку доказове значення має передусім розумовий умовивід експерта, якого він дійшов за результатами дослідження. У показаннях, поясненнях осіб відображаються та фіксуються лише безпосередньо сприйняті суб'єктивні факти. Висновки суб'єкта за цими фактами

---

[358] Судово-експертна діяльність / за ред. І. П. Красюка. Київ, 2002. С. 194—251.

[359] Владимиров Л. Е. Учение об уголовных доказательствах. Санкт-Петербург, 1910. С. 197.

фіксуються в протоколах слідчих дій та інших документах (обвинувальному висновку, вироку суду тощо).

Визначення поняття «висновок експерта» закріплено на законодавчому рівні у статтях процесуальних кодексів, а саме: ст. 101 КПКУ («Висновок експерта»), ст. 102 ЦПКУ, ст. 98 ГПКУ, ст. 101 КАСУ («Вимоги до висновку експерта»), а також наведено у проєкті закону про судово-експертну діяльність в Україні від 05.11.2021 р. № 6284: «Висновок судового експерта — це оформлений відповідно до вимог законодавства документ, що містить докладний опис проведених судовим експертом досліджень» [360].

Стаття 101 КПКУ. Висновок експерта

«1. Висновок експерта — це докладний опис проведених експертом досліджень та зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи.

2. Кожна сторона кримінального провадження має право надати суду висновок експерта, який ґрунтується на його наукових, технічних або інших спеціальних знаннях.

3. Висновок повинен ґрунтуватися на відомостях, які експерт сприймав безпосередньо або вони стали йому відомі під час дослідження матеріалів, що були надані для проведення дослідження. Експерт дає висновок від свого імені і несе за нього особисту відповідальність.

4. Запитання, які ставляться експертові, та його висновок щодо них не можуть виходити за межі спеціальних знань експерта.

5. Висновок експерта не може ґрунтуватися на доказах, які визнані судом недопустимими.

6. Експерт, який дає висновок щодо психічного стану підозрюваного, обвинуваченого, не має права стверджувати у висновку, чи мав підозрюваний, обвинувачений такий психічний стан, який становить елемент кримінального правопорушення або елемент, що виключає відповідальність за кримінальне правопорушення.

7. Висновок експерта надається в письмовій формі, але кожна сторона має право звернутися до суду з клопотанням про виклик експерта для допиту під час судового розгляду для роз'яснення чи доповнення його висновку.

8. Якщо для проведення експертизи залучається кілька експертів, експерти мають право скласти один висновок або окремі висновки.

---

[360] Проєкт закону про судово-експертну діяльність від 05.11.2021 р. № 6284. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73154 (дата звернення: 21.11.2023).

9. Висновок передається експертом стороні, за клопотанням якої здійснювалася експертиза.

10. Висновок експерта не є обов'язковим для особи або органу, яка здійснює провадження, але незгода з висновком експерта повинна бути вмотивована у відповідних постанові, ухвалі, вироку» [361].

Ця стаття об'єднує положення, що регламентують загальні процесуальні вимоги до висновку експерта в кримінальному провадженні. Так само інша стаття КПКУ містить вимоги до інформації, що має бути зазначена в цьому процесуальному документі:

Стаття 102 КПКУ. Зміст висновку експерта

«2. У висновку експерта обов'язково повинно бути зазначено, що його попереджено про відповідальність за завідомо неправдивий висновок та відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків.

3. Якщо під час проведення експертизи будуть виявлені відомості, які мають значення для кримінального провадження і з приводу яких не ставилися питання, експерт має право зазначити про них у своєму висновку. Висновок підписується експертом» [362].

Щодо висновків експерта, складених у кримінальних провадженнях, слід звернути особливу увагу на ст. 70 КПКУ та ч. 2 ст. 102 КПКУ, які вимагають зазначати інформацію про попередження експерта про кримінальну відповідальність за завідомо неправдивий висновок, відмову без поважних причин від виконання покладених обов'язків. У чинному КПКУ відсутні норми щодо порядку попередження експерта органом (особою), що призначив експертизу про кримінальну відповідальність за ст. 384, 385 Кримінального кодексу України (далі — *ККУ*) [363]. Не містить КПКУ і порядку зазначення у висновку запису про обізнаність експерта про те, що він несе кримінальну відповідальність за протиправні дії, допущені ним під час виконання експертизи за зверненням сторони захисту, адже остання не наділена правом попереджати експерта про це.

Вимога *об'єктивності висновку* обумовлюється положеннями закону про кримінальну відповідальність експерта, зокрема ст. 384 ККУ, відповідно до якої завідомо неправдивий висновок експерта, складений для надання або наданий органу, що здійснює досудове розслідування, виконавче провадження, суду, Вищій раді правосуддя, тимчасовій слідчій або спеціальній тимчасовій слідчій комісії Верховної Ради

---

[361] Кримінальний процесуальний кодекс України … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 18.10.2022).

[362] Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 19.09.2023).

[363] Там само.

України, кваліфікується як правопорушення — уведення в оману суду або іншого уповноваженого органу.

Аналогічно п. 1 ч. 1 ст. 12 профільного ЗУ, як і п. 2.2 Інструкції № 53/5, зобов'язують експерта незалежно від виду судочинства провести повне дослідження і дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок [364]. Окрім того, як зазначено у п. 3 ст. 9 проєкту закону про судово-експертну діяльність в Україні: «об'єктивність висновку судового експерта забезпечується:

— наявністю науково-обґрунтованих методів дослідження;

— кримінальною відповідальністю судового експерта за надання завідомо неправдивого висновку та відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків;

— дисциплінарною відповідальністю експерта за інші порушення вимог законодавства України про судову експертизу;

— можливістю призначення повторної судової експертизи» [365].

Незалежно від змістовної сторони висновки експерта можна класифікувати за такими підставами:

1. За *ступенем упевненості* експерта:

1) *категоричні* висновки, які даються експертом за умови повної упевненості у судженнях і їх правильності. Категоричні висновки, безумовно, мають силу судового доказу. Наприклад: «Водій М. не мав технічної можливості запобігти наїзду на пішохода С.». Категоричні висновки є достовірним судженням, за якого висловлена думка доведена проведеним дослідженням:

- позитивні (стверджувальні) висновки, у яких констатується наявність шуканого факту, наприклад: «Вилучений у гр. Б. ніж є холодною зброєю»;
- негативні висновки, у яких шуканий факт, подія, характеристика не знаходять підтвердження. Наприклад: «Уламки фарного скла, виявлені на місці події, раніше не становили одного цілого з фарою автомобіля гр-на Р.»;

2) *імовірні* (можливі) висновки, що виносяться експертом за умови недостатньої, але високої впевненості в наявності встановлюваного факту. Імовірний висновок формулюють в такому вигляді: «Підпис від імені гр-на Н. імовірно виконаний гр. Н.». Імовірність — міра обґрунтованості висновку експерта, ступінь його

---

[364] Про судову експертизу … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text (дата звернення: 25.10.2023) ; Інструкція апр призначення … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text (дата звернення: 19.09.2023).

[365] Проєкт закону … № 6284. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73154 (дата звернення: 21.11.2023).

знання про об'єкт. Імовірні висновки відображають неповну внутрішню переконаність експерта у вірогідності аргументів для дачі висновку, вони допускають можливість наявності факту, але не виключають протилежного висновку. Такі висновки виносяться в тому разі, коли думка, висловлена в судженні, передбачається, але ще недостатньо доведена. Причиною дачі ймовірних висновків є встановлення такої обмеженої кількості характеристик (ознак) об'єктів дослідження, яка не може бути доповнена, виходячи з особливостей об'єкта, і недостатня для винесення категоричного висновку.

2. За *варіантами* вирішення питань:

- однозначні висновки, у яких експерт виносить єдине рішення, за встановлюваними обставинами вони можуть бути позитивними або негативними;
- альтернативні (різноманітні) висновки, які експерт виносить у тому разі, коли прийшов до кількох варіантів рішення поставленого питання. Наприклад, за наявності зазначених даних, згідно з показаннями гр-на А., водій не мав технічної можливості шляхом екстреного гальмування зупинити транспортний засіб і запобігти наїзду на гр-ку С. Відповідно до показань гр-на Б., водій мав технічну можливість шляхом екстреного гальмування зупинити транспортний засіб і запобігти наїзду на гр-ку С. Зауважимо, що під час подальшого розслідування слідчий може дійти самостійно до однозначного висновку за допомогою виключення інших варіантів.

3. За *інформативністю*:

- змістовні висновки, у яких визначаються фактичні дані, що мають значення для кримінального провадження (справи);
- висновки про неможливість надання висновку, а саме — вирішення поставленого питання. Наприклад: «Визначити давнину виготовлення документа не є можливим у зв'язку з відсутністю науково-обґрунтованої методики». Причини надання висновків про неможливість вирішення питання різні. Вони обумовлені відсутністю розроблених науково-обґрунтованих експертних методик дослідження; низькою інформативністю представлених об'єктів; помилками, допущеними під час вилучення, упакування, транспортування об'єктів, які призвели до їх незворотних змін, та іншими причинами. Окрім того, цей висновок відрізняється від негативного висновку, оскільки не містить відповіді, у ньому лише зазначено про неможливість вирішення питання. Висновок про неможливість вирішення питання має передувати висновку про його часткове вирішення, коли повне виявилось неможливим. Наприклад: «1. Установити, чи виконані два порівнювані рукописні записи одним пишучим приладом, не надається можливим із причин, викладених у дослідній частині висновку. 2. Обидва рукописні записи виконані пастами для кулькових ручок, що мають загальну родову належність».

Наголосимо, що зміст підсумкових висновків експерта (відповідей на питання, винесені на вирішення експертизи) визначає їх доказове значення.

Під час проведення ідентифікаційних досліджень у висновках має бути чітко зазначений досягнутий рівень ототожнення: індивідуальна ідентифікація або встановлення загальної родової, групової належності. Окрім того, висновки мають точно відображати результати проведеного дослідження і не допускати різних тлумачень. Якщо виносяться висновки про загальну родову, групову належність порівнюваних об'єктів, то необхідно точно позначати найбільш вузький клас (множину) об'єктів. Неприпустимо давати висновок про «однорідність» порівнюваних об'єктів без указівки, який саме клас об'єктів установлений. Навіть більше, висновки про «однорідність» можуть бути сприйняті за встановлення загальної родової, групової належності об'єктів, тоді як у них установлена лише подібність за окремими ознаками. Оскільки висновок про загальну родову, групову належність порівнюваних об'єктів може бути окремими слідчими помилково сприйнятий як висновок про індивідуальну тотожність, необхідно виключити цю можливість. Слід сформулювати спочатку висновки про неможливість вирішення питання про індивідуальну тотожність, а потім — висновок про загальну родову, групову належність об'єктів.

Розв'язання діагностичних завдань нерідко завершується висновком з установлення належності об'єкта до якого-небудь класу, категорії. Це може бути стандартизований клас, наприклад: тип ґрунту, марка фарби тощо. На відміну від ідентифікаційних досліджень тут питання про встановлення індивідуальної тотожності не ставиться, об'єкт досліджується один без порівняння з іншими, наданими для дослідження. Визначення належності (неналежності) об'єкта до якогось класу є остаточною метою дослідження й іноді має самостійне доказове значення. Наприклад, визначення належності предмета до категорії вогнепальної або холодної зброї, речовини — до класу наркотичних засобів та ін.

Під час ситуаційних досліджень, коли аналізуванню піддається певна подія, процес, надаються висновки про механізм події або її окремих фрагментів, умови, обставини: місце, час, відстань, послідовність, причини тощо. Під час діагностичних досліджень, коли визначають характеристики і стан об'єктів, відповідність або невідповідність їх якійсь нормі (технічний стан транспортного засобу, психічний стан особи та ін.), надається висновок про відповідність (невідповідність), про причину зміни характеристик, стану досліджуваних об'єктів.

8.2. Структура та зміст висновку експерта

Зауважимо, що структура висновку експерта має висвітлювати логічну послідовність викладання в його тексті положень, що становлять зміст цього джерела доказів. Обов'язковими частинами висновку експерта визнано:

1) вступну — окреслює організаційний аспект проведення експертизи та складання загального висновку;

2) дослідницьку — висвітлює відомості щодо застосованих методик для дослідження, проведені експертні дослідження й отримані на їх основі результати;

3) заключну — зроблені експертом висновки за результатами дослідження, що є відповідями на питання, винесені на вирішення експертизи.

Синтезуюча частина є завершальним елементом дослідницької частини висновку експерта та має містити узагальнення результатів проведеного дослідження. Синтезуюча частина висновку експерта складається у разі:

1) проведення порівняльного дослідження для узагальнення отриманих результатів роздільного дослідження об'єктів;

2) проведення комісійної та комплексної експертиз для узагальнення й оцінювання результатів досліджень, що здійснювалися кожним із експертів;

3) проведення повторної експертизи для узагальнення й оцінювання її результатів порівняно з результатами первинної експертизи тощо.

Додатки до висновку експерта є його невід'ємною частиною і не можуть розглядатися як самостійний елемент структури цього джерела доказів, оскільки додатки відображають перебіг проведення дослідження, викладений у дослідницькій частині висновку експерта.

Наголосимо, що законодавчо визначено вимоги до змісту та структури висновку експерта в нормативно-правових актах: процесуальному законодавстві, законах, інструкціях, наказах тощо. Наприклад, вимоги до змісту висновку експерта визначаються у ч. 1 ст. 102 КПКУ, згідно з якою «у висновку експерта має бути зазначено:

1) коли, де, ким (ім'я, освіта, спеціальність, свідоцтво про присвоєння кваліфікації судового експерта, стаж експертної роботи, науковий ступінь, вчене звання, посада експерта) та на якій підставі була проведена експертиза;

2) місце і час проведення експертизи;

3) хто був присутній під час проведення експертизи;

4) перелік питань, що були поставлені експертові;

5) опис отриманих експертом матеріалів та які матеріали були використані експертом;

6) докладний опис проведених досліджень, у тому числі методи, застосовані у дослідженні, отримані результати та їх експертна оцінка;

7) обґрунтовані відповіді на кожне поставлене питання» [366].

Як можна побачити, у ч. 1 ст. 102 КПКУ законодавець висвітлює загальні вимоги до змісту та структури висновку експерта. Ці вимоги до змісту вступної частини висновку експерта конкретизуються й уточнюються у п. 4.12 Інструкції № 53/5, з урахуванням яких висновок експерта складається з обов'язковим зазначенням його реквізитів (найменування документа; дати та номера складання висновку); категорії експертизи (додаткова, повторна, комісійна, комплексна); виду експертизи (за галуззю знань) і трьох частин: вступної (Вступ), дослідницької (Дослідження) та заключної (Висновки).

У *вступній частині* висновку експерта зазначається інформація, яку можна об'єднати в три блоки:

1) процесуальний, що містить інформацію щодо кримінального провадження або іншої справи (цивільної, господарської, адміністративної тощо), коли виникає необхідність призначити експертизу (залучити експерта);

2) ідентифікаційний, який об'єднує інформацію щодо особи експерта (експертів), згідно з якою можна його ідентифікувати, верифікувати його компетентність і компетенцію тощо;

3) методологічний, який виокремлює інформацію щодо обрання експертом методів і методик проведення дослідження (йдеться про нормативні акти, методики з Реєстру методик проведення судових експертиз або затверджені методичні рекомендації; рекомендовану науково-технічну та довідкову література з переліків рекомендованої науково-технічної та довідкової літератури, що застосовується під час проведення судових експертиз, затверджених наказом МЮУ від 30.07.2010 р. № 1722/5 [367] (далі — *Перелік рекомендованої літератури*) тощо).

У *вступній* частині висновку експерта зазначаються:

1) дата надходження документа про призначення експертизи (залучення експерта);

---

[366] Кримінальний процесуальний кодекс України … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 18.10.2022).10.2023)

[367] Переліки рекомендованої науково-технічної та довідкової літератури, що використовується під час проведення судових експертиз : наказ МЮУ від 30.07.2010 р. № 1722/5 (зі змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1722323-10#Text (дата звернення: 22.03.2023).

2) найменування експертної установи та/або прізвище, ім'я, по батькові (за наявності) експерта;

3) документ про призначення експертизи (залучення експерта), його найменування й дата складання, найменування органу та/або посада і прізвище особи, який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта);

4) провадження (справа), за якою вона призначена (кримінальна, про адміністративне правопорушення, цивільна, господарська, адміністративна тощо, номер справи) (за наявності) або стаття закону, якою передбачено надання висновку експерта;

5) перелік об'єктів, що підлягають дослідженню, та зразків (за умови надходження);

6) відомості про надані матеріали (зокрема, вид (назва) матеріалів (документів) та кількість аркушів);

7) спосіб доставки та вид упаковки досліджуваних об'єктів із зазначенням у необхідних випадках відомостей про те, чи впливав спосіб упаковки на їх збереженість;

8) запис про відповідність матеріалів та об'єктів, що надійшли до експертної установи (експерта), матеріалам, зазначеним у документі про призначення експертизи (залучення експерта);

9) перелік питань:

а) дослівно у формулюванні документа про призначення експертизи (залучення експерта), які винесено на вирішення експертизи;

б) якщо питання сформульовано неясно або його редакція не відповідає рекомендаціям, але зміст завдання експертові зрозумілий, то після наведення питання в редакції документа про призначення експертизи (залучення експерта) він може дати відповідні роз'яснення і викласти питання в редакції, що відповідає зазначеним рекомендаціям;

в) якщо поставлено кілька запитань, експерт має право згрупувати їх і викласти в послідовності, яка забезпечує найдоцільніший порядок дослідження;

г) якщо деякі питання, що містяться у документі про призначення експертизи (залучення експерта), вирішувались під час проведення експертиз різних видів,— відомості (експертна установа, номер та дата висновку) про ці експертизи;

д) якщо питання, поставлені на вирішення експертизи, доцільно вирішувати в іншому порядку, ніж той, що визначено в документі про призначення експертизи (залучення експерта),— зазначається, у якому порядку вирішуватимуться ці питання;

10) питання, які вирішуються експертом у порядку експертної ініціативи (якщо таке розглядалось);

11) дані про експерта (експертів): прізвище, ім'я та по батькові (за наявності), посада, клас судового експерта, науковий ступінь та вчене звання, освіта, освітньо-кваліфікаційний рівень, експертна спеціальність,

стаж експертної роботи, дата та номер видачі свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта, ким видано та строк його дії;

12) попередження (обізнаність) експерта про кримінальну відповідальність за надання завідомо неправдивого висновку за ст. 384 ККУ або за відмову від надання висновку за ст. 385 ККУ;

13) інформація про те, що висновок підготовлений для подання до суду або долучення до матеріалів кримінального провадження (у разі проведення експертизи на підставі письмового звернення особи, яке містить таку інформацію);

14) дата направлення клопотання експерта про надання додаткових матеріалів, дата надходження додаткових матеріалів або відомостей про наслідки розгляду клопотання; обставини події, які мають значення для надання висновку, з обов'язковим зазначенням джерела їх отримання;

15) під час проведення додаткових або повторних експертиз зазначають:

а) відомості про первинну (попередні) експертизу (експертизи) — прізвище експерта, назва експертної установи або місце роботи експерта, номер і дата висновку експертизи, зміст заключних висновків первинної (попередніх) експертизи (експертиз);

б) зміст запитань, які були поставлені перед експертом на додаткове або повторне вирішення;

в) мотиви призначення додаткової або повторної експертизи, зазначені в документі про призначення експертизи (залучення експерта), якщо в ньому такі мотиви відсутні, про це робиться відповідний запис;

16) відомості про процесуальні підстави та осіб, які були присутні під час проведення досліджень (прізвище, ініціали, процесуальний статус) [368];

17) нормативні акти, методики, рекомендована науково-технічна та довідкова література з Переліку рекомендованої літератури, інші інформаційні джерела, які застосовував експерт під час вирішення поставлених запитань, за правилами бібліографічного опису, із зазначенням реєстраційних кодів методик проведення судових експертиз з Реєстру методик проведення судових експертиз, який ведуть відповідно до Порядку ведення Реєстру методик проведення судових експертиз, затвердженого наказом МЮУ від 02.10.2008 р. № 1666/5 (зі змін. та допов.) [369].

Відображення у вступній частині висновку експерта відомостей, визначених ч. 1 ст. 102 КПКУ та п. 4.12 Інструкції № 53/5, дає змогу

---

[368] Інструкція про призначення … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text (дата звернення: 19.09.2023).

[369] Порядок ведення Реєстру методик проведення судових експертиз : затв. наказ. МЮУ від 02.10.2008 р. № 1666/5 (зі змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0924-08#Text (дата звернення: 22.03.2023).

суб'єктові доказування встановити під час оцінювання цього процесуального джерела доказів низку умов його достовірності, а саме:

- компетентність і компетенцію експерта;
- достовірність і достатність матеріалів, наданих йому для проведення дослідження;
- наукову обґрунтованість обраної експертом методики, що свідчить про її невід'ємне значення у структурі висновку експерта.

У *дослідницькій частині* висновку експерта описують процес дослідження та його результати, а також надають обґрунтування висновків з поставлених запитань. Процес формування висновку експерта відображається за допомогою описування методів, техніки й остаточних результатів дослідження. У цій частині висновку експерта, відповідно до п. 6 ч. 1 ст. 102 КПКУ, зазначається докладний опис проведених досліджень, зокрема методи, застосовані у дослідженні, отримані результати та їх експертне оцінювання. Більш докладно вимоги до дослідницької частини висновку експерта визначені у п. 4.13 Інструкції № 53/5 [370], з урахуванням якої наведена його частина має містити:

«— відомості про стан об'єктів дослідження, застосовані методи (методики) дослідження, умови їх застосовування;

— посилання на ілюстрації, додатки та необхідні роз'яснення до них;

— експертну оцінку результатів дослідження.

Опис процесу застосовування інструментальних методів дослідження та проведення експертних експериментів можуть обмежуватись викладенням кінцевих результатів. У зазначених випадках графіки, діаграми, таблиці, матеріали експертних експериментів мають зберігатись у наглядових експертних провадженнях і на вимогу органу (особи), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), можуть надаватись їм для ознайомлення.

За наявності в документі про призначення експертизи (залучення експерта) питань, які не належать до предмета експертизи або не входять до компетенції експерта, указуються причини, з яких ці питання не можуть бути вирішені.

Узагальнення та оцінювання результатів окремих досліджень, які є підставою для формулювання висновків, можуть викладатися у синтезуючому розділі дослідницької частини висновку експерта» [371].

Якщо щодо структури висновку експерта істотних розбіжностей в теоретиків і практиків у галузі судової експертизи немає, то щодо його змісту науковці розходяться у своїх позиціях. Зокрема, у наукових

---

[370] Інструкція про призначення … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text (дата звернення: 19.09.2023).

[371] Інструкція про призначення … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text (дата звернення: 19.09.2023).

працях висловлюється думка, згідно з якою в дослідницькій частині висновку слід викладати умови застосування спеціальних знань, методику дослідження, його етапи, довідково-нормативну документацію, кою користувався експерт. Водночас є позиція, за якою зі всього змісту висновку експерта доказове значення мають тільки викладені експертом результати дослідження (відповіді на поставлені запитання), а не описування проведених ним досліджень і застосованих методик, тому дотатньо викласти тільки його результати [372]. Переконані, що з такою позицією не можна погодитися. Уважаємо, що в дослідницькій частині слід описувати:

- процес дослідження (його стадії);
- об'єкти, методи, засоби й отримані результати проведеної експертизи (їх мета, зміст, умови, значення), виявлені ознаки та характеристики об'єкта;
- способи та прийоми порівняльного дослідження, результати оцінювання збігів і розбіжностей виявлених ознак.

Окремі особливості характерні для дослідницької частини висновків експерта, які складають за результатами проведення повторних, комісійних і комплексних експертиз. Так, з урахуванням п. 4.16 і 4.18 Інструкції № 53/5, під час проведення *повторної* експертизи в дослідницькій частині висновку експерта вказуються причини розбіжностей з висновками попередніх експертиз, якщо такі розбіжності мали місце, а під час проведення *комісійної або комплексної* експертизи дослідження, які проводилися окремими експертами, описуються у відповідних розділах дослідницької частини висновку експерта, що підписуються цими експертами із зазначенням їх прізвищ.

Синтезуюча частина висновку експерта відображає результати узагальнення проведених експертних досліджень, яка є обов'язковою згідно з п. 4.18 Інструкції № 53/5 у разі, коли проводяться комісійна або комплексна експертизи — «узагальнення та оцінювання результатів досліджень фіксуються у синтезуючому розділі дослідницької частини висновку експертів» [373].

Доцільність виокремлення синтезуючої частини висновку експерта як джерела доказів викликає поміж вчених жваву дискусію. Так, одна група вчених розглядає синтезуючу частину висновку експерта як його окремий структурний елемент та зазначає, що саме в синтезуючій частині, що має містити синтез проведених досліджень та їх результатів,

---

[372] Клименко Н. І., Ципенюк С. А. Назначение и проведение экспертизы в гражданском процессе. *Экспертное обеспечение правосудия: проблемы теории и практики* : мат-лы междунар. науч.-практ. конф. Симферополь, 2006. С. 35—39.

[373] Інструкція про призначення … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text (дата звернення: 19.09.2023).

експерт надає обґрунтування встановлених ним фактичних даних, наукове пояснення значенню характеристик об'єктів, які спостерігалися, наводить їх аргументовану оцінку та підходить до формулювання висновків. Інша група вчених визначає синтезуючу частину висновку експерта як складову його дослідницької частини і пов'язує необхідність її включення в зміст цього джерела доказів із проведенням комплексної та комісійної експертиз.

На переконання Е. Сімакової-Єфремян, «у синтезуючій частині висновку мають бути наведені результати досліджень кожного з експертів і викладені причини розбіжностей членів комісії в оцінюванні результатів для формулювання спільного висновку, кожний експерт зобов'язаний обґрунтувати причини своєї незгоди з думкою інших членів комісії» [374]. Зазначимо, що позиція вчених, які розглядають синтезуючу частину висновку експерта як елемент його дослідницької частини, відповідає Інструкції № 53/5.

У *заключній* частині висновку експерта, згідно з п. 7 ч. 1 ст. 102 КПКУ, зазначаються обґрунтовані відповіді на кожне поставлене питання. До того ж висновки експерта за результатами дослідження, з урахуванням п. 4.14 Інструкції № 53/5, у цій частині складеного ним висновку викладаються у вигляді відповідей на поставлені запитання в послідовності, визначеній у вступній частині. На кожне з поставлених запитань має бути дано змістовну відповідь по суті або зазначено, з яких причин неможливо її дати. Якщо заключний висновок не може бути сформульований у стислій формі, допускається посилання на результати досліджень, викладені у дослідницькій частині.

Зауважимо, що завершальною частиною висновку експерта є відповіді на питання, винесені на вирішення експертизи, які формулюються у концентрованому вигляді. Для того щоб підсумкові висновки експерта мали доказове значення, до них висуваються такі вимоги:

- висновки мають містити відповіді на всі запитання, винесені ініціатором проведення експертизи;
- висновки мають бути чіткими, лаконічними, ясними, логічно побудованими та зрозумілими;
- неприпустиме вживання у висновках таких висловів, як «не виключено», «не виявлено» та ін., оскільки вони викликають або неправильне (зокрема, подвійне) тлумачення, або сумнів у висновку експерта загалом. У випадку вживання, наприклад, слів «не виявлено» неясність обумовлена кількома підставами: або експерт не зміг виявити шуканий об'єкт (характеристику) через його недостатню кваліфікацію; або це сталося в результаті відсутності відповідних технічних засобів,

[374] Сімакова-Єфремян Е. Б. Комплексні судово-експертні дослідження … .

недосконалості або відсутності експертних методик або з інших причин (треба у формулюванні застосовувати термін «відсутні»).

Згідно з вимогами п. 4.15 Інструкції № 53/5 «висновок експерта оформлюється на бланку експертної установи та підписується експертом (експертами), який проводив дослідження. Підписи у заключній частині засвідчуються відбитком печатки експертної установи на кожній сторінці тексту заключних висновків. Якщо до висновку експерта додаються фототаблиці, креслення, схеми, діаграми тощо, вони також підписуються експертом (експертами); підписи засвідчуються відбитком печатки експертної установи.

Якщо експерт не є працівником державної спеціалізованої установи та працює на професійній основі самостійно, він засвідчує висновок своїм підписом і печаткою із зазначенням реєстраційного номера облікової картки платника податків (ідентифікаційного номера) або серії та номера паспорта (для фізичних осіб, які через свої релігійні переконання в установленому порядку відмовилися від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків)» [375].

Наголосимо, що Інструкцією № 53/5 передбачено додаткові вимоги до змісту окремих видів висновків:

1) «щодо висновків первинної експертизи — якщо ця експертиза проводилась співробітниками однієї експертної установи, то висновок експерта (експертів) та додатки до нього складаються у двох примірниках, один із яких направляється органу (особі), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), а другий оформляється як наглядове провадження і зберігається в архіві експертної установи; під час проведення експертиз експертами кількох експертних установ наглядові провадження оформляються у кількості, яка відповідає кількості експертних установ, що були залучені до її проведення;

2) щодо висновків комісійної або комплексної експертизи — у вступній частині додатково:

— зазначаються дані про голову комісії експертів і відомості про експертизи, результати яких задані як вихідні дані;

— описуються дослідження, які проводились окремими експертами, описуються у відповідних розділах дослідницької частини, що підписуються цими експертами із зазначенням їхніх прізвищ;

— наводяться узагальнення та оцінка результатів досліджень, які фіксуються у синтезуючому розділі дослідницької частини висновку експертів.

3) щодо висновків повторної експертизи —під час проведення повторної експертизи співробітниками однієї експертної установи висновок і додатки до нього складаються:

---

[375] Інструкція про призначення … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text (дата звернення: 19.09.2023).

а) у двох примірниках — у разі якщо висновки повторної експертизи повністю підтверджують висновки первинної (попередньої) експертизи. Перший примірник направляється органу (особі), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), другий оформлюється як наглядове провадження і залишається в архіві експертної установи, що проводила повторну експертизу;

б) у трьох примірниках — у разі непідтвердження (повністю або частково) повторною експертизою висновків первинної (попередньої) експертизи. Перший примірник направляється органу (особі), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), другий оформлюється як наглядове провадження і залишається в архіві експертної установи, що проводила повторну експертизу, третій направляється до експертної установи, яка проводила первинну (попередню) експертизу.

Під час проведення експертиз експертами декількох експертних установ наглядові провадження оформлюються у кількості, яка відповідає кількості експертних установ, що були зайняті в її проведенні.

Висновки експерта (експертів) з додатками направляються органу (особі), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), керівником експертної установи (керівником провідної експертної установи);

4) щодо висновків додаткової або повторних експертиз — у вступній частині зазначаються:

а) відомості про первинну (попередні) експертизу (експертизи) — прізвище експерта, назва експертної установи чи місце роботи експерта, номер і дата висновку експертизи, зміст заключних висновків первинної (попередніх) експертизи (експертиз);

б) зміст питань, які були поставлені експерту для додаткового або повторного вирішення;

в) мотиви призначення додаткової або повторної експертизи, які зазначені у документі про призначення експертизи (залучення експерта); якщо у ньому таких мотивів немає, про це робиться відповідний запис).

5) щодо висновків експерта за умови проведення експертизи під час судового розгляду — якщо з питань, які вирішувались під час судового розгляду, експертом проводилась експертиза на попередніх стадіях процесу, він має право послатись на її результати; другий примірник висновку експерта за умови проведення експертизи під час судового розгляду та копія документа про призначення експертизи (залучення експерта) подаються експертом до експертної установи» [376].

---

[376] Інструкція про призначення … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text (дата звернення: 19.09.2023).

Згідно з Інструкцією № 53/5 висновок експерта, як і повідомлення про неможливість надати висновок, розглядає керівник підрозділу та керівник експертної установи (або його заступник) і скеровує органу (особі), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта).

Якщо під час ознайомлення з висновком експерта буде встановлено, що дослідження проведені з недотриманням або відхиленням від методики дослідження, керівник експертної установи може передоручити проведення судової експертизи комісії експертів, до якої залучається також експерт, який проводив попереднє дослідження.

8.3. Судова фотографія та відеозапис у судових експертизах

Судова фотографія — це галузь криміналістичної техніки, яка розробляє фотографічні засоби, прийоми та методи виявлення, фіксування й дослідження об'єктів. Зміст судової фотографії — наукові положення та практичні рекомендації щодо застосування фотографії в розслідуванні правопорушень або інших справ. Застосування фотографічної зйомки в розслідуванні правопорушень зумовлено такими чинниками:

- вона дає змогу точніше зафіксувати об'єкт, його стан, ознаки;
- забезпечує швидке фіксування певних об'єктів;
- дає адекватне уявлення про зображений на фотознімку об'єкт; фотографічне зображення має характеристику наочності й документальності;
- існує можливість одержання слабко видимих і невидимих деталей, слідів, ознак [377].

Як галузь криміналістичної техніки судова фотографія є системою наукових положень і відповідних їм технічних засобів та методів зйомки криміналістичних об'єктів з метою розкриття і розслідування правопорушень.

Фотографію застосовують для фіксування слідів, предметів, місця події та інших об'єктів, а також для дослідження речових доказів. Порівняно з іншими засобами фіксування фотографія забезпечує більш високий ступінь точності, повноти та наочності [378].

Експертна (судово-дослідницька) фотографія — це система спеціальних методів, прийомів і засобів, що застосовуються для одержання нових фактів під час проведення судових експертиз. Вона дає

[377] Пясковський В. В., Чорноус Ю. М., Самодін А. В. та ін. Криміналістика … .

[378] Удовенко Ж. В. Криміналістика : консп. лекц. Київ, 2016. 320 с.

змогу вивчати об'єкти і виявляти в них такі ознаки й характеристики, які неможливо виявити шляхом звичайного огляду або за допомогою звичайного фотографічного фіксування.

Практики наголошують, що головною метою застосування фотознімків у судовій експертизі слід вважати:

- підтвердження зображенням наявності об'єкта(-ів) дослідження;
- відображення ознак об'єкта(-ів), виокремлених у процесі застосування методик, зареєстрованих у Реєстрі методик проведення експертиз;
- ілюстрацію результатів порівняльного дослідження, який був проведений у дослідницькій частині експертизи [379].

Фотозйомка під час провадження судових експертиз застосовується найчастіше в трьох напрямах:

- як спосіб фіксування загального виду і стану об'єктів, що надходять на експертизу;
- як спосіб ілюстрування результатів різних видів досліджень, наприклад, для ілюстрування результатів почеркознавчої експертизи;
- як один із способів дослідження, що значно розширює можливості людського зору.

Під час огляду окремі сліди та предмети фотографують як деталі за правилами масштабної зйомки. Найбільш поширеними об'єктами такої зйомки є сліди рук, ніг людини і тварин, транспортних засобів, знарядь злому.

Судово-дослідницьку фотографію застосовують під час проведення експертних досліджень. Спеціальні методи фотозйомки в лабораторних умовах розширюють пізнавальні можливості людини та дають змогу виявляти нові ознаки й характеристики об'єктів, які неможливо побачити у процесі звичайного візуального сприйняття. Це може бути мікрофотографічне дослідження, фотографічна зміна контрастів, кольороподіл і кольорова трансформація, фотозйомка в невидимих променях спектра тощо.

Фотографічну зміну контрастів широко застосовують під час техніко-криміналістичного дослідження документів. До того ж застосовують:

- ефект контрасту за яскравістю (в одноколірних об'єктів за світлістю, що виникає в результаті неоднакового відбиття світла або нерівномірності освітлення);

---

[379] Самойлова О. Ф., Береговець Я. Б. Значення ілюстративного матеріалу у висновках судових експертів. *ΛΌГОΣ.online*. 2020. № 16 (Dec). URL: https://www.ukrlogos.in.ua/10.11232-2663-4139.16.07.html (дата звернення: 23.10.2023).

- ефект контрасту за кольором (відмінності об’єктів або їх частин за кольором);
- тіньовий контраст (виникає за рахунок тіней, які утворюються від нерівностей поверхні об’єкта).

Кольороподіл — це процес збільшення кольорового контрасту шляхом дослідження або фотографування об’єкта крізь спеціальний світлофільтр.

Виявлення невидимих об’єктів може бути здійснено шляхом фотографування із користуванням мікроскопом. Мікрофотографія — це фотозйомка, що застосовується для виявлення мікроструктури і мікрорельєфу досліджуваних об’єктів. Мікрофотозйомка зі значним збільшенням проводиться звичайним фотоапаратом, мікрофотонасадкою, мікрофотокамерою.

В експертній практиці застосовують також методи фотозйомки в невидимих променях спектра. Позитивний результат дає фотозйомка в інфрачервоних, ультрафіолетових або рентгенівських променях.

Фотографування в інфрачервоних променях — це фотозйомка об’єкта, який освітлюють тепловими променями. Об’єктив оснащують інфрачервоним фільтром, а об’єкт освітлюють електролампами розжарювання. Застосовують з метою дослідження документів.

Фотографування в ультрафіолетових променях — метод, заснований на дії ультрафіолетових променів, відбитих від об’єкта зйомки. Для збудження люмінесценції об’єкт освітлюють ультрафіолетовим світлом ртутно-кварцевої лампи. За допомогою такої фотозйомки відновлюють витравлені, вицвілі або написані «симпатичними» чорнилами тексти.

Фотографування в рентгенівських променях — метод отримання тіньового зображення за рахунок дії на фотоматеріал рентгенівських променів, які пройшли крізь сфотографований об’єкт. Застосовують для вивчення внутрішньої будови частин вогнепальної зброї, замків, пошуку захованих предметів, читання окремих текстів [380].

Окрім того, в експертній практиці застосовують фотографічне відображення пласких предметів, до яких належать тексти, креслення, схеми, дактилокарти, різні документи. Необхідно зазначити, що в сучасних умовах можна і не застосовувати фотографічні засоби, а робити це за допомогою телефаксу, ксерокса, шляхом сканування й роздруківки на принтері.

---

[380] Лозова С. М., Стрілець С. О. Окремі методи судово-експертної фотографії. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану* : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25.11.2022). Харків, 2022. С. 249—252. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d593c604-b748-4c74-b7ee-aee88b29f77d/content (дата звернення: 23.10.2023).

Наголосимо, що фотознімок є невід'ємною частиною висновку експерта, тому він має бути органічно пов'язаний з ним. До форм взаємозв'язку фотографічних методів дослідження (фотознімка, як їх результатів) та висновку судового експерта можуть належати:

- опис судово-фотографічних методів, які застосував судовий експерт, прийоми та засоби в дослідницькій частини висновку експерта;
- додатки до висновків експертів, які відповідно оформлені у вигляді ілюстративних матеріалів;
- ілюстрування на фотознімках ознак об'єкта, виявлених або зафіксованих за допомогою судово-дослідницької фотографії (які описані в дослідницької частині висновку експерта); ілюстрування результатів порівняння ознак об'єктів з відповідною їх розміткою;
- пояснення відображених на фотознімках співпадаючих або розбіжних ознак, об'єктів які порівнюються в дослідницькій частині.[381]

Іноді судовий експерт, вирішивши всі питання, які перед ним були поставлені ініціатором проведення експертизи, зазначає в дослідницькій частині висновку, який метод дослідження він застосовував та робить посилання на фотознімок. Якщо метод, який він застосовував, не дав позитивних результатів, експерт не завжди додає фотознімок до висновку експерта.

Аерозйомка — це зйомка фото- та відеоматеріалів різного цільового призначення за допомогою дронів, на яких установлена камера. Основною метою є показ місцевості або події з висоти для складання повноцінної картини того, що відбувається на локації.

Відеозапис — процеси фіксування динамічних характеристик об'єктів, подій, явищ, слідчих дій за допомогою кіно- або відеокамери. Відеозапис найчастіше застосовують під час провадження слідчого експерименту, обшуку, огляду місця події, допиту та очної ставки, огляду трупа, пред'явлення для впізнання та перевірки показань на місці. Відеозапис сприяє розв'язанню таких завдань:

- з документальною точністю фіксувати та досліджувати динамічні події, процеси, слідчі дії (експеримент, упізнання, допит, особливо коли той, кого допитують, відмовляється визнавати свою провину або щось приховує);
- зберігати інформацію про динамічні ознаки об'єктів та відтворювати її в суді, під час слідчих дій;
- фіксувати та вивчати недоступні для людського зору швидкоплинні процеси (наприклад, політ кулі, руйнування перепон, момент зіткнення транспортних засобів);

---

[381] Самойлова О. Ф., Береговець Я. Б. Зазнач. твір. URL: https://www.ukrlogos.in.ua/10.11232-2663-4139.16.07.html (дата звернення: 23.10.2023).

- фіксувати події одночасно в динаміці та за часом, що дає змогу вирахувати момент конкретних дій, швидкість руху або кількість подій за одиницю часу [382].

На переконання науковців, «відеозапис під час перевірки показань на місці за своїм змістом обов'язково має охоплювати наступні інформаційні елементи:

1. Обстановку місця події в тому вигляді, у якому вона демонструється особою, показання якої перевіряються;
2. Різного роду жести цієї особи, пов'язані з демонстрацією обстановки, та інші невербальні засоби спілкування, які використовуються для передачі інформації слідчому від особи, показання якої перевіряються, наприклад, просторове розташування сторін, візуальний контакт;
3. Усні пояснення цієї особи;
4. Процес демонстрації особою, показання якої перевіряються, окремих дій, поз;
5. Запитання, пояснення та заяви слідчого, спеціаліста та інших учасників слідчої (розшукової) дії, пов'язані з перевіркою показань» [383].

Відеозапис застосовують і під час проведення судових експертиз. Наприклад, під час судово-балістичних експертиз за допомогою швидкісної мікрокінозйомки фіксується механізм утворення вогнепальних пошкоджень на різних об'єктах.

8.4. Оформлення ілюстрацій, табличного та графічного матеріалу у висновку експерта

Згідно з вимогами п. 4.15 Інструкції №53/5 «висновок експерта (експертів) оформлюється на бланку експертної установи і підписується експертом (експертами), який (які) проводив(ли) дослідження. Підписи у заключній частині засвідчуються відбитком печатки експертної установи на кожній сторінці тексту заключних висновків. Якщо до висновку експерта додаються фототаблиці, креслення, схеми, діаграми

[382] Сокиран М. Ф. Процесуальні і тактичні питання використання звуко-, відеозапису в кримінальному судочинстві України : автореф. дис. … канд. юрид. наук. Київ, 2008. 20 с.

[383] Негребецький В. Відеозапис під час слідчого експерименту. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 4. С. 257—261. DOI: 10.32849/2663-5313/2021.4.40 (дата звернення: 19.09.2023).

тощо, вони також підписуються експертом (експертами); підписи засвідчуються відбитком печатки експертної установи» [384].

До висновку експерта (спеціаліста) додається ілюстративний матеріал (фотознімки, зображення, виконані за допомогою цифрової та розмножувальної техніки, зокрема, з розміткою ознак, зарисування ознак, схеми, креслення, діапозитиви, макети тощо), який робить висновок більш зрозумілим і переконливим.

Ілюстративний матеріал можна розміщувати в тексті висновку, він має наочно висвітлювати процес експертного дослідження та його результати. В ілюстративному матеріалі експерт відображає:

1) упакування об'єктів дослідження (можливі порушення упаковки);

2) надані об'єкти дослідження; установлені конкретні характеристики (ознаки) об'єктів, зміна їх стану;

3) ознаки об'єктів дослідження, що збігаються або різняться, з розміткою:

а) за умови нанесення на зображення зарисування, розмітки нижче розміщують аналогічні зображення, але без зарисування, розмітки (контрольні зображення);

б) розмітка здійснюється по колу за годинниковою стрілкою, починаючи з нижнього лівого кута:

- зображення ознак, що збігаються, барвником червоного кольору;
- ознак, що різняться — барвником синього кольору;
- діагностичних ознак — барвником зеленого кольору;

в) з лівого боку розміщують ілюстрації об'єкта, що ідентифікується, з правого — порівнювального об'єкта;

4) кожна ілюстрація має супроводжуватися пояснювальним текстом, який містить інформацію про зображення на ній.

Матеріали, що ілюструють висновок експерта (фотографії, схеми, графіки та ін.), додаються до висновку і є його складовою. Зауважимо, що ілюстрації невіддільні від висновку експерта як процесуального документа, оскільки не виконують допоміжну функцію, а сприяють розумінню ходу дослідження, обґрунтованості висновків експерта. Їх призначення — зробити наочною, доступною розумінню будь-якому учаснику судочинства логіку висновку експерта.

Ілюстрації демонструють стан об'єкта, що надійшов на експертизу, характеризують його ознаки, підвищують переконливість висновків експерта. Вони показують, що висновки базуються на певній методичній базі, оскільки багато методики містять обов'язковість відображення етапів і результатів їх застосування у відповідних схемах,

[384] Про затвердження Інструкції … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text (дата звернення: 19.09.2023).

графіках, фотознімках. На вимогу окремих методик фотознімки мають відображати результати застосування певних прийомів у процесі порівняльного дослідження (наприклад, зіставлення слідів, виявлених на зламаній перешкоді, і експериментальних слідів знаряддя злому, вилученого у підозрюваного). Результати застосування багатьох методів відображаються на рентгенограмах, спектрограмах, хроматограмах тощо.

За загальним правилом ілюстрації розташовують у тексті в такий спосіб, щоб наочно відобразити всі етапи експертного дослідження представлених об'єктів. Можливо також розміщення ілюстрацій як додатків до висновку (наприклад, фототаблиць). Під ілюстраціями роблять відповідні написи, що відображають результати, отримані під час дослідження об'єктів.

Ілюструванням доцільно супроводжувати весь процес експертного дослідження. Уже на першій його стадії, здійснюючи огляд і попереднє вивчення отриманого об'єкта, експерту доцільно зафіксувати за допомогою вимірювальної фотографії загальний вигляд об'єкта та його складові частини. Таке фотозображення доповнює і пояснює:

- опис об'єкта;
- ознаки, що його індивідуалізують;
- вид і характер виявлених на об'єкті слідів тощо.

Аналогічна процедура застосовується щодо зразків, наданих для порівняння.

На стадії аналітичного, роздільного дослідження об'єктів за допомогою ілюстрацій демонструють виявлені окремі ознаки та ін.

На стадії порівняльного дослідження ілюстрації дають змогу наочно показати збіги та відмінності ознак досліджуваних об'єктів і порівняльних зразків; пояснити, у чому вони конкретно виражаються. До того ж застосовують макро- і мікрофотографування, інші методи дослідницької фотозйомки. Таблиці, графіки, схеми також ілюструють на цій стадії результати застосування відповідних методів аналізу об'єктів дослідження, даючи змогу уникнути докладного опису цих результатів, яке не завжди буде зрозумілим фахівцю іншого напряму знань.

Є випадки, коли на ілюстраціях роблять якусь розмітку або вказують будь-які важливі ознаки за допомогою різних графічних прийомів (суцільні й пунктирні лінії, стрілки тощо). Прийнято ознаки, що розрізняються, відзначати барвниками різних кольорів, якщо збігаються — однаковим кольором.

Зручними для ілюстрування висновку експерта є програми, які дають змогу вставляти в текст висновку зображення, отримані за допомогою як сканера, так і цифрової фотокамери або здійснювати коригування зображення, а саме:

- змінювати контрастність, яскравість, різкість;

- приводити різні зображення до одного розміру;
- накладати на зображення вимірювальну сітку;
- розмічати ознаки, що збігаються;
- здійснювати накладення зображень одне на інше тощо.

8.5. Особливості організації провадження різних видів судових експертиз

У п/п. 1.2.14 Інструкції № 53/5 обумовлено, що згідно з процесуальним законодавством України експерти виконують первинні, додаткові, повторні, комісійні та комплексні експертизи. Наведемо їх визначення.

«Первинною є експертиза, коли об'єкт досліджується вперше.

Додатковою є експертиза, якщо для вирішення питань щодо об'єкта, який досліджувався під час проведення первинної експертизи, необхідно провести додаткові дослідження або дослідити додаткові матеріли (зразки для порівняльного дослідження, вихідні дані тощо), які не були надані експертові під час проведення первинної експертизи.

Повторною є експертиза, під час проведення якої досліджуються ті самі об'єкти та вирішуються ті самі питання, що й під час проведення первинної (попередніх) експертизи (експертиз).

Комісійною є експертиза, яка проводиться двома чи більшою кількістю експертів, що мають кваліфікацію судового експерта за однією експертною спеціалізацією (фахівцями в одній галузі знань). Комісія експертів може утворюватися органом (особою), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), або керівником експертної установи.

Комплексною є експертиза, що проводиться із застосуванням спеціальних знань різних галузей науки, техніки або інших спеціальних знань (різних напрямів у межах однієї галузі знань) для вирішення одного спільного (інтеграційного) завдання (питання). До проведення таких експертиз у разі потреби залучаються як експерти експертних установ, так і фахівці установ і служб (підрозділів) інших центральних органів виконавчої влади або інші фахівці, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах» [385].

Інструкцією № 53/5 також визначено вимоги до організації проведення різних видів судових експертиз. Так, у п. 3.6 зазначено, що «у разі призначення експертизи (залучення експерта) для проведення *додаткової або повторної* експертизи до експертної установи (експертові)

[385] Інструкція про призначення … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text (дата звернення: 19.09.2023).

надаються також висновки попередніх експертиз з усіма додатками (фотознімками, порівняльними зразками тощо), а також додаткові матеріали, що стосуються предмета експертизи, які були зібрані після надання первинного висновку. У разі необхідності проведення *додаткової або повторної* експертизи у документі про призначення експертизи (залучення експерта) зазначаються мотиви та підстави для її призначення» [386].

У п. 4.2 Інструкції № 53/5 обумовлено: «якщо в одному документі про призначення експертизи (залучення експерта) є питання, що стосуються різних видів експертиз, не пов'язаних між собою, керівник установи визначає, які питання підлягають вирішенню у відповідному підрозділі та послідовність їх виконання» [387].

Інструкцією № 53/5 передбачено, що «під час проведення *додаткових або повторних* експертиз зазначаються:

- відомості про первинну (попередні) експертизу (експертизи) — прізвище експерта, назва експертної установи чи місце роботи експерта, номер і дата висновку експертизи, зміст заключних висновків первинної (попередніх) експертизи (експертиз);
- зміст питань, які були поставлені перед експертом на додаткове або повторне вирішення;
- мотиви призначення додаткової або повторної експертизи, які зазначені у документі про призначення експертизи (залучення експерта), якщо у ньому такі мотиви відсутні, про це робиться відповідний запис» [388].

У п. 3.7 Інструкції № 53/5 передбачено, що «у документі про призначення експертизи (залучення експерта) для проведення *комплексної* експертизи зазначаються:

- її назва та експертна(і) установа (установи), експертам якої (яких) доручено її проведення,
- в разі участі в її проведенні особи, яка не працює в експертній установі — прізвище, ім'я та по батькові, освіта, спеціальність, місце роботи, місце реєстрації цієї особи, інші дані.

Якщо проведення комплексної експертизи доручено експертам кількох експертних установ, у документі про призначення експертизи (залучення експерта) зазначається, яка з них є провідною, тобто яка з них здійснює організацію проведення експертизи, зокрема координацію роботи експертів і зв'язок з органом (особою), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта).

---

[386] Там само.
[387] Там само.
[388] Там само.

Якщо проведення комплексної експертизи доручено співробітникам експертної установи та особі, яка не є працівником такої установи, провідною визначається експертна установа.

Документ про призначення експертизи (залучення експерта) для проведення комплексної експертизи направляється в кожну з експертних установ-співвиконавців, а також особі, яка не є працівником експертної установи. Об'єкти дослідження і матеріали справи направляються провідній експертній установі.

Якщо в документі про призначення експертизи (залучення експерта) провідну експертну установу не визначено, вона визначається за згодою між керівниками установ, а якщо вони не дійшли до згоди,— то органом (особою), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), для проведення комплексної експертизи» [389].

У п. 4.4 Інструкції № 53/5 передбачено, що, організовуючи виконання *комплексної* експертизи, керівник експертної установи доручає проведення досліджень відповідним підрозділам експертної установи, визначає, який з них є провідним. Керівник провідного підрозділу за погодженням з керівниками інших підрозділів формує комісію експертів і призначає голову експертної комісії.

Якщо комплексна експертиза виконується експертами кількох експертних установ, комісія експертів формується керівником провідної експертної установи разом з керівниками інших експертних установ-співвиконавців. Голову комісії призначає керівник провідної експертної установи.

У п. 4.5 Інструкції № 53/5 визначено функції, які виконує голова комісії експертів та зазначено, що «експерт, призначений *головою комісії*, не має переваг перед іншими співвиконавцями під час вирішення поставлених питань. Голова комісії виконує лише організаційні функції, а саме:

- скликає нараду експертів, на якій ознайомлює їх з документом про призначення експертизи (залучення експерта) та матеріалами, які надійшли на дослідження;
- організовує розробку спільної програми досліджень, у тому числі з визначенням послідовності та строків виконання окремих досліджень; у разі неузгодження дій комісії при виконанні досліджень чи порушення їх послідовності повідомляє про це керівника експертної установи;
- організовує попереднє вивчення досліджуваних об'єктів членами комісії;
- здійснює зв'язок з керівниками експертних установ (підрозділів), співробітники яких є членами комісії, контролює строки

[389] Там само.

проведення окремих досліджень і координує виконання всієї програми досліджень;

- керує проміжними та підсумковими нарадами експертів;
- складає проєкт висновку (повідомлення про неможливість надання висновку) або доручає одному з членів комісії» [390].

Окрім того, п. 4.6 Інструкції № 53/5 передбачено: «якщо проведення *комплексної* експертизи не може бути здійснене силами експертів даної експертної установи, її керівник повідомляє про це орган (особу), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), та просить залучити до проведення експертизи експерта відповідної спеціалізації. Залучення такого експерта проводиться з дотриманням вимог процесуального законодавства України» [391].

Так само за п. 4.7 Інструкції №53/5, «якщо проведення комплексної експертизи, призначеної різним експертним установам, одним із членів комісії не розпочато протягом тридцяти календарних днів, а без її результатів подальше проведення досліджень іншими членами комісії неможливе, керівник експертної установи, що здійснював організацію роботи комісії, повідомляє про це орган (особу), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта). Після цього, якщо протягом тридцяти календарних днів заходи з організації роботи комісії не вживаються, матеріали повертаються замовнику без виконання» [392].

Окрема увагу в Інструкції №53/5 приділено організації проведення *комісійної* експертизи, що здійснюється за правилами, викладеними в п. 4.4—4.7. Водночас п. 4.9визначено, що «спільний висновок комісії експертів підписується експертами, які брали участь у сукупній оцінці результатів усіх досліджень і дійшли згоди. Якщо згоди між ними не було досягнуто, складаються декілька висновків експертів (за кількістю точок зору) або один, у якому вступна і дослідницька частини підписуються всіма експертами, а заключна — окремими з відповідними висновками або згідно з проведеними ними дослідженнями» [393].

У п. 4.16 Інструкції №53/5 наголошено, що висновок експертів під час проведення *комісійної або комплексної* експертизи складається за правилами, викладеними в п. 4.12—4.14, з урахуванням таких особливостей:

- у вступній частині додатково зазначаються дані про голову комісії експертів та відомості про експертизи, результати яких задані органом (особою), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), як вихідні дані;

---

[390] Там само.
[391] Там само.
[392] Там само.
[393] Там само.

- дослідження, які проводились окремими експертами, описуються у відповідних розділах дослідницької частини, що підписуються цими експертами із зазначенням їх прізвищ;
- узагальнення та оцінка результатів досліджень фіксуються у синтезуючому розділі дослідницької частини висновку експертів.

Відповідно до п. 2.1 Інструкції №53/5 експерт має право заявляти різні клопотання, а саме:

- «відповідно до процесуального законодавства заявляти клопотання про надання додаткових матеріалів і зразків та вчинення інших дій, пов'язаних із проведенням експертизи;
- у разі виникнення сумніву щодо змісту та обсягу доручення невідкладно заявляти клопотання органу (особі), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), щодо уточнення поставлених експертові питань» [394].

Щодо реалізації означених клопотань п. 1.13 Інструкції №53/5 передбачено, що «у разі невиконання клопотань експерта щодо надання додаткових матеріалів, несплати вартості експертизи протягом 45 календарних днів з дня направлення клопотання в порядку, передбаченому чинним законодавством, незабезпечення прибуття експерта, безперешкодного доступу до об'єкта дослідження, а також належних умов для його роботи (учинення перешкод з боку сторін, що беруть участь у справі, в обстеженні об'єкта) матеріали справи повертаються органу (особі), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), із зазначенням мотивованих причин неможливості її проведення. У строк проведення експертизи не включається строк виконання клопотань експерта, усунення недоліків, допущених органом (особою), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта)» [395].

Окрім того, п. 4.10 Інструкції №53/5 визначено: якщо експерт порушив клопотання про надання йому додаткових матеріалів, але протягом 45 календарних днів не отримав відповіді, він письмово повідомляє орган (особу), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), про неможливість надання висновку.

Водночас у п. 4.12 Інструкції №53/5 передбачено, що у вступній частині висновку експерта, коли експерт подаэ клопотання, крім іншого, зазначаються: дата направлення клопотання експерта про надання додаткових матеріалів, дата надходження додаткових матеріалів або відомостей про наслідки розгляду клопотання; обставини, які мають значення для надання висновку, з обов'язковим зазначенням джерела їх отримання.

---

[394] Там само.
[395] Там само.

8.6. Загальні засади проведення судової експертизи та оформлення висновку експерта у судовому засіданні

У ст. 84 КПКУ висвітлено поняття доказів у кримінальному провадженні:

«1. Доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому цим Кодексом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню.

2. Процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, *висновки експертів*» [396].

Процесуальне законодавство України передбачає проведення експертизи за ухвалою суду (ст. 332 КПКУ):

«1. Під час судового розгляду суд за клопотанням сторін кримінального провадження або потерпілого за наявності підстав, передбачених статтею 242 КПКУ, має право своєю ухвалою доручити проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам. <…>

3. До ухвали суду про доручення проведення експертизи у випадках, передбачених частиною першою цієї статті, включаються питання, поставлені перед експертом учасниками судового провадження, судом.

4. Після постановлення судом ухвали про доручення проведення експертизи судовий розгляд продовжується, крім випадків, якщо таке продовження неможливе до отримання висновку експерта.

Якщо експерт запрошується в суд для проведення первинної експертизи, то його підготовка має починатися із з'ясування завдання, а також кола питань, які підлягають вирішенню» [397].

Загальний порядок призначення і проведення експертизи в суді та діяльність суду у зв'язку з цим регламентовані КПКУ.

Якщо з'ясується, що за обставинами провадження проведення експертизи необхідне, суд має викликати в судове засідання експерта для проведення експертизи або роз'яснення окремих положень висновку, а якщо експертиза не проводилась — викликати особу, яка має відповідні спеціальними знання для призначення її експертом.

Слід також враховувати положення п. 4.18 Інструкції № 53/5 щодо того, що «висновок експерта за умови проведення експертизи під час

[396] Кримінальний процесуальний кодекс України … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 18.10.2022).

[397] Там само.

судового розгляду складається за загальними правилами з урахуванням такого винятку — якщо з питань, які вирішувались під час судового розгляду, експертом проводилась експертиза на попередніх стадіях процесу, він має право послатись на її результати» [398].

Другий примірник висновку експерта під час проведення експертизи під час судового розгляду і копія документа про призначення експертизи (залучення експерта) подаються експертом до експертної установи.

Окрім того, п. 4.20 Інструкції № 53/5 передбачено, що повідомлення про неможливість надання висновку складається з трьох частин: вступної, мотивувальної та заключної.

У вступній частині викладаються відомості, наведені в п. 4.12 Інструкції № 53/5. У повідомленні про неможливість надання висновку експерт зазначає, що він попереджений (обізнаний) про кримінальну відповідальність за ст. 385 ККУ.

У мотивувальній частині викладаються причини, які обумовили неможливість надання висновку.

У заключній частині вказується про неможливість надання висновку».

Повідомлення про неможливість надання висновку оформлюється на бланку експертної установи, підписується експертом; підпис у заключній частині засвідчується відбитком печатки експертної установи. Повідомлення про неможливість надання висновку складається у двох примірниках. Один примірник керівник експертної установи надсилає органу (особі), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), а другий оформлюється як наглядове провадження й залишається в архіві експертної установи.

Якщо таке повідомлення надається *під час судового розгляду*, воно складається і підписується експертом у двох примірниках, один з яких подається до суду, а другий — керівникові експертної установи.

Якщо з одних питань експерт може дати відповідь, а з інших є підстави для повідомлення про неможливість надання висновку, складається один документ — висновок експерта. У цьому разі експерт зазначає, що він попереджений (обізнаний) про кримінальну відповідальність за статтями 384, 385 ККУ [399].

Роз'яснення експертові його прав та обов'язків і попередження про кримінальну відповідальність фіксується у протоколі судового засідання. Проведення експертизи здійснюють трьома основними етапами:

- призначення експертизи судом;

---

[398] Інструкція про призначення … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text (дата звернення: 19.09.2023).

[399] Там само.

- проведення її експертом у суді або в експертній установі;
- оцінювання висновків, можливий допит експертів і подальші дії суду.

Процесуально проведення експертизи під час судового провадження регламентовано ст. 356 КПКУ, це стосується кожного з етапів:

1. Участь експерта в дослідженні доказів, які належать до предмета експертизи.
2. Постановка запитань експерту.
3. Проведення дослідження і надання висновків експерта.
4. Оголошення експертом висновків у суді, допит експерта.

Участь експерта в дослідженні доказів у судовому розгляді має важливе значення для забезпечення максимальної повноти й достовірності вихідних даних, що були закладені в основу експертизи, яка ним проводилася. Для цього експерт, який бере участь у судовому засіданні, наділений широкими процесуальними правами. Він «має право з дозволу головуючого:

- бути присутнім під час проведення процесуальних дій: ставити запитання, необхідні для проведення експертизи особам, яких допитують, тобто обвинуваченому, потерпілому, свідкам;
- знайомитися з матеріалами справи, що стосується предмета судової експертизи;
- порушувати клопотання про надання йому додаткових матеріалів, необхідних для його висновку» (ст. 69 КПКУ) [400].

Необхідно звертати увагу на те, щоб експерту були забезпечені необхідні умови для додержання його прав й активної участі в судовому провадженні, оскільки від цього значною мірою залежатиме об'єктивність, повнота й обґрунтованість експертних досліджень і наданого висновку.

У ст. 356 КПКУ окреслено вимоги до такої процесуальної дії, як допит експерта в суді, а саме:

1. «За клопотанням сторони кримінального провадження, потерпілого або за власною ініціативою суд має право викликати експерта для допиту для роз'яснення висновку. Перед допитом експерта головуючий встановлює його особу та приводить до присяги такого змісту: «Я, (прізвище, ім'я, по батькові), присягаю сумлінно виконувати обов'язки експерта, використовуючи всі свої професійні можливості.

Після цього головуючий попереджає експерта про кримінальну відповідальність за надання завідомо неправдивого висновку.

---

[400] Кримінальний процесуальний кодекс України … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 19.09.2023).

2. Експерта, який проводив експертизу за зверненням сторони обвинувачення, першою допитує сторона обвинувачення, а експерта, який проводив експертизу за зверненням сторони захисту,— сторона захисту. Після цього експерту можуть бути поставлені запитання потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем, їх представниками та законними представниками, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, а також головуючим та суддями.

3. Експерту можуть бути поставлені запитання щодо наявності в експерта спеціальних знань та кваліфікації з досліджуваних питань (освіти, стажу роботи, наукового ступеня тощо), дотичних до предмета його експертизи; застосованих методик та теоретичних розробок; достатності відомостей, на підставі яких готувався висновок; наукового обґрунтування та методів, за допомогою яких експерт дійшов висновку; застосовності та правильності застосування принципів та методів до фактів кримінального провадження; інші запитання, що стосуються достовірності висновку.

4. Суд має право призначити одночасний допит двох або більше експертів для з'ясування причин розбіжності в їхніх висновках, що стосуються одного й того самого предмета або питання дослідження.

5. Кожна сторона кримінального провадження для доведення або спростування достовірності висновку експерта має право надати відомості, які стосуються знань, умінь, кваліфікації, освіти та підготовки експерта.

6. Експерт під час відповідей має право користуватися своїми письмовими та іншими матеріалами, які використовувалися під час експертного дослідження» [401].

Зазначимо, що експерт має звернути увагу суду та інших учасників процесу на запитання, які не належать до його компетенції. Акцентуємо, що час проведення експертизи в суді нормами процесуального закону не визначений. Однак експерту слід звернути увагу суду на:

- приблизну кількість часу, потрібного для проведення експертизи;
- можливість її проведення в суді або в експертній установі;
- необхідні для дослідження апаратуру, матеріали тощо.

Одержавши ухвалу суду, об'єкти дослідження та інші необхідні матеріали, експерт приступає до проведення експертизи. До того ж можливими є такі варіанти:

- суд оголошує перерву зазвичай на кілька годин, за цей час експерт здійснює дослідження і складає висновок. Окремо наголосимо:

[401] Кримінальний процесуальний кодекс України … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 18.10.2022).

якщо експертиза здійснюється безпосередньо в суді, то експерту мають бути створені відповідні умови для проведення експертизи;

- коли експертиза потребує тривалого часу для дослідження (зокрема, і в лабораторних умовах) і складання висновку — суд відкладає розгляд справи до одержання висновків експерта.

Після завершення необхідних досліджень експерт складає письмовий висновок судової експертизи або повідомляє про неможливість надати висновок. Висновок експерта в суді має відповідати вимогам, зазначеним у ст. 101 КПКУ. Якщо в суд викликається експерт, який дав висновок під час досудового розслідування, суд може після оголошення висновку експерта, що не викликає заперечень у сторін, не призначати експертизу, а обмежитися допитом експерта (ст. 356 КПКУ).

Окремим етапом експертизи під час досудового розслідування є оголошення експертом свого висновку в судовому засіданні, передбачене ст. 101 КПКУ. Оголошення висновків експертом не обмежується лише його прочитанням. Висновок експерта буде краще зрозумілим суду та учасникам процесу, якщо під час його оголошення експерт продемонструє фотознімки, схеми, графіки, таблиці та інші додатки до висновку. Загалом така демонстрація дає змогу експерту підтвердити повноту, об'єктивність, наукову обґрунтованість наданого висновку. Як правильно зауважували вчені-криміналісти, продемонстровані ілюстрації висновку експерта в суді необхідні для того, щоб:

- продемонструвати суду й учасникам судового розгляду процес експертного дослідження та його наслідки, а також показати окремі етапи дослідження;
- окреслити ознаки, покладені в основу висновку експерта;
- зробити для присутніх у судовому засіданні висновок більш зрозумілим і переконливим.

Висновки експерта разом з додатками долучаються до справи.

Після оголошення висновку експерта в суді йому можуть бути поставлені запитання для пояснення або доповнення його висновку. Згідно зі ст. 356 КПКУ експерт може бути допитаний тільки після оголошення висновку на стадії судового розгляду. До того ж закон визначає, що першим ставить запитання для розв'язання і доповнення прокурор, далі учасники процесу в такій послідовності: потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач, захисник, обвинувачений і суддя. Запитання в усній формі разом з відповідями на них заносяться до протоколу судового засідання.

Дослідження та оцінювання висновку експерта в суді здійснюється за загальними правилами перевірки та оцінювання доказів для визначення їх допустимості, належності, достовірності та доказового значення.

8.7. Перевірка, оцінювання й використання висновку експерта в різних видах судочинства

Перевірка, оцінювання та використання висновку експерта — це розумовий процес, спрямований на виявлення значення цього засобу доказування для встановлення обставин розслідуваної події та прийняття ініціатором проведення експертизи подальших рішень.

Зауважимо, що перевірка висновку експерта полягає у здійсненні якихось практичних дій та заходів. Щодо цього В. Берназ зазначає, що перевірку здійснюють за допомогою як логічних, так і процесуальних дій [402].

Перевірка висновку експерта здійснюється порівнянням отриманих у процесі експертного дослідження даних з іншими доказами в кримінальному провадженні. Перевірка припускає проведення процесуальних дій, спрямованих на визначення вірогідності висновку, сприяє підтвердженню інформації про встановлений експертом факт [403].

Способом перевірки висновку експерта є проведення ініціатором здійснення судової експертизи практичних процесуальних, організаційних дій щодо одержання нових даних, спрямованих на визначення достовірності висновку, відшукання нової інформації про встановлений експертом факт, яка його підтверджує або спростовує [404].

Згідно з постановою Пленуму ВСУ «перевірка й оцінювання висновку експерта проводиться для встановлення:

- достатності представлених експерту об’єктів дослідження;
- компетентності експерта;
- повноти відповідей на поставлені питання і їхню відповідність іншим фактичним даним;
- узгодженість між дослідницькою частиною і підсумковими висновками експертизи;
- дотримання вимог законодавства під час призначення і провадження експертизи;
- обставин, що виключають участь експерта в кримінальному провадженні;

---

[402] Берназ В. Д. Доказування за новим КПК України: поняття, структурні елементи. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики* : мат-ли IV міжнар. наук.-прак. конф., присвяч. 95-річ. з дня народж. проф. М. В. Салтевського (Одеса, 02.11.2012). Одеса, 2012. С. 256.

[403] Юрчишин В. Д. Висновок експерта … . С. 160—161.

[404] Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному проваджені : монографія. Харків, 2015. С. 353.

- обґрунтованість експертного висновку і його відповідність іншим матеріалам кримінального провадження» (п. 17 Постанови) [405].

Оцінювання висновку експерта — один із найважливіших етапів доказування, і це питання знайшло належне висвітлення в наукових працях процесуалістів та криміналістів. Так, на основі аналізування матеріалів слідчої та судової практики, ВСУ в Постанові від 30.05.1997 р. № 8 «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах» звертає увагу на те, що «під час дослідження висновку експерта суди повинні виходити з того, що згідно зі ст. 67 КПКУ або ст. 62 ЦПКУ висновок експерта не має наперед встановленої сили та переваги над іншими джерелами доказів, підлягає перевірці й оцінці за внутрішнім переконанням суду, яке має ґрунтуватися на всебічному, повному й об'єктивному розгляді всіх обставин справи у сукупності» [406].

Наголосимо, що однією з основних причин недоліків у діяльності з оцінювання висновку експерта як доказу в суді є відсутність належної уваги не тільки до внутрішньої структури висновку, але й до методики проведення експертного дослідження й тактики оцінювання його змісту.

Оцінювання висновку експерта як доказу в суді не є пасивним та одноразовим процесом, оскільки здійснюється судом після отримання висновку експерта протягом усього подальшого провадження у справі. Тому під час оцінювання висновку експерта в суді першої інстанції виокремлюють зазвичай три етапи:

1) ознайомлення і аналізування судом висновку експерта після його отримання під час підготовки до судового засідання;

2) дослідження та перевірка результатів висновку в судовому розгляді справи по суті;

3) оцінювання та застосування висновку експерта під час винесення рішення.

Водночас оцінювання висновку експерта слід розглядати як багатоаспектну дію, що складається:

- по-перше, з вивчення змісту висновку як науково-дослідного документа й визначення його характеристик як доказу: належності, допустимості, достовірності;
- по-друге, зі встановлення значущості, необхідності й достатності відомостей, які містяться у висновку для визнання наявності факту, що є предметом експертизи.

Тому оцінювання висновку експерта слід розглядати у двох взаємопов'язаних аспектах:

---

[405] Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-97#Text (дата звернення: 12.12.2022).

[406] Там само.

- методичному, коли йдеться про створення методичних засад із дослідження висновку експерта як науково-дослідного документу доказового значення;
- тактичному, коли окреслюється тактика його перевірки, визначення значущості, достатності для встановлення факту, відомості про який містяться в ньому.

Теорією судової експертизи та експертною практикою розроблена певна послідовність і структура викладення у висновку експерта результатів проведеного експертного дослідження та вимоги, що пред'являються до нього як до процесуального документу. Оскільки основні положення, що визначають зміст висновку експерта, закріплені у процесуальному законодавстві (наприклад, ст. 101 і 102 КПК, ст. 102 ЦПКУ), то вони є загальними для того виду судочинства, у якому призначається та проводиться експертиза. Зазначимо, що методичні засади вивчення висновку експерта, а також визначення його належності, допустимості та достовірності повинні мати універсальний характер.

Слід зазначити, що висновок експерта є документом, що містить результат застосування професійних спеціальних знань експерта, яких суд та інші учасники судового процесу не мають. Для них має бути обов'язковим лише знання ключових моментів експертизи — вихідні положення та логічна складова, що відображені у висновку експерта. Такі вихідні положення містять усі обов'язкові частини документа: вступну, дослідницьку, висновки.

Напрямами оцінювання висновку експерта слід визнати такі:

- підлягають розв'язанню питання дотримання законодавства щодо призначення експертизи (її призначення, порядку проведення тощо);
- визначається істинність, наукова обґрунтованість і вмотивованість висновку;
- визначається повнота зібраних матеріалів, їх якість, достатність, наукові методи (наскільки вони відповідають розвиткові науки);
- наскільки обґрунтовано застосовано наукові методи;
- як повно описані перебіг і результати дослідження.

Слід також ураховувати, що роль окремих положень висновку не рівноцінна під час встановлення відповідності висновку вимогам належності, допустимості та достовірності. Наприклад, для встановлення належності висновку експерта як вимозі до доказу важлива заключна частина документа — висновки, а для встановлення достовірності — опис проведеного дослідження. Тому в змісті висновку експерта доцільно виокремити такі положення, що є інформативними з позиції встановлення його доказових характеристик. Саме ці положення мають бути безпосереднім об'єктом оцінювання.

Під час оцінювання висновку експерта як доказу належність є визначальною, оскільки за умови її відсутності відпадає необхідність у пошуку всіх інших характеристик. Якщо встановлений за допомогою експертизи факт не стосується предмета експертизи, питання про доказове значення висновку експерта відразу ж відпадає. Так само допустимість визначається після того, як позитивно вирішено питання про належність висновку експерта. Негативне вирішення питання про допустимість також робить зайвим визначення інших характеристик. Після того, як позитивно вирішено питання про відносність і допустимість висновку експерта як доказу, визначаються його достовірність і доказове значення.

У процесі встановлення судом належності висновку експерта надважливим об'єктом дослідження є заключна частина документа — висновки, що висвітлюють фактичні дані, оскільки ці відомості підтверджують зв'язок установленого факту з предметом доказування. Позитивне вирішення даного питання визначається самим призначенням експертизи. До того ж суд виходить із належності до предмета експертизи того факту, що вже встановлений експертом, незалежно від форми висновків. Оцінювання висновку експерта як доказу містить такі етапи:

- перший етап — визначається наукова достовірність висновків із метою встановлення їх об'єктивної істинності та відповідності дійсності;
- другий етап — оцінювання доказового значення факту, установленого висновком експерта.

Під час визначенні допустимості висновку експерта достатньо наявності в документі відповідних вихідних положень та їх узгодженості. Так само відсутність у ньому будь-якої обов'язкової позиції (зокрема, реквізиту) є порушенням закону, що ставить під сумнів допустимість висновку експерта як доказу.

Окрім того, слід мати на увазі, що нормативна форма висновку експерта не має визначального характеру. Одним з основних його завдань є максимальне забезпечення достовірності відомостей про фактичні дані, що мають доказове значення. Тому окремі положення висновку розглядають одночасно з позицій допустимості та достовірності, інші — тільки в аспекті допустимості. Наприклад, несуттєві процесуальні порушення, що були допущені під час складання висновку експерта, можуть не позбавляти його допустимості.

Достовірним вважають такий висновок експерта, правильність якого не викликає сумнівів, він постає єдино можливим і виключає будь-які інші підходи до розв'язання поставлених питань, тобто відповідає об'єктивній істині. Це випливає із того, що достовірність висновку експерта містить два моменти:

- по-перше, його правильність, відповідність об'єктивній дійсності (істинність) — установлення правильності (істинності) — належить до заключної частини остаточного документа — висновків;
- по-друге, його обґрунтованість, переконливість відображається в різних частинах висновку експерта, що містять відповідні вихідні положення.

Окрім того, достовірність висновку експерта, що відображена в його правильності (істинності) та науковій обґрунтованості, завжди забезпечується науковою спроможністю відповідної галузі судової експертизи, а також науковою обґрунтованістю конкретного висновку.

Визнання достовірним висновку експерта як джерела доказів потребує від слідчого детального аналізування такого висновку, перевірки його наукової обґрунтованості, сучасності та ефективності застосовуваних методів дослідження, внутрішньої логічної узгодженості висновків тощо. Окрім того, оцінювання достовірності висновку експерта потребує ознайомлення з методикою проведення дослідження і розгляду питання, чи не вийшов експерт за межі своєї компетенції, поклавши висновки, зроблені у процесі такого дослідження, в основу розв'язання питання тотожності.

Під час оцінювання висновку аналізується також його наукова достовірність; застосовані експертом методи дослідження, повнота їх застосування та обґрунтованість вибору; відповідність висновку фактичним даним кримінального провадження та результатам експертного дослідження.

Підсумовуючи викладене вище, варто зауважити, що висновок експерта, як і будь-який інший доказ, підлягає оцінюванню з боку слідчого та суду, а оцінна діяльність зазначених суб'єктів полягає:

- у перевірці процесуального порядку підготовки, призначення та проведення експертизи;
- у перевірці повноти висновку;
- в оцінюванні наукової обґрунтованості висновку;

у встановленні відносності й допустимості доказових фактів, установлених у перебігу експертного дослідження, та їхнього місця в системі інших доказів у справі.

9.
ЕКСПЕРТНА ДИДАКТИКА, ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

9.1. Аналізування та узагальнення наукових публікацій учення про суб'єктів судової експертизи

Сучасний розвиток судової експертизи невід'ємно пов'язаний із особою судового експерта, який виконує свої професійні обов'язки, керуючись Конституцією України та чинним законодавством, що регулює судово-експертну діяльність. Відповідно до ст. 92 Конституції України засади судової експертизи визначаються винятково законами України [407].

У ст. 242, 243, 244 КПКУ передбачено, що «експертиза проводиться експертною установою, експертом або експертами, яких залучають сторони кримінального провадження або слідчий суддя за клопотанням сторони захисту у випадках та порядку, передбачених статтею 244 цього Кодексу, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання» [408]. У ст. 103 ЦПКУ визначено, що у разі призначення експертизи судом «експерт або експертна установа обирається сторонами за взаємною згодою, а якщо такої згоди не досягнуто у встановлений судом строк, експерта чи експертну установу визначає суд»; також відповідно до ст. 106 ЦПКУ учасники справи мають право «подати до суду висновок експерта, складений на його замовлення» [409].

У ч. 1 і 2 ст. 68 КАСУ передбачено, що «експертом може бути особа, яка має спеціальні знання, необхідні для з'ясування відповідних обставин справи. Експерт може призначатися судом або залучатися

[407] Конституція України … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення: 18.11.2023).

[408] Кримінальний процесуальний кодекс України … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 18.10.2022).

[409] Цивільний процесуальний кодекс України … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15 (дата звернення: 04.01.2022).

учасником справи»[410], аналогічний регламент передбачено у ст. 69 ГПКУ[411].

Станом на сьогодні перелік суб'єктів судово-експертної діяльності визначено у ст. 7 профільного ЗУ, згідно з якою «судово-експертну діяльність здійснюють державні спеціалізовані установи, їх територіальні філії, експертні установи комунальної форми власності, а також судові експерти, які не є працівниками зазначених установ, та інші фахівці (експерти) з відповідних галузей знань у порядку та на умовах, визначених цим Законом»[412].

Як бачимо, навіть за умов призначення експертизи спеціалізованій експертній установі, безпосереднім виконавцем експертизи є судовий експерт, як центральна й невід'ємна фігура судово-експертної діяльності.

Поняття «експерт» походить від латинського слова expertus та французького expertise, що означають досвідчений, випробуваний[413].

Головними характеристиками, що визначають особу експерта, є: а) відсутність зацікавленості (упередженості) у справі; б) наявність спеціальних знань і вмінь в окремій галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла; в) доручення / залучення до виконання експертизи в установленому законом порядку.

Процес становлення судового експерта як суб'єкта судово-експертної діяльності, правовий статус судового експерта та специфіка його діяльності мають тривалу історію розвитку, починаючи з перших кроків застосування фахових медичних знань ще до нашої ери (Гіппократ, лікарі Римської імперії). За часів Середньовіччя судово-медичне дослідження набуло обов'язкового характеру. Зокрема, у Китаї розроблено перший посібник під назвою «Hsi Jüan Lu», у якому викладено опис застосування медичних знань під час розслідування й судового розгляду злочинів; у документах Китаю X—XIII ст. засвідчено факти відібрання відбитків пальців рук з метою ідентифікації особи. У Кримінально-судовому укладенні імператора Священної Римської імперії Карла V (1521) процедура залучення обізнаної особи — судово-медичного експерта — проводилася з метою встановлення причини смерті людини. В ордонансі (указі) 1670 р. Людовіка XIV наведено опис порядку виклику лікарів і хірургів з метою проведення огляду поранених та померлих, а також проведення освідування та порівняння документів. Надалі до XVIII—XIX ст. обізнаними особами

---

[410] Кодекс адміністративного судочинства України … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15 (дата звернення: 04.01.2022).

[411] Господарський процесуальний кодекс України … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12 (дата звернення: 04.01.2022).

[412] Про судову експертизу : Закон … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text (дата звернення: 25.10.2023).

[413] Експерт / Юридична енциклопедія … . 1998. Т. 2 (Д—Й). С. 333.

вважали переважно медиків і навіть монахів, які проводили огляди трупів, документів, речовин тощо за разовими розпорядженнями суддів.

Отже, з перших кроків становлення судової експертизи особу судового експерта визначено за головною ознакою — обізнаністю в певній сфері фахової діяльності. До їх переліку згодом було долучено фармацевтів, професорів, вчителів, техніків, художників, ремісників та інших осіб, що мають спеціальні знання (особливу досвідченість або особливий досвід).

У XIX ст. набула популярності теорія Е. Боньє, який розглядає судового експерта як інструмент для вирішення питань слідчого або судді. Натомість доктор кримінального права Харківського університету, ординарний професор Л. Владимиров піддав критиці думку про те, що експерт — це фахівець, який здійснює огляд або є інструментом слідчого або судді. Л. Владимиров визначав судового експерта як наукового суддю або суддю фактів (установлених фактичних даних), що зумовлюють вирішення всієї справи, і наповнив поняття «експерт» такими основними складовими:

- по-перше, експерт — це суб'єкт, який має спеціальні знання (відомості) у певній галузі науки;
- по-друге — це суб'єкт, який надає суду свою думку [414].

Після 1917 р. в Україні започатковано єдину форму застосування спеціальних знань — судову експертизу, суб'єктом виконання якої став судовий експерт. Упродовж 1960—2012 рр. в Україні діяв Кримінально-процесуальний кодекс Української РСР, який обмежував участь спеціалістів у процесі розслідування злочинів; починаючи з 1971 р., КПК Української РСР доповнили допуском спеціалістів до участі в усіх слідчих і судових діях. Отже, суб'єктами судово-експертної діяльності стали фахівці з різних галузей знань, і їхнє коло постійно розширювалося [415].

1994 р. ухвалено профільний ЗУ, у ст. 7 «Організація судово-експертної діяльності» якого вперше обумовлено, що «судово-експертну діяльність здійснюють державні спеціалізовані установи та відомчі служби» [416], до яких належать «науково-дослідні та інші станови судових експертиз Міністерства юстиції України і Міністерства охорони здоров'я України; експертні служби Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України. Судово-експертна діяльність може здійснюватися на підприємницьких засадах на підставі спеціального дозволу (ліцензії), а також громадянами за

---

[414] Тертишник М. В., Варава В. В., Сачко О. В. Зазнач. твір. С. 15.

[415] Про судову експертизу … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text (дата звернення: 25.10.2023).

[416] Там само.

разовими договорами»[417]. У ст. 10 профільного ЗУ визначено, що «судовими експертами можуть бути особи, які мають необхідні знання для давання висновку з досліджуваних питань»[418], а також визначено освітні, професійні та кваліфікаційні вимоги щодо особи судового експерта: особи, які мають необхідні знання для надання висновку з досліджуваних питань; до того ж до судових експертів, які є фахівцями державних спеціалізованих установ і відомчих служб, що проводять судові експертизи, висунуто окремі вимоги: вони повинні мати вищу освіту, пройти відповідну підготовку та атестацію як судові експерти певної спеціальності[419]. Отже, до всіх інших фахівців, які не працюють в державних спеціалізованих установах, не пред'явлено вимоги щодо проходження відповідної підготовки та атестації за певною спеціальністю, відтак для їхнього залучення до здійснення судово-експертної діяльності достатнім був критерій «необхідні знання».

Як бачимо, у першій редакції профільного ЗУ відсутнє визначення поняття «необхідні знання» та критерії їхнього встановлення, що призвело до залучення фахівців, які, дійсно маючи фахові знання високого рівня (наприклад, викладачі вишів), були доволі далекими від процесуального регламенту проведення судової експертизи та її сутності.

У 2003 р. ст. 7 «Організація судово-експертної діяльності» профільного ЗУ доповнено переліком відомчих служб; у ст. 10 «Особи, які можуть бути судовими експертами» надано перелік вимог, що стосуються лише фахівців державних спеціалізованих установ і відомчих служб, що проводять судові експертизи, які повинні мати вищу освіту, пройти відповідну підготовку та атестацію як судові експерти певної спеціальності[420].

На законодавчому рівні формально поняття *«суб'єкти судово-експертної діяльності»* уперше сформульовано 2004 р. у ст. 7 профільного ЗУ: «Судово-експертну діяльність здійснюють державні спеціалізовані установи, а також у випадках і на умовах, визначених цим Законом, судові експерти, які не є працівниками зазначених установ»[421]; уточнено перелік державних спеціалізованих установ Міністерства охорони здоров'я України (науково-дослідні установи судових експертиз, судово-медичні та судово-психіатричні установи МОЗУ). У цій редакції Закону вперше введено обмежувальну норму щодо проведення криміналістичних, судово-медичних і судово-психіатричних експертиз винятково державними спеціалізованими установами. Також

---

[417] Там само.
[418] Там само.
[419] Там само.
[420] Про судову експертизу … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text (дата звернення: 25.10.2023).
[421] Там само.

зазначено, що до проведення окремих видів експертиз, які винятково не належать до здійснення у державних спеціалізованих установах, можуть залучатися, крім судових експертів, інші фахівці з відповідних галузей знань. До ст. 10 «Особи, які можуть бути судовими експертами» профільного ЗУ також унесено зміни, відповідно до яких судові експерти повинні мати необхідні знання для надання висновку з досліджуваних питань [422].

Тож, у редакції 2004 р. профільного ЗУ суб'єкти судово-експертної діяльності визначено доволі розпливчато: як «інші фахівці з відповідних галузей знань» (ст. 7) та як «особи, які мають необхідні знання для надання висновку з досліджуваних питань» [423] (ст. 10). Це породило різночитання та безліч дискусій залежно від розуміння, яку саме норму брати за основу (визначену в ст.7 чи в ст. 10), за якими критеріями визначаються необхідні знання і який орган визначає наявність у особи, яка має намір здійснювати судово-експертну діяльність, необхідних знань.

У 2006 році до ч. 3 ст. 10 («Особи, які можуть бути судовими експертами») профільного ЗУ нарешті внесено зміни, що стосуються залучення судових експертів, які не є працівниками державних спеціалізованих експертних установ: «за умови, що вони мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку в державних спеціалізованих установах Міністерства юстиції України, атестовані та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності у порядку, передбаченому цим Законом» [424]. Отже, у 2006 році вперше було застосовано норму проходження відповідної підготовки та атестації фахівцями, які не є працівниками державних спеціалізованих експертних установ, для визнання їх судовими експертами.

У 2017 році до ст. 7 профільного ЗУ внесено зміни, а саме: уточнено, що «судово-експертну діяльність здійснюють державні спеціалізовані установи, а також у випадках і на умовах, визначених цим Законом, судові експерти, які не є працівниками зазначених установ» [425]; визначено перелік державних спеціалізованих установ, до яких належать: «науково-дослідні установи судових експертиз Міністерства юстиції України; науково-дослідні установи судових експертиз, судово-медичні та судово-психіатричні установи Міністерства охорони здоров'я України; експертні служби Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України та Державної

---

[422] Про судову експертизу … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text (дата звернення: 25.10.2023).

[423] Там само.

[424] Там само.

[425] Там само.

прикордонної служби України»[426], а також зазначено, що для «проведення деяких видів експертиз, які не здійснюються винятково державними спеціалізованими установами, за рішенням особи або органу, що призначили судову експертизу, можуть залучатися, крім судових експертів, також інші фахівці з відповідних галузей знань»[427].

У 2020 р. внесено зміни до ст. 7 («Суб'єкти судово-експертної діяльності») профільного ЗУ, відповідно до яких судово-експертну діяльність «здійснюють державні спеціалізовані установи, їх територіальні філії, експертні установи комунальної форми власності, а також судові експерти, які не є працівниками зазначених установ, та інші фахівці (експерти) з відповідних галузей знань у порядку та на умовах, визначених цим Законом»[428], але залишилася норма щодо здійснення винятково державними спеціалізованими установами судово-експертної діяльності, пов'язаної із проведенням криміналістичних, судово-медичних і судово-психіатричних експертиз. У ст. 10 «Особи, які можуть бути судовими експертами» цього Закону внесено зміни до частини третьої щодо залучення судових експертів, які не є працівниками цих установ, для проведення не тільки судових експертиз, а й обстежень і досліджень[429].

Отже, починаючи з 1994 р., визначення суб'єктів судово-експертної діяльності, передбачене профільним ЗУ, зазнало значних трансформацій. Проте не зважаючи на демократичність чинної редакції цього Закону[430], нині трапляються непоодинокі випадки призначення судових експертиз певним господарським товариствам, які позиціонують себе як приватні експертні установи, без визначення конкретного виконавця (судового експерта), що суперечить нормам ст. 7 і 10 профільного ЗУ і ставить під сумнів допустимість висновку експерта.

В основу сучасних досліджень в аспекті учення про суб'єкт судової експертизи покладено правовий, науковий, методичний, науково-технічний, інформаційний та організаційний підходи до підготовки та професійної діяльності судового експерта, до експертної дидактики, урахування психологічних основ професійної діяльності та професійної етики судового експерта, урешті-решт — до експертної профілактики. Такий комплексний підхід дає змогу оптимізувати професійну діяльність судового експерта з позицій загальнонаукових та принципів судово-експертної діяльності[431].

---

426 Там само.
427 Там само.
428 Там само.
429 Там само.
430 Там само.
431 Там само.

До сьогодні у вітчизняних дослідженнях залишається дискусійним питання щодо суб'єкта судово-експертної діяльності, оскільки ця діяльність є багатогранною, багаторівневою, має динамічний розвиток і в умовах сучасності та євроінтеграції України давно застосовується в усіх видах вітчизняного судочинства [432].

Як зазначає Н. Клименко, судова експертиза, вирішуючи різноманітні питання, пов'язані з розвитком і раціональним застосуванням можливостей науки і техніки, неодмінно стикається зі змінами в законодавстві, що потребують постійної уваги науковців у галузі судової експерології щодо визначення місця судового експерта в системі судово-експертної діяльності [433].

Ф. Джавадов уважає, що вчення про суб'єкт експертної діяльності складається з фахових, психологічних та моральних характеристик судового експерта; необхідно створити загальну уніфіковану професіограму судового експерта, за якою формувати модель спеціаліста за різними напрямами фахової діяльності. Учений звертає увагу на те, що, на відміну від інших видів людської діяльності, судово-експертна є специфічною, оскільки судовий експерт виконує функції, що мають правову регуляцію (нормативний характер) і є видом юридичної діяльності. Водночас діяльність судового експерта має індивідуалізований дослідницький характер, який ґрунтується не тільки на обсязі його наукових знань, а й на практичному досвіді. До специфічних особливостей діяльності судового експерта належить її реконструктивний характер, особливий предмет пізнання (сліди), який дає змогу відтворити картину злочину, а також можливість верифікації (перевірки) діяльності судового експерта.

Дискусійним є авторський підхід щодо критеріїв оцінювання експертної роботи за кількісними та якісними показниками. Зокрема, до якісних показників діяльності судового експерта, на його думку, належать мотиви, мета, інформаційна основа, програма діяльності, а також професійно важливі якості, необхідні для здійснення цієї діяльності. Ф. Джавадов зазначає, що одним із найбільш складних є розроблення програми дій експерта, яка має містити такі елементи: організаційний, конструктивний, комунікативний, пізнавальний, оціночний, засвідчувальний і виховний [434].

---

[432] Сімакова-Єфремян Е. Б. Проблеми судово-експертної діяльності в нормах чинного законодавства України. *Право України*. 2004. № 6. С. 99—102 ; Основи судової експертизи: навчальний посібник для фахівців, які мають намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта / авт.-уклад.: Л. М. Головченко, А. І. Лозовий, Е. Б. Сімакова-Єфремян та ін. Харків, 2016. 928 с.

[433] Клименко Н. І. Судова експертологія … . С. 66 ; Її ж. Поняття та завдання … . С. 48—58.

[434] Джавадов Ф. М. Зазнач. твір.

На переконання Н. Ткаченко, суб'єктом судово-експертної діяльності є особа — носій спеціальних знань (обізнана особа) в окремих галузях знань, яка має високий рівень підготовки та право залучатися до проведення судових експертиз, або спеціалізовані державні установи, що здійснюють судово-експертну діяльність. Поміж суб'єктів, які здійснюють судово-експертну діяльність, науковиця визначає три категорії:

1) судового експерта — працівника державної спеціалізованої установи;

2) судового експерта, який не є працівником державної спеціалізованої установи;

3) іншого фахівця з відповідної галузі знань [435].

В. Дудич наголошує, що у професійній діяльності експерта виявляються як загальні характеристики будь-якої людської діяльності, так і особливі, що характеризують роботу експерта як суб'єкта судово-експертної діяльності. Він визначає судового експерта як особу, не зацікавлену в результатах провадження, яка на професійній основі має спеціальні знання, уміння та практичні навички, необхідні для розв'язання судово-експертних завдань. Особлива увага приділяється питанню щодо процесуального статусу судового експерта, його компетенції (процесуальної та професійної) [436].

А. Лопата під суб'єктом судової експертизи пропонує розуміти особу — спеціаліста (або особу, яка має спеціальні знання) у галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла, наділену згідно з процесуальним законодавством відповідними правами й обов'язками. Судовий експерт водночас здійснює пізнавальну та практичну діяльність, яка характеризується суспільним характером, плановістю та систематичністю. Він зазначає, що фахова діяльність судового експерта підпорядкована спеціальній меті, завданням і правовому регулюванню. Водночас планомірність діяльності судового експерта є однією з головних умов, адже експерт має впорядкувати як перспективні свої дії, так і поточні; окрім цього, окремому плануванню підлягає виконання конкретного експертного дослідження.

На переконання вченого багатомірною є й дослідницька робота судового експерта, яка потребує вміння проводити самостійне

---

[435] Ткаченко Н. М. Суб'єкти судово-експертної діяльності в сучасній системі експертного забезпечення кримінального провадження : автореф. дис. … канд. юрид. наук. Харків, 2017. 24 с. ; Її ж. Удосконалення професійної підготовки судового експерта — важливий фактор розвитку експертної дидактики. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2018. Вип. 18. С. 203—214.

[436] Дудич А. В. Експерт як учасник кримінального провадження : автореф. дис. … канд. юрид. наук. Одеса, 2017. 23 с.

дослідження, часто неординарне, і це потребує постійного удосконалення набутих знань і практичних навичок. Становлення професійної майстерності судового експерта відбувається протягом тривалого часу й полягає в опануванні методології, методів, методик дослідження. Не менш значимою рисою судового експерта є його вміння розв'язувати творчі й евристичні завдання. Реконструктивна діяльність судового експерта, яка забезпечується комплексом когнітивних процесів — сприймання та відтворення, конкретного та логічного мислення, пам'яті, уяви,— дає змогу скласти картину кримінального правопорушення в межах поставлених завдань та компетенції.

Р. Бєлкін приділяє увагу експертній прогностиці як формі наукового передбачення. Надаючи опис організації діяльності судового експерта, А. Лопата говорить про поєднання індивідуального розв'язаня експертних завдань, персональної відповідальності та колективних дій співробітників експертної установи. Специфіка діяльності судового експерта також полягає в особливості психологічної атмосфери, викликаної суспільним інтересом до результатів діяльності експерта. Не менш значним чинником, який може вплинути на результативність роботи судового експерта, є негативний емоційний вплив об'єктів дослідження на психічний стан експерта, тому особливі вимоги пред'являються до таких індивідуально-психологічних особливостей, як стенічність, уміння опановувати свої емоційний стан та сконцентруватися на розв'язанні поставлених завдань [437].

9.2. Соціально-психологічні закономірності діяльності судового експерта

Вагомий внесок у розроблення соціально-психологічних закономірностей діяльності судового експерта зробили харківські вчені В. Шепітько, В. Коновалова, В. Журавель[438].

В. Шепітько зазначає, що судово-експертна діяльність є специфічним видом людської праці, яка насамперед передбачає застосування спеціальних знань і навичок, набутих під час вищої професійної підготовки, наукової діяльності, практичної роботи. Пізнавальний характер судово-експертної діяльності реалізується в площині, регламентованій нормами закону, і результатом цього

[437] Криміналістика : підручник. У 2 т. Т. 1 / за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Малярової. Харків, 2018. 384 с.

[438] Криміналістика : підручник. / за ред. В.М. Шевчука ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Харків : Право, 2024. – 1008 с.

пізнання в кожному конкретному випадку є нове знання про предмет експертного дослідження (тобто фактичні дані, отримані за допомогою спеціальних знань). Судовий експерт є особою обізнаною, яка має спеціальні знання в науці, техніці, ремеслі та, на відміну від інших процесуальних дій, може встановлювати істотні факти, що належать до його фахових (спеціальних) знань і які мають значення для досудового розслідування й суду.

Пізнавальна діяльність судового експерта є багатомірною і структурованою й містить комунікативний, конструктивний і посвідчувальний компоненти, які різняться специфікою. Так, комунікативна діяльність має певні обмеження — мінімізацію спілкування з замовниками експертизи, регламентованість форм і меж спілкування, визначення предмета дослідження тощо. Розв'язання експертом розумових завдань потребує висування експертних версій, їхньої перевірки та прийняття відповідального рішення. У психологічному аспекті прийняття рішення судовим експертом є складним вольовим актом, який має свою структуру й динаміку (уявлення про мету, предмет і завдання дослідження, вибір засобів їх досягнення, формування мотивації виконати певну дію, боротьба мотивів, прийняття рішення виконати дослідницьку дію та реалізація цієї дії).

Найбільш цікавою є думка вченого про внутрішнє переконання судового експерта, яке є свідомою потребою застосування своїх поглядів і знань, тому за своєю психологічною сутністю внутрішнє переконання є суб'єктивною упевненістю експерта (через призму суб'єктивних уявлень і моральних засад), що ґрунтується на об'єктивному оцінюванні вихідних даних про певні факти й обставини. Він зазначає, що процес формування внутрішнього переконання судового експерта розгортається в системі «незнання-знання», де першим кроком є ймовірне знання, а підсумковим — знання справжнє. Вивчення психологічних закономірностей діяльності судового експерта через призму когнітивних процесів дає змогу оптимізувати ефективність отримання об'єктивних результатів експертного дослідження та мінімізує експертні помилки. Прийняття експертного рішення (по суті — висновок або знання справжнє) потребує відповідність судового експерта морально-психологічним і професійним характеристикам. Станом на сьогодні назріла нагальна необхідність розроблення професіограми судового експерта, що дасть змогу оптимізувати добір осіб на посаду судового експерта на предмет визначення професійної придатності [439].

---

[439] Шепітько В. Ю. Психологічні закономірності в судово-експертній діяльності. *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики* : зб. матлів засід. «кругл. столу», присвяч. 85-річ. створ. ХНДІСЕ (Харків, 11—

О. Снігерьов зі співавторами доводить, що у сфері судової експертології недостатньо приділено уваги характеристиці місця експерта в системі суб'єктів судово-експертної діяльності. Аналізуючи профільний ЗУ, науковці акцентують увагу на тому, що на законодавчому й науковому рівнях поняття «*судово-експертна діяльність*» до сьогодні не має чіткого визначення. Поміж тим, цю діяльність на професійній основі здійснюють як судово-експертні установи, так і особи, що іменуються судовими експертами. Залишення останніх суб'єктів поза науковою увагою є недоцільним, оскільки від їхнього професійного рівня, теоретичного осмислення, ступеня розроблення методологічних основ, правових і організаційних засад, від підвищення якості відбору, підготовки та перепідготовки експертів та ін. залежить якість судово-експертної діяльності.

Вони наголошують, що розвиток судово-експертної діяльності сприяв подальшому вдосконаленню правового статусу судового експерта, професійна діяльність якого також динамічно прогресує. Звертаючись до досліджень науковців у галузі судової експертизи, вони зазначають, що повна реалізація діяльності судового експерта залежить як від його кваліфікації, так і від особистісних якостей, ступеня їх розвитку та управління. Судовий експерт виконує функції науковця, дослідника, практика, до того ж, проводячи експертне дослідження, виступає суб'єктом експертної діяльності, а в разі його залучення до кримінального процесу стає учасником кримінального провадження. Професійна діяльність судового експерта має суспільний характер, оскільки є різновидом державної діяльності, спрямованої на зміцнення правопорядку та законності; дає змогу застосовувати досягнення науки й техніки шляхом утілення в експертну практику нових засобів, методів, методик, способів і прийомів роботи з доказами [440].

О. Катарага зі співавторами приділяють увагу проблемі професійних і кваліфікаційних вимог до особи судового експерта, які закріплено в процесуальних законах багатьох держав, та зазначають, що судовим експертам необхідні не лише фахові знання, а й загальна правова культура. Процес становлення судового експерта — це багаторічне й систематичне набуття спеціальних знань і навичок [441].

12.11.2008). Харків, 2008. С. 24—26 ; Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. Юридична психологія. Академічний курс : підручник. Київ, 2004. С. 133—135.

[440] Снігерьов О. П., Бубліков А. В., Курдес Е. П. Місце експерта в системі суб'єктів судово-експертної діяльності. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2019. Вип. 20. С. 139—151. DOI: 10.32353/khrife.2.2019.10 (дата звернення: 23.11.2023).

[441] Катарага О. С., Петкович П. П., Присэкару В. А. О подготовке судебно-экспертных кадров в Республике Молдова. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : зб. мат-лів міжнар. наук.-практ. конф.-полілогу (Харків, 15—16.04.2021). Харків, 2021. С. 33—35. URL:

Є. Манько, розглядаючи питання щодо професійних якостей судового експерта, акцентує на його мотивації й підкреслює, що тематика мотивації судового експерта є недослідженою та ускладненою її міждисциплінарністю, оскільки перебуває на межі психології, криміналістики, судової експертології та кадрового менеджменту. Авторка поділяє мотивацію на внутрішню та зовнішню, і вважає, що обидва аспекти потрібно досліджувати як на етапі прийняття судового експерта на роботу, так і протягом його трудової діяльності за аналогією дослідження мотивації працівників правоохоронних органів під час професійного відбору [442].

Інші науковці зауважують, що в професійні вміння судового експерта мають обов'язково поєднувати спеціальні знання та досвід із їх реалізації у різних ситуаціях експертного дослідження. Індивідуально-психологічні особливості особистості судового експерта можуть як сприяти, так і завадити його професійні діяльності і навіть стати передумовою для професійної дезадаптації та деформації особистості. Поміж психологічно значущих чинників автори значну увагу приділяють професійній компетентності судового експерта, яка містить сукупність взаємопов'язаних якостей особистості (знань, умінь, навичок і способів діяльності), необхідних для якісної продуктивної діяльності. Розглядаючи питання компетентнісного підходу, автори виокремлюють базове поняття компетенції як сукупності взаємопов'язаних якостей особистості, що виявляються у певному колі предметів і процесів та у здатності до опанування відповідної компетенції (особистісного ставлення до предмета діяльності). Компетентність розглядається як здатність до розв'язання завдань і готовність до своєї професійної ролі в тій чи тій сфері діяльності. До структури загальної професійної компетентності судового експерта, на їх думку, належать:

- професійні мотиви, потреби, спрямованість (мотиваційна сферу);
- загальнокультурна та соціальна компетентність;
- спеціальні професійні знання, уміння та навички;
- інформаційна, комунікативна та спеціально-наукова компетентність;

---

https://www.hniise.gov.ua/uploads/files/public-folder/2021_tezy_konference%20in%20print5.pdf (дата звернення: 23.11.2023).

[442] Манько Є. С. Поняття та значення мотивації в професійній діяльності судових експертів державних спеціалізованих установ. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : зб. мат-лів міжнар. наук.-практ. конф.-полілогу (Харків, 15—16.04.2021). Харків, 2021. С. 57—58. URL: https://www.hniise.gov.ua/uploads/files/public-folder/2021_tezy_konference%20in%20print5.pdf (дата звернення: 23.11.2023).

- професійна самосвідомість, самооцінка, саморегуляція ставлення до професійного обов'язку (психологічна компетентність).

Самооцінка судового експерта має динаміку розвитку і полягає в пізнанні себе, в критично-об'єктивному ставлення до себе й до результатів своєї діяльності, що дає змогу здійснювати саморегуляцію своїх професійних можливостей, оцінити себе як суб'єкта судово-експертної діяльності, визначити причини своїх успіхів і невдач, за потреби корегувати діяльність, визначати перспективи свого професійного самовдосконалення. Результатом сформованості професійної компетентності судового експерта є розвиток його індивідуального стилю діяльності, творчого потенціалу й культури. Розглядаючи феномен професіоналізму експертної діяльності, автори його основою вважають високий рівень компетентності в галузі теоретичних, методологічних, методичних і технологічних знань, а також такі властивості особистості, як професійну комунікабельність, пізнавальну мотивацію, тяжіння до професії судового експерта й задоволення від праці, уміння застосовувати різноманітні експертні технології, уміння індивідуалізувати свою працю та зону свого найближчого професійного розвитку, творчість і креативність, соціальну активність і відданість професії (до речі, автори зазначають, що цей перелік наближений до узагальненої еталонної моделі сучасного експерта-професіонала).

І. Петрова поміж психологічних чинників діяльності судового експерта виокремлює мотивацію, яку не слід ототожнювати зі стимулюванням. Науковиця зазначає, що професійна діяльність судового експерта завжди пов'язана з реалізацією його творчого потенціалу, який наділяє труд експерта високою ефективністю. Судовий експерт має специфічні потреби й мотиви, які слід ураховувати в системі мотивації експертних установ. Мотивація персоналу є підґрунтям для реалізації успішної діяльності експертної установи, оскільки інвестування в людський капітал дає змогу сформувати високий рівень кваліфікації співробітників [443].

О. Кокорін та О. Самойлова зазначають, що особливі вимоги до професійної компетенції пов'язані також із високими (іноді надмірними) вимогами, які висувають до особистості судового експерта та які сприяють його професійному зростанню, але водночас здатні призвести

---

[443] Петрова И. А. К вопросу о необходимости мотивации сотрудников судебно-экспертных учреждений Украины. *Перспективы партнерства государств — членов Шанхайской организации сотрудничества в сфере судебной экспертизы* : сб. мат-лов Междунар. науч.-практ. конф. Астана, 2018. С. 92—94 ; Петрова І. А., Снігерьов О. П. Формування особистості сучасного судового експерта. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2017. Вип. 17. С. 165—171.

до виникнення професійних деструкцій. Професійна деформація судового експерта означає порушення вже опанованих способів діяльності, сформованих професійних якостей, появу стереотипів професійної поведінки і психологічних бар'єрів під час опанування нових професійних технологій або нової спеціальності. Цьому сприяють:

- поступове накопичення негативних змін у діяльності, у результаті чого професійні обов'язки виконуються не в повному обсязі або неякісно;
- деградація (викривлення) когнітивного процесу;
- психологічна дезорієнтація особистості через постійну взаємодію зовнішніх та внутрішніх чинників, унаслідок чого розвивається специфічно професійний тип особистості судового експерта (професійна деформація);
- негативні стереотипи стилю спілкування;
- емоційне вигорання.

Зовні така деформація може виявлятися у свідомому затягуванні процесу дослідження та в завищенні його ступеня складності, у зниженні пізнавальній активності та апатії, в ігноруванні зауважень керівника, у конфліктності в спілкуванні з колегами, у стереотипності досліджень та відсутності інсайту тощо. Поміж причин розвитку професійних деформацій судового експерта насамперед виокремлюють:

- тривалу психічну напруженість, пов'язану зі складними умовами праці;
- сувору регламентацію роботи та її монотонність;
- напружений мікроклімат у колективі;
- вікове психологічне старіння;
- властива кожній людині межа розвитку професіоналізму;
- ослаблення інтересу до своєї праці;
- кризи професійного розвитку та ін.

Інколи значний професійний досвід також може стати перешкодою для професійного росту, як от: стійка завищена експертна самооцінка, упевненість у своїй непогрішності та перебільшений абсолютизм в оцінюванні своїх знань, унаслідок чого нової інформації експерт не сприймає. На думку авторів, доволі ефективними є стажування, перепідготовка судових експертів, які збільшують пізнавальну мотивацію до опанування новітніх знань, експертних технологій і навичок [444].

---

[444] Кокорін О. В., Самойлова О. Ф. Особливості деформації особистості судового експерта та шляхи її подолання. *Теоретичні та прикладні проблеми судової експертизи і криміналістики* : тези доп. учасн. Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 30.09.2022). Харків, 2022. С. 18—21. URL:

У державах романо-германського права більшість експертів проводять експертизи й дослідження за зверненнями поліції, яким надалі надають судову оцінку. За англосаксонським правом експерта має право залучити одна зі сторін судового процесу (обвинувачення або захисту) або працівники поліції, така процедура дає змогу досягти незалежності досліджень. Проте нині Рада Європи зосереджена на організації діяльності судових експертів, здійснюваної в певному відомстві, що забезпечує захист від кримінального переслідування. В окремих державах Європи судові експерти є також і офіцерами поліції, але з певними обмеженнями прав, організації роботи та видів експертних досліджень (найчастіше — криміналістичних). Наприклад, у державі Мальта поліцейські офіцери проводять судові експертизи з балістики, дактилоскопії та за фотодокументами і, з причин об'єктивності, не мають права досліджувати інші сліди, залишені на місці скоєння злочину [445].

В Австрії, Словаччині й Португалії поліцейські мають отримати відповідне призначення, щоб проводити судову експертизу, а отримавши його, утрачають можливість працювати оперативними співробітниками. Французькі експерти-поліцейські працюють лише за двома спеціальностями — дактилоскопічна та автотехнічна експертизи. У Франції поліцейським дозволено проведення експертиз і досліджень тільки в певних сферах діяльності. В інших країнах поліцейські офіцери можуть працювати як судові експерти, якщо вони пройшли спеціальну підготовку та отримали відповідне призначення, по отриманні якого вони втрачають право виконувати функції оперативних працівників.

У польському законодавстві відсутнє визначення поняття «експерт» або «судова експертиза». У Польщі судовий експерт має статус «зовнішнього засобу фахових знань» із відповідним експертним ранжуванням: «науковий суддя», «помічник суду», «експерт-свідок», «експерт — самостійний учасник судочинства». У Швеції експерти в галузі економічних досліджень можуть брати участь у складі суду в статусі «судді фактів». У США судовий експерт має статус expert witness (експерт-свідок), думку якого суд розглядає як доказ. У судовому процесі можуть брати участь декілька expert witness, докази яких «змагаються».

Отже, у сучасному європейському середовищі зростає значення сертифікатів відповідності судового експерта як доказу його професійних знань. Водночас залишається можливість залучення судом

---

https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/72675362-43ca-49d9-8a07-fdf8b67cc41a/content (дата звернення: 23.11.2023).

[445] Wallace W. Policy-Making in the European Union. 4 ed. Oxford, 2005. 272 p. URL: https://www.academia.edu/29059302/Policy_Making_in_the_European_Union (дата звернення: 10.11.2023).

фахівця, який не має посвідчення або сертифіката судового експерта. Тож, як і в сучасній Україні, у більшості європейських країн суб'єкти судово-експертної діяльності є працівниками державних установ МЮУ або підпорядкованих іншим (силовим) відомствам експертних служб. Проте (на відміну від української системи судової експертизи) у країнах Європи доволі мало суто спеціалізованих експертних установ, що можна пояснити дотриманням принципів демократії, незалежності, змагальності, запобігання зайвого адміністрування й чинника «відомчої підлеглості», хоча науковці вважають останній чинник незначним за умов забезпечення відомствами статусу незалежності та безсторонності судовим експертам [446].

9.3. Професіограма судового експерта

Професійну придатність особи до діяльності в галузі судової експертизи необхідно розглядати в декількох аспектах: за параметрами індивідуально-психологічних особливостей судового експерта; з позицій етики експертної діяльності; за критеріями якості його професійної підготовки та фахових (базових) знань.

До сьогодні не розроблено нормативно уніфікованої професіограми судового експерта. Наявні окремі науково-практичні дослідження здебільшого присвячено конкретним експертним спеціальностям з урахуванням специфіки фахових знань судового експерта та виконуваних ним завдань.

Як зазначає І. Завдов'єва, результат діяльності судового експерта визначається його професійною успішністю, у структурі якої особистісні якості експерта та ступінь управління ними мають чимале значення. Розв'язання проблеми професійного відбору судових експертів дасть змогу запобігти експертним помилкам у подальшій діяльності судового експерта. Чималу роль відіграє принцип внутрішнього переконання, яке за своєю суттю є психічним станом, що виникає під час дослідження й виявляється у впевненості в тому, що висновки об'єктивні. Проте прийняття рішення на підставі внутрішнього переконання є підсумковою ланкою складного вольового акту, який може бути пролонгованим у часі, тому особливо значними є збереження протягом тривалого часу уваги, спостережливості, здатності логічно мислити. Авторка зазначає, що вади органів чуття, психічна нерівновага можуть стати на заваді професійній

[446] Скрипник М. Світовий досвід у судово-експертній діяльності / Експертно-дослідна служба України. 05.02.2019. URL: https://ua-expert.com/ua/news/svitoviy-dosvid-u-sudovo-ekspertniy-diyalnosti/ (дата звернення: 10.11.2023) ; Експертизи у судовій практиці … .

діяльності судового експерта. Натомість емоційна рівновага, високі показники довільної уваги, стенічність (психічна витривалість) є одними з основних для професійного відбору на посаду судового експерта. Вивчення психофізіологічних особливостей, необхідних для виконання роботи судового експерта, має здійснюватися професійними психологами та вченими в галузі теорії судової експертизи [447].

Ю. Тимошенко вважає, що для визначення професії судового експерта принципове значення має зміст і вид знань, яких він набув, оскільки експертні спеціальності, спеціалізації і кваліфікації не збігаються з базовими (вишівськими) і відрізняються тим, що судово-експертні спеціальності мають подвійну природу: базові науки, юридичні та криміналістичні. З огляду на надзвичайну багатоаспектність і складність роботи судового експерта автор приділяє увагу принципам і засадам його професійної підготовки в судово-експертних установах МЮУ (далі — *СЕУ МЮУ*), МОЗУ, а також в експертних службах Міністерства внутрішніх справ України (далі — *МВСУ*), Міністерства оборони України (далі — *МОУ*), Служби безпеки України (далі — *СБУ*). Із метою уніфікувати програми підготовки необхідно розробити *кваліфікаційні характеристики* та *професіограми* (психограми) за кожною експертною спеціальністю, які мають окреслювати найбільш широкий діапазон характеристик психологічного значення з метою досягнення ефективності діяльності судового експерта, професійного відбору кандидатів на навчання та професійного становлення судового експерта [448].

Останнім часом значну увагу приділено розробленню професіограми судового експерта, яке ґрунтується на критеріях знань, досвіду, навичок, професійної компетенції, на специфіці пізнавальної сфери судового експерта тощо [449]. Так, Т. Мороз розроблено професіограму експерта-криміналіста, в основі якої — критерії необхідності виконувати певні функції та наявність низки необхідних особистих якостей із соціального, пошукового, реконструктивного,

---

[447] Завдов'єва І. Г. Про професійні якості судового експерта. *Теоретичні та прикладні проблеми судової експертизи і криміналістики* : тези доп. учасн. Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 30.09.2022). Харків, 2022. С. 81—83. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/72675362-43ca-49d9-8a07-fdf8b67cc41a/content (дата звернення: 23.11.2023).

[448] Тимошенко Ю. П. Судовий експерт як суб'єкт судово-експертної діяльності / Судово-психологічна експертиза. Застосування поліграфа і спеціальних знань в юридичній практиці. URL: https://expertize-journal.org.ua/psihologicheskaya-ekspertiza/115-sudebnyj-ekspert-kak-sub-ekt-sudebno-ekspertnoj-deyatelnosti (дата звернення: 28.10.2023).

[449] Судовий експерт: поняття, правовий статус, професіограм: навч.-метод. посіб. для самост. роботи та практ. занять з навч. дисц. / уклад.: В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, В. О. Коновалова та ін. Харків, 2012. 44 с.

комунікативного, організаційного, засвідчуваного й технічного аспектів. До цієї моделі судового експерта належить високий рівень фахових знань і загального розвитку, освіченість, ерудиція, широта інтересів; комплекс юридичних знань, основи криміналістики, перспективи її розвитку, конкретні методики проведення судових експертиз; інтегрування знань, необхідних для проведення комплексних експертиз; форми та методи експертно-профілактичної діяльності [450].

Як зауважує Н. Ткаченко, застосування спеціальних знань базується на принципах об'єктивності, повноти, обґрунтованості, компетенції, науковості експертного дослідження, що й забезпечує доказову значимість висновків експерта. Компетенція судового експерта є системною категорією, що містить комплекс теоретичних, методичних і практичних знань і навичок у галузі судової експертизи, і визначається колом повноважень, прав і обов'язків, регламентованих процесуальним законодавством. Компетенція судового експерта тісно пов'язана з його якісною професійною підготовкою, що у практичній діяльності забезпечить надання об'єктивного висновку на базі застосування спеціальних знань у будь-якому виді судочинства. Науковиця розробила модель комунікативної діяльності судового експерта, приділивши окрему увагу об'єктивним та суб'єктивним чинникам. Поміж суб'єктивних чинників головне місце посідають особистісні якості експерта, що можуть як сприятливо вплинути на його діяльність, так і створювати певні перешкоди. Не меншої уваги заслуговує й професійно-психологічна компетентність судового експерта, яка, на думку вченої, містить мотиваційну, предметно-практичну та саморегулятивну сфери. Задля уникнення можливих складнощів на етапі підготовки судового експерта необхідно вдосконалити систему експертної дидактики, висунувши особливі вимоги щодо осіб, які навчаються. Н. Ткаченко акцентує увагу на тому, що необхідно в майбутніх експертів виробляти професійні та морально-етичні якості, застосування яких дасть змогу на високому професійному рівні виконувати свої процесуальні обов'язки. Досягнення найбільшої ефективності формування особистості судового експерта та його професійної діяльності можливе за примірною схемою професіограми судового експерта, яка розроблена авторкою [451].

Н. Клименко також уважає, що аспект компетенції судового експерта має бути основним для визначення ефективності його професійної діяльності [452]. С. Шевцов та С. Лозова приділяють увагу

---

[450] Мороз Т. Експерта криміналіста професіограма / Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 10 т. / відп. ред.: Є. М. Моісеєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. Т. 9. Київ, 2010. С. 219—220.

[451] Ткаченко Н. М. Удосконалення … .

[452] Клименко Н. І. Щодо питань про компетенцію судового експерта. *Криміналістичний вісник*. 2010. № 2 (14). С. 19—23.

психологічним особливостям діяльності судового експерта, ставлячи акцент на специфіці його пізнавальної діяльності, на психоемоційному навантаженні, на вмінні консолідувати фахові знання та набуті навички [453].

9.4. Проблема профілактичної діяльності судового експерта

Ураховуючи процесуальні, організаційні, психологічні, виробничі та інші особливості діяльності судового експерта, не менш актуальним є питання профілактики його професійної діяльності, яке сьогодні достатньо не розроблено, оскільки найчастіше дослідники приділяють увагу видам і формам експертної профілактики як особливій діяльності із запобігання злочинам.

На думку І. Алієва, експертна профілактика є складною системою, підґрунтям якої є діяльність судового експерта. Предметом експертної профілактики є іманентно належні експертові можливості фахових знань про обставини вчинення кримінального правопорушення. Суб'єкти експертної профілактики, взаємодіючи між собою та із замовниками експертних досліджень, утворюють профілактичний комплекс щодо попередження злочинів [454].

В. Колмаков під експертною профілактикою розуміє діяльність судового експерта, який за допомогою своїх спеціальних знань досліджує сукупність обставин, що сприяють або можуть сприяти вчиненню злочину [455].

М. Скрипник та Е. Башинський, розглядаючи діяльність судового експерта в аспекті «критичності», виокремлює декілька чинників, що можуть деструктивно вплинути як на виконання професійних обов'язків, так і на структури особистості експерта, і це потребує комплексного профілактичного підходу. До таких чинників насамперед належать: умови праці, що потребують напруження особистих психофізіологічних ресурсів; нерегульована тривалість робочого часу задля виконання невідкладних і особливо важливих завдань, постійне морально-психологічне навантаження, робота у стресових умовах, вияви морально-

---

[453] Судовий експерт: психологічні аспекти практичної діяльності : метод. посіб. / авт.-упоряд.: С. О. Шевцов, С. М. Лозова. Київ, 2011. 332 с.

[454] Алиев И. А. Проблемы экспертной профілактики … . С. 79.

[455] Колмаков В. П. О формах и методах деятельности экспертных учреждений по предупреждению хищений государственного и общественного имущества. *Вопросы судебной экспертизы* : сб. науч. тр. Азерб. НИИСЭ, 1965. Вып. I. С. 12—23.

психологічного тиску та погрози з боку сторонніх осіб, дефіцит часу, нерівномірність робочого навантаження тощо [456].

В. Коновалова зазначає, що судовий експерт постійно перебуває у стані самовдосконалення, що виявляється у творчій діяльності, в умінні протистояти негативним емоціям, чітко організувати свою роботу та ін. Зменшення мотивації та постійної роботи над собою здатні спричинити професійну деформацію судового експерта [457].

На жаль, до сьогодні не розроблено й не унормовано комплекс профілактичних заходів, здатних оптимізувати діяльність судового експерта з метою підвищення її ефективності.

9.5. Питання підготовки та підвищення кваліфікації судового експерта

Більш розробленим останнім часом є питання експертної дидактики, яке набуло актуальності в аспектах проходження підготовки та стажування з метою отримання або підтвердження кваліфікації судового експерта.

В. Бараняк та О. Несімко звертають увагу на недосконалість організації підготовки судових експертів, яка потребує накопичення й узагальнення інформації про кількість і якість експертних кадрів в Україні за родами та видами судових експертиз, а також визначення потреби в них. Також, на думку авторів, важливе значення має розроблення єдиного класифікатора експертних спеціальностей, яких налічується понад 300, і в різних відомчих структурах експертні спеціальності, спеціалізації та кваліфікації не збігаються з базовими (вишівськими). Беручи за основу поняття «кваліфікація судового експерта, яке складається зі спеціальних знань, спеціальності та спеціалізації», автори зазначають, що професія судового експерта виникла на межі кількох видів діяльності, є результатом інтеграції різних елементів і сьогодні є самостійною специфічною діяльністю, що потребує визначення принципів і засад професійної підготовки цієї категорії фахівців.

Не менш важливим є питання підготовки викладацьких кадрів і визначення норм витрат їхнього часу в навчальному процесі, розроблення концепції та програм спеціальної підготовки експертів

---

[456] Скрипник М. М., Башинський Е. В. Психологія діяльності експерта. *Криміналістичний вісник*. 2011. № 2 (16). С. 34—37.

[457] Коновалова В. Е. Правовая психология : учеб. пособ. для юрид. вузов и фак-тов, обуч-ся по спец. «Правоведение». Харьков, 1990. С. 133—135, 63, 68.

і навчально-методичного забезпечення навчального процесу. Автори також зазначають, що поки що практично відсутні наукові напрацювання щодо психологічних проблем, визначальних чинників і передумов ефективності діяльності експерта; не розроблено принципів та засад (зокрема, психологічних) із відбору кандидатів на навчання; відсутні соціально-психологічні дослідження із оптимізації процесу навчання та професійного становлення фахівця-експерта й оптимізації його професійної діяльності [458].

Практичним аспектам підготовки працівників експертної служби МВСУ присвячено дослідження С. Шевцова, який також зазначає, що підготовка й становлення судового експерта є комплексним завданням, яке сьогодні потребує уваги й наукового підходу [459].

Найбільш масштабно й сучасно питання підготовки та професійного вдосконалення судового експерта досліджують у науково-дослідних установах судових експертиз (далі — *НДУСЕ*) МЮУ. Так, Н. Ткаченко зазначає, що кадрове забезпечення судово-експертної діяльності відіграє важливу роль. Відбір і підготовка судових експертів мають ґрунтуватися на науково-розробленій та на нормативно затвердженій професіограмі судового експерта за напрямами фахової діяльності [460].

І. Петрова й О. Снігерьов, аналізуючи систему підготовки в НДУСЕ, зазначають, що її перевагою є підготовка кадрів у необхідній кількості, відповідно до необхідної спеціалізації та «місцевої специфіки». Учені розглядають етапи становлення професійного мислення фахівця, починаючи з перших кроків набуття ним базових знань у виші, і конкретизують складові підготовки судового експерта, належними до яких називають:

- базову повну вищу освіту на рівні спеціаліста або магістра;
- післядипломну освіту (спеціалізацію, стажування, підвищення кваліфікації та перепідготовку);
- спеціальну освіту за певними експертними спеціальностями;
- самоосвіту.

---

[458] Бараняк В., Несімко О. Судовий експерт як суб'єкт судово-експертної діяльності. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки.* 2017. № 884. С. 218—222.

[459] Шевцов С. О. Організація професійно-педагогічної підготовки працівників Експертної служби МВС України (спеціальність 13.00.04 — теорія і методика професійної освіти) : дис. … канд. пед. наук. Харків, 2009. 217 с.

[460] Ткаченко Н. М. До питання про професійну підготовку судового експерта. *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики* : зб. матлів міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 95-річ. створ. ХНДІСЕ (Харків, 10—11.10.2018). Харків, 2018. С. 14—16.

Формування судового експерта потребує задіяння доволі різноманітного комплексу дидактичних форм, а ефективність навчання й підвищення кваліфікації залежить від багатьох чинників, поміж яких виокремлюють:

- достовірну інформацію про форми й методи підготовки та форми мотивації;
- наявність відповідної матеріально-технічної бази та кадрового потенціалу викладачів і наставників;
- ступінь мотивації тих, хто навчається, та ін.

Із метою забезпечення єдиного підходу до підготовки судових експертів необхідно ліквідувати розбіжності в цьому процесі, наявні в НДУСЕ й у відомчих експертних установах [461].

[461] Петрова І. А., Снігерьов О. П. Шляхи вдосконалення системи підготовки судових експертів в Україні. *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики* : зб. мат-лів міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 95-річ. створ. ХНДІСЕ (Харків, 10—11.10.2018). Харків, 2018. С. 17—19.

10.
ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

10.1. Судова експертологія як наукове підґрунтя для організації судово-експертної діяльності

Для того щоб розглянути вплив наукових засад судової експертології на формування організаційних основ судово-експертної діяльності, уважаємо за доцільне ще раз повернутися до концепцій саме наукової складової цих понять. М. Щербаковський зазначав, що позиція фундаторів судової експертології знайшла своє відображення в запропонованій ними концепції судової експертології, згідно з якою теоретичні засади судової експертизи в системі наукового знання набувають статусу самостійної науки. Розкриваючи її зміст, учені констатують, що судова експертологія — це наука про закономірності та методологію формування й розвитку наукових засад судових експертиз і дослідження їхніх об'єктів, що здійснюються на підставі спеціальних знань із базових (материнських) наук, які надалі трансформуються завдяки порівняльному судовому експертознавству в систему наукових прийомів, методів, засобів і методик розв'язання завдань судових експертиз [462].

У запропонованій концепції систему науки судової експертології розподілено на чотири рівні, а саме:

1) фундаментальні базові (материнські) науки (суспільні, природні, технічні);

2) предметні судові науки (криміналістика, судова фізика, судова хімія та ін.);

3) галузі предметних судових наук (судова трасологія, судове матеріалознавство, судова бухгалтерія тощо);

4) предметні судові експертизи.

На переконання вчених, судова експертологія є теоретичною базою для галузевих предметних судових наук, у яких здійснюються теоретичні та методологічні розробки, створюються спеціальні методики дослідження об'єктів судової експертизи.

Розглядаючи комплекс проблем, присвячених судовій експертизі, фундатори судової експертології спиралися на необхідність розмежувати різні галузі знань, залучені в судову експертизу, а отже, надати статус самостійних експертиз низці досліджень, традиційно здійснюваних на

[462] Щербаковський М. Г. Судова експертологія … .

методологічній і методичній базі криміналістики. Свою позицію вчені обґрунтовували так: «Коли ще не було системно-структурного поняття судової експертології, певною мірою виправданим мотивом була спроба тимчасово створити в межах криміналістичної експертизи інші, що за своєю природою не є криміналістичними. Однак це змусило прибічників такої (загальної) криміналістичної експертизи оголосити судову медицину, судову хімію, судову фізику, судову біологію та інші предметні судові науки такими, що не існують. Сьогодні цілком очевидно, що в системі експертології існує низка класів судових експертиз, однорівневих з криміналістичною експертизою» [463].

Убачаємо за доцільне звернутися до дискусії з її основних положень, що знайшли відображення в спеціальній юридичній літературі. Насамперед зазначимо, що спроби систематизувати весь комплекс наукових проблем судової експертизи в межах єдиної галузі знання зустріли розуміння та підтримку як у криміналістів, так і в процесуалістів. Проте форма узагальнення її теоретичних положень у межах єдиної науки судової експертології, відображена в концепції, що розглядається, спричинила неоднозначну реакцію вчених. Предметом критичного аналізування став також змістовний бік запропонованої вченими науки судової експертології. Так, певні криміналісти позитивно сприйняли основні ідеї, висунуті вченими-фундаторами в обґрунтування існування цієї науки [464]. До того ж у криміналістичній літературі під впливом окреслених ідей запропоновано більш широкий підхід до розглядуваної проблеми. Аналізуючи зв'язки, що формуються між експертологією та іншими науковими знаннями, вони розглядали питання: чи вичерпуються проблеми експертології лише судовою діяльністю? Відзначаючи, що існують важливі аргументи на користь того, що загальні експертологічні проблеми виникають у зв'язку із практичною діяльністю багатьох (зокрема, несудових) установ та організацій, учені наголошують на можливості формування загальної експертології та припускають, що вона має розвиватися як наука про закономірності провадження будь-якої експертної діяльності (наприклад, про закономірності, що визначають сутність і специфіку експертної діяльності взагалі) [465]. Те, що така позиція в цьому питанні має своє підґрунтя, підтверджує певна кількість наукових праць із проблем загальної експертології [466] як

---

[463] Тертишник М. В., Варава В. В., Сачко О. В. Зазнач. твір.

[464] Шакиров К. Указ. соч. С. 40—48.

[465] Сегай М. Я. Современные возможности судебных экспертиз в свете достижений науки и техники. Киев, 1987. 246 с.

[466] Кізіма В. В. Гуманітарна експертиза: сутність технології здійснення. Київ, 2005. 25 с. ; Шапочка М. К., Макарюк О. В. Застосування експертних

міждисциплінарного наукового спрямування та експертного методу дослідження, що окремі науковці вважають навіть належною до класу загальнонаукових [467].

Як ми раніше зазначали, пропозиції фундаторів судової експертології не сприйняли однозначно. До того ж аналізування теоретичних засад судової експертизи зводиться часто до з'ясування пріоритетності певної галузі знання у формуванні її наукових засад. У цьому разі вчені наводили позицію О. Васильєва, який, полемізуючи з іншими науковцями, заперечував можливість визнання будь-яких самостійних теоретичних засад за судовою експертизою, оскільки, на його переконання, вони формуються та розвиваються процесуальною наукою. Акцентуючи увагу на тому, що експертиза сама по собі не наука, а дослідження певних питань, які проводить обізнана особа — експерт, О. Васильєв дійшов висновку, що з наукових позицій експертиза як кримінально-процесуальна дія є предметом вивчення науки кримінального процесу [468]. Можливо, саме під впливом того факту, що призначення та проведення судової експертизи обумовлено певним, передбаченим у законі, процесуальним порядком, деякі науковці основні теоретичні проблеми експертизи вважають належними до предмета процесуальної науки. Н. Трофименко, характеризуючи співвідношення процесуальних і криміналістичних засад цієї теорії, зазначає, що судову експертизу передусім вивчають науки кримінального й інших видів судових проваджень. Окрім того, він аргументував, що немає жодних методологічних підстав, а також практичної доцільності спрямовувати складний і багатогранний процес розвитку судово-експертних наук і наукових галузей в напрямі єдиної науки про судову експертизу: зазначену функцію має прийняти на себе одна з наук або наукових галузей, якою має стати теорія судової експертизи, що існує нині як складова сучасної теорії доказів. Теорія судових доказів дає змогу правильно сформулювати предмет загальної теорії судової експертизи як її складової, а саме: об'єктивні закономірності виникнення, збереження та зміни доказової інформації, що є об'єктом і результатом експертного дослідження, а також застосовуваної експертом у процесі надання висновку [469].

Уточнюючи свою позицію щодо визначення предмета аналізованої теорії, учені зазначають, що предмет загальної теорії

оцінок при прийнятті рішень за умов невизначеності. *Механізм регулювання економіки*. 2006. № 4. С. 142—148.

[467] Лукашевич Л. М. Экспертизы в судебной практике. Киев, 1987. 200 с.

[468] Татарчук І. В., Дяків Т. Є. Криміналістика : навч. посіб. Київ, 2013. 200 с.

[469] Трофименко Н. С. Зазнач. твір.

судової експертизи (як складову кримінального процесу) утворюють об'єктивні закономірності виникнення, зміни та збереження застосовуваної під час проведення експертизи доказової інформації, яку вивчають певними методами (логіко- юридичними й іншими) для вдосконалення правового (процесуального) регулювання судових експертиз, а також оцінювання та користування їхніми результатами [470]. Окрім того, пояснювалось, що ці закономірності є підґрунтям відповідної частини (що належить до експертизи) науки криміналістики, оскільки їх вивчають з іншою метою та іншими методами.

Оцінюючи концепцію, запропоновану фундаторами судової експертології, Н. Кліменко зауважувала, що своєрідну позицію виклав О. Ейсман, наголошуючи, що система наукових знань, які забезпечують практику судової експертизи, має всі соціально значущі ознаки для формування в самостійну галузь, він водночас звертався до сутності даних знань, які створюють основу галузі, що формується. Так, учений зазначав: «У випадку якщо звернутися до змісту експертології, то неважко помітити, що значна частина її проблем традиційно входила до криміналістики (наприклад, теорія ідентифікації, учення про методику експертного дослідження, роль висновку експерта у доказуванні тощо). Така ситуація у розглянутій проблемі об'єктивно ставить питання про співвідношення криміналістики та судової експертології» [471].

На переконання К. Шакірова, складно сформувати самостійну науку, «яка існувала б поруч на одному рівні з криміналістикою та кримінальним процесом. На переконання вчених, ці три науки мають перебувати поруч — наука криміналістика, наука кримінального процесу, наука судова експертологія. Проте за такої конструкції виникає безліч складнощів, наприклад, до якої науки належить теорія ідентифікації — першої, другої або третьої, чи "розірвати" їх на частини; основи трасології є складовою експертології або криміналістики; як визначити місце загального вчення про роль і функції експертного висновку в процесі доказування» [472].

Констатується також, що коло проблем, які є змістом експертології, настільки міцно пов'язане з криміналістикою, що складно говорити про можливість її повного відокремлення та вихід за межі криміналістики. «На даному етапі розвитку,— зазначав учений,— експертологія має сприйматись, швидше, частиною криміналістики —

---

[470] Трофименко Н. С. Зазнач. твір.

[471] Клименко Н. І. Загальна теорія … . URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpifyua_2013_2_18 (дата звернення: 18.11.2023).

[472] Шакиров К. Указ. соч. С. 44.

окремою, самостійною, що має специфічну проблематику, предмет і завдання» [473].

Аналізуючи позицію, викладену свого часу О. Ейсманом, що висвітлює експертологічні проблеми в межах криміналістичної науки як її складової, логічно звернутись до питання ролі даних процесуальної, природничих і технічних наук у формуванні наукових підвалин судової експертизи. Закономірно, що криміналістичні знання мають певне методологічне значення в цьому процесі, проте будь-яких підстав для ігнорування положень інших галузей науки в задоволенні теоретичних і практичних потреб судової експертизи знайти практично неможливо.

Переконані, що найбільш ґрунтовною щодо цього питання є позиція О. Шляхова, який одним з перших висловився про необхідність виокремити наукові підвалини судової експертизи. На думку О. Шляхова, змістовна сторона цієї теорії має охоплювати не тільки загальні для всіх видів судової експертизи процесуально-правові засади, а й загалом правові підстави. Окрім того, учений зважав на те, що наукові підвалини судової експертизи формуються шляхом синтезу природничо-правових засад. У цьому, слід визнати, полягає своєрідність цієї позиції [474].

Проведені науковцями численні дослідження із визначення предмета загальної теорії судової експертизи, уточнення її об'єктів, завдань і методів зумовили перехід до концептуального переосмислення сутності й методологічної ролі теорії, що розвивається.

Напрацювання вчених призвели до того, що до кінця 1980-х рр. питання про визнання теорії судової експертизи як самостійної галузі знання загалом уже не заперечували. Проте основний акцент у наукознавчому дослідженні змістився в бік аналізування реального змісту цієї теорії, її системи та структури, що відображають не лише наукові досягнення, які існували на той час, а й накопичений досвід теоретичного узагальнення попередніх років. На різних етапах наукової дискусії про сутність наукових засад судових експертиз і можливі варіанти її розвитку свої думки висловили різні вчені [475].

Так, І. Алієв запропонував власну інтерпретацію загальної теорії судової експертизи. Учений визначав цю сферу наукових знань як «систему світоглядних принципів, науково обґрунтованих концепцій,

---

[473] Клименко Н. І. Загальна теорія … . URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpifyua_2013_2_18 (дата звернення: 18.11.2023).

[474] Шляхов А. Р. Пути совершенствования судебной экспертизы. *Проблемы совершенствования следственных действий и оперативно-розыск. мероприятий в аспекте ликвидации преступности в СССР* : мат-лы Всесоюз. конф. криминалист. и судеб. психол. Алма-Ата, 1974. С. 99.

[475] Шакиров К. Указ. соч.

категоріальних понять, методів, зв'язків, відносин, здатних відобразити повною мірою предмет наукового пізнання та узагальнення»[476]. Пропонувалися також визначення загальної теорії судової експертизи та її структура, що мало відрізняються за змістом від викладених І. Алієвим.

Із питання про наукові засади загальної теорії судової експертизи у спеціальній літературі відомі й позиції, згідно з якими, віддаючи належне науковому внеску вчених-авторів концепції судової експертології, а також визнаючи заслуги О. Шляхова, зазначалося, що вчений зробив лише перший крок у створенні загальної теорії судової експертизи, визначив лише її основні принципи. Оригінальність суджень науковців можна побачити у нетрадиційних підходах до оцінювання сутності загальної теорії судової експертизи, які пропонують свої визначення, де загальну теорію судової експертизи представлено як систему світоглядних і праксеологічних принципів як самої теорії, так і її об'єкта — експертної діяльності; окремих теоретичних побудов у цій галузі наукового знання; методів розвитку теорії та здійснення експертних досліджень, процесів та відносин; комплексне наукове відображення судово-експертної діяльності як єдиного цілого.

Основну аргументацію в обґрунтуванні запропонованого визначення зведено до того, що, оскільки об'єктом відображення у загальній теорії судової експертизи є практична діяльність, вочевидь, вона має містити не тільки світоглядні, а й праксеологічні принципи цієї діяльності; не тільки методи побудови теоретичних концепцій, що належать до її складу меншою мірою спільності, а й методи практичної діяльності. Слід відзначити й дещо інші підходи до аналізування ролі концептуальних засад наукового знання в цій галузі, що можна спостерігати в працях С. Бичкової. Учена, викладаючи своє бачення сутності дослідження закономірностей розвитку теоретичних основ судової експертизи, зазначає, що «вони є винятковою прерогативою науки про судову експертизу, а не наукознавства, оскільки містять насамперед її методологічну базу, яку розглядають як систему, що містить кілька рівнів, зокрема й концептуальний, конкретно-наукову методологію, а також методику та техніку дослідження»[477].

До того ж С. Бичкова цілком справедливо зауважує, що закономірності розвитку наукових засад судової експертизи та закономірності відповідної практичної діяльності мають внутрішню єдність, що відображає єдність гносеологічного і праксеологічного в діяльності людини. Важливою ознакою принципів науки про судову

---

[476] Алиев И. А. Проблемы судебно-экспертной профілактики : дис. … д-ра юрид. наук. Киев, 1989. С. 54—56.

[477] Бычкова С. Ф. Становление и тенденции … . С. 34.

експертизу, на її переконання, є їхня практична природа та спрямованість. Окрім того, принципи цієї науки задають певний напрям дослідженням, остаточною метою яких є створення наукових засад експертної діяльності. Тому кожен із принципів опосередковано, за допомогою методик експертного дослідження реалізується під час провадження експертиз, і його можна одночасно вважати складовою практичної експертної діяльності.

На переконання вченої, сама наука про судову експертизу може бути представлена у вигляді сукупності елементів, що характеризують її з когнітивного (як знання) соціального боку, а також із боку відношення до середовища, зовнішнього для неї. Ці елементи одночасно визначають статус дисципліни як самостійної наукової одиниці, а до основних компонентів структури цього знання належить загальна теорія судової експертизи й окремі судово-експертні галузі наукового знання. Водночас, оцінюючи позиції Т. Авер'янової та Ю. Корухова на сутність загальної теорії судової експертизи, учена критично констатує, що «вони є екстраполяцією на досліджувану наукову сферу положень загальної теорії криміналістики, розробленої Р. С. Бєлкіним» [478]. С. Бичкова не тільки відзначає у своїх працях, що для загальної теорії судової експертизи більше застосовна структура, що нею користуються в курсах криміналістики, вона складається з методологічних засад, криміналістичної техніки, тактики та методики, а й викладає її у своєму дослідженні у вигляді системи цієї теорії, що містить розділи, аналогічні криміналістичним:

- методологічні засади загальної теорії судової експертизи;
- експертна техніка;
- експертна тактика;
- методика експертного аналізування окремих видів злочинів.

Наводячи власне визначення поняття цієї теорії за допомогою критичного аналізування наявних у спеціальній літературі позицій, С. Бичкова формулює його як «систему теоретичного знання, що відображає на метапредметному рівні найбільш загальні закономірності наукових засад судової експертизи та експертної діяльності, або як систему теоретичного знання, що є методологічним підґрунтям судово-експертних галузей знань» [479]. Слід наголосити, що вчена всебічно дослідила кожен із компонентів запропонованого визначення, а здобуті результати стали подальшим розвитком наукових засад судової експертизи.

---

[478] Бычкова С. Ф. Становление и тенденции … . С. 147—149.
[479] Там само. С. 43.

Як бачимо з результатів поведеного аналізування окремих напрацювань науковців, більшість має різні позиції щодо форми та змісту наукових знань, які обслуговують сферу судової експертизи. Неврегульованість цієї проблеми знаходить своє продовження у спірному розв'язанні низки окремих теоретичних питань судової експертизи, що так само позначається на належному розумінні процесуальної сутності цього інституту в праві й нерідко знаходить відображення у практиці проведення експертних досліджень у судових провадженнях. Саме тому творче обговорення та пошук оптимальних рішень досліджуваної проблеми є необхідною умовою ефективного здійснення наукової та практичної діяльності у сфері судової експертизи.

10.2. Судова експертиза як різновид практичної діяльності

Організаційні засади судово-експертної діяльності в Україні обумовлено положеннями профільного ЗУ. Відповідно до його ст. 1 «судова експертиза — це дослідження на основі спеціальних у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду». У проєкті закону про судово-експертну діяльність від 05.11.2021 р. № 6284 судову експертизу розглянуто як дослідження суб'єктом проведення судової експертизи на підставі спеціальних знань відповідно до законодавства матеріальних (матеріалізованих) об'єктів, які містять інформацію про факти й обставини, що мають значення для справи (провадження), або становлять інтерес для замовника судової експертизи [480].

Практична діяльність людини відрізняється від інших типів діяльності цілеспрямованістю на перетворення об'єктивної дійсності відповідно до поставленої мети. Філософський енциклопедичний словник тлумачить слово «діяльність» як форму активності, що характеризує здатність людини або пов'язаних з нею систем бути причиною змін у бутті. У словнику зазначено, що «ці зміни можуть стосуватися речового та енергетичного статусу об'єктів або їх інформаційного потенціалу» [481]. Академічний тлумачний словник української мови (1970—1980) визначає термін «практичний» як «вага,

[480] Проєкт закону … № 6284. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc 4_1?pf3511=73154 (дата звернення: 21.11.2021).

[481] Діяльність / Філософський енциклопедичний словник. С. 163.

значення, мета, цінність», що пов'язано «із життєвими, реальними потребами, можливостями» [482].

Отже, практична діяльність — це форма активної поведінки особи, яка має на меті змінити речовий, енергетичний статус об'єкта або інформаційний потенціал і яка пов'язана із життєвими, реальними потребами й можливостями людини. Практична діяльність людини охоплює предметне буття та має різні форми впливу, що відрізняються метою, історичним чинником та інструментом впливу. Це передусім зміна всього навколишнього світу, що містить соціальну реальність, зокрема людину. Для практичної діяльності характерний вибір можливостей за допомогою прийняття рішення, трансформація суб'єктивного в об'єктивне й навпаки.

Будь-яка діяльність людини виявляється у двох видах: фізичній і психічній активності. До того ж фізична активність регулюється психічною та містить складні й прості дії. Прості мають три структурні елементи: мета, виконання, оцінювання результатів. Складні дії містять низку простих, які виконують роль операцій. Діяльність тісно пов'язана із поведінкою людини. Поведінка — це соціально значуща система дій людини, окремі елементи якої називають учинками, що відповідають моральним принципам, усталеним нормам поведінки, а також провинами, які не відповідають цим нормам. За змістом учинки людини поділяють на шляхетні й негідні, позитивні й негативні. Після виконання певної дії людина підбиває підсумки, оцінює досягнуте, а якщо мету не реалізовано — виявляє причини невдачі.

Динамічна структура діяльності містить мету, мотив, спосіб і результат. Активність регулюється свідомою *метою*. Досягнення мети містить розв'язання низки послідовних завдань. Кожна дія певною мірою усвідомлена, має початок, кінець, смислове завершення.

Будь-яка діяльність починається під впливом внутрішніх спонукань — *мотивів*. Перед фактичним перетворенням предметів і процесів зовнішнього середовища має сформуватися внутрішнє психологічне підґрунтя для практичної діяльності. Усі мотиви діяльності поділяються на усвідомлені й неусвідомлені. Усвідомлені мотиві характерні для зрілих особистостей, оскільки робота з усвідомленням мотивів складна та трудомістка. Неусвідомлені мотиви діяльності виявляються у формі емоцій та особистісних смислів. Мотиваційною сферою людини обумовлено масштаб і характер особистості. Найважливішим компонентом динамічності структури діяльності

---

[482] Практичний / Академічний тлумачний словник української мови : в 11 т. // за ред. І. К. Білодіда. Київ, 1970—1980. Т. 7. 1976. С. 514. URL: http://sum.in.ua/s/praktychnyj (дата звернення: 22.11.2021).

є спосіб діяльності, під яким розуміють сукупність прийомів і методів діяльності, що забезпечують її результат. Діяльність контролюється волею — психічним процесом свідомої регуляції поведінкового акту, спрямованого на досягнення результату. Активність діяльності обумовлено психічними властивостями особистості. Так само діяльність впливає на формування та розвиток особистості.

Основною для людини є трудова діяльність. *Експертна діяльність* як різновид трудової — це вид діяльності, який містить організаційне, матеріальне й інформаційне забезпечення, проведення експертних досліджень та оцінювання здобутих результатів. *Суб'єктами експертної діяльності* є юридичні та фізичні особи. Замовниками експертиз можуть бути правоохоронні органи, органи державної влади, інші юридичні особи й окремі громадяни. *Об'єктами експертної діяльності* можуть бути різного рівня пропозиції, за якими необхідно провести професійне дослідження та отримати обґрунтований висновок. *Предметом експертної діяльності* є інформація, яку містять надані на експертне дослідження матеріали, отримані в результаті досліджень, висновків експертів тощо. *Об'єктами судово-експертного дослідження* є речові докази (за порушеною кримінальною або цивільною справою, у справі про адміністративне правопорушення).

Суб'єктами судово-експертної діяльності є експертні установи, судові експерти, особи, які мають спеціальні знання, та особи (органи), що призначили експертизу. *Об'єктами судово-експертної діяльності* є матеріальні (матеріалізовані) об'єкти, які містять інформацію, необхідну для розв'язання експертних завдань. *Основними об'єктами дослідження* є живі особи, речові докази, документи, тварини, трупи та його частини, матеріали справи, які стосуються предмета експертизи, зразки для порівняльного дослідження та ін.

Метою судово-експертної діяльності є надання правоохоронним органам (судам) допомоги у вирішенні питань, які потребують спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла. *Засобами судово-експертної діяльності є* професійні знання обізнаних осіб, науково-технічні методи, прийоми тощо. *Результат судово-експертної діяльності* обумовлено її метою та оформлюється письмовим висновком експерта.

До основних *видів судово-експертної діяльності* відносять такі види:

- пізнавальну;
- конструктивну;
- виховну;
- організаційну.

Пізнавальна діяльність судового експерта спрямована на отримання достовірного знання, адекватно відбиває пізнавальний об'єкт, полягає у застосуванні спеціальних знань, якими користуються під час відбору та виявлення інформаційних сигналів, що є в об'єктах дослідження. Розв'язання поставлених перед експертом завдань здійснюють у кілька етапів:

1. З'ясування сутності висунутих перед ним питань та усвідомлення необхідності за своєю ініціативою запропонувати інші питання.
2. Аналізування умов провадження експертизи; висування експертних версій та складання плану експертних досліджень; визначення потреби запросити додаткові матеріали (дані).
3. Надання відповідей на запитання, поставлені перед експертом.

У пізнавальній діяльності експерта значну роль відіграє творче (евристичне) мислення, інтуїція та моделювання експертної ситуації.

Евристичне мислення дає змогу на підставі візуального вивчення об'єкта виявити у ньому слабо виражені або приховані родові ознаки й визначити, які дослідження та в якій послідовності потрібно виконати для їх виявлення.

Інтуїція судового експерта сприяє швидкому, іноді миттєвому осмисленню ситуації та знаходженню правильного рішення. Відмітна ознака інтуїції полягає в тому, що особа усвідомлює не процес свого мислення, а лише його результати. Інтуїція допомагає висунути найпереконливішу експертну версію, вибрати найефективніші прийоми дослідження.

Моделювання експертної ситуації застосовують, коли об'єкт дослідження недоступний для безпосереднього пізнання або немає можливості вивчити його характеристики в чистому вигляді. Воно полягає в заміщенні об'єкта пізнання іншим об'єктом, що має щодо свого прототипу певну перевагу. Його можна представити як спеціальну дослідницьку процедуру, де об'єктом є моделі (матеріальні й ідеальні). Висновок експерта має відповідати таким вимогам:

- бути науково-обґрунтованим, сформованим на підставі результатів проведеної експертизи;
- складатись на підставі об'єктивних даних, які випливають із вступної та дослідницької частин висновку;
- бути зрозумілими для осіб, які не мають спеціальної освіти з досліджуваних питань;
- мати логічну форму судження;
- бути переконливо аргументованим.

Із пізнавальною діяльністю судового експерта тісно пов'язана *конструктивна діяльність,* що полягає в плануванні, яке поширюється

на всі аспекти судово-експертної діяльності. Планування конкретної судової експертизи містить такі етапи:

- ознайомлення судового експерта з постановою (ухвалою) про призначення експертизи та розроблення початкових дій щодо її проведення;
- визначення порядку експертного дослідження та послідовності застосування експертних методик;
- оцінювання отриманих результатів дослідження, порівняня їх із уявною моделлю очікуваних результатів.

Конструктивна діяльність експерта під час проведення конкретної судової експертизи залежить від характеру останньої. Експертиза, яка має багато об'єктів дослідження, потребує розгорнутого плану проведення. Загалом конструктивна діяльність експерта передбачає як планування роботи, так і докладання вольових зусиль до виконання наміченого.

Комунікативна діяльність експерта містить налагодження психологічного контакту з особою, яка призначила експертизу (слідчим, суддею), іншими експертами під час проведення комісійних або комплексних експертиз, а також учасниками процесу. Відносини між експертом і посадовими особами — це зовнішній бік його діяльності. Внутрішні взаємини між експертами реалізуються в процесі обміну інформацією та отримання результатів спільної роботи. Під час експертного обстеження живих осіб експерт спілкується з обвинуваченим, свідком, потерпілим, які є основними джерелами інформації.

Виховна діяльність судового експерта постає як результат пізнавальної діяльності, яким є висновок експерта. Шанобливе ставлення до висновку експерта обумовлено переважно повагою до наукових методів дослідження.

Організаторська діяльність судового експерта тісно пов'язана із конструктивною. Вона полягає в організації своєї праці й керівництві комплексною або комісійною експертизою. Організаторська діяльність дає змогу експертові реалізувати на практиці плани та рішення як умови успішного виконання поставленого завдання. Вимушений діяти за умов обмеженого часу, судовий експерт повинен уміти організовувати свій робочий день, раціонально розподіляти різні види експертної діяльності. Станом на сьогодні практикується проведення експертних досліджень безпосередньо на місці події, які потребують від судового експерта виконання попередньої роботи:

- підготовки матеріалів для експертизи;
- дослідження обсягу та характеру завдання;
- визначення своїх можливостей;

- осмислення поставлених перед ним запитань;
- аналізування всіх матеріалів, наданих правоохоронними органами у його розпорядженні.

Схематично судово-експертна діяльність має вигляд, наведений на рис. 1.

Судово-експертна діяльність як вид практичної діяльності не має чіткого визначення у законодавстві України. У проєкті закону про судово-експертну діяльність від 05.11.2021 р. № 6284 уперше на законодавчому рівні запропоновано визначити поняття судово-експертної діяльності як системної діяльності, здійснюваної визначеними цим законопроєктом суб'єктами, та пов'язана з організацією, проведенням судових експертиз, їхнім науково-методичним, інформаційним і кадровим забезпеченням [483].

У дослідженнях науковців цьому питанню приділено певну увагу. Так, у навчальному посібнику «Основи судової експертизи: навчальний посібник для фахівців, які мають намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта» судово-експертну діяльність розглянуто як «особливий вид діяльності, пов'язаний з організацією та проведенням судових експертиз, експертних досліджень, спрямованих на забезпечення уповноважених осіб (органів), юридичних і фізичних осіб незалежними, кваліфікованими та об'єктивними висновками, орієнтованими на максимальне використання досягнень науки й техніки, створенням і удосконаленням науково-методичної бази в галузі криміналістики та судової експертизи, а також державним управлінням у цій сфері» [484]. У навчальному посібнику «Судові експертизи в процесуальному праві України» судово-експертна діяльність — «це регламентована законодавством діяльність осіб, які володіють спеціальними знаннями та уповноважені сторонами провадження на виконання дій, змістом яких є дослідження певних об'єктів, процесів або явищ, з метою надання обґрунтованих висновків для їх використання під час досудового розслідування та судового розгляду справ» [485].

---

[483] Проєкт закону … № 6284. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73154 (дата звернення: 21.11.2023).

[484] Основи судової експертизи … . С. 42.

[485] Судові експертизи в процесуальному праві … .

Рис. 1. Блок-схема судово-експертної діяльності

Отже, у навчальному посібнику «Судові експертизи в процесуальному праві України» тлумачення поняття «судово-експертна діяльність» відображає тільки процесуальний бік цієї діяльності. На нашу думку, судово-експертну діяльність слід тлумачити більш широко, аніж судову експертизу, та зважати на її складові: проведення судової експертизи, науково-методичну роботу, управління в цій сфері тощо.

Г. Стрілець пропонує розуміти судово-експертну діяльність як врегульовану законодавством діяльність судово-експертних установ, спрямовану на проведення незалежних судових експертиз шляхом об'єктивного, повного та всебічного дослідження із застосуванням сучасних досягнень науки й техніки, організація роботи судово-експертних установ загалом і їхніх структурних підрозділів зокрема, їхнє науково-методичне й інформаційне забезпечення, добір і підготовка судово-експертних кадрів [486]. Переконані, що це тлумачення обмежується діяльністю судово-експертних установ і не поширюється на

[486] Стрілець Г. О. Генезис системи судово-експертних установ в Україні та напрямки їх діяльності : автореф. дис. … канд. юрид. наук. Київ, 2009. С. 13.

діяльність судових експертів, що не є працівниками державних спеціалізованих установ. До того ж добір кадрів належить до функцій підрозділів кадрового забезпечення.

Стверджується також, що судово-експерта діяльність — це практична діяльність судового експерта. Водночас цю діяльність не можна розглядати з позиції організації праці. Особливості судово-експертної діяльності пов'язані з її процесуальним і пізнавальним аспектами [487].

Поміж умов проведення експертиз судовими експертами — наявність у них свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта (далі — *Свідоцтво*), яке МЮУ видає на підставі рішення Центральної експертно-кваліфікаційної комісії при МЮУ (далі — *ЦЕКК*). Порядок видачі Свідоцтва врегульовано гл. 2 розд. II Порядку проведення Центральною експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України атестації судових експертів [488] (далі — *Порядок ЦЕКК*).

Згідно з п. 28 глави 2 розд. II Порядку ЦЕКК Свідоцтво видають на підставі рішення кваліфікаційної палати ЦЕКК про присвоєння (підтвердження) кваліфікації судового експерта з певного виду експертної спеціальності. Згадуване Свідоцтво, видане працівникові НДУСЕ, дає право на проведення судових експертиз та експертних досліджень. Відповідно до п. 32 Порядку ЦЕКК використання працівником НДУСЕ Свідоцтва, отриманого ним саме як працівником НДУСЕ, для проведення судової експертизи поза межами НДУСЕ забороняється, крім випадків проведення експертизи в судовому засіданні або в складі комісії за участю експертів інших державних спеціалізованих установ.

Судовий експерт може бути притягнутий до юридичної відповідальності (ст. 14 профільного ЗУ [489]). За Інструкцією № 53/5 (п. 2.4) [490] за допущені під час проведення експертизи порушення експерт може бути притягнутий до кримінальної, адміністративної та дисциплінарної відповідальності згідно з чинним законодавством. Цим

---

[487] Чорноус Ю. М., Лопата О. А. Поняття та завдання судово-експертної діяльності у сучасних реаліях. *Криміналістика і судова експертиза*. 2016. Вип. 61. С. 7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2016_61_3 (дата звернення: 01.12.2021).

[488] Порядок проведення Центральною експертно-кваліфікаційною комісію при Міністерстві юстиції України атестації судових експертів : наказ МЮУ від 06.05.2025 р. № 1224/5 (зі змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0694-25#n4 (дата звернення: 10.09.2025).

[489] Про судову експертизу … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text (дата звернення: 25.10.2023).

[490] Інструкція про призначення … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text (дата звернення: 19.09.2023).

підпунктом Інструкції № 53/5 також обумовлено випадки притягнення експерта до кримінальної відповідальності:

- за свідомо неправдивий висновок;
- за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків;
- за розголошення даних, які стали йому відомі під час проведення експертизи.

Адміністративна відповідальність судового експерта передбачена за злісне ухилення від явки до органів досудового розслідування або суду. Також судовий експерт несе матеріальну відповідальність у разі завдання своїми діями майнової шкоди.

Відповідно до ст. 14 профільного ЗУ судовий експерт може бути притягнутий до дисциплінарної відповідальності за вчинення дисциплінарного проступку.

Дисциплінарними проступками є:

«1) самостійне збирання матеріалів, що підлягають дослідженню, а також самостійний вибір вихідних даних для проведення судової експертизи;

2) проведення судової експертизи судовим експертом, який є працівником державної спеціалізованої установи, без письмового доручення його керівника в разі призначення (замовлення) проведення судової експертизи державній спеціалізованій установі;

3) передоручення проведення судової експертизи іншій особі з порушенням установленого законодавством порядку;

4) порушення без поважних причин вимог законодавства щодо строків проведення судової експертизи;

5) вирішення питань, що виходять за межі кваліфікації судового експерта за відповідною експертною спеціальністю, зокрема питань права;

6) невиконання судовим експертом, який не є працівником державної спеціалізованої установи, вимог законодавства щодо організації робочого місця судового експерта;

7) ухилення судового експерта, який не є працівником державної спеціалізованої установи, від проведення перевірки його діяльності та/або перешкоджання ним проведенню такої перевірки;

8) порушення порядку зберігання та поводження з об'єктами дослідження, матеріалами справи (провадження), що призвело або може призвести до їх втрати або пошкодження;

9) застосування руйнівних методів дослідження з порушенням встановленого законодавством порядку;

10) неповідомлення у встановленому законодавством порядку держателю державного Реєстру атестованих судових експертів відомостей щодо настання обставин, які підлягають внесенню до такого реєстру за повідомленням судового експерта;

11) порушення вимог законодавства щодо оформлення висновку судового експерта;

12) невиконання або неналежне виконання судовим експертом без поважних причин покладених на нього обов'язків, що стало підставою для постановлення судом окремої ухвали, у якій порушено питання щодо дисциплінарної відповідальності судового експерта» [491].

Як бачимо, поміж підстав для притягнення судового експерта до дисциплінарної відповідальності відсутня норма про допущення судовим експертом порушень вимог методик проведення судових експертиз. Уважаємо, що це питання потребує вироблення однозначної позиції щодо відображення поміж підстав для притягнення судового експерта до дисциплінарної відповідальності за таке порушення.

Відповідно до Положення про Міністерство юстиції України [492] (далі — *Положення про МЮУ*) експертне забезпечення правосуддя належить до переліку основних завдань МЮУ (п/п. 5 п. 3 Положення про МЮУ). До завдань МЮУ (згідно з п. 4 Положення про МЮУ) також належать:

- проведення науково-дослідних робіт у галузі судової експертизи (п/п. 62);
- забезпечення організації роботи Науково-консультативної та методичної ради з проблем судової експертизи (п/п 63);
- забезпечення організації роботи експертно-кваліфікаційної комісії при Мін'юсті, затвердження положення про неї, визначення порядку атестації судових експертів; на підставі рішень експертно-кваліфікаційної комісії при Мін'юсті видача свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта за відповідною експертною спеціальністю, а також дубліката або переоформлення свідоцтва (п/п. 64);
- здійснення контролю за організацією діяльності судових експертів, які не є працівниками державних спеціалізованих установ (п/п. 65);
- забезпечення ведення Державного реєстру атестованих судових експертів та Реєстру методик проведення судових експертиз (п/п. 66);
- спрямування та контроль діяльності науково-дослідних установ, які проводять судову експертизу та належать до сфери

[491] Про судову експертизу … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text (дата звернення: 25.10.2023).

[492] Положення про Міністерство юстиції України : затв. постанов. КМУ від 02.07.2014 р. № 228 (зі змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-%D0%BF#Text (дата звернення: 10.02.2022).

управління МЮУ, здійснення нормативно-методичного забезпечення їхньої діяльності (п/п. 67);

- координування діяльності міністерств та інших центральних органів виконавчої влади з питань розвитку судової експертизи, забезпечення організації роботи Координаційної ради з проблем судової експертизи при МЮУ (п/п. 68) [493].

Судово-експертна діяльність не може існувати ізольовано в межах окремої держави. Міжнародні інтеграційні процеси, що відбуваються в усіх сферах суспільного життя, торкнулися також співробітництва у сфері судово-експертної діяльності. Обмін досвідом у галузі судової експертизи та криміналістики на міждержавному рівні матиме позитивний ефект для вдосконалення й уніфікації методик експертних досліджень.

Ст. 3 профільного ЗУ визначено, що судово-експертна діяльність здійснюється на принципах законності, незалежності, об'єктивності та повноти дослідження.

Принцип законності реалізується неухильним дотриманням норм Конституції, процесуального законодавства, профільного ЗУ, інших нормативно-правових актів, що регламентують судово-експертну діяльність. Міжнародні договори, ратифіковані Верховною Радою України, є частиною законодавства України та застосовуються під час проведення судово-експертної діяльності.

Гарантії незалежності судового експерта та правильності його висновку окреслено у ст. 4 профільного ЗУ, їх забезпечено:

- «визначеним законом порядком призначення судового експерта;
- забороною під загрозою передбаченої законом відповідності втручання будь-кому в проведення судової експертизи;
- існуванням установ судових експертиз, незалежних від органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування та суду;
- створенням необхідних умов для діяльності судового експерта, його матеріальним і соціальним забезпеченням;
- кримінальною відповідальністю судового експерта за дачу свідомо неправдивого висновку та відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків;
- можливістю призначення повторної експертизи;

[493] Положення про Міністерство юстиції України … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-%D0%BF#Text (дата звернення: 10.02.2022).

- присутністю учасників процесу в передбачених законом випадках під час проведення судової експертизи» [494].

Визначений законом порядок призначення судового експерта має процесуальний аспект. Судового експерта призначають відповідно до процесуального законодавства, що унеможливлює самостійний вибір ним судової експертизи. Складовою принципу незалежності судового експерта є пряма заборона будь-кому втручатися в проведення судової експертизи. Проте вплив на судового експерта можуть здійснювати опосередковано через створення штучних проблем з його матеріально-технічним забезпеченням для проведення судової експертизи (канцелярським приладдям, необхідними реактивами, обладнанням, комп'ютерною технікою, належними умовами праці на робочому місці) [495].

Науковці зазначають, що від принципу об'єктивності судово-експертної діяльності залежить не тільки досудове розслідування, а й розгляд справ у суді, що впливає на напрям розслідування, доказування та кваліфікування діяння особи. Неточність експертного висновку, його помилковість, умисні дії експерта із винесення неправдивого висновку мають негативні наслідки, що дискредитують не тільки судово-експертну діяльність держави, а й усю правоохоронну систему [496].

Принцип повноти експертного дослідження залежить від професійної підготовки експерта та його ділових якостей як відповідального фахівця. Законодавець надав експертові достатньо прав для якісного та повного проведення експертного дослідження. Так, відповідно до ст. 13 профільного ЗУ експерт має право:

- «подавати клопотання про надання додаткових матеріалів, якщо експертиза призначена судом або органом досудового розслідування, ознайомлюватися з матеріалами справи, що стосується предмета судової експертизи;
- зазначати у висновку експерта на виявлені під час проведення судової експертизи факти, які мають значення для справи і з приводу яких йому не були поставлені питання;
- з дозволу особи або органу, які призначили судову експертизу, бути присутніми під час проведення слідчих чи судових дій і заявляти клопотання, що стосуються предмета судової експертизи;

---

[494] Про судову експертизу … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text (дата звернення: 25.10.2023).

[495] Шульженко А. В. Принципи та особливості судово-експертної діяльності. *Право і суспільство.* 2016. № 2 (2). С. 198.

[496] Там само.

- подавати скарги на дії особи, у провадженні якої перебуває справа, якщо ці дії порушують права судового експерта» [497].

Окрім того, процесуальним законодавством судовому експертові надано інші права для здійснення належного експертного дослідження. Так, Інструкцією № 53/5 надано додаткові права судовому експертові, поміж яких (п. 2.1):

- «у разі виникнення сумніву щодо змісту та обсягу доручення невідкладно заявляти клопотання органу (особі), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), щодо уточнення поставлених експертові питань;
- з дозволу органу (особи), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), бути присутніми під час проведення процесуальних, виконавчих дій та ставити питання учасникам процесу, що стосуються предмета чи об'єкта експертизи, та проводити окремі дослідження у їх присутності;
- у разі незгоди з іншими членами експертної комісії складати окремий висновок;
- викладати письмові відповіді на питання, які ставляться йому під час надання роз'яснень чи показань» [498].

Окрім того, відповідно до Інструкції № 53/5 експерт може відмовитися від проведення експертизи, якщо наданих йому матеріалів недостатньо для виконання покладених на нього обов'язків, а витребуваних додаткових матеріалів не надано, або якщо поставлені питання виходять за межі його спеціальних знань.

Слід наголосити, що відповідно до ст. 7 профільного ЗУ до суб'єктів судово-експертної діяльності належать:

- державні спеціалізовані установи та їх територіальні філії;
- експертні установи комунальної форми власності;
- судові експерти, які не є працівниками зазначених установ;
- інші фахівці (експерти) з відповідних галузей знань у порядку й на умовах, визначених профільним Законом.

Перелік суб'єктів судово-експертної діяльності, визначених ст. 7 профільного ЗУ, навела В. Шерстюк, підстави вважати таку діяльність професійною [499]. Ця стаття також передбачає перелік державних спеціалізованих установ:

— НДУСЕ МЮУ;

---

[497] Про судову експертизу … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text (дата звернення: 25.10.2023).

[498] Інструкція про призначення … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text (дата звернення: 19.09.2023).

[499] Шерстюк В. М. Судово-експертна діяльність (організаційно-правові та морально-психологічні засади) : монографія / за ред. проф. В. Ю. Шепітька. Сімферополь, 2008. С. 68.

— НДУСЕ, судово-медичні та судово-психіатричні установи МОЗУ;

— експертні служби МВС, МОУ, СБУ та Держприкордонслужби України.

Водночас цією статтею обмежено кількість суб'єктів судово-експертної діяльності, які мають право проводити криміналістичні, судово-медичні і судово-психологічні експертизи, і визначено норму, згідно з якою ці види судової експертизи уповноважені проводити винятково державні спеціалізовані установи. На думку Л. Головченко, обмеження у праві проведення експертних досліджень фахівцями, які не є працівниками державних спеціалізованих установ, одночасно надає переваги останнім [500].

Зауважимо, що ст. 8 профільного Закону організацію науково-методичного забезпечення судово-експертної діяльності й організаційно-управлінські засади діяльності державних спеціалізованих установ покладено на міністерства та інші органи виконавчої влади, до сфери управління яких належать державні спеціалізовані установи, що здійснюють судово-експертну діяльність. Для розгляду найважливіших питань розвитку судової експертизи, що мають міжвідомчий характер, при МЮУ створено Координаційну раду з проблем судової експертизи, яка діє відповідно до Положення про Координаційну раду з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України [501]. Згідно з п. 3 цього Положення до повноважень ради належить розроблення рекомендацій з питань:

- методичного забезпечення суб'єктів судово-експертної діяльності, органів досудового розслідування та суду;
- розвитку мережі суб'єктів судово-експертної діяльності, створення нових методик дослідження, упровадження нових видів експертних досліджень;
- внесення пропозицій з питань удосконалення процесуального законодавства в частині проведення судових експертиз;
- узгодження проєктів нормативно-правих актів з питань судово-експертної діяльності;
- визначення актуальності та пріоритетності науково-дослідних робіт з питань судової експертизи та конкретних тем, які потребують спільного розроблення й узгодження;

---

[500] Головченко Л. Н. Реформирование системы экспертного обеспечения правосудия в Украине. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2002. Вип. 2. С. 8.

[501] Положення про Координаційну раду з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України : затв. пост. КМУ від 16.11.1994 р. № 778 (зі змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/778-94-%D0%BF#Text (дата звернення: 22.12.2021).

• удосконалення організаційних засад проведення комплексних та комісійних судових експертиз;

• редакційно-видавничої діяльності, забезпечення обміну науково-технічною інформацією та статистичними даними;

• розроблення загальних вимог щодо проведення атестування судових експертів та діяльності експертно-кваліфікаційних комісій;

• удосконалення форм навчально-методичної роботи з особами, уповноваженими на призначення судових експертиз;

• формування державного Реєстру атестованих судових експертів;

• вироблення єдиного підходу до професійного навчання кадрів для суб'єктів судово-експертної діяльності;

• проведення міжвідомчих науково-методичних конференцій, нарад та семінарів;

• налагодження міжнародної співпраці, обмін науково-технічними досягненнями в галузі криміналістики та судової експертизи [502].

У ст. 8 профільного Закону регламентовано, що методики проведення судових експертиз (окрім судово-медичних і судово-психіатричних) підлягають атестації та державній реєстрації в порядку, визначеному КМУ.

Атестованих судових експертів реєструють у державному Реєстрі атестованих судових експертів, на ведення якого уповноважено МЮУ (ст. 9 профільного Закону). Право на проведення судових експертиз мають винятково ті судові експерти, яких зареєстровано в державному Реєстрі атестованих судових експертів, або інші фахівці з відповідних галузей знань, якщо інше не встановлено законом.

10.3. Організація, структура, функції державних і недержавних експертних установ

Відповідно до ст. 92 Конституції України винятково ЗУ визначають засади судово-експертної діяльності [503]. Згідно зі ст. 242, 243

[502] Положення про Координаційну раду … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/778-94-%D0%BF#Text (дата звернення: 22.12.2021).

[503] Конституція України … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення: 18.11.2023).

і 244 КПКУ [504], ст. 144 ЦПКУ [505], ст. 81 КАСУ [506], ст. 41 ГПКУ [507] проведення судової експертизи може бути доручено експертній установі або конкретному експертові (групі експертів).

Згідно зі ст. 7 профільного ЗУ до суб'єктів судово-експертної діяльності належать:

- державні спеціалізовані установи, їх територіальні філії, експертні установи комунальної форми власності;
- судові експерти, які не є працівниками державних спеціалізованих установ;
- інші фахівці (експерти) з відповідних галузей знань.

Відповідно до цієї ж статті до державних спеціалізованих установ належать:

— НДУСЕ МЮУ;

— НДУСЕ, судово-медичні та судово-психіатричні установи МОЗУ;

— експертні служби, МВС, МОУ, СБУ та Держприкордонслужби України [508].

Профільний Закон надає повноваження на проведення криміналістичних, судово-медичних і судово-психіатричних експертиз винятково державним спеціалізованим установам.

За ст. 8 профільного ЗУ організація науково-методичного забезпечення судово-експертної діяльності, організаційно-управлінські засади функціювання державних спеціалізованих установ здійснюють міністерства та центральні органи виконавчої влади, до сфери управління яких належать державні спеціалізовані установи. Згідно із цією статтею при МЮУ функціонує Координаційна рада з проблем судової експертизи, до повноважень якої належить розгляд найважливіших питань розвитку судової експертизи.

Відповідно до ст. 9 профільного Закону інформацію про всіх судових експертів незалежно від форми трудових відносин і відомчої підпорядкованості реєструють у державному Реєстрі атестованих судових експертів, ведення якого покладено на МЮУ. Окрім атестованих

---

[504] Кримінальний процесуальний кодекс України … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 18.10.2022).

[505] Цивільний процесуальний кодекс України … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15 (дата звернення: 04.01.2022).

[506] Кодекс адміністративного судочинства України … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15 (дата звернення: 04.01.2022).

[507] Господарський процесуальний кодекс України … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12 (дата звернення: 04.01.2022).

[508] Про судову експертизу … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text (дата звернення: 25.10.2023).

судових експертів, проведення судових експертиз може бути доручено також іншим фахівцям з відповідних галузей знань.

На підставі ст. 17 профільного ЗУ при міністерствах та інших центральних органах виконавчої влади, до сфери яких належать державні спеціалізовані установи, які здійснюють судово-експертну діяльність, створюють експертно-кваліфікаційні комісії, завданнями яких є розгляд питань про присвоєння та позбавлення кваліфікації судово-експерта, а також про визначення кваліфікаційних класів судового експерта. Станом на сьогодні до системи НДУСЕ МЮУ належать:

1. Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (далі — *ННЦ «ІСЕ»*) із відділеннями:

1.1. Донецьке відділення;

1.2. Київське відділення — Бюро;

1.3. Полтавське відділення;

1.4. Сумське відділення;

2. Науково-дослідний центр судової експертизи з питань інтелектуальної власності;

3. Дніпропетровський науково-дослідний інститут судових експертиз з відділенням:

3.1. Запорізьке відділення;

4. Київський науково-дослідний інститут судових експертиз з відділеннями:

4.1. Вінницьке відділення;

4.2. Житомирське відділення;

4.3. Івано-Франківське відділення;

4.4. Кропивницьке відділення;

4.5. Тернопільське відділення;

4.6. Хмельницьке відділення;

4.7. Черкаське відділення;

4.8. Чернівецьке відділення;

4.9. Чернігівське відділення;

5. Львівський науково-дослідний інститут судових експертиз з відділеннями:

5.1. Волинське відділення;

5.2. Рівненське відділення;

5.3. Закарпатське відділення;

6. Одеський науково-дослідний інститут судових експертиз з відділення:

6.1. Миколаївське відділення;

6.2. Херсонське відділення;

7. Кримський науково-дослідний інститут судових експертиз [509].

---

[509] Міністерство юстиції України : офіц. сайт. URL: https://minjust.gov.ua/str_ust_inst (дата звернення: 05.02.2022).

У НДУСЕ МЮУ проводяться такі види експертиз:

• «криміналістична: почеркознавча; лінгвістична експертиза мовлення; технічна експертиза документів; експертиза зброї та слідів і обставин її використання; трасологічна (крім досліджень слідів пошкодження одягу, пов'язаних з одночасним спричиненням тілесних ушкоджень, які проводяться в бюро судово-медичної експертизи); фототехнічна, портретна; експертиза голограм; відео-, звукозапису; вибухотехнічна; техногенних вибухів; матеріалів, речовин та виробів (лакофарбових матеріалів і покрить; полімерних матеріалів; волокнистих матеріалів; нафтопродуктів і пально-мастильних матеріалів; скла, кераміки; наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів; спиртовмісних сумішей; ґрунтів; металів і сплавів та виробів з них; наявності шкідливих речовин (пестицидів) у навколишньому середовищі; речовин хімічних виробництв та спеціальних хімічних речовин; харчових продуктів; сильнодіючих і отруйних речовин); біологічна;

• інженерно-технічна: інженерно-транспортна (автотехнічна, транспортно-трасологічна, залізнично-транспортна); дорожньо-технічна; будівельно-технічна; оціночно-будівельна; земельно-технічна; оціночно-земельна; експертиза з питань землеустрою; пожежно-технічна; безпеки життєдіяльності; гірничотехнічна; інженерно-екологічна; електротехнічна; комп'ютерно-технічна; телекомунікаційна, електротранспортна експертиза; експертиза технічного стану ліфтів; інженерно-механічна; водно-технічна; авіаційно-технічна; теплотехнічна експертиза;

• економічна: бухгалтерського та податкового обліку; фінансово-господарської діяльності; фінансово-кредитних операцій;

• товарознавча: машин, обладнання, сировини та споживчих товарів; транспортно-товарознавча; військового майна, техніки та озброєння;

• експертиза у сфері інтелектуальної власності: літературних та художніх творів; фонограм, відеограм, програм (передач) організації мовлення; винаходів і корисних моделей; промислових зразків; сортів рослин і порід тварин; комерційних (фірмових) найменувань, торговельних марок (знаків для товарів і послуг), географічних зазначень; топографій інтегральних мікросхем; комерційної таємниці (ноу-хау) і раціоналізаторських пропозицій; економічна у сфері інтелектуальної власності;

• психологічна; мистецтвознавча; екологічна; військова; судово-ветеринарна; гемологічна; історико-археологічна» [510].

---

[510] Інструкція про призначення … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text (дата звернення: 19.09.2023).

Забезпечення правоохоронних органів, судів судово-медичними та судово-психіатричними експертизами здійснюють бюро судово-медичних експертиз та судово-психіатричні установи. Наказом МОЗУ від 17.01.1995 р. № 6 (далі — *наказ МОЗУ № 6*) затверджено Положення про бюро судово-медичної експертизи управлінь охорони здоров'я обласних виконавчих комітетів та республіканського бюро (Автономної Республіки Крим). Так, до системи бюро судово-медичної експертизи належать:

- Головне бюро судово-медичної експертизи МОЗУ, яке здійснює загальне науково-методичне керівництво;
- Республіканське бюро судово-медичної експертизи МОЗУ АР Крим;
- бюро судово-медичної експертизи управлінь охорони здоров'я обласних державних адміністрацій.

До складу Республіканського бюро судово-медичної експертизи МОЗУ АР Крим і бюро судово-медичної експертизи управлінь охорони здоров'я обласних державних адміністрацій належать міські (міст обласного підпорядкування) і районні (міжрайонні) відділення.

П. 1.2 Правил проведення судово-медичних експертиз (досліджень) у відділеннях судово-медичної криміналістики бюро судово-медичної експертизи (далі — *Правила*), затверджених наказом МОЗУ № 6, експертизи у відділеннях проводять із метою:

- визначення знарядь травми, їх диференціації та ідентифікації на підставі вивчення ушкоджень на тілі, одязі, взутті потерпілого;
- ототожнення особи;
- визначення природи та елементного складу мікрооб'єктів, слідів;
- реконструкції ситуації, у якій були нанесенні ушкодження.

Експертизу у відділеннях судово-медичної криміналістики бюро судово-медичної експертизи можуть виконувати працівники бюро, які мають вищу медичну освіту та пройшли відповідну професійну підготовку із судово-медичної криміналістики. До проведення судово-медичних експертиз також можуть допускати працівників бюро, які не мають вищої медичної освіти, але є фахівцями у відповідних галузях знань (п. 1.5 Правил) [511].

Наказом МОЗУ від 08.05.2018 р. № 865 затверджено Порядок проведення судово-психіатричної експертизи, згідно з п. 3 якого «судово-психіатричну експертизу проводять державні спеціалізовані судово-психіатричні установи Міністерства охорони здоров'я України, до яких належать:

---

[511] Про розвиток та вдосконалення судово-медичної служби України : наказ МОЗУ від 17.01.1995 р. № 6. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0248-95#Text (дата звернення: 06.02.2022).

• Український науково-дослідний інститут соціальної і судової психіатрії та наркології Міністерства охорони здоров'я України;

• центри (відділення) судово-психіатричних експертиз психоневрологічних (психіатричних) лікарень, психоневрологічних диспансерів» [512].

Постановою КМУ від 20.06.2000 р. № 988 утворено Експертну службу МВСУ. Відповідно до Положення про Експертну службу МВСУ, затвердженого наказом МВСУ від 03.11.2015 р. № 1343 [513], установами, які належать до її структури, є:

• Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВСУ;

• науково-дослідні експертно-криміналістичні центри МВСУ [514].

Експертно-криміналістичні підрозділи діють при головних управліннях, управліннях МВСУ в Автономній Республіці Крим, областях, містах Київ та Севастополь, на транспорті. Експертною службою МВСУ проводяться такі види експертиз: почеркознавча; експертиза матеріалів та засобів звуко-, відеозапису; авторознавча; мистецтвознавча; автотехнічна; автотоварознавча; фоноскопічна; фототехнічна та портретна; експертиза комп'ютерних засобів та інформаційних мереж; експертиза транспортних засобів, документів, грошей та цінних паперів, технічного зміцнення стрільбищ та тирів; медико-біологічна; експертиза матеріалів, речовин та виробів; експертиза харчових продуктів та об'єктів рослинного походження; трасологічна; вибухотехнічна; балістична та холодної зброї; товарознавча та бухгалтерська; пожежотехнічна; експертиза на відповідність об'єктів будівництва та будівельних матеріалів вимогам норм, стандартів тощо.

До завдань Експертної служби МВСУ належать:

• «забезпечення органів досудового розслідування, судових органів, інших державних органів, юридичних і фізичних осіб незалежною, кваліфікованою та об'єктивною експертизою;

• проведення оцінювання відповідності (випробування, сертифікації, інспектування) продукції, процесів і послуг; оцінки майна,

---

[512] Порядок проведення судово-психіатричної експертизи : затв. наказ. МОЗУ від 08.05.2018 р. № 865. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-18#Text (дата звернення: 07.02.2022).

[513] Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України : затв. наказ. МВСУ від 03.11.2015 р. № 1343 (зі змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1390-15#Text (дата звернення: 08.02.2022).

[514] Про утворення експертної служби Міністерства внутрішніх справ : постанова КМУ від 20.06.2000 р. № 988 (зі змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2000-%D0%BF#Text (дата звернення: 08.02.2022).

майнових прав та здійснення професійної оціночної діяльності; огляду та експертного дослідження транспортних засобів і реєстраційних документів, що їх супроводжують; відстрілювання вогнепальної зброї та огляду її технічного стану та інших робіт у межах компетенції;

- ведення криміналістичного обліку, організація належного використання інформаційних фондів;
- організація та забезпечення відповідно до законодавства науково-дослідної діяльності, упровадження її результатів» (п. 3 Положення) [515].

Указом Президента України від 02.04.2009 р. № 213/2009 функції експертної установи СБУ покладено на Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз СБУ (далі — *Інститут*). «Основними завданнями Інституту є:

- створення, виготовлення та участь у впровадженні спеціальної техніки та спеціальних технічних засобів для потреб підрозділів та органів Служби безпеки України, інших суб'єктів сектору безпеки і оборони України;
- судово-експертне забезпечення діяльності підрозділів та органів Служби безпеки України, інших правоохоронних органів та суду;
- здійснення попередньої ідентифікації товарів у галузі державного експертного контролю;
- випробування, спеціальні (тематичні) дослідження, науково-технічна експертиза спеціальних технічних засобів і спеціальної техніки, оцінка відповідності технічних засобів відповідно до сфери акредитації Інституту;
- виконання заходів із технічного регулювання у сфері спеціальних технічних засобів» [516].

Станом на сьогодні в Інституті проводяться такі види експертиз: «економічна; товарознавча; почеркознавча і лінгвістична; технічна експертиза документів; експертиза матеріалів, речовин та виробів; будівельно-технічна; земельно-технічна; пожежно-технічна; електротехнічна; оціночно-будівельна; оціночно-земельна; безпеки життєдіяльності; транспортно-товарознавча; експертиза військового майна; комп'ютерно-технічна; телекомунікаційна; експертиза зброї;

---

[515] Про утворення експертної служби … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2000-%D0%BF#Text (дата звернення: 08.02.2022).

[516] Питання Служби безпеки України : Указ Президента України від 02.04.2009 р. № 213/2009. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/2009#Text (дата звернення: 08.02.2022) ; Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз СБУ / СБУ : офіц. сайт. URL: https://ssu.gov.ua/naukovo-doslidnytskyi-instytut (дата звернення: 08.02.2022).

інженерно-транспортна; інженерно-екологічна; експертиза з питань землеустрою; трасологічна; вибухово-технічна; фототехнічна та портретна; комерційних (фірмових) найменувань, торговельних марок (знаків для товарів і послуг), географічних зазначень; гемологічна; відео-, звукозапису; експертиза безпілотних літальних апаратів; експертиза радіоелектронного обладнання; експертиза робототехнічних систем; експертиза топографій інтегральних систем та біологічна» [517].

Експертною службою Держприкордонслужби України є Головний експертно-криміналістичний центр (далі — *Головний центр*), який діє на підставі Положення, затвердженого наказом Адміністрації Держприкордонслужби України від 11.08.2010 р. № 617 (далі — *Положення № 617*) [518]. Так, згідно з п. 1 Положення № 617 Головний центр наділений повноваженнями на проведення судової експертизи та експертних досліджень, які застосовують під час перетину державного кордону України з метою запобігання, виявлення та розслідування кримінальних та інших правопорушень шляхом застосування експертно-криміналістичних засобів [519]. За п. 3 Положення № 617 Головний центр виконує такі завдання:

- проведення судової експертизи та експертних досліджень паспортних документів для органів Держприкордонслужби України, інших правоохоронних органів з метою запобігання, виявлення та розслідування кримінальних та інших правопорушень у сфері охорони державного кордону;
- організаційно-правове та методичне керівництво діяльністю експертних підрозділів Головного центру;
- організація науково-методичного та інформаційного забезпечення діяльності органів Держприкордонслужби України у сфері охорони державного кордону;
- провадження пошукових досліджень у сфері судово-експертного забезпечення;
- експлуатаційно-технічне та метрологічне забезпечення техніко-криміналістичних засобів органів Держприкордонслужби України;

---

[517] Український науково-дослідний інститут … . URL: https://ssu.gov.ua/naukovo-doslidnytskyi-instytut (дата звернення: 08.02.2022).

[518] Положення про Головний експертно-криміналістичний центр Державної прикордонної служби України : затв. наказ. Адмін. Держприкордонслужби України від 11.08.2010 р. № 617 (зі змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0770-10#Text (дата звернення: 10.02.2022).

[519] Там само.

- дослідна експлуатація технічних засобів, які використовуються під час проведення судової експертизи та експертних досліджень, та забезпечення їх використання в практичній діяльності;
- ведення криміналістичного обліку [520].

Відповідно до п. 8 Положення при Головному центрі функціонує Експертно-кваліфікаційна комісія Держприкордонслужби України [521].

Перелік видів судових експертиз, які можуть проводити фахівці, які не є працівниками державних спеціалізованих установ, обумовлений додатком 4 до Порядку ЦЕКК [522].

Наказом МЮУ від 12.12.2011 р. № 3505/5 затверджено Інструкцію про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах (далі — *Інструкція*) [523]. Інструкція визначає особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, які не є працівниками державних спеціалізованих установ, їхні права й обов'язки, порядок проведення контролю за дотриманням ними норм чинного законодавства України з питань судово-експертної діяльності та методик проведення експертних досліджень.

Відповідно до п. 4 розд. I Інструкції судовий експерт, який не є працівником державної спеціалізованої установи, наділений повноваженнями на проведення експертних досліджень з певного виду експертної спеціальності на підставі Свідоцтва, яке видане кваліфікаційною палатою ЦЕКК у процедурах, визначених Порядком ЦЕКК [524]. Згідно з п. 3 розд. III Інструкції у разі здійснення експертом судово-експертної діяльності у складі юридичної особи її керівник забезпечує для цього необхідні умови.

Отже, згідно з чинним законодавством України судово-експертну діяльність можуть здійснювати як державні спеціалізовані установи,

---

[520] Положення про Головний … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0770-10#Text (дата звернення: 10.02.2022).

[521] Там само.

[522] Порядок проведення Центральною експертно-кваліфікаційною комісію при Міністерстві юстиції України атестації судових експертів : затв. наказ. МЮУ від 06.05.2025 р. № 1224/5 (зі змін. та допов.). URL: https:// https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0694-25#n4 (дата звернення: 10.09.2025).

[523] Інструкція про особливості здійснення … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1431-11 (дата звернення: 10.02.2022).

[524] Порядок проведення Центральною експертно-кваліфікаційною комісію при Міністерстві юстиції України атестації судових експертів : затв. наказ. МЮУ від 06.05.2025 р. № 1224/5 (зі змін. та допов.). URL: https:// https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0694-25#n4 (дата звернення: 10.09.2025).

так і судові експерти, які не є працівниками цих установ. Проведення судових експертиз недержавною установою як суб'єктом процесуальних правовідносин до сьогодні нормативно не врегульовано. Не визначено також правовий статус керівника «приватної експертної установи» у проведенні судово-експертної діяльності. Згідно з профільним ЗУ до суб'єктів судово-експертної діяльності належать судові експерти, які не є працівниками державних спеціалізованих установ, а не «приватна експертна установа».

На переконання В. Михайлова, сьогодні існує нагальна потреба у реформуванні наявної системи організації судово-експертної діяльності в Україні шляхом застосування європейського досвіду. Так, науковець пропонує закріпити в проєкті профільного ЗУ норму, згідно з якою статус експертної установи не матиме вирішального значення у питанні залучення фахівця до справи як судового експерта. Водночас він пропонує скасувати нормативне закріплення заборони експертам, які не є працівниками державних спеціалізованих установ, проводити криміналістичні, судово-медичні та судово-психіатричні експертизи. Заслуговує на увагу його думка про необхідність обмеження функцій керівників державних спеціалізованих установ винятково організаційними заходами та виключити їх контрольно-оцінну функцію щодо дотриманням експертом методики під час проведення експертного дослідження [525].

10.4. Інформаційне забезпечення судово-експертної діяльності

Судово-експертна діяльність не може бути реалізована без залучення інформаційних ресурсів. Інформаційне забезпечення судово-експертної діяльності містить водночас інформаційні процеси збирання, оброблення, накопичення, зберігання, пошуку та поширення інформації. Станом на сьогодні є нагальна потреба у проведенні комплексного наукового дослідження теоретичних, організаційних питань інформаційного забезпечення судово-експертної діяльності та створення на його засадах нормативно врегульованої системи цього забезпечення.

Відповідно до ст. 20 профільного ЗУ для проведення судових експертиз державні спеціалізовані установи мають право на отримання від підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності на безоплатній основі інформації, а також, за їх згодою, натурних зразків та каталогів їхньої продукції, технічної документації, необхідної для

[525] Михайлов В. О. Реформування судово-експертного забезпечення правосуддя в Україні. *Право і суспільство*. 2017. № 6. Ч. 2. С. 200—201.

розроблення або удосконалення методичної та нормативної бази судової експертизи. До того ж державні спеціалізовані установи зобов'язані забезпечити нерозголошення відомостей, які становлять державну, комерційну та іншу охоронювану законом таємницю [526].

Окрім того, цією статтею профільного Закону державні спеціалізовані установи наділено правом отримання від судів, органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, а також органів досудового розслідування, знаряддя кримінального правопорушення та інші речові докази, щодо яких закінчено провадження, для користування в науковій та експертній діяльності. У ст. 12 проєкту закону про судово-експертну діяльність від 05.11.2021 р. № 6284 до «інформаційного забезпечення судово-експертної діяльності додано поняття інформаційного фонду у вигляді Реєстру методик проведення судових експертиз. Окрім того, право на отримання інформації від юридичних осіб поряд з державними спеціалізованими установами отримали приватні судові експерти» [527].

Уважаємо перелік видів інформаційного забезпечення судово-експертної діяльності, наданий законодавцем і запропонований у проєкті закону про судово-експертну діяльність, недостатнім та таким, що потребує подальшого дослідження й удосконалення.

На переконання Н. Клименко, експертні методики є невід'ємною складовою інформаційного забезпечення судово-експертної діяльності. Окрім того, до цього інформаційного забезпечення належить інформація, що міститься в загальнонауковій та спеціальній літературі, в архівах висновків експертів і наукових звітах. Необхідно погодитися з висновками про необхідність створення інформаційних фондів для кожного роду й виду судових експертиз з урахуванням переліку методик із зазначенням галузі застосування та кола розв'язуваних завдань [528].

В. Заруцький доводив, що «інформаційно-довідкове (тобто інформаційне) забезпечення судово-експертної діяльності необхідно розглядати як комплекс організаційних, управлінських та правових заходів щодо відбору, зосередження та систематизації необхідної інформації з різних галузей знань, а також з експертної практики

---

[526] Про судову експертизу … . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text (дата звернення: 25.10.2023).

[527] Проєкт закону … № 6284. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73154 (дата звернення: 21.11.2023).

[528] Клименко Н. І., Гладчук І. М. Інформаційне забезпечення судово-експертної діяльності і її правове регулювання. *Криміналістика і судова експертиза*. 2017. Вип. 62. С. 39. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2017_62_7 (дата звернення: 07.02.2022).

з наступним формуванням на цій основі інформаційних ресурсів, що створюються для виконання експертних завдань» [529].

Про необхідність удосконалення інформаційного забезпечення судово-експертної діяльності наголошували ще в 2005 р. Так, уважали, що «інформаційне забезпечення судово-експертної діяльності формою реалізації єдиних заходів щодо створення нормативно-правового, інформаційного, організаційного та програмно-технічного забезпечення діяльності державних судово-експертних установ, яке ґрунтується на використанні нових телекомунікаційних, а також інформаційних технологій, формуванні єдиних стандартів та профілів» [530]. Уважаємо обмеження інформаційного забезпечення діяльності тільки державних СЕУ доволі вузьким. На нашу думку, інформаційне забезпечення судово-експертної діяльності має бути спрямовано на виконання завдань усіма її суб'єктами. Водночас раніше поставлена мета інформаційного забезпечення судово-експертної діяльності до сьогодні є актуальною, оскільки основною метою цієї діяльності є:

- комплексна інформатизація на основі єдиного інформаційного, методичного, організаційного, програмного та технічного забезпечення;
- створення єдиних міжвідомчих інформаційних банків даних;
- розроблення ефективного механізму інформаційної взаємодії суб'єктів судово-експертної діяльності завдяки застосуванню сучасних телекомунікаційних технологій і програмного забезпечення;
- створення автоматизованих робочих місць експерта;
- безпека інформаційного забезпечення судово-експертної діяльності.

Заслуговують на увагу запропоновані Н. Костюком і Д. Степанцем напрями розвитку системи інформаційного забезпечення, а саме:

- «упровадження єдиної політики інформаційного забезпечення;
- створення багатоцільових інформаційних систем діяльності;
- оснащеність сучасною комп'ютерною технікою;
- створення дійового механізму ефективного функціонування інформаційних обліків, повноти їх забезпечення, актуальності та безпеки;

---

[529] Заруцький В. А. Інформаційно-довідкове забезпечення судових експертиз як наукова категорія. *Криміналістика і судова експертиза*. 2016. Вип. 61. С. 123. URL: https://digest.kndise.gov.ua/wp-content/uploads/2021/06/2016.pdf (дата звернення: 11.02.2022).

[530] Виганяйло С. М. Інформаційне забезпечення професійної діяльності : навч. посіб. Харків, 2021. 108 с.

- упровадження сучасних інформаційних технологій» [531].

Разом із поняттям «інформаційне забезпечення судово-експертної діяльності» необхідно розглянути більш вузьке поняття «інформаційне забезпечення судової експертизи» як сукупність текстової, аудіовізуальної та графічної інформації, необхідної для її методичного застовання судовим експертом під час проведення експертизи. Інформаційне забезпечення судової експертизи об'єктивно пов'язано з автоматизацією експертного провадження, що є одним із напрямів удосконалення судово-експертної діяльності та полягає у користуванні технічними засобами, які частково або повністю звільняють судового експерта від безпосередньої участі у процесі отримання й застосування інформації під час проведення експертного дослідження.

Інформаційне забезпечення поділяється за джерелами надходження відомостей і за формою його організації. Джерела надходження відомостей розмежовуються під час організації довідково-інформаційних фондів, призначених для забезпечення експертних досліджень. Інформаційний фонд — це систематизовані за певною тематикою збори первинних (оригінали та їхні копії) і вторинних документів (довідкові й інформаційні видання інформаційно-пошукового апарату), призначених для користування в діяльності юридичними особами та їхніми структурними підрозділами. У судовій експертизі є два основні види інформаційних фондів: натурні колекції та описові (вербальні) фонди.

Натурні колекції представлені у двох видах: колекції матеріальних об'єктів і колекції зображень цих об'єктів. Натурні колекції матеріальних об'єктів найчастіше трапляються в експертній практиці та є традиційним видом інформаційних фондів. Ці колекції створюють завдяки комплектуванню з-поміж об'єктів, які залишаються в експертних установах після їх дослідження з дозволу слідчого або суду; об'єктів, які є зразками продукції, що їх випускають підприємства для масового користування; а також зразками виробів, користування якими нормативно регламентовано (вогнепальна та холодна зброя). Станом на сьогодні з розвитком комп'ютерної техніки та цифрової фотографії практикують створення колекцій зображень об'єктів, отриманих шляхом їх сканування та зафіксованих за допомогою цифрових фотоапаратів.

Описові фонди містять інформацію про об'єкти судово-експертного дослідження та поділяються на документальні й експертно-аналітичні. Документальні фонди містять відомості офіційного характеру: ДСТУ, ТУ, прейскуранти, каталоги тощо. Експертно-аналітичні описові фонди містять відомості про об'єкти, отримані після їх аналізування під час проведення експертиз. Довідково-інформаційні

[531] Костюк Н. П., Степанець Д. С. Проблеми інформатизації процесу правозастосування. *Криміналістичний вісник*. 2016. № 1 (25). С. 102—108.

фонди створюють для оперативного отримання інформації про об'єкти, їхні ознаки та характеристики, методи й методики досліджень, необхідні для проведення конкретної експертизи.

Наведемо основні елементи структури інформаційних фондів на прикладі судово-трасологічної експертизи. Так, фонди первинних джерел мають у своєму складі:

- натурні колекції (зразки ключів, замків, вузлів, підошов взуття, сигнальних пристроїв тощо);
- колекції копій зразків (фотоальбоми, відеотеку зображень підошви взуття, відбитків зубів, доріжок слідів ніг з патологічними ознаками ходи тощо);
- літературу (методичні листи, рекомендації, збірники наукових праць);
- навчальні посібники й монографії;
- нормативні акти, які регламентують питання судово-експертної діяльності, призначення та проведення експертних досліджень;
- наукову та технічну літературу;
- періодичні видання;
- спеціальні технічні видання (ДСТУ, ТУ, фірмові стандарти, промислові каталоги тощо);
- копії висновків експертів;
- неопубліковані джерела (звіти НДР, переклади іноземної літератури, дисертації тощо).

Фонди вторинних джерел — це:

- вторинні видання (енциклопедії, довідники, словники, інформаційні видання органів науково-технічної інформації тощо);
- бібліографічні каталоги;
- фактографічні картотеки (опис найбільш поширених об'єктів експертизи).

За кожною експертною спеціальністю має бути створено довідково-інформаційний фонд і колекції (наприклад, за лакофарбовим покриттям, зразками барвників, тканин, волокон тощо).

Проведення експертного дослідження — процес пізнавальний, тому має бути забезпечений достатнім потоком інформації. Це потребує вивчення структури й обсягу інформаційних потоків і їх аналізування. Під час проведення експертизи експерт досліджує об'єкти, аналізує, порівнює їх зі зразками та до того ж користується різними довідковими матеріалами, зразками й каталогами. Після проведеного дослідження експерт складає висновок.

Інформаційне забезпечення судово-експертної діяльності в дослідженнях науковців розглянуто у двох значеннях: широкому та вузькому. У широкому значенні інформаційне забезпечення судово-

експертної діяльності — це діяльність, яка починається від навчання експерта й триває до забезпечення інформацією конкретного експертного дослідження. У вузькому значенні інформаційне забезпечення судово-експертної діяльності — це діяльність з інформаційного забезпечення процесу проведення конкретної експертизи.

На підставі наведеного вище пропонуємо дві групи завдань інформаційного забезпечення судово-експертної діяльності:

- *перша група* охоплює відомості про методи дослідження, які забезпечують розв'язання типових завдань і перебувають в інформаційно-пошукових системах певної галузі знань;
- *друга група* стосується інформаційного забезпечення провадження конкретних видів судової експертизи. Так, наприклад, під час проведення трасологічної експертизи слідів протектора шин автомобіля застосовують знання про механізм утворення таких слідів та інформацію про експлуатацію цих шин. Для цього користуються довідковою інформацєію, що міститься у вітчизняних та іноземних джерелах.

Отже, аналізуючи досягнення науковців з питання інформаційного забезпечення діяльності, необхідно констатувати, що його визначення у профільному ЗУ та проєкті закону про судово-експертну діяльність від 05.11.2021 р. № 6284 є обмеженим і не охоплює всіх його аспектів.

Уважаємо, що для вдосконалення інформаційного забезпечення судово-експертної діяльності в Україні необхідно:

1. Розробити та затвердити міжвідомчий нормативно-правовий акт з питань інформаційного забезпечення судово-експертної діяльності та прописати в ньому докладний механізм проведення кожної складової цієї діяльності;
2. Нормативно врегулювати питання постійного аналізування та актуалізації методик проведення судових експертиз і своєчасної їх заміни більш ефективними й науково обґрунтованими;
3. Створити за кожним родом судових експертиз банк відомостей про методи й методики проведення судових експертиз і джерела, у яких конкретні методики й методи отримали офіційний опис;
4. Сформувати міжвідомчі довідково-інформаційні бази (слідотеки, кулегільзотеки, фонограми записів голосів тощо) і нормативно врегулювати допуск до них судових експертів та технічно забезпечити функціювання системи користування базами даних;
5. Поряд із криміналістичними колекціями й картками створити міжвідомчі довідково-допоміжні обліки зразків об'єктів (наприклад, вогнепальної і холодної зброї, боєприпасів, знарядь злому, деталей і частин виробів, речовин і матеріалів тощо);

6. Для покращення функціювання управлінської діяльності суб'єктів судово-експертної діяльності створити інформаційний банк нормативно-правових актів, науково-методичної та спеціальної літератури з питань судово-експертної діяльності;

7. Забезпечити впровадження в діяльність судових експертів сучасних програмних експертних технологій з відповідною системою захисту.

11.
ІНОЗЕМНИЙ ДОСВІД СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

11.1. Порівняння судово-експертної діяльності іноземних країн

Застосування досвіду інших держав позитивно впливає на формування наукових і практичних засад будь-якого виду діяльності. Це повною мірою стосується й судово-експертної діяльності. У цьому підрозділі проведено порівняльний аналіз особливостей судово-експертної діяльності різних країн з метою виокремлення позитивних положень для врахування їх у формуванні теоретичних і практичних положень судової експертизи.

Під час порівняльного аналізу виокремлено такі показники:

- країна;
- статус організацій / установ, що проводять судові експертизи;
- можливість проведення альтернативної експертизи;
- правовий статус експерта;
- юридичне значення висновку експерта.

Азербайджанська Республіка

Статус організацій / установ, що проводять судові експертизи

За ст. 23 Закону Азербайджанської Республіки «Про державну судово-експертну діяльність» «установа судової експертизи — це державний орган, який здійснює судово-експертну діяльність. Судово-експертна діяльність здійснюється судово-експертними установами відповідних органів виконавчої влади Азербайджанської Республіки. Судово-експертні установи здійснюють свою діяльність з проведення судової експертизи на підставі узагальнення експертного досвіду, професійної підготовки експертів та їх спеціалізації, зокрема, вивчення експертної практики єдиними науково-методичними способами» [532].

Можливість проведення альтернативної експертизи

У ст. 268, 270 Кримінально-процесуального кодексу Азербайджанської Республіки зазначено: «Під час призначення та проведення експертизи, що проводиться відповідно до постанови слідчого, підозрюваний або обвинувачений мають право провести

[532] О судебно-экспертной деяльности : Закон Азербайджанской Республики от 18.11.1999 г. № 758-IГ (с изм. и доп.). URL: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=2704 (дата звернення: 01.12.2022).

альтернативну експертизу зі своєї власної ініціативи та за свій рахунок і подати клопотання про приєднання її висновку до матеріалів кримінальної справи. Якщо експертиза проводиться за ініціативою й за рахунок сторони захисту, то між експертом і цією стороною укладається договір. Сторона захисту оплачує витрати на проведення експертизи та передає експерту перелік запитань та об'єкти для дослідження» [533].

Правовий статус експерта

За ст. 11 Закону Азербайджанської Республіки «Про державну судово-експертну діяльність» «громадянин Азербайджанської Республіки, який має вищу освіту, пройшов відповідну професійну підготовку з певної експертної спеціалізації, може стати експертом. Залежно від спеціалізації і рівня підготовки експертам присвоюється ступінь кваліфікації. Порядок проходження атестації та присвоєння ступеня кваліфікації встановлюється відповідним органом виконавчої влади Азербайджанської Республіки. Експертам судово-експертної установи присвоюються звання в порядку, установленому законодавством Азербайджанської Республіки для працівників відповідних органів виконавчої влади, у підпорядкуванні яких вони перебувають, з урахуванням займаної посади, професійних здібностей і трудового стажу» [534].

Юридичне значення висновку експерта

У ст. 26 Закону Азербайджанської Республіки «Про державну судово-експертну діяльність» наголошено: «Судовий експерт (експерти) дає від свого імені письмовий висновок з урахуванням результатів, отриманих на основі проведених досліджень, і підписує його. Підписи судового експерта (експертів) завіряються печаткою судово-експертної установи. У висновку судового експерта (експертів) зазначається таке:

- дата й місце проведення судової експертизи;
- підстави для проведення судової експертизи;
- відомості про орган та особу, яка призначила експертизу;
- відомості про установу судової експертизи та судового експерта (прізвище, ім'я по-батькові, освіта, спеціальність, стаж роботи як експерта, наукова діяльність і вчений ступінь, посада), на яких покладено проведення судової експертизи;

---

[533] Уголовно-процессуальный кодекс Азербайджанской Республики от 14.07.2000 г. № 907-IQ (с изм. и доп. по сост. на 08.07.2022). URL: https://continent-online.com/Document/?doc_id=30420280 (дата звернення: 01.12.2022).

[534] О судебно-экспертной деяльности … . URL: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=2704 (дата звернення: 01.12.2022).

• попередження про відповідальність експерта за давання завідомо неправдивого висновку відповідно до процесуального законодавства Азербайджанської Республіки;

• запитання, поставлені перед судовим експертом (експертами);

• об'єкти дослідження та матеріали у справі, представлені судовому експерту для проведення судової експертизи;

• відомості про учасників процесу, які брали участь у проведенны судової експертизи;

• зміст і результати дослідження із указівкою застосованих методів;

• оцінка результатів дослідження, обґрунтування і чіткий виклад підсумкових результатів із поставлених питань.

Матеріали, що відображають висновок судового експерта (експертів), додаються до справи і є його складовою. Документи, що відображають перебіг, умови та результати дослідження, зберігаються в установі судової експертизи. За вимогою органу або особи, що призначила судову експертизу, дані документи можуть бути спрямовані їм до справи» [535].

Республіка Вірменія

Статус організацій / установ, що проводять судові експертизи, відсутній.

Можливість проведення альтернативної експертизи відсутня.

Правовий статус експерта

За ст. 85 Кримінально-процесуального кодексу Республіки Вірменія, «експертом є незацікавлена в кримінальній справі особа, призначена з власної згоди, за рішенням органу, що здійснює провадження у кримінальній справі, для дачі висновку із застосуванням його спеціальних знань в окремій галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла. Експерт може бути призначеним з числа осіб, запропонованих учасниками кримінального процесу» [536].

Юридичне значення висновку експерта відсутнє.

Грузія

Статус організацій / установ, що проводять судові експертизи

У ст. 1 Постанови Уряду Грузії «Про затвердження Положення про юридичну особу публічного права — Національне бюро експертиз імені

---

[535] О судебно-экспертной деяльности … . URL: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=2704 (дата звернення: 01.12.2022).

[536] Уголовно-процессуальный кодекс Республики Армения от 27.07.2021 г. № ЗР-306 (с изм. и доп.). URL: https://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=143021 (дата звернення: 01.12.2022).

Левана Самхараулі» наголошено: «Юридична особа публічного права — Національне бюро судових експертиз імені Левана Самхараулі (далі — *Бюро*) — це загальногрузинська установа, заснована шляхом відокремлення державного майна, метою якої є проведення кваліфікованими експертами експертних досліджень відповідно до встановлених законодавством правил, що видає висновки експертизи та повідомлення про неможливість складення висновку експертизи» [537].

Можливість проведення альтернативної експертизи відсутня.

Правовий статус експерта відсутній.

Юридичне значення висновку експерта відсутнє.

Республіка Казахстан

Статус організацій / установ, що проводять судові експертизи

За ст. 20 Закону Республіки Казахстан Про судово-експертну діяльність в Республіці Казахстан», «судова експертиза здійснюється системою державних організацій судової експертизи, що містить:

1) органи судової експертизи Міністерства юстиції Республіки Казахстан;

2) органи судової експертизи уповноваженого органу в галузі охорони здоров'я Республіки Казахстан, зокрема спеціалізовані психіатричні і наркологічні організації місцевих органів державного управління охорони здоров'я, до функцій яких віднесено виробництво судово-психіатричних, судово-наркологічних експертиз» [538].

Можливість проведення альтернативної експертизи

У ст. 243 Кримінально-процесуального кодексу Республіки Казахстан зазначено: «Особами, на яких може бути покладено проведення судової експертизи є:

- працівники органів судової експертизи;
- особи, які займаються судово-експертною діяльністю на підставі ліцензії;

---

[537] О создании юридического лица публичного права — Национального бюро судебной экспертизы имени Левана Самхараули : Закон Грузии от 31.10.2008 г. № 436 (с изм. и доп.). URL: https://matsne.gov.ge/ru/document/view/19150?publication=3 (дата звернення: 01.12.2022).

[538] О судебно-экспертной деятельности в Республике Казахстан : Закон Республики Казахстан от 10.02.2017 г. № 44-VI (с изм. по сост. на 01.07.2021). URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37215312&pos=608;-42#pos=608;-42 (дата звернення: 01.12.2022).

• в одноразовому порядку — інші особи відповідно до вимог закону» [539].

Правовий статус експерта

За ст. 14 Закону Республіки Казахстан «Про судово-експертну діяльність в Республіці Казахстан» «судові експерти є співробітниками органів судової експертизи, а також особи, які здійснюють судово-експертну діяльність на підставі ліцензії на заняття судово-експертною діяльністю, з метою визначення рівня їх професійної підготовки раз на п'ять років проходять атестацію, що проводиться атестаційними комісіями Міністерства юстиції Республіки Казахстан й уповноваженого органу в галузі охорони здоров'я Республіки Казахстан. За умови виникнення обґрунтованих сумнівів у належному рівні професійної підготовки судового експерта проводиться його позачергова атестація. Порядок проведення атестації судового експерта, зокрема, і позачергової, а також порядок діяльності та складу атестаційних комісій визначаються Міністерством юстиції Республіки Казахстан та уповноваженим органом у сфері охорони здоров'я Республіки Казахстан» [540].

Юридичне значення висновку експерта

У ст. 31 Закону Республіки Казахстан «Про судово-експертну діяльність в Республіці Казахстан» наголошено: «За результатами досліджень судовий експерт (експерти) від свого імені дає письмовий висновок і засвідчує його своїм підписом і особистою печаткою. У разі проведення судової експертизи органом судової експертизи підпис судового експерта (експертів) завіряється печаткою зазначеного органу. У висновку експерта мають бути зазначені:

• дата його оформлення, терміни і місце проведення судової експертизи;

• підстави проведення судової експертизи;

• відомості про орган (осіб), що призначив судову експертизу;

• відомості про орган судової експертизи та (або) судового експерта (судових експертів), яким доручено проведення судової експертизи (прізвище, ім'я, по-батькові, освіта, експертна спеціальність, стаж роботи за фахом, учений ступінь і вчене звання, посада);

---

[539] Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 04.07.2014 г. № 231-V ЗРК (с изм. и доп.). URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231 (дата звернення: 01.12.2022).

[540] О судебно-экспертной деятельности : Закон Республики Казахстан … . URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37215312&pos=608;-42#pos=608;-42 (дата звернення: 01.12.2022).

• відмітка, засвідчена підписом судового експерта (експертів) про те, що він попереджений про кримінальну відповідальність за дачу завідомо неправдивого висновку;

• питання, поставлені на вирішення судового експерта (експертів);

• відомості про учасників процесу, присутніх під час проведення судової експертизи, і про дані ними пояснення;

• об'єкти дослідження;

• зміст і результати досліджень із зазначенням застосованих методик;

• оцінка результатів проведених досліджень, обґрунтування і формулювання висновків поставлених перед судовим експертом (експертами) питань.

Висновок має містити обґрунтування неможливості відповісти на всі або деякі з поставлених перед судовим експертом (експертами) питань, виявлені в процесі судово-експертного дослідження. Структура і зміст висновку експерта, зокрема, особливості оформлення результатів проведення комісійної, комплексної, додаткової та повторної судової експертизи, визначаються Міністерством юстиції Республіки Казахстан та уповноваженим органом у сфері охорони здоров'я Республіки Казахстан. Матеріали, що ілюструють висновок експерта (фото таблиці, схеми, графіки, таблиці та інші матеріали), є його складовою. До висновку також мають бути додані об'єкти, зокрема, зразки, що залишилися після дослідження» [541].

Киргизька Республіка

Статус організацій / установ, що проводять судові експертизи

За ст. 13 Закону Киргизької Республіки «Про судово-експертну діяльність» судово-експертні організації можуть бути державними і недержавними. Державними судово-експертними організаціями є спеціалізовані установи уповноважених державних органів, створені для забезпечення виконання повноважень судів, органів дізнання, слідчих і прокурорів за допомогою організації та проведення судової експертизи. Державні судово-експертні організації проводять судову експертизу відповідно до профілю визначеним для них уповноваженими державними органами. Перелік видів судових експертиз, які проводяться

[541] О судебно-экспертной деятельности : Закон Республики Казахстан … . URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37215312&pos=608;-42#pos=608;-42 (дата звернення: 01.12.2022).

винятково державними судово-експертними установами, затверджується Урядом Киргизької Республіки [542].

Можливість проведення альтернативної експертизи

У ст. 13 Закону Киргизької Республіки «Про судово-експертну діяльність» наголошено: «Недержавними судово-експертними організаціями визнаються організації, судово-експертна діяльність яких є основною. У штаті судово-експертної організації має налічуватись не менше п'яти експертів з різних видів судових експертиз, для яких це місце роботи є основним, і рівень кваліфікації яких підтверджений сертифікатом компетентності, виданий в установленому порядку. Дані організації для участі в судово-експертній діяльності підлягають акредитації на відповідність національним стандартам якості в галузі судової експертизи, здійснюваної в порядку, установленому уповноваженими державними органами.

Недержавним судово-експертним організаціям забороняється займатися будь-якою іншою підприємницькою діяльністю, крім здійснення судово-експертної діяльності та надання послуг з проведення науково-технічних досліджень. Недержавні судово-експертні організації проводять всі види судових експертиз, крім експертиз, які проводяться винятково державними судово-експертними організаціями. Недержавні судово-експертні організації мають використовувати тільки те найменування, яке зазначено в їх установчих документах, і у своєму найменуванні вживати слова «недержавна судово-експертна» [543].

Правовий статус експерта

За ст. 14 Закону Киргизької Республіки «Про судово-експертну діяльність» «як судовий експерт може виступати державний судовий експерт, недержавний судовий експерт або інша особа, що має необхідні спеціальні знання. Державним / недержавним судовим експертом є працівник судово-експертної організації, що проводить судову експертизу в порядку виконання своїх посадових обов'язків. Особа, залучена до участі в справі як судовий експерт, проводить судову експертизу в порядку виконання доручення органу (особи), яка її призначила, відповідно до законодавства Киргизької Республіки.

Не можуть залучатися як судові експерти особи, визнані у встановленому порядку недієздатними або обмежено дієздатними, а також особи, які мають непогашену або незняту судимість. Протягом

---

[542] О судебно-экспертной деятельности : Закон Кыргызской Республики от 24.06.2013 г. № 100. URL: http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/203908 (дата звернення: 01.12.2023).

[543] О судебно-экспертной деятельности : Закон Кыргызской Республики … . URL: http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/203908 (дата звернення: 01.12.2022).

трьох років з дня настання відповідного юридичного факту судовим експертом не може бути особа:

- судимість якої погашена або знята у встановленому законом порядку;
- звільнена з державної служби, з органів прокуратури, інших правоохоронних органів, судів, судово-експертних організацій, у зв'язку з учиненням дисциплінарного проступку;
- позбавлена сертифіката компетентності на заняття судово-експертною діяльністю;
- дія сертифіката компетентності на заняття судово-експертною діяльністю якої припинена.

Судовий експерт бере участь у дослідженні обставин справи лише з питань, що належать до предмета дорученої йому судової експертизи і мають значення для дачі висновку. Органи дізнання, слідства, суду і сторони в судовому розгляді мають право звертатися до судового експерта тільки у зв'язку з дорученою йому судовою експертизою. Судовий експерт може бути допитаний тільки з даного ним висновку й особисто проведених досліджень. Забороняється допит судового експерта до дачі ним висновку» [544].

Юридичне значення висновку експерта

За ст. 29 Закону Киргизької Республіки «Про судово-експертну діяльність»: «Після проведення необхідних досліджень експерт (експерти) надає письмовий висновок із відповідями на питання за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на оцінюванні результатів досліджень відповідно до його спеціальних знань. Висновок складається у двох примірниках. Перший примірник направляється органу (особі), що призначив судову експертизу, другий примірник залишається в судово-експертній організації або в судового експерта та зберігається відповідно до законодавства Киргизької Республіки. Кожна сторінка висновку підписується судовим експертом (експертами). Якщо судовий експерт є співробітником судово-експертної організації, його підпис після висновків завіряється печаткою судово-експертної організації.

Висновок судового експерта складається із вступної, дослідницької частин та висновків, а також підпису про попередження судового експерта (експертів) про кримінальну відповідальність за дачу завідомо неправдивого висновку та відмову або ухилення від дачі висновку й роз'яснення йому прав і обов'язків судового експерта відповідно до процесуального законодавства Киргизької Республіки. У висновку експерта або комісії експертів мають бути відображені:

---

[544] О судебно-экспертной деятельности : Закон Кыргызской Республики … . URL: http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/203908 (дата звернення: 01.12.2022).

• час і місце проведення судової експертизи;

• підстави для проведення судової експертизи;

• відомості про орган (осіб);

• відомості про експерта або експертів (прізвище, ім'я, по-батькові, освіта, спеціальність, стаж роботи, учений ступінь і вчене звання, посада), яким доручено проведення судової експертизи;

• питання, поставлені перед експертом або комісією експертів;

• об'єкти досліджень і матеріали справи, представлені експерту для проведення судової експертизи;

• відомості про учасників процесу, присутніх під час проведення судової експертизи;

• зміст і результати досліджень із зазначенням застосованих методів;

• оцінка результатів.

Структура і зміст висновку експерта, зокрема, особливості оформлення результатів проведення комісійної, комплексної, додаткової та повторної судової експертизи, визначаються Урядом Киргизької Республіки» [545].

Республіка Молдова

Статус організацій / установ, що проводять судові експертизи

За Законом Республіки Молдова «Про судову експертизу, науково-технічні та судово-медичні дослідження»:

«1) Судова експертиза проводиться експертами державних спеціалізованих установ системи Міністерства юстиції, Міністерства охорони здоров'я, оперативними техніко-криміналістичними підрозділами або підрозділами судової експертизи Міністерства внутрішніх справ, Національного центру з боротьби з корупцією, Міністерства оборони, Служби інформації і безпеки, а також іншими компетентними особами, призначеними офіцером з кримінального переслідування, прокурором або судовою інстанцією.

2) Судова експертиза може бути здійснена приватними експертами, включеними до Державного реєстру атестованих судових експертів, за винятком експертиз у кримінальних справах про злочини проти життя, здоров'я, свободи й гідності особи.

3) Національний центр судових експертиз при Міністерстві юстиції є провідною установою у сфері теорії і практики судової

[545] О судебно-экспертной деятельности : Закон Кыргызской Республики … . URL: http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/203908 (дата звернення: 01.12.2022).

експертизи та криміналістики і здійснює судову експертизу на основі положення, затвердженого Урядом.

4) Судово-медична експертиза проводиться Центром судової медицини при Міністерстві охорони здоров'я на основі положення, затвердженого Урядом, а судово-психіатрична експертиза медичними закладами системи Міністерства охорони здоров'я.

5) Оперативні техніко-криміналістичні підрозділи або підрозділи судової експертизи Міністерства внутрішніх справ, Національного центру щодо боротьби з корупцією, Міністерства оборони, Служби інформації і безпеки здійснюють судову експертизу відповідно зі своїми регламентами» [546].

Можливість проведення альтернативної експертизи

У ч. 2 ст. 12 Закону Республіки Молдова «Про судову експертизу, науково-технічні та судово-медичні дослідження» наголошено: «Судова експертиза може бути здійснена приватними експертами, включеними до Державного реєстру атестованих судових експертів, за винятком експертиз у кримінальних справах про злочини проти життя, здоров'я, свободи і гідності особи» [547].

Правовий статус експерта

За ст. 8 Закону Республіки Молдова «Про судову експертизу, науково-технічні та судово-медичні дослідження» «судовим експертом може бути особа, яка:

- є дієздатною;
- має вищу університетську освіту;
- отримала відповідну підготовку в певній галузі судової експертизи і кваліфікацію судового експерта;
- має необхідні для дачі висновків спеціальні знання в різних галузях науки, техніки, у медицині, мистецтві або інших сферах діяльності людини;
- атестована як судовий експерт певного профілю;
- не має судимості;
- є авторитетним фахівцем.

Здійснює свою діяльність у межах державної судово-експертної установи або була атестована в установленому порядку як приватний експерт і включена до Державного реєстру атестованих судових

[546] О судебной экспертизе, научно-технических и судебно-медицинских исследованиях : Закон Республики Молдова от 23.06.2000 г. № 1086-XIV (с изм. и доп.). URL: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=65637&lang=ru (дата звернення: 01.12.2022).

[547] Там само.

експертів. Умови, що не дають змогу судовим експертам брати участь в експертизах, передбачені процесуальним законодавством» [548].

Юридичне значення висновку експерта

У ст. 21 і 22 Закону Республіки Молдова «Про судову експертизу, науково-технічні та судово-медичні дослідження» зазначено: «Після проведення експертизи судовий експерт складає письмовий висновок за формою, установленою цивільно-процесуальним або кримінально-процесуальним законодавством і положеннями про організацію та проведення судових експертиз. Під час проведення будь-якої судової експертизи групою експертів складається один висновок, який підписують усі експерти. Якщо виникають розбіжності, кожен з них дає свій висновок або заявляє про неможливість дачі загального висновку.

Висновок судового експерта має бути викладено гранично чітко, щоб уникнути різного тлумачення висновку. Якщо до початку досліджень експерт переконується в тому, що поставлені перед ними питання виходять за межі його спеціальних знань, що досягнення науки, техніки, практичний досвід не дають змогу відповісти на питання, подані для експертизи, матеріали можуть бути повернуті без проведення такої. Якщо в процесі здійснення відповідного дослідження виявилася недостатність або неточність матеріалів, представлених експерту для дачі висновку, він складає акт про неможливість дачі висновку.

Висновок судового експерта оцінюється відповідно до процесуального законодавства, з урахуванням точності, об'єктивності і повноти проведених досліджень, а також ефективності та фундаментальності застосованих методів дослідження. Даний судовим експертом висновок не є обов'язковим для судової інстанції, прокурора та офіцера з кримінального переслідування, проте їх незгода з висновком повинна бути мотивована» [549].

Республіка Таджикистан

Статус організацій / установ, що проводять судові експертизи

За ст. 9 Закону Республіки Таджикистан «Про державну судову експертизу» «установи державної судової експертизи в Республіці Таджикистан створюються:

---

[548] О судебной экспертизе, научно-технических и судебно-медицинских исследованиях … . URL: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=65637&lang=ru (дата звернення: 01.12.2022).

[549] О судебной экспертизе научно-технических и судебно-медицинских исследованиях … . URL: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=65637&lang=ru (дата звернення: 01.12.2022).

• щодо судової та криміналістичної експертизи в Міністерстві юстиції Республіки Таджикистан;

• щодо судової медичної та судової психіатричної експертизи в Міністерстві охорони здоров'я Республіки Таджикистан;

• щодо судової криміналістичної експертизи в Міністерстві внутрішніх справ Республіки Таджикистан і Державному комітеті з національної безпеки Республіки Таджикистан;

• щодо судової експертизи в галузі митниці у Митній службі при Уряді Республіки Таджикистан;

• щодо судової експертизи наркотичних засобів в Агентстві з контролю за наркотиками при Президентові Республіки Таджикистан;

• щодо судової експертизи стандартизації, метрології, сертифікації і торгівлі в Агентстві з стандартизації, метрології, сертифікації та торгової інспекції при Уряді Республіки Таджикистан» [550].

Можливість проведення альтернативної експертизи відсутня.

Правовий статус експерта

За ст. 9 Закону Республіки Таджикистан «Про державну судову експертизу» «судовим експертом є працівник установи державної судової експертизи, що проводить державну судову експертизу в порядку виконання своїх посадових обов'язків» [551].

Юридичне значення висновку експерта

У ст. 28 Закону Республіки Таджикистан «Про державну судову експертизу» зазначено: «На підставі проведених досліджень з урахуванням їх результатів, і відповідно до спеціальних знань судовий експерт від свого імені (комісія від імені судових експертів) дає письмовий висновок і несе за нього особисту відповідальність. Висновок підписується судовим експертом (експертами) і засвідчується печаткою установи державної судової експертизи. У висновку судового експерта або комісії судових експертів мають бути відображені:

1) час і місце проведення державної судової експертизи;

2) підстави проведення державної судової експертизи;

3) відомості про орган або особу, що призначили державну судову експертизу;

4) відомості про установу державної судової експертизи, про судового експерта (прізвище, ім'я, по-батькові, освіта, спеціальність, стаж роботи за фахом, учений ступінь, звання, посада), яким доручено проведення судової експертизи;

---

[550] О государственной судебной экспертизе : Закон Республики Таджикистан от 25.06.2005 г. № 102 (с изм. и доп.). URL: https://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=9038 (дата звернення: 01.12.2022).

[551] Там само.

5) попередження судового експерта відповідно до законодавства Республіки Таджикистан про відповідальність за дачу завідомо неправдивого висновку, ухилення або відмову від дачі висновку;

6) питання, поставлені перед судовим експертом або комісією судових експертів;

7) об'єкти експертизи та матеріали справи, представлені судовому експерту для проведення державної судової експертизи;

8) відомості про учасників процесу, присутніх під час проведення державної судової експертизи;

9) зміст і результати експертиз, обґрунтування і формулювання висновків з поставлених питань.

Матеріали, що ілюструють висновок судового експерта або комісії судових експертів, додаються до висновку і слугують його складовою. Документи, що фіксують процес, умови і результати експертизи, зберігаються в установі державної судової експертизи. На вимогу органу або особи, що призначила державну судову експертизу, зазначені документи надаються для залучення до справи. Якщо до початку експертизи судовий експерт переконується в тому, що поставлені запитання виходять за межі його спеціальних знань, що досягнення науки, техніки, практичний досвід не дають змогу відповісти на ці запитання, або наявні вихідні дані недостатні або непридатні для дачі висновку державної судової експертизи, він складає акт про неможливість дачі висновку. Висновок судового експерта або акт про неможливість дачі висновку керівником державної судової експертної установи надсилається особі або органу, що призначив державну судову експертизу» [552].

Згідно зі ст. 77 Кримінально-процесуального кодексу Республіки Таджикистан висновок експерта не є обов'язковим для судді, суду, проте їхня незгода з висновком має бути вмотивованою.

Туркменістан

Статус організацій / установ, що проводять судові експертизи

За ст. 50 Закону Туркменістану «Про охорону здоров'я громадян» «судово-медична експертиза проводиться в медичних установах державної системи охорони здоров'я експертом бюро судово-медичної експертизи, а за умови його відсутності — лікарем, залученим для проведення експертизи на підставі постанови дізнавача, слідчого, прокурора. Судово-психіатрична експертиза проводиться у спеціалізованих медичних установах державної системи охорони

[552] О государственной судебной экспертизе … . URL: https://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=9038 (дата звернення: 01.12.2022).

здоров'я. Громадянин (законний представник) має право клопотати перед органом, що призначив судово-медичну і судово-психіатричну експертизи, про включення до складу експертної комісії (з його згоди) незалежного експерта відповідного профілю» [553].

Можливість проведення альтернативної експертизи

У ст. 51 Закону Туркменістану «Про охорону здоров'я громадян» зазначено: «За умови незгоди громадян з висновком медичної експертизи за їхньою заявою проводиться незалежна медична експертиза відповідного виду. Експертиза визнається незалежною, якщо її проводять експерт, або члени комісії, які не перебувають у службовій або іншій залежності від установи або комісії, які проводять медичну експертизу, а також від органів, організацій, установ, посадових осіб і громадян, зацікавлених у результатах незалежної експертизи. Під час проведення незалежної медичної експертизи громадянам надається право вибору експертної установи, яка проводить експертизу, і експерта. Положення про незалежну медичну експертизу затверджується Кабінетом міністрів Туркменістану. Висновок установи, яка проводила незалежну медичну експертизу, може бути оскаржений громадянином (законним представником) у порядку, установленому законодавством Туркменістану» [554].

Правовий статус експерта

За ст. 95 Кримінально-процесуального кодексу Туркменістану «експертом може бути особа, що не зацікавлена у справі, а також має спеціальні наукові знання, що необхідні для проведення експертизи та надання висновку» [555].

Юридичне значення висновку експерта відсутнє.

Республіка Узбекистан

Статус організацій / установ, що проводять судові експертизи.

---

[553] Об охране здоровья граждан : Закон Туркменистана. URL: http://infoabad.com/zakonodatelstvo-turkmenistana/ zakon-turkmenistana-ob-ohrane-zdorovja-grazhdan.html (дата звернення: 01.12.2022) ; О судебно-экспертной деятельности : Закон Туркменистана от 08.11.2014 г. № 137-V (с изм.). URL: http://www.turkmenbusiness.org/content/zakon-turkmenistana-o-sudebnoekspertnoi-deyatelnosti (дата звернення: 01.12.2022).

[554] Об охране здоровья граждан : Закон Туркменистана … . URL: http://infoabad.com/zakonodatelstvo-turkmenistana/ zakon-turkmenistana-ob-ohrane-zdorovja-grazhdan.html (дата звернення: 01.12.2022) ; О судебно-экспертной деятельности : Закон Туркменистана … . URL: http://www.turkmenbusiness.org/content/zakon-turkmenistana-o-sudebnoekspertnoi-deyatelnosti (дата звернення: 01.12.2022).

[555] Уголовно-процессуальный кодекс Туркменистана от 18.04.2009 г. URL: http://www.turkmenbusiness.org/node/124 (дата звернення: 01.12.2022).

У ст. 12 Закону Республіки Узбекистан «Про судову експертизу» зазначено: «Державною судово-експертною установою є спеціалізована установа, створена для здійснення судово-експертної діяльності. Судово-експертна діяльність може здійснюватися також експертними підрозділами відповідних державних органів. У випадках, якщо проведення судової експертизи доручається зазначеним експертним підрозділам, вони здійснюють функції, мають права, виконують обов'язки та несуть відповідальність як державні судово-експертні установи. Організація, проведення судової експертизи, професійна підготовка та спеціалізація державних судових експертів у державних судово-експертних установах того самого профілю здійснюються на основі єдиного науково-методичного підходу до судово-експертної практики.

У державних судово-експертних установах судові експертизи проводяться відповідно до встановлених для них регіонів обслуговування, які визначаються відповідним державним органом, у віданні якого він і перебуває. Для органів (осіб), що призначили судову експертизу до державної судово-експертної установи, розташованої поза регіоном обслуговування, судова експертиза як виняток може бути проведена зазначеною установою відповідно до законодавства. Державні судово-експертні установи створюються, реорганізуються і ліквідуються відповідно до законодавства» [556].

Можливість проведення альтернативної експертизи відсутня.

Правовий статус експерта

За ст. 10 Закону Республіки Узбекистан «Про судову експертизу» «як судовий експерт може виступати державний судовий експерт, працівник іншої організації або інша фізична особа. Працівник іншої організації проводить судову експертизу в порядку виконання доручення, даного цій організації органом (особою), яка її призначила. Інша фізична особа, залучена до участі в справі як судовий експерт, не перебуває в штаті державної судово-експертної установи, проводить судову експертизу в порядку виконання доручення органу (особи), яка її призначила.

Не можуть залучатися як судові експерти особи, визнані у встановленому порядку недієздатними або обмежено дієздатними, а також особи, які мають непогашену або не зняту судимість за вчинення умисних злочинів. Інші обставини, що виключають участь особи як судового експерта, передбачаються процесуальним законом.

---

[556] О судебной экспертизе : Закон Республики Узбекистан от 01.06.2010 г. № ЗРУ-249 (с изм. и доп.). URL: https://lex.uz/ru/docs/1633100 (дата звернення: 01.12.2022).

Судовий експерт бере участь у дослідженні обставин справи лише з питань, що належать до предмета дорученої йому судової експертизи і мають значення для дачі висновку. Органи дізнання, попереднього слідства, суд і сторони в судовому провадження мають право звертатися до судового експерта тільки у зв'язку з дорученою йому судовою експертизою. Судовий експерт може бути допитаний тільки з даного ним висновку й особисто проведених досліджень. Забороняється допит судового експерта до дачі ним висновку» [557].

Юридичне значення висновку експерта

За ст. 23 Закону Республіки Узбекистан «Про судову експертизу»: «Після проведення досліджень судовий експерт або комісія судових експертів дає висновок, який засвідчується підписом відповідно судового експерта чи кожного судового експерта, що входить до складу комісії судових експертів. У висновку мають бути відображені:

- дата і місце проведення судової експертизи;
- підстави проведення судової експертизи;
- відомості про орган (особу), що призначили судову експертизу;
- відомості про судового експерта (прізвище, ім'я, по-батькові, освіта, спеціальність, стаж роботи, учений ступінь, учене звання, посада) та організацію, яким доручено проведення судової експертизи;
- попередження судового експерта про кримінальну відповідальність за дачу завідомо неправдивого висновку, розголошення даних дізнання або попереднього слідства без дозволу дізнавача, слідчого або прокурора, а також за відмову або ухилення від дачі висновку;
- питання, поставлені перед судовим експертом;
- об'єкти дослідження та матеріали справи, представлені судовому експертові;
- відомості про осіб, присутніх під час проведення судової експертизи;
- зміст і результати досліджень із зазначенням застосованих методів, а також ким ці дослідження проводилися, якщо працювала комісія судових експертів;
- оцінка результатів дослідження, обґрунтовані відповіді на поставлені запитання;
- обставини, що мають значення для справи та встановлені за ініціативою судового експерта.

У висновку можуть бути зазначені причини правопорушення та умови, що сприяли його вчиненню, а також організаційно-технічні

[557] О судебной экспертизе : Закон Республики Узбекистан … . URL: https://lex.uz/ru/docs/1633100 (дата звернення: 01.12.2022).

рекомендації щодо їх усунення. Матеріали, що ілюструють висновок і його результати, додаються до даного висновку і слугують його складовою. Матеріали, які документують процес, умови і результати дослідження, зберігаються у державній судово-експертній установі або іншій організації протягом строку, передбаченого законодавством. На вимогу органу (особи), що призначила судову експертизу, вони надаються для долучення до справи.

Висновок має містити обґрунтування відмови відповісти на деякі поставлені запитання, якщо недостатність представлених об'єктів дослідження, матеріалів або спеціальних знань судового експерта виявлена в процесі дослідження. Після закінчення дослідження висновок, об'єкти дослідження та матеріали справи направляють до органу (особи), який (яка) призначив(ла) судову експертизу» [558].

11.2. Судово-експертна діяльність в іноземних країнах

За сучасних умов інтеграційного спрямування України до Європейського Союзу найбільш актуальною видається проблема вдосконалення юридичних норм вітчизняного законодавства. За таких обставин ми вважаємо доречним проаналізувати адміністративно-правове регулювання судово-експертної діяльності й експертно-криміналістичних досліджень іноземних країн, для того щоб запропонувати власні пропозиції щодо можливості імплементації такого досвіду в Україні. Окрім того, вивчення й аналізування прогресивного міжнародного досвіду європейських країн і США дасть змогу в майбутньому уникнути помилок у процесі реформування вітчизняної судово-експертної системи.

Зауважимо, що судово-експертну діяльність іноземних країн врегульовано на рівні їхніх національних законодавств. Так, СЕУ перебувають у підпорядкуванні міністерств юстиції в таких країнах, як Португалія, Азербайджан, Естонія, Нідерланди, Ірландія, Литва та ін. До складу міністерств внутрішніх справ (поліції) СЕУ належать в Албанії, Австрії, Чорногорії, Болгарії, Молдові, Данії, Фінляндії, Німеччині, Франції, Греції, Норвегії, Грузії, Хорватії, Італії, Латвії, Чехії, Македонії, Угорщині, Польщі, Румунії, Іспанії, Словаччині, Сербії, Швеції, Швейцарії, Туреччині. В окремих країнах Європи судово-експертні

[558] О судебной экспертизе : Закон Республики Узбекистан … . URL: https://lex.uz/ru/docs/1633100 (дата звернення: 01.12.2022).

установи функціонують у складі інших державних організацій, наприклад, у Вірменії існує Національне бюро у складі Академії наук Республіки Вірменія, у Грузії — Незалежне національне бюро у складі Уряду Грузії, у Румунії — Незалежне національне бюро у складі Уряду Румунії, у Бельгії — Незалежний національний інститут у складі Уряду Бельгії, Латвія має Незалежне бюро у складі Уряду Латвії, а Франція — судово-експертні інститути, які структурно належать до жандармерії Франції, в Італії так само функціонують судово-експертні інститути італійських карабінерів [559].

У Франції експертно-криміналістична служба належить до складу збройних поліцейських формувань Національної жандармерії та Національної поліції й підпорядкована Міністерству оборони. До складу Національної жандармерії належить експертно-криміналістичний інститут, що плідно співпрацює із поліцейськими, прокурорами, слідчими та суддями. В Іспанії та Польщі судово-експертні лабораторії підпорядковано Міністерству юстиції в доповнення до судово-експертних лабораторій, які, зі свого боку, підпорядковані Міністерству внутрішніх справ. В Іспанії функціонують два окремі відомства, що мають судово-експертні лабораторії: Міністерство внутрішніх справ і Міністерство юстиції. Доволі цікавим є досвід Словаччини й Туреччини, де судові лабораторії, що займаються біомедичними дослідженнями, належать до складу університетів [560].

Розглядаючи судово-експертну систему в Литві, варто зауважити, що у цій країні діє інституціональна судово-експертна система, за якої більшість судових експертиз та експертних досліджень здійснюють чотири державні СЕУ:

- Судово-експертний науковий центр Міністерства юстиції Литовської Республіки;
- Судово-експертний науковий центр поліції Литви;
- Державна судово-експертна психіатрична служба Міністерства охорони здоров'я Литовської Республіки;
- Державна судово-експертна медична служба.

Уся судово-експертна діяльність Литви регулюється процесуальними законами й законами про судову експертизу. Творення політики та стратегії у напрямі судово-експертної діяльності

---

[559] Іванович А. Організаційна підпорядкованість судово-експертних установ у Європі — сучасний стан. *Ароцкерівські читання* : зб. мат-лів міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 90-річ. від дня народж. видат. вчен.-криміналіста, д-ра юрид. наук, проф. Л. Ю. Ароцкера (Полтава, 25.05.2017). Харків, 2017. С. 38.

[560] Олійник О. О., Галунько В. В., Єщук О. М. Адміністративно-правове регулювання судово-експертної діяльності : монографія. Херсон, 2015. С. 171.

здійснюється під патронажем Міністерства юстиції Литви. Водночас процесуальні закони й закон про судову експертизу впроваджують дві додаткові юридичні установи — реєстратора судових експертів й Координаційну раду судово-експертної діяльності. Перевагами такої системи судово-експертної діяльності є, на думку вчених:

- гармонізація судових експертиз;
- обов'язкова стандартизація наукових методик;
- акредитація судово-експертних установ;
- наявність опису основних стандартів кваліфікації та компетенції судового експерта;
- запровадження в судово-експертну практику європейських стандартів;
- публічність Реєстру судових експертів [561].

Однією із країн-реформаторів, яка здійснила реформування в системі судово-експертної діяльності, є Велика Британія, яка не має монополії на проведення криміналістичних експертиз винятково державними судово-експертними установами. Так, Експертно-криміналістична служба Великої Британії (The Forensic Scince Service, FSS) раніше була державною установою МВС Великої Британії та надавала послуги із проведення судово-криміналістичної експертизи для замовника в особі поліції й державних органів виконавчої влади Англії та Вельсу, а також надавала такі послуги іншим країнам. До основних завдань Експертно-криміналістичної служби британської поліції належало здійснення професійної кваліфікованої допомоги для ефективного розслідування справ і розкриття злочинів, а також проведення судових експертиз та експертних досліджень для органів поліції Англії та Вельсу. Реформа відбулась у березні 2012 р., коли FSS закрили через фінансові причини. Як слушно підкреслює О. Лопата, таке закриття FSS дало широке поле можливостей для регулювання ринку судово-експертних послуг задля забезпечення принципу конкретності між його відповідними суб'єктами (учасниками). Прослідковуючи політичну діяльність Уряду Великої Британії у сфері судово-експертної діяльності за останні десятиліття, спостерігаємо тенденцію до розширення у країні ринку незалежних провайдерів із надання експертних послуг (приватних підприємств, установ, організацій) [562].

Розширення сегмента ринку надання приватних експертних послуг і закриття FSS спричинило поміж науковців хвилю обговорень, що в результаті сприяло виокремленню певних позитивних позицій, зокрема:

---

[561] Олійник О. О., Галунько В. В., Єщук О. М. Зазнач. твір. С. 134.
[562] Там само. С. 132.

• значна економія фінансових витрат, спрямовуваних на утримання поліції, включно, зокрема, зі зниженням операційних витрат завдяки поліпшенню умов ціноутворення;

• значне пришвидшення строків проведення розслідувань злочинів завдяки зменшенню часового коефіцієнту, який прямо пропорційно впливав на процес оброблення звернень зацікавлених сторін (тривалість від кількох тижнів зменшилась до кількох днів);

• виникнення можливості стандартизувати систему оцінювання швидкості оброблення звернень зацікавлених сторін;

• систематизування видів робіт, сприяння узгодженості служб і можливість порівняння якості послуг різних провайдерів [563].

Отже, у Великій Британії простежується послідовна реалізація принципу незалежності експертів.

Аналізуючи систему судово-експертної діяльності Німеччини, варто зауважити, що в ній судово-експертні підрозділи традиційно перебувають у структурі правоохоронної системи, безпосередньо — у структурі поліції. Основними суб'єктами здійснення судово-експертної діяльності в Німеччині є криміналістичні підрозділи правоохоронної системи (установи, відділи, лабораторії), які представлені здебільшого в структурі Федерального відомства в кримінальних провадженнях (das Bundeskriminalamt), хоча схожі підрозділи є і в інших державних органах, а також у приватній сфері. Зокрема, криміналістичні дослідження в Німеччині здійснюють відповідні підрозділи Митного кримінального відомства Міністерства фінансів (Zollkriminalamt), федеральної поліції (Hundespolizei) та інших органів, водночас судово-токсикологічні дослідження можуть здійснювати інститути судової медицини при університетах [564].

Окрім того, у цій країні наявні експертно-криміналістичні підрозділи Федерального відомства у кримінальних справах, які здійснюють увесь спектр судових (криміналістичних) експертиз для потреб правоохоронних органів Німеччини. У кожній адміністративно-територіальній одиниці — «землі» (Hundesland) — є своя лабораторія, а федеральні формування Федерального відомства у кримінальних справах мають власні підрозділи для проведення спеціальних експертиз та експертних досліджень, а також свої криміналістичні інформаційні бази даних [565].

---

[563] Любченко С. О., Нізовцев Ю. Ю., Парфило О. А. Система забезпечення судово-експертної діяльності в державах — членах НАТО : наук.-практ. огляд / за заг. ред. О. А. Парфила. Київ, 2015. С. 18.

[564] Олійник О. О., Галунько В. В., Єщук О. М. Зазнач. твір. С. 129.

[565] Любченко С. О., Нізовцев Ю. Ю., Парфило О. А. Зазнач. твір. С. 7.

На особливу увагу заслуговує Інститут криміналістичних досліджень, який є провідною НДУСЕ німецької кримінальної поліції. Інститут допомагає федеральним органам поліції та поліції окремих земель у боротьбі зі злочинністю й надає послуги в таких своїх сферах діяльності:

- проведення криміналістичних і кримінологічних експертних досліджень;
- розроблення нових актуальних поліцейських методик;
- проведення навчання для підвищення кваліфікації працівників Федерального відомства у кримінальних справах.

Інститут криміналістичних досліджень забезпечує проведення всебічних науково-практичних досліджень і здійснює впровадження сучасних інновацій та технологій поліцейської діяльності. До його функцій належать виявлення найбільш вразливих місць у сфері боротьби зі злочинністю та розроблення й упровадження разом із досвідченими практиками заходів та інноваційних програм, спрямованих на вдосконалення діяльності правоохоронних органів [566].

Подібні до вітчизняного закони у сфері судово-експертної діяльності ухвалено Республікою Казахстан (1997), Азербайджанською Республікою (2000). До того ж ст. 1 Закону Республіки Казахстан «Про судову експертизу» і ст. 1 Закону Азербайджанської Республіки «Про державну судово-експертну діяльність» визначають судово-експертну діяльність як «діяльність з організації й проведення судових експертиз з метою забезпечення прав і законних інтересів осіб, які є учасниками кримінального, цивільного й адміністративного процесу, засобами спеціальних знань» [567].

Стратегічне спрямування уваги на міжнародну співпрацю в галузі судової експертизи останніми роками є надзвичайно актуальною тенденцією, яка характеризується посиленням процесів глобалізації в міжнародних відносинах, створенням єдиної бази наукових знань, становленням єдиного інформаційного простору, який має на меті істотне спрощення роботи зі зміцнення транснаціональних зв’язків як між правозахисними організаціями, правоохоронними органами, так і між СЕЦ, приватними експертами, спеціалістами в галузі судової експертизи й експертології.

Як слушно зауважує Н. Клименко, національна судова експертиза не може існувати ізольовано, тобто в межах однієї окремої держави, адже вона активно не виконуватиме своїх функцій із забезпечення правоохоронної діяльності поза інтеграцією з міжнародною спільнотою. А тому міжнародна співпраця експертних установ є необхідною для

---

[566] Там само. С. 9.

[567] Експертизи у судовій практиці … . С. 20.

досягнення мети з обміну міжнародним досвідом, який ураховує всі надбання в науці й техніці, виключає дублювання науково-методичного забезпечення розподілу завдань між СЕЦ на рівні регіонів, створює перспективні профільні експертні напрями. Судово-експертну діяльність держав, переконує науковиця, слід здійснювати відповідно до національних принципів і міжнародних правових та професійних стандартів [568]. Поміж науковців поширена думка, що експертний висновок, складений спеціалістами однієї держави, повинен мати силу, тотожну доказовій базі для здійснення судочинства у будь-якій іншій державі.

У сучасному світі істотно спрощено міжнародні контакти між судовими експертами завдяки більшій відкритості державних політик і кордонів між державами, а також партнерським зв'язкам. Запровадження в експертну галузь нових комп'ютерних технологій, сучасних технологій зв'язку, еволюційних комунікаційних систем і швидкісного інтернету — запорука підвищення її ефективності. Підвищити якість власної обізнаності судовий експерт може за допомогою міжнародних електронних спеціалізованих видань, профільних міжнародних онлайн-конференцій, популярним стає напрям з обміну кадрами між експертними установами різних держав для здобуття нового досвіду. У зміцненні міжнародних зв'язків важливу роль також відіграють міжнародні мережі СЕЦ, об'єднані спільною метою та експертними задачами.

До того ж важливу роль у зміцненні міжнародних контактів відіграє цифровізація. Роботи європейських та американських учених містять практичні аспекти цифровізації законодавства та правозастосовної практики, зокрема зручність користування електронними нормативними джерелами; можливість зберігати значний обсяг інформації; фізична довготривалість і стійкість до хакінгу (злому) електронних баз даних [569].

Бази даних у судово-експертній діяльності застосовують для збирання експериментальних даних, отримуваних у процесі різних лабораторних аналізів і досліджень. У поліції Нью-Йорка із метою оптимізації судово-експертної діяльності застосовують лабораторно-інформаційну систему LIMS (Laboratory Information Management

---

[568] Клімушин П. С., Серенок А. О. Електронне урядування в інформаційному суспільстві : монографія. Харків, 2010. С. 165—168.

[569] Бондар В. С. Цифрові бази даних судово-експертній діяльності як засіб оптимізації її інформаційного забезпечення. *Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2021. Вип. 3 (95). С. 242. DOI: 10.33766/2524-0323.95.241-256 (дата звернення: 23.11.2023).

Systems), яка містить базу даних усіх проведених експертних досліджень [570].

Сучасні технології в галузі систем керування базами даних дають змогу формувати бази даних під розв'язання поставлених задач. Електронні бази даних є підґрунтям для створення різноманітних інформаційно-пошукових систем [571]. Такі бази найчастіше існують у відкритому доступі в інтернеті, наприклад:

- ChemSpider — база даних хімічних з'єднань та сумішей, створена при Королівському хімічному товаристві Великої Британії;
- PhubChem — база даних хімічних з'єднань при Національному центрі біотехнологічної інформації США;
- Cambridge Crystallographic Data Centre — база даних, які містить відомості про понад 1 млн органічних і металоорганічних з'єднань, створена при Кембриджському кристалографічному центрі;
- Protein Data Bank — міжнародна відкрита база даних тривимірних структур білків і нуклеїнових кислот;
- The Association of Firearm and Tool Mark Examiners (AFTE) — міжнародна база даних маркувань на гільзах [572].

Природно, що подібні бази пристосовуються в процесі експертної практики під розв'язання таких завдань (ідентифікаційних і діагностичних) судової експертизи:

- здійснювати ДНК-ідентифікацію особи на основі так званих STR-локусів, які дають змогу ідентифікувати правопорушника за залишеними ним слідами, коли інформацію про його ДНК уже містить відповідна база даних;
- установлення системи, моделі зброї;
- визначення системи, моделі зброї за слідами на кулях, гільзах, патронах;
- з'ясування підприємства-виготовлювача зброї;
- установлення конкретної категорії, моделі зброї, її виробника;
- виявлення можливих каналів надходження зброї на територію міста, регіону, країни й осіб, які супроводжували ці процеси тощо, тобто швидко відслідковувати модель із номерними позначками; власника зброї або механізм її реалізації (звідки завезена; якою установою / особою поставлена на загальнодержавний облік; хто є реалізатором; на якому складі військової частини могла перебувати на обліку);

---

[570] Там само. С. 249.

[571] Пиріг І. В. Інформаційне забезпечення експертної діяльності. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2020. Вип. 21. С. 189. DOI: 10.32353/khrife.1.2020_12 (дата звернення: 23.11.2023).

[572] Бондар В. С. Зазнач. твір. С. 243. DOI: 10.33766/2524-0323.95.241-256 (дата звернення: 23.11.2023).

• визначення моделі зброї за її окремими деталями;

• з'ясування моделі зброї за слідами металізації на руках;

• установлення виду (типу) патрона за його зовнішніми ознаками;

• реконструкція патрона за його елементами (гільзою, снарядом);

• визначення виду патрона за елементами снаряду (оболонки, осердя);

• виявлення фірми (підприємства) і країни-виготовлювача патрона за маркувальними позначеннями на гільзі та снаряді;

• отримання експериментальних куль і гільз зі слідами зброї;

• з'ясування способу виготовлення атипової вогнепальної зброї;

• установлення дистанції пострілу за пошкодженнями на перешкоді та слідами близького пострілу;

• розв'язання інших завдань [573].

Наявність відкритої бази даних, яка містить якщо не всі, то значну кількість висновків експерта, також має вплив на загальний рівень якості експертних висновків. Бази даних об'єктів судових експертиз, експериментальних даних, висновків експертів, висновків спеціалістів тощо сприяють покращенню рівня підготовки судово-експертних кадрів. Наприклад, під час проходження стажування в різних експертних установах майбутні експерти, аналізуючи базу даних висновків експерта цієї установи, формують уявлення про можливі варіації оформлення висновку, про поширені експертні помилки тощо [574].

Підбиваючи підсумки викладеного, варто зауважити, що в деяких країнах ухвалено схожі до вітчизняного закони у сфері судово-експертної діяльності. В окремих іноземних країнах адміністративно-правове регулювання судово-експертної діяльності здійснюється в межах процесуального законодавства. У більшості європейських країн судово-експертну діяльність здійснюють як окремі компетентні судові експерти, так і працівники державних СЕУ або їхніх підрозділів. Формування європейської системи судово-експертної діяльності, основними елементами якої є судово-експертні установи, відбувається або в органах поліції, які діють при міністерствах або внутрішніх справ, або юстиції. До того ж у всіх іноземних державах спільним є послідовне реалізування принципу забезпечення незалежності судового експерта з орієнтуванням не на відомчу належність, а на наявність у нього спеціальних знань, які є інструментом для розв'язання поставлених експертних завдань. Принцип змагальності експертів стає вирішальним на європейському ринку експертних послуг. За таких конкурентних умов

---

[573] Бондар В. С. Зазнач. твір. С. 206—221. DOI: 10.33766/2524-0323.95.241-256 (дата звернення: 23.11.2023).

[574] Там само. С. 250.

органи правосуддя можуть бути певні в отриманні від експертів висновків, складених на підставі дійсно незалежного, об'єктивного та висококваліфікованого дослідження.

Отже, міжнародна співпраця є надзвичайно важливим елементом судово-експертної діяльності, адже міжнародний обмін інформацією та передовим теоретичним і практичним досвідом є тим механізмом, який має позитивно впливати на її розвиток.

11.3. Діяльність іноземних судово-експертних установ і організацій як джерело передового досвіду в реформуванні системи експертного забезпечення правосуддя в Україні

Значення судово-експертних установ у системі правосуддя неможливо переоцінити. Вони відіграють ключову роль у наданні об'єктивних експертних висновків, які мають вирішальне значення для судових процесів. Із метою покращення системи експертного забезпечення правосуддя Україна звертається до міжнародного досвіду та співпрацює з ENFSI — визнаною організацією, яка об'єднує судово-експертні установи країн Європи. Дослідімо роль ENFSI у модернізації системи експертного забезпечення правосуддя в Україні та визначмо шляхи подальшого розвитку цієї співпраці.

Проблема модернізації системи експертного забезпечення правосуддя в Україні є актуальною та потребує наукового висвітлення. Деякі дослідження зосереджуються на ролі судово-експертних установ в правосудді, але обмежені дослідженням їхніх внутрішньої діяльності та методології роботи. Водночас немає докладної аналітики ролі ENFSI у модернізації системи експертного забезпечення правосуддя в Україні. Тож маємо на меті заповнити цю наукову прогалину й дослідити взаємозв'язок між ENFSI та системою експертного забезпечення в Україні.

Варто згадати про налагодження співпраці між експертними установами світу, вироблення єдиних стандартів до проведення експертизи, обмін досвідом і технологіями, проведення спільних конференцій та симпозіумів, семінарів, обмін науковою інформацією й друкованими виданнями тощо. Згідно зі ст. 24 профільного ЗУ державні спеціалізовані установи, що виконують судові експертизи, мають право налагоджувати міжнародні наукові зв'язки з установами судових експертиз і криміналістики інших держав. Наголошується на цьому й у проєкті закону про судово-експертну діяльність та

самоврядування судових експертів від 22.11.2021 р. № 6284-2 [575]. Варто зауважити, що сьогодні у світі є доволі багато профільних міжнародних організацій, робота яких пов'язана з міжнародною співпрацею у сфері діяльності СЕУ та проведенням окремих експертних досліджень: Міжнародна асоціація з ідентифікації (MAI) (International Association for Identification), у якій створено авторитетні комісії із сертифікації експертів за сімома спеціальностями; Міжнародна асоціація судових експертів-токсикологів (International Association of Forensic Toxicologists); Міжнародна асоціація дослідників підпалів (International Association of arson investigators); Міжнародна асоціація дослідників місця злочину (International crime scene investigators association); Міжнародна асоціація судово-експертного піклування (International Association of Forensic Nursing), сформована винятково з метою розвитку й поширення інформації про науку судово-медичного та судово-експертного забезпечення (національного й інтернаціонального); Міжнародна асоціація судово-експертної фонетики й акустики (International Association for Forensic Phonetics and Acoustics); Міжнародна асоціація судово-експертної науки (International Association of Forensic Science); Міжнародна асоціація техніків і дослідників вибухових пристроїв (International Association of BombTechnicians and Investigators); Міжнародна асоціація метрології в галузі судової експертизи та безпеки (International Association of Forensic and Security Metrology); Асоціація експертів з вогнепальної зброї та слідів інструментів (Association of Firearm and Tool Mark Examiners); Асоціація реконструкції місця злочину (Association for Crime Scene Reconstruction).

У 1995 р. створено Європейську мережу інститутів судової експертизи (ENFSI). Окрім загальної роботи у сфері управління якістю та компетенцією, досліджень та розробок, освіти та навчання, різними судовими експертами опікуються 17 різних експертних робочих груп. У складі ENFSI перебувають 54 експертні установи, 41 з яких — в державах — членах Євросоюзу. Тому Європейська комісія визнала ENFSI монопольною організацією в галузі судової експертизи. Сьогодні ENFSI — це одна з найбільш значущих у світі об'єднаних організацій СЕУ. До цієї мережі належать всі провідні європейські експертні установи. Основною причиною започаткування такої організації в Європі свого часу стала потреба в розвиткові кооперації судової спільноти для підвищення наукової обґрунтованості проведених судових експертиз шляхом розроблення стандартів, організації наукових

[575] Проєкт закону про судово-експертну діяльність та самоврядування судових експертів від 22.11.2021 р. № 6284-2. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=73258 (дата звернення: 12.02.2022).

досліджень для вдосконалення експертної практики та впровадження нових експертних напрямів. Одне із завдань ENFSI — забезпечити потреби європейських країн у галузі судової експертизи на рівні останніх світових досягнень у сфері науки й техніки. Саме тому сьогодні ENFSI взаємодіє на різних рівнях з міжнародними світовими організаціями.

Станом на сьогодні членами ENFSI є чотири судово-експертні організації нашої держави — ННЦ «ІСЕ», Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВСУ, Київський НДІСЕ МЮУ та Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз СБУ. Варто відзначити високий рівень співпраці з ENFSI цих українських СЕУ. Це можна прослідкувати на прикладі науково-дослідної й судово-експертної діяльності ННЦ «ІСЕ», який перебуває у тісних міжнародних зв'язках з науковими установами, навчальними закладами іноземних країн, міжнародними й неурядовими організаціями. Відповідно до ст. 24 профільного ЗУ, проводячи спільні конференції, симпозіуми й семінари, він здійснює обмін спеціалістами в межах міжнародних проєктів і програм та поза межами відповідних програм. Членом ENFSI ННЦ ІСЕ став 2017 р., а 2019 р.— установою поміж НДУСЕ МЮУ, що взяла участь у програмі обміну CEPOL (Агентство Європейського Союзу з підготовки співробітників правоохоронних органів). CEPOL дає змогу судовим експертам і фахівцям експертних установ брати активну участь у програмах обміну та навчання на освітній платформі Leed CEPOL. CEPOL сприяє співпраці й обміну знаннями між працівників правоохоронних органів ЄС (зокрема, і третіх країн), а тепер уже й СЕУ, із питань, які випливають із пріоритетів ЄС у сфері безпеки, зокрема, в частині політики ЄС у сфері боротьби з організованою злочинністю. У країнах, які співпрацюють з CEPOL, діють Національні підрозділи CEPOL (національні контактні пункти). Пріоритетом у міжнародній діяльності ННЦ «ІСЕ» є також залучення інструментів TAIEX (Technical Assistance Information Exchange). Це вид зовнішньої допомоги, який Європейська Комісія надає для обміну інформацією з метою розбудови інституційної спроможності, необхідної для адаптування національного законодавства до acquis communautaire (суспільних надбань).

У межах застосування інструментів TAIEX експерти ННЦ ІСЕ здійснюють навчальні візити, що дають змогу вивчати досвід країни — члена ЄС, організовують і проводяться семінари та робочі зустрічі з відповідними партнерами країн — членів ЄС у галузі судової експертизи. Із 2020 р. судові експерти й наукові співробітники ННЦ ІСЕ стали учасниками програми International Quality Assurance Programme (IQAP) International Collaborative Exercises (ICE) United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC; Управління ООН з питань боротьби з наркотичними засобами та злочинністю). Окрім названих програм,

працівники ННЦ ІСЕ постійно обмінюються досвідом з фахівцями різних країн світу, зокрема шляхом проведення робочих зустрічей. Так, у 2019 р. представників ННЦ ІСЕ запросили до INTERPOL, а у 2020—2022 рр. вони брали участь у конференції Європейської академії судової експертизи і криміналістики (EAFS). Конференція такого масштабу збирає експертів з усіх країн світу та проводиться 1 раз на 3 роки. За цими й іншими напрямами налагоджують свою діяльність і інші СЕУ нашої держави. Варто пам'ятати також про Азійську судово-експертну мережу судово-експертних установ (ANFS), яка існує з 2008 р. й об'єднує судово-експертні установи Малайзії, Брунею, Філіппін, Таїланду та інших країн. У жовтні 1946 р. ухвалено рішення про створення Міжнародної організації зі стандартизації (The International Organization for Standardization, ISO). Провідна мета ISO — сприяння розвиткові стандартизації у світовому масштабі для взаємодопомоги та полегшення міжнародного обміну товарами й послугами, а також розширення співпраці в інтелектуальній, науковій, технічній та економічній діяльності. У своїй роботі ISO підтримує зв'язки з майже 400 міжнародними організаціями, що працюють над питаннями стандартизації. Автономною організацією у складі ISO є Міжнародна електротехнічна комісія (IEC).

ISO та IEC плідно співпрацюють із питань стандартизації з різними міжнародними й регіональними організаціями, що провадять економічну і науково-технічну діяльність. Національні органи — члени ISO або IEC — беруть участь у розробленні міжнародних стандартів через технічні комітети, засновані відповідними організаціями, що мають справу з відповідними сферами технічної діяльності. Технічні комітети ISO та IEC співпрацюють у сферах взаємних інтересів, як і інші міжнародні організації (урядові й неурядові), що підтримують зв'язок з ISO та IEC. Відповідальним за розроблення міжнародних стандартів і настанов у сфері оцінювання відповідності є Комітет ISO з оцінювання відповідності (CASCO). Україна провадить активну політику інтегрування в міжнародні та європейські структури зі стандартизації: 01.01.1993 р. її прийняли в члени міжнародної організації ISO, а 14.02.1993 р. — у члени Міжнародної електротехнічної комісії IEC. Це дає Україні право (нарівні з іншими країнами світу) брати участь у діяльності понад 1000 міжнародних робочих органів, технічних комітетів стандартизації та застосовувати у своїй роботі понад 12 000 міжнародних стандартів. Перевагами акредитації судово-експертної установи за ДСТУ ISO/IEC 17025:2006 слід визначити такі: установлення загальних вимог із демонстрації компетенції лабораторії для виконання конкретних випробувань або калібрувань; сприяння в розробленні та реалізації системи якості лабораторії; міжнародне визнання результатів експертних вимірювань; підвищення мотивації

персоналу установи; скорочення технічних бар'єрів тощо. Сучасний світ є багатополярним і різноманітним зі своїм національним правом, звичаями, традиціями, історією тощо. Проте судова експертиза як наука та діяльність відрізняється тим, що вона не знає меж і кордонів, а тому завжди була й буде потрібною та ефективною в усіх кутках нашої планети. Найбільш затребуваною, як здається, є судово-експертна діяльність у сфері кримінального судочинства, де за допомогою її можливостей і засобів удається притягнути до передбаченої законом відповідальності таких правопорушників, які інакше такої відповідальності змогли б уникнути. Кримінальний процес різних країн Європи доволі різний, незважаючи на процеси адаптації національних правових систем до єдиної європейської системи права, прагнення до єдності, уніфікації правових систем на базі фундаментальних принципів забезпечення прав і свобод людини. У низці країн судового експерта не розглядають як самостійного суб'єкта процесу, а лише як об'єкт доказування в якості свідка. Професор Байройтського університету у Німеччині Отфрід Ранфт щодо цього зауважує: «Експерт (у ФРН) є засобом доказування, його слід визначити як "помічника суду" під час з'ясування обставин провадження». Звідси — якщо його не розглядають як учасника провадження, то і в кодексах його участь у процесі врегульовано в розділі «Докази». Експерта в Австрії, Швейцарії, Голландії та інших країнах також прирівняно до свідка, який має лише передати суду відому йому інформацію без своєї оцінки. Таку інформацію суд оцінюватиме за власним переконанням. Отже, свідок має надати органові кримінального переслідування правдиві показання, експерт — правдивий висновок, інакше він нестиме обумовлену законом відповідальність. В англійській системі немає офіційних списків судових експертів. Експертами можуть бути лише досвідчені особи, які мають достатні спеціальні знання предметної кваліфікації, і загальновизнано контроль за якістю роботи експертів, що повинні відповідати науковим критеріям. Процесуальна позиція експерта у Сполучених Штатах Америки тісно пов'язана зі специфікою загального права. Як і в англійській системі, судового експерта сприймають як особливий вид свідків у справі — зміст його свідчень є думкою про відповідні факти у процесі, які мають забезпечити їх правильне тлумачення. Тож фахівець у певній галузі спеціальних знань свідчить як свідок, за винятком із правил, обумовлених Федеральними правилами доказування (FRE), а опитування свідків не може стосуватися їхніх вражень і думок про факти. В Україні (ст. 69 КПКУ) і низці інших країн (фактично всіх зі Східної Європи) судового експерта вважають учасником кримінального процесу.

Одним із найперспективніших виявів міжнародної співпраці в галузі експертного забезпечення правосуддя є залучення судових

експертів з інших країн. Така практика є звичною в багатьох європейських країнах. Наприклад, у Латвії таких фахівців залучають у разі браку власних кадрів необхідної спеціалізації, загальнодержавної катастрофи, а також терористичних актів. Аналогічні механізми застосовують у Литві, Естонії, Хорватії, Австрії, Німеччині, Бельгії. У ст. 571 ККУ передбачено створення спільних слідчих груп для проведення досудового розслідування обставин кримінальних правопорушень, учинених на територіях декількох держав, або якщо порушено інтереси цих держав. На такій підставі Україна стала учасником міжнародних слідчих груп за такими резонансними провадженнями, як авіакатастрофа Boeing 777 і розстріли під час подій Революції Гідності 2014 р., викрадення і вбивство журналіста Георгія Гонгадзе 2000 р., отруєння колишнього президента України Віктора Ющенка 2004 р. Важливо зауважити, що Гаазький суд (рішення від 17.11.2022 р.) зазначає, що термін «експерт» стосується не осіб, які мають знання з певних питань, а осіб, яких слідчий суддя перевірив на достатній професійний досвід і відповідність стандартам, викладеним у Кодексі поведінки NRGD [576].

З огляду на зазначене вище, є потреба передбачити у ч. 1 ст. 571 ККУ, що для проведення досудового розслідування обставин кримінальних правопорушень, учинених на територіях однієї або кількох держав, або якщо порушено інтереси цих держав, дозволено створювати спільні слідчі групи.

Зміст ст. 23 «Залучення фахівців з інших держав для спільного проведення судових експертиз» профільного ЗУ варто доповнити текстом такого змісту: «Відповідно до чинного процесуального законодавства та міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, державні судові експерти, зареєстровані в Державному реєстрі судових експертів, можуть бути залучені на добровільних засадах як судові експерти до виконання судової експертизи за кордоном одноосібно або у складі комісії судових експертів. Такі судові експерти проводять свої дослідження й оформляють їхні результати за правилами, обумовленими міжнародним договором або процесуальними правилами країни перебування із дотриманням принципів судово-експертної діяльності, викладених у ст. 3 цього Закону».

---

[576] International Court of Justice. Allegations of genocide under the convention on the prevention and punishment of the crime of genocide (ukraine v. russian federation: 32 states intervening). 2 Feb. 2024. Gen. list No 182. 61 p. URL: https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/182/182-20240202-jud-01-00-en.pdf (дата звернення: 10.02.2024).

У ст. 24 профільного ЗУ обумовлено право спеціалізованих державних СЕУ на налагодження міжнародних наукових зв'язків з відповідними установами судових експертиз і криміналістики тощо інших держав.

Водночас із метою поглиблення міжнародної співпраці в галузі судово-експертної діяльності пропонуємо розширити положення ст. 24 «Міжнародне наукове співробітництво», доповнивши її текстом такого змісту: «Судові експерти, які є працівниками державних спеціалізованих установ, мають право ставати членами та брати участь у діяльності іноземних і міжнародних неурядових професійних об'єднань судових експертів з метою підвищення своєї кваліфікації й отримання необхідної науково-методичної інформації».

Важливим напрямом співпраці у сфері судово-експертної діяльності є міжнародна правова допомога. Таку співпрацю здійснюють як у сфері криміналістики, так і безпосередньо у сфері судової експертизи.

Ст. 22 профільного ЗУ передбачено, що міжнародну співпрацю у галузі судової експертизи можна здійснювати у формі проведення судової експертизи за дорученням відповідного органу або особи іншої держави, з якою Україна має угоду про взаємну правову допомогу та співпрацю. Проте за відсутності угоди для розв'язання окреслених питань слід керуватися принципом взаємності.

Проблемним аспектом імплементації іноземного досвіду судово-експертної діяльності на практиці є визначення відповідності здобутих в іноземних експертних установах документів про експертну кваліфікацію. МЮУ у своєму висновку щодо проєкту Закону про внесення змін до Закону України «Про судову експертизу» від 23.11.2021 р. № 6284-3 [577] зазначає: «Пунктом 6 частини другої статті 27 проєкту закону передбачено право громадської організації судових експертів приймати рішення щодо визнання, зокрема, встановлення відповідності здобутих в іноземних експертних установах документів щодо експертної кваліфікації. До того ж законопроєктом не встановлюється, які саме документи щодо експертної кваліфікації визнаються, порядок їх визнання. На думку Міністерства юстиції, процедура визнання відповідних документів щодо експертної спеціальності (сертифікатів, ліцензій, дипломів, свідоцтв тощо) не може відбуватися на рівні громадської організації судових експертів, а загалом

[577] Проєкт закону про внесення змін до Закону України «Про судову експертизу» від 22.11.2021 р. № 6284-3. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73261 (дата звернення: 12.02.2022).

має відбуватися на законодавчих підставах компетентним державним органом, уповноваженим на реалізацію таких функцій» [578].

Прикладом можуть слугувати повноваження МОЗУ про визнання і встановлення еквівалентності в Україні документів про освіту, виданих навчальними закладами інших держав: МОЗУ уповноважено на реалізацію цих функцій відповідно до ч. 3 ст. 64 ЗУ «Про освіту», п. 17 ч. 1 ст. 13 ЗУ «Про вищу освіту», ЗУ «Про ратифікацію Конвенції про визнання кваліфікацій з вищої освіти в Європейському регіоні». Сам порядок визнання документів про освіту врегульовано наказом МОЗУ від 05.05.2015 р. № 504 «Деякі питання визнання в Україні іноземних документів про освіту», зареєстрованим в МУЮ 27.05.2015 р. за № 614/27059.

Для забезпечення ефективної організації судово-експертної діяльності поки що доволі багато питань, які потребують істотного доопрацювання, поміж яких і питання перейняття міжнародного досвіду у сфері акредитації СЕУ. Глобалізаційні процеси, що відбуваються сьогодні в Україні, потребують імплементації міжнародних норм у національне законодавство й докладного вивчення іноземної практики з регулювання судово-експертної діяльності, що дасть змогу досягнути нового рівня якості та професійності у проведенні судових експертиз. Водночас проблему акредитації СЕУ на державному рівні мало досліджено. За цією тематикою бракує науково-методичної літератури, особливо адаптованої під вимоги українського суспільства, яка б ураховувала розбіжності в нормативно-правових системах країн і певні термінологічні неузгодженості національних актів та міжнародних стандартів.

Проведення заходів, спрямованих на акредитацію СЕУ МЮУ за міжнародними стандартами набуває все більшої актуальності. Як слушно зауважує В. Хоша, «висновки експертів, які виконані в акредитованих судово-експертних установах, гарантують їх високу якість та використання як джерела доказів по справі державними та міжнародними судами. Такі стандарти поєднують міжнародний досвід експертних та інших науково-технічних досліджень, а проведення заходів з акредитації підвищує науково-технічний рівень діяльності судово-експертних установ й рівень достовірності наданих судово-експертних висновків,

[578] Пропозиції Міністерства юстиції України до проєкту Закону України «Про внесення змін до Закону України “Про судову експертизу”», внесеного на розгляд Верховної Ради України народними депутатами України Тарасенком Т. П., Павлюком М. В., Кузнєцовим О. О. та іншими (реєстр. № 6284-3 від 23.11.2021). Перше читання. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/bills_documents/document-2635242.pdf (дата звернення: 23.11.2023).

об'єктивізує оцінку висновків експертів в якості джерела доказів у суді» [579].

До того ж, як зазначають І. Овсянникова та П. Кіпоурас, «імплементація міжнародних стандартів у національне законодавство підвищує впевненість у наданому експертом висновку та дає змогу вийти на вищий рівень розвитку суспільних відносин (зокрема, у судово-експертній діяльності)» [580].

Як відомо, процеси стандартизації пов'язані з освітою та діяльністю ISO. Так, європейські правові стандарти формуються в межах двох найбільших регіональних міжнародних об'єднань — Ради Європи та Європейського Союзу. Рада Європи визначає передусім стандарти в гуманітарній сфері (щодо захисту прав людини, охорони довкілля, конституційного права), що зумовлено завданнями й метою її функціювання. Європейський Союз через директиви, регламенти й інші нормативно-правові акти визначає стандарти більшості сфер життєдіяльності населення країн [581].

ISO є всесвітньою федерацією національних органів зі стандартизації (органів — членів ISO). Роботу з підготовки міжнародних стандартів зазвичай здійснюють технічні комітети (далі — *ТК*) ISO. Кожний член ISO, зацікавлений у предметі роботи ТК, має право бути представленим у цьому комітеті. Міжнародні організації (як державні, так і недержавні) також беруть участь у роботі ISO. У сфері оцінювання відповідності ISO та Міжнародна електротехнічна комісія (IEC) розробляють спільні документи ISO/IEC під керівництвом Комітету з оцінювання відповідності ISO (ISO/CASCO) [582].

Із розробленням міжнародних стандартів якості серії ISO 9000 прийшло однакове розуміння терміна «якість», а система менеджменту якості, заснована на міжнародних стандартах серії ISO 9000, набула

---

[579] Хоша В. В. Акредитація судово-експертних установ України як дієвий спосіб комплексного підтвердження їх компетенції. *Сучасні напрями розвитку судової експертизи та криміналістики* : тези доп. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті Засл. проф. М. С. Бокаріуса (Харків, 20.12.2016). Харків, 2016. С. 294.

[580] Кіпоурас П., Овсянникова І. Судово-експертна діяльність в умовах глобалізації. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2021. Вип. 3 (25). С. 174—175. DOI: 10.32353/khrife.3.2021.12 (дата звернення: 23.11.2023).

[581] Клюєв О. М. До питання міжнародного співробітництва в галузі судової експертизи. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2018. Вип. 18. С. 159. DOI: 10.32353/khrife.2018.17 (дата звернення: 20.11.2021).

[582] ДСТУ EN ISO/IEC 17025:2019 Загальні вимоги до компетентності випробувальних та калібрувальних лабораторій (EN ISO/IEC 17025:2017, IDT ; ISO/IEC 17025:2017, IDT). URL: https://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=88724 (дата звернення: 20.11.2021).

поширення не тільки у промисловості, а й в інших галузях (зокрема, туризмі, освіті, державному управлінні, судово-експертній діяльності) [583].

Водночас, узагальнюючи міжнародний досвід акредитації СЕУ, слід акцентувати увагу на уніфікації цього процесу (насамперед його узгодженості зі стандартами ISO/IEC 17025 і ISO/IEC 17020), що дасть змогу визнавати результати досліджень незалежно від того, у якій країні їх отримали, підвищить їхню якість, уможливить обмін досвідом із цієї проблематики, сприятиме вирішенню решти питань, зумовлених діяльністю з оцінювання відповідності [584].

Багато видів інспектування передбачають професійне оцінювання для визначення прийнятності відповідно до загальних вимог, і саме із цих причин орган з інспектування повинен мати потрібну компетентність для виконання свого завдання. У НС ДСТУ EN ISO/IEC 17020:2019 (EN ISO/IEC 17020:2012, IDT; ISO/IEC 17020:2012, IDT) «Оцінка відповідності. Вимоги до роботи різних типів органів з інспектування» зазначено вимоги, які відповідають законодавству України. Технічний комітет стандартизації, відповідальний за цей стандарт в Україні,— ТК 89 «Оцінка відповідності». Цей стандарт розроблено для підтримання довіри до органів, що здійснюють інспектування.

Органи з інспектування виконують оцінювання від імені приватних клієнтів, їхніх головних організацій або державних органів влади для надання інформації про відповідність проінспектованих об’єктів регламентам, стандартам, технічним умовам, інспекційним схемам або контрактам. Параметри для інспектування охоплюють питання кількості, якості, безпеки, функційної придатності, а також безперервної безпеки устаткування або систем, які перебувають в експлуатації. Загальні вимоги, яких ці органи зобов’язані дотримувати для того, щоб їхні послуги визнали клієнти й контрольні органами, узгоджено в цьому стандарті.

Цей стандарт поширюється на діяльність органів з інспектування, робота яких може охоплювати перевірку матеріалів, продукції, устаткування, підприємств, процесів, робочих методик або послуг, а також визначення їхньої відповідності вимогам і подальше звітування про результати цієї діяльності клієнтам і, за потреби, органам влади. Інспектування може охоплювати всі етапи життєвого циклу цих об’єктів,

---

583 Антилевская Ю. А. О некоторых вопросах качества судебно-экспертной деятельности. *Криміналістичний вісник*. 2017. № 2 (28). С. 32—39. (С. 33).

584 Хоша В. В. Міжнародний досвід акредитації судово-експертних установ і його використання в Україні. *Криміналістичний вісник*. 2019. № 1 (31). С. 25. DOI: 10.37025/1992-4437/2019-31-1-20 (дата звернення: 20.11.2021).

зокрема проєктування. Зазвичай така робота потребує виконання професійного оцінювання під час провадження інспектування, зокрема під час оцінювання відповідності загальним вимогам.

Цей стандарт також можна застосовувати як документ, що обумовлює вимоги до акредитації або експертного чи інших видів оцінювання [585].

НС ДСТУ EN ISO/IEC 17025:2019 (EN ISO/IEC 17025:2017, IDT; ISO/IEC 17025:2017, IDT) «Загальні вимоги до компетентності випробувальних та калібрувальних лабораторій» розроблено згідно з правилами, установленими в національній стандартизації України для зміцнення довіри до роботи лабораторій. Цей стандарт містить вимоги до лабораторій, які дають змогу їм продемонструвати, що вони діють компетентно та здатні отримувати достовірні результати. Лабораторії, які відповідають цьому стандарту, також діятимуть загалом відповідно до принципів ISO 9001. Цей стандарт потребує від лабораторії планувати та здійснювати заходи з управління ризиками та можливостями. Управління як ризиками, так і можливостями створює підґрунтя для підвищення результативності системи менеджменту, досягнення вдосконалених результатів і запобігання негативним наслідкам. Лабораторія відповідальна за те, які саме ризики й можливості потребують управління.

Застосування цього стандарту сприяє співпраці між лабораторіями й іншими органами, а також обміну інформацією та досвідом і гармонізації стандартів та процедур. Визнання результатів між країнами полегшується, якщо лабораторії відповідають цьому стандарту [586].

На підставі ISO/IEC 17025 «Загальні вимоги до компетентності випробувальних та калібрувальних лабораторій» і EN ISO/IEC 17020 «Оцінка відповідності. Вимоги до роботи різних типів органів інспектування» проводять усебічне експертне оцінювання всіх чинників, що впливають на отримання результатів експертних досліджень і застосовують для оцінювання судово-експертних лабораторій у всьому світі. Органи акредитації застосовують ці стандарти для оцінювання:

- технічної компетентності персоналу;
- обґрунтованості та прийнятності методів досліджень (випробувань);
- тропності вимірювань і калібрувань національним еталонам;

---

[585] ДСТУ EN ISO/IEC 17020:2019 Оцінка відповідності. Вимоги до роботи різних типів органів з інспектування (EN ISO/IEC 17020:2012, IDT ; ISO/IEC 17020:2012, IDT). URL: https://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=89192 (дата звернення: 23.11.2023).

[586] ДСТУ EN ISO/IEC 17025:2019 … . URL: https://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=88724 (дата звернення: 23.11.2023).

• справності, калібрування й обслуговування вимірювального та випробувального обладнання;

• навколишнього середовища випробувань;

• відбору, оброблення та транспортування об'єктів і зразків;

• забезпечення якості випробувальних і вимірювальних даних [587].

Загалом учені зазначають, що стандартизацію судово-експертної діяльності слід розглядати як інструментарій для побудови системи управління установи, яка забезпечує якісне й оперативне проведення досліджень і, як результат, задоволення потреб замовників [588]. До того ж в умовах реформування судової експертизи світовий досвід у вигляді міжнародних стандартів варто брати за основу й рухатися в одному напрямі з колегами всієї криміналістичної співдружності країн, що також поділяють такий підхід. Зусилля фахівців, що впливатимуть на зміни законодавчих і підзаконних актів, варто спрямувати на розроблення єдиних норм і правил, за яких усі суб'єкти судової експертизи, судово-експертної діяльності й усі стейкхолдери отримуватимуть результат, що не викликає сумніву [589]. Тому в умовах стандартизації, породжених сучасними процесами глобалізації, для забезпечення міжнародних стандартів судово-експертної діяльності важливим кроком також є членство у міжнародних судово-експертних організаціях, зокрема в ENFSI — провідному й найбільш розвиненому об'єднанні СЕУ, яке сприяє підвищенню якості судової експертизи та поліпшенню взаємного обміну інформацією під час здійснення судово-експертної діяльності та метою якого є сприяння науці й дослідженням, міжнародній співпраці, якості й компетентності, освіті й навчанню, розвиткові у сфері судової експертизи. Чим більше судово-експертних установ долучаться до ENFSI, тим більш плідною стане співпраця у цій галузі.

---

[587] ILAC B4:05/2011. Преимущества аккредитации для лаборатории. URL: https://kca.gov.kg/ uploads/editor/611246afc3d52.pdf (дата звернення: 20.11.2021).

[588] Кіпоурас П., Овсянникова І. Зазнач. твір. С. 175. DOI: 10.32353/khrife.3.2021.12 (дата звернення: 23.11.2023).

[589] Татарнікова Т. О. Стандартизація судово-експертної діяльності. *Місце недержавної судової експертизи у забезпеченні судочинства України* : мат-ли Всеукр. наук.-практ. конф.-дискус. (Київ, 19.10.2020). Київ, 2020. С. 56—57. URL: http://nndes.org.ua/images/18112020.pdf (дата звернення: 20.11.2021).

ВИСНОВКИ

1. Доведено, що наука судова експертологія є самостійною галуззю знань, яка належить до гібридних або інтегративних наук та є синтезом суспільних, природознавчих й технічних наук. Система судової експертології, на нашу думку, має містити загальну частину як підґрунтя теоретичних знань, та особливу, спрямовану на розв'язання проблем практики:

- до загальної частини, або концептуальних основ, судової експертології мають належати такі розділи: формування та розвиток учень про судову експертизу; предмет, система, завдання та принципи судової експертології; природа та місце в системі наукових знань; учення про методи експертного дослідження; систематизація та класифікація знань у судовій експертології; експертна техніка; теорія експертного прогнозування та передбачення; експертна профілактика; поняття та загальна характеристика експертних методик; психологічні засади експертного дослідження та експертні помилки;
- особлива частина має містити методики проведення окремих видів судових експертиз: дактилоскопічної, холодної зброї, трасологічної, балістичної, почеркознавчої, технічного дослідження документів, портретної, вибухотехнічної, економічної, хімічної, біологічної, технічної тощо.

2. Доведено, що судову експертологію можна схарактеризувати як науку, предметом якої є пізнання закономірностей формування та розвитку концептуальних засад експертного знання, а також наукових, організаційних, методичних і правових засад судово-експертної діяльності та розроблюваних на підставі пізнання цих закономірностей рекомендацій про науково обґрунтоване застосування судово-експертних знань у практиці всіх видів судочинства. Визначено, що систематизація та структуризація всього комплексу знань про судову експертизу в межах науки судової експертології не лише дає змогу позиціонувати її як відокремлене та структуроване знання, а й із системних позицій розглядати ті елементи експертологічного знання, які найбільше придатні для вдосконалення судово-експертної діяльності як ефективні пізнавальні інструменти. З іншого боку, подібна систематизація дає змогу виявляти проблемні питання, які потребують розв'язання. Поміж них слід виокремити питання оцінювання методологічної значущості судової експертології як відображення практичної діяльності, покликаної забезпечувати потреби судочинства.

3. Здійснене оцінювання змісту судової експертології дає достатню підставу для характеристики її як знання, що претендує на відносно самостійний статус як науки:

- по-перше, вона має власний предмет пізнання, який має якісну визначеність;
- по-друге, вона дає цілісне уявлення про сутність, основні характеристики та форми вияву в системі юридичних наук знання про судову експертизу, розкриває етапи його розвитку й закономірності, завдяки чому її можна інтерпретувати як розвинене поняття сутності судової експертизи;
- по-третє, виражає досягнуте знання про судову експертизу у специфічних поняттях і категоріях, що мають законодавче закріплення;
- по-четверте, має самостійну логіку розвитку, що відображає об'єктивний процес і закономірності розвитку судової експертизи як інституту права;
- по-п'яте, її зміст є об'єктивом у деяких узагальнювальних наукових дослідженнях, які мають методологічну мету — удосконалення загалом практики застосування інституту судової експертизи;
- по-шосте, істотним елементом цієї науки є логічна структура побудови, виражена в групуванні її елементів у єдину систему, характерну для самостійного напряму наукового знання.

4. Окреслюючи позицію щодо сутності та співвідношення експертних завдань судової експертизи, варто зауважити, що меті системного розвитку наукового підґрунтя судової експертології відповідає виокремлення у структурі експертного пізнання завдань діагностичного, класифікаційного, ідентифікаційного та ситуалогічного рівнів. Об'єктивним критерієм їх розмежування за рівневим принципом слід уважати форми системотворчих зв'язків, що виражають різні сторони пізнаваних явищ. Цей підхід у практичному аспекті створює передумови для конкретизації мети та умов досліджень кожного рівня, а отже, формування єдиної технології розв'язання та виконання експертних завдань певного ступеня спільності. Практика створення автоматизованих методик експертного дослідження свідчить про обґрунтованість рівневого підходу до експертних завдань. Зокрема, її аналізування дає змогу дійти висновку, що на сучасному етапі розвитку криміналістичних експертиз принципам алгоритмізації пізнавальної діяльності експерта найбільше відповідають завдання діагностичного та класифікаційного рівнів, які традиційно розв'язують на засадах аксіоматизованого знання.

Щодо завдань ідентифікаційного та ситуалогического рівнів зазначено, що переважання у процесі їх розв'язання евристичних основ, які передбачають творчий пошук, виявлення та виокремлення шуканої

інформації, значно звужує сферу алгоритмічного підходу, даючи змогу автоматизувати лише окремі операції, доступні математичному опису. Викладені положення знайшли підтвердження у процесі розроблення та створення методик автоматизованого розв'язання експертних завдань діагностичного й ідентифікаційного рівнів.

5. Результати аналізування наукових праць і нормативно-правових актів свідчать про потребу їх подальшого теоретичного розроблення для пізнання закономірностей формування вихідної інформації, яку застосовують під час проведення експертизи, а також для вивчення комплексу правових питань, що зумовлюють реалізацію в експертному дослідженні принципів належності й допустимості об'єктів з урахуванням їх можливого доказового значення у кримінальному, господарському або цивільному процесах.

6. Наголошено, що наведені результати аналізування наукових праць із питання про сутність наукових засад судової експертизи свідчать про те, що це питання вчені розглядають далеко не однозначно і воно до сьогодні залишається дискусійним, незважаючи на тривале обговорення. Запропоновано зупинитись на основних позиціях, що відображають різні підходи до розуміння наукових засад судової експертизи, а саме:

- судова експертологія як самостійна наука;
- складова криміналістики;
- складова науки кримінального процесу;
- самостійна міждисциплінарна теорія;
- загальна теорія судової експертизи;
- наука про судову експертизу;
- комплексна інтегральна наука — теорія;
- судова експертологія як наука про судову експертизу.

Як свідчать результати проведеного аналізування напрацювань науковців, здебільшого під час оцінювання наведених у наукових працях позицій виявлено різні погляди вчених на форму та зміст наукових знань, які обслуговують сферу судової експертизи. Неврегульованість цієї проблеми знаходить своє продовження у спірному розв'язанні низки окремих теоретичних питань судової експертизи, що в кінцевому підсумку позначається на належному розумінні процесуальної сутності цього інституту у праві й нерідко знаходить відображення у практиці проведення експертних досліджень у судових провадженнях: саме тому що творче обговорення та пошук оптимальних рішень досліджуваної проблеми є необхідною умовою ефективного здійснення наукової та практичної діяльності у сфері судової експертизи.

7. Сучасна експертна практика й науково-методична база судової експертизи, які динамічно та стрімко розвиваються в напрямі розширення кола експертних завдань і започаткування нових видів

експертних досліджень, потребують професійного добору судових експертів, удосконалення їх підготовки й підвищення кваліфікації за різними формами.

8. Експертна дидактика як система навчання та самонавчання судових експертів обумовлює необхідність постійного вдосконалення їхніх знань і професійних навичок. Організацію навчання та підвищення кваліфікації судових експертів потрібно стандартизувати й нормативно врегулювати, що дасть змогу досягти ефективності, підвищить результативність праці судового експерта. Професійний добір осіб, які мають намір здійснювати судово-експертну діяльність, має стати науково-обґрунтованим, конкретизованим у відповідних професіограмах за експертними спеціальностями.

9. Забезпечення професійної діяльності судового експерта має ґрунтуватися не тільки на організаційно-правових і методичних (зокрема, дидактичних) засадах, а й на комплексі соціально-психологічних закономірностей експертної діяльності, а також на психологічних чинниках діяльності основного суб'єкта цієї діяльності — судового експерта.

10. Станом на сьогодні постала нагальна потреба розробити комплекс заходів профілактичного характеру, спрямованих на створення оптимальних умов роботи судового експерта з метою підвищення ефективності його праці та збереження кадрового потенціалу.

ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ

1. Clermont K. M., Sherwin E. A. Comparative View of Standardsof Proof. *American Journal of Comparative Law*. 2002. Vol. 50.
2. Crispino F., Ribaux O., Houck M., Margot P. Forensic science — a true science? *Australian Journal of Forensic Sciences*. 2011. Vol. 43. Is. 2.
3. EVS 2016. European Valuation Standards 2016. Eighth edition. The European Group of Valuers' Associations (TEGoVA). URL: http://www.tegova.org (дата звернення: 11.12.2023).
4. ILAC B4:05/2011. Преимущества аккредитации для лаборатории. URL: https://kca.gov.kg/ uploads/editor/611246afc3d52.pdf (дата звернення: 20.11.2021).
5. International Court of Justice. Allegations of genocide under the convention on the prevention and punishment of the crime of genocide (ukraine v. russian federation: 32 states intervening). 2 Feb. 2024. Gen. list No 182. 61 p. URL: https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/182/182-20240202-jud-01-00-en.pdf (дата звернення: 10.02.2024).
6. IVS 2017. International Valuation Standards 2017. General Standards. IVS 103. Reporting. International Valuation Standards Council, 2017. URL: http://www.cas.org.cn/docs/2017-01/20170120142445588690.pdf (дата звернення: 11.12.2023).
7. Wallace W. Policy-Making in the European Union. 4 ed. Oxford, 2005. 272 p. URL: https://www.academia.edu/29059302/Policy_Making_in_the_European_Union (дата звернення: 10.11.2023).
8. Алиев И. А. Проблемы судебно-экспертной профилактики : автореф. дис. … д-ра юрид. наук. Киев, 1989.
9. Алиев И. А. Проблемы судебно-экспертной профілактики : дис. … д-ра юрид. наук. Киев, 1989. С. 54—56.
10. Алиев И. А., Аверьянова Т. В. Концептуальные основы общей теории судебной экспертизы. Баку, 1992. С. 63—65.
11. Алиев И. А. Проблемы экспертной профилактики. Баку, 1991. 312 с.
12. Антилевская Ю. А. О некоторых вопросах качества судебно-экспертной деятельности. *Криміналістичний вісник.* 2017. № 2 (28). С. 32—39. (С. 33).
13. Ароцкер Л. Е. Организационные и процессуальные вопросы использования электронно-вычислительных машин в экспертной практике. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1969. Вып. 6. С. 182—190.
14. Ароцкер Л. Е. Сущность криминалистической экспертизы. *Криминалистическая экспертиза.* 1966. Вып. 1. С. 54—55.
15. Аубакиров А. Ф., Ким Э. П. Криминалистическая экспертиза материалов и веществ : учеб. пособ. Алматы, 2001. 222 с.
16. Баксаков А. Я., Туленков Н. В. Методология научного исследования : учеб. пособ. Киев, 2004. 216 с.

17. Баранова Ю. О. Методологічні правила порівняльно-правових досліджень : дис. … канд. юрид. наук. Одеса, 2015. 193 с.

18. Бараняк В. М., Сибірна Р. І. Судові експертизи : курс лекцій. Львів, 2010. 168 с.

19. Бараняк В., Несімко О. Судовий експерт як суб'єкт судово-експертної діяльності. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки.* 2017. № 884. С. 218—222.

20. Батюк О. В. Особливості використання криміналістичних моделей, прийомів та навичок при проведенні слідчих дій. *Форум права.* 2009. Т. 1. С. 29—34.

21. Берзин В. Ф., Ковальчук З. А., Меленевская З. С. К вопросу о процедуре решения идентификационной задачи комплексной экспертизы вещественных доказательств. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1984. Вып. 29. С. 12—23.

22. Берзин В. Ф., Ковальчук З. А., Меленевская З. С. О нереальных идентификационных задачах в теории и практике криминалистической экспертизы. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1988. Вып. 36. С. 9—17.

23. Берзин В. Ф., Ковальчук З. А., Меленевская З. С. О сущности вопроса об установлении контакта (контактного взаимодействия) объектом. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1986. Вып. 33. С. 8—15.

24. Берзин В. Ф., Ковальчук З. А., Меленевская З. С. Об идентификационной задаче комплексной экспертизы вещественных доказательств. *Криминалистика и судебная экспертиза.* 1983. Вып. 27. С. 15—21.

25. Берзин В. Ф., Ковальчук З. А., Меленевская З. С. Установление факта контактного взаимодействия объектов (критический анализ экспертного исследования). *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1991. Вып. 43. С. 42—50.

26. Берзін В. Ф., Ковальчук З. О., Меленевська З. С. Ще раз до питання про встановлення факту контактної взаємодії (ФКВ) об'єктів. *Криміналістика та судова експертиза.* 2000. Вип. 49. С. 17—26.

27. Берназ В. Д. Доказування за новим КПК України: поняття, структурні елементи. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики* : мат-ли IV міжнар. наук.-прак. конф., присвяч. 95-річ. з дня народж. проф. М. В. Салтевського (Одеса, 02.11.2012). Одеса, 2012. С. 256.

28. Бишманов Б. М. К вопросу о судебной экспертологии. *Научный мир Казахстана,* 2010. № 2 (30). С. 254.

29. Благута Р. І., Сибірна Р. І., Бараняк В. М. та ін. Криміналістика : навч. посіб. /за заг. ред. Є. В. Пряхіна. Київ, 2012. 496 с.

30. Бойченко І. Філософія історії / Філософський енциклопедичний словник // В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ, 2002. С. 410.

31. Бондар В. С. Цифрові бази даних судово-експертній діяльності як засіб оптимізації її інформаційного забезпечення. *Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2021. Вип. 3 (95). С. 242. DOI: 10.33766/2524-0323.95.241-256 (дата звернення: 23.11.2023).

32. Бычкова С. Ф. Становление и тенденции развития науки о судебной экспертизе. Алматы, 1994. С. 147—156.

33. Бычкова С. Ф. Судебная экспертиза: научные, организационно-правовые и методические основы : учеб. пособ. В 4 т. Алматы, 2002. Т. 2. С. 126—136.

34. Виганяйло С. М. Інформаційне забезпечення професійної діяльності : навч. посіб. Харків, 2021. 108 с.

35. Владимиров Л. Е. Учение об уголовных доказательствах. Санкт-Петербург, 1910. С. 197.

36. Головченко Л. Н. Реформирование системы экспертного обеспечения правосудия в Украине. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2002. Вип. 2.

37. Гольмстен А. Х. Принципъ тождества въ гражданскомъ процессъ. Санкт-Петербург, 1886.

38. Гончаренко В. Г. Науково-технічні засоби в роботі слідчого. Київ, 1972.

39. Гончаренко В. И. Процессуальные и общеметодические вопросы использования кибернетики в судебных экспертизах. *Криминалистика и судебная экспертиза*. Киев, 1984. Вып. 29. С. 16—23.

40. Гора І. В. Комплексна судова експертиза в аспекті дослідження міжгалузевого інституту судових експертиз в судочинстві України. *Вісник Академії адвокатури України.* 2014. Т. 11. № 3 (31). С. 145—153.

41. Гордон Б. Е. К вопросу о системе судебной экспертологии. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1985. Вып. 31. С. 15—21.

42. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. № 1798-XII (зі змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text (дата звернення: 18.11.2023).

43. Грамович Г. И. Проблемы теории и практики эффективного применения специальных знаний и научно-технических средств в раскрытии и расследовании преступлений : автореф. дис. … д-ра юрид. наук. Киев, 1989. 44 с.

44. Давидова Д. В., Волобуєва О. О. Висновок експерта як процесуальне джерело доказів: окремі аспекти теорії та практики. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2015. № 2. С. 152.

45. Давудов Ф. Э. Процессуальные и организационно-методические формы использования возможностей науки и техники в целях расследования и профилактики преступлений : автореф. дис. … д-ра юрид. наук. Тбилиси, 1972. С. 20.

46. Джавадов Ф. М. Концептуальні основи розвитку судової експертизи в сучасних умовах : автореф. дис. … д-ра юрид. наук. Київ., 2000.

47. Дидковская С. П., Клименко Н. И., Лисиченко В. К. Подготовка и проведение отдельных видов судебной экспертизы. Киев, 1977. 79 с.

48. Діяльність / Філософський енциклопедичний словник // В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ, 2002. С. 163.

49. ДСТУ EN ISO/IEC 17020:2019 Оцінка відповідності. Вимоги до роботи різних типів органів з інспектування (EN ISO/IEC 17020:2012, IDT. ISO/IEC 17020:2012, IDT). URL: https://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=89192 (дата звернення: 23.11.2023).

50. ДСТУ EN ISO/IEC 17025:2019 Загальні вимоги до компетентності випробувальних та калібрувальних лабораторій (EN ISO/IEC 17025:2017, IDT. ISO/IEC 17025:2017, IDT). URL: https://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=88724 (дата звернення: 20.11.2021).

51. Дудич А. В. Експерт як учасник кримінального провадження : автореф. дис. … канд. юрид. наук. Одеса, 2017. 23 с.

52. Експертизи у судовій практиці / за ред. В. Г. Гончаренка. Київ, 2005. 388 с.

53. Єфремян Е. Б. Судова експертиза контактної взаємодії об'єктів у світлі теорій відображення, інформації та криміналістичної ідентифікації. *Вісник Академії правових наук України*. 2000. № 4 (19). С. 164—172.

54. Жеребкін В. Логіка : підручник. 10-е вид., стер. Київ, 2008. 255 с.

55. Жеребко О. І. Судово-експертна діяльність: сутність, принципи, організаційні основи : автореф. дис. … канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2010. 20 с.

56. Журавель В. А. Природа криміналістики: сучасні наукові концепції. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2016. Вип. 16. С. 16—21.

57. Завдов'єва І. Г. Про професійні якості судового експерта. *Теоретичні та прикладні проблеми судової експертизи і криміналістики* : тези доп. учасн. Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 30.09.2022). Харків, 2022. С. 81—83. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/72675362-43ca-49d9-8a07-fdf8b67cc41a/content (дата звернення: 23.11.2023).

58. Заруцький В. А. Інформаційно-довідкове забезпечення судових експертиз як наукова категорія. 2016. Вип. 61. С. 123. URL: https://digest.kndise.gov.ua/wp-content/uploads/2021/06/2016.pdf (дата звернення: 11.02.2022).

59. Іванович А. Організаційна підпорядкованість судово-експертних установ у Європі — сучасний стан. *Ароцкерівські читання* : зб. мат-лів міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 90-річ. від дня народж. видат. вчен.-криміналіста, д-ра юрид. наук, проф. Л. Ю. Ароцкера (Полтава, 25.05.2017). Харків, 2017. С. 38.

60. Ізарова І., Вебрайте В., Флейшар Р. Case Management у цивільному судочинстві: порівняльне дослідження законодавства Литви, Польщі й України. *Право України*. 2018. № 10. С.129—146.

61. Інструкція про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах : затв. наказ. МЮУ від 12.12.2011 р. № 3505/5 (зі змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1431-11 (дата звернення: 10.02.2022).

62. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказ. МЮУ від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text (дата звернення: 19.09.2023).

63. Іщенко А. В. Методологічні проблеми криміналістичних наукових досліджень : монографія / за ред. І. П. Красюка. Київ, 2003. 359 с.

64. Калужна О. М. Науковий підхід до розуміння відмови експерта від давання висновку. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2015. Вип. 15. С. 194.

65. Катарага О. С., Петкович П. П., Присэкару В. А. О подготовке судебно-экспертных кадров в Республике Молдова. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : зб. мат-лів міжнар. наук.-практ. конф.-полілогу (Харків, 15—16.04.2021). Харків, 2021. С. 33—35. URL: https://www.hniise.gov.ua/uploads/files/public-folder/2021_tezy_konference%20in%20print5.pdf (дата звернення: 23.11.2023).

66. Кентлер Р. А. О сущности идентификации вообще и юридической в особенности. *Вопросы криминалистики и судебной экспертизы*. 1962. № 1. С. 83—84.

67. Кириченко І. А. Судова експертиза об'єктів права інтелектуальної власності : навч. посіб. Київ, 2005. 172 с.

68. Кирсанов З. М. Криминалистическое распознавание и диагностика. *Современные проблемы судебной экспертизы и пути повышения эффективности деятельности судебно-экспертных учреждений :* тези респ. конф. Киев, 1983. С. 51.

69. Кізіма В. В. Гуманітарна експертиза: сутність технології здійснення. Київ, 2005. 25 с.

70. Кіпоурас П., Овсянникова І. Судово-експертна діяльність в умовах глобалізації. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2021. Вип. 3 (25). С. 174—175. DOI: 10.32353/khrife.3.2021.12 (дата звернення: 23.11.2023).

71. Клименко Н. И. Использование микрообъектов при расследовании преступлений : метод. указ. для студент. юрид. ф-та. Киев, 1984. С. 5—13.

72. Клименко Н. И. Использование экспертом исходных данных для производства экспертизы. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1982. Вып. 25. С. 37.

73. Клименко Н. І. Щодо діагностичних досліджень в судовому почеркознавстві. *Актуальні проблеми почеркознавчих досліджень :* тези доп. наук.-практ. семінару. Київ, 2011. С. 20—26.

74. Клименко Н. І. Загальна теорія судової експертології: поняття і місце в системі наукового знання. *Збірник наукових праць Ірпінської фінансово-юридичної академії (економіка, право)*. 2013. № 2. С. 101—106.

75. Клименко Н. І., Бахін В. П., Будко Т. В., Цимбал П. В. Енциклопедія судової експертизи. Ірпінь, 2013. 184 с.

76. Клименко Н. І., Гладчук І. М. Інформаційне забезпечення судово-експертної діяльності і її правове регулювання. *Криміналістика і судова експертиза*. 2017. Вип. 62. С. 39. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2017_62_7 (дата звернення: 07.02.2022).

77. Клименко Н. І., Ципенюк С. А. Назначение и проведение экспертизы в гражданском процессе. *Экспертное обеспечение правосудия: проблемы теории и практики* : мат-лы междунар. науч.-практ. конф. Симферополь, 2006. С. 35—39.

78. Клименко Н. І. Поняття та завдання загальної теорії судової експертології в системі юридичних наук. *Криміналістика і судова експертиза*. 2019. Вип. 64. С. 48—57.

79. Клименко Н. І. Судова експертологія. Курс лекцій : навч. посіб. Київ, 2007. 521 с.

80. Клименко Н. І. Щодо інтеграційної функції судової експертології. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 2013. Вып. 58 (2). С. 104—112.

81. Клименко Н. І. Щодо питань про компетенцію судового експерта. *Криміналістичний вісник*. 2010. № 2 (14). С. 19—23.

82. Клімушин П. С., Серенок А. О. Електронне урядування в інформаційному суспільстві : монографія. Харків, 2010. С. 165—168.

83. Клюєв О. М. До питання міжнародного співробітництва в галузі судової експертизи. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2018. Вип. 18. С. 159. DOI: 10.32353/khrife.2018.17 (дата звернення: 20.11.2021).

84. Когутич І. І. Криміналістика : курс лекц. Київ, 2008. 888 с.

85. Когутич І. І. Криміналістичні знання, їх сутність і потреба розширення меж використання : монографія. Львів, 2008. 420 с.

86. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV (зі змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text (дата звернення: 18.11.2023).

87. Кокорін О. В., Самойлова О. Ф. Особливості деформації особистості судового експерта та шляхи її подолання. *Теоретичні та прикладні проблеми судової експертизи і криміналістики* : тези доп. учасн. Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 30.09.2022). Харків, 2022. С. 18—21. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/72675362-43ca-49d9-8a07-fdf8b67cc41a/content (дата звернення: 23.11.2023).

88. Колмаков В. П. Криминалистическая идентификация как способ доказывания в уголовном и гражданском судопроизводстве. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1966. Вып. 3. С. 91—101.

89. Колмаков В. П. О формах и методах деятельности экспертных учреждений по предупреждению хищений государственного и общественного имущества. *Вопросы судебной экспертизы* : сб. науч. тр. Азерб. НИИСЭ. 1965. Вып. I. С. 12—23.

90. Коломієць Т. М, Притульська Н. В., Романенко О. Л. Експертиза товарів : підручник. Київ, 2001. 274 с.

91. Комаров В. В. Цивільний процес у глобальному контексті. *Право України*. 2011. № 10. С. 22—23.

92. Коновалова В. Е. Правовая психология : учеб. пособ. для юрид. вузов и фак-тов, обуч-ся по спец. «Правоведение»». Харьков, 1990. С. 133—135, 63, 68.

93. Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. Юридична психологія. Академічний курс : підручник. Київ, 2004. С. 133—135.

94. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (зі змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення: 18.11.2023).

95. Концепция теории криминалистической идентификации С. М. Потапова в оценках современников. Харьков, 2002. С. 4—9, 14—40.

96. Копча В. В. Тактика використання спеціальних знань у криміналістичному судочинстві. Призначення і проведення судових експертиз. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2017. Т. 3. Вип. 47. С. 107—114. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/33845 (дата звернення: 23.11.2023).

97. Костицький М. В. Логіка як методологія наукового пізнання (зокрема, в правознавстві). *Філософські та методологічні проблеми права*. 2014. № 1. С. 3—13.

98. Костицький М. В. Про діалектику як методологію юридичної науки. *Філософські та методологічні проблеми права.* 2012. № 1. С. 3—17.

99. Костюк Н. П., Степанець Д. С. Проблеми інформатизації процесу правозастосування. *Криміналістичний вісник*. 2016. № 1 (25). С. 102—108.

100. Котюк І. Методологічні підходи до розуміння понять «тотожність» («ідентичність») потребують перегляду. *Вісник КНУ ім. Т. Шевченка*. 2010. № 82. С. 9—13. URL: http://visnyk.law.knu.ua/ua/znaity-stattiu/39-o-sovhyria (дата звернення: 01.12.2023).

101. Кофанов А., Волошин О., Літвінова О. Трасологічні дослідження : курс лекц. Київ, 2010. 304 с.

102. Криміналістика : навч. посіб. з гриф. МОН України / за ред. А. Ф. Волобуєва. Київ, 2011. 504 с.

103. Криміналістика : підручник. / за ред. В.М. Шевчука ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Харків : Право, 2024. – 1008 с.

104. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 19.09.2023).

105. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 18.11.2023).

106. Кузнецов О. Г. Предмет, объект и задача судебной экспертизы. *Вестник КРСУ*. 2008. Т. 8. № 3. С. 126—133.

107. Кузнецов О. Г. Судебная экспертиза: актуальные проблемы и перспективы развития в Республике Казахстан. Алматы, 2008. 310 с.

108. Курс лекцій з криміналістики : навч. посіб. / за наук. ред. О. А. Кириченка. Миколаїв, 2014. 348 с.

109. Лисиченко В. К. Использование данных естественных и технических наук в следственной и судебной практике. Киев, 1979. С. 25.

110. Лисиченко В. К., Сабуров И. В. Развитие криминалистики и судебной экспертизы в первые годы советской власти РСФСР и УССР. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1983. Вып. 26. С. 8—14.

111. Лисиченко В. К. К вопросу о предмете и системе криминалистической экспертизы / Мат-лы 4-й расшир. конф. Киев, 1959. С. 329.

112. Лисиченко В. К. Криминалистическое исследование документов: правовые и методологические проблемы : автореф. дис. … д-ра юрид. наук. Киев, 1974. С. 54.

113. Логіка юридична : навч.-метод. посіб. (у схем. і табл.) / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів, 2018. 172 с.

114. Лозова С. М., Стрілець С. О. Окремі методи судово-експертної фотографії. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану* : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25.11.2022). Харків, 2022. С. 249—252. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d593c604-b748-4c74-b7ee-aee88b29f77d/content (дата звернення: 23.10.2023).

115. Лопата О. А. Поняття і зміст судово-експертної діяльності. *Міжнародний юридичний вісник.* 2016. Вип. 1 (3) С. 45—51.

116. Лук'янчиков Є. Д. Методологічні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів : монографія. Київ, 2005. 360 с..

117. Лукашевич Л. М. Экспертизы в судебной практике. Киев, 1987. 200 с.

118. Луспеник Д. Доказування у цивільному процесі: що нового у ЦПК та чому суд наділений правом витребування доказів / Кваліфікаційно-

дисциплінарна комісія адвокатури Київської області. 11.01.2019. URL: http://kdkako.com.ua/dokazuvannya-u-civilnomu-procesi-shcho-novogo-u-cpk-ta-chomu-sud-nadileniy-pravom-vitrebuvannya/ (дата звернення: 13.11.2023).

119. Любченко С. О., Нізовцев Ю. Ю., Парфило О. А. Система забезпечення судово-експертної діяльності в державах — членах НАТО : наук.-практ. огляд / за заг. ред. О. А. Парфила. Київ, 2015. С. 18.

120. Макаренко Е. І., Негодченко О. В., Тертишник В. М. Експертизи на досудовому слідстві : навч. посіб. Дніпропетровськ, 2001. 204 с.

121. Манько Є. С. Поняття та значення мотивації в професійній діяльності судових експертів державних спеціалізованих установ. С. 57—58. URL: https://www.hniise.gov.ua/uploads/files/public-folder/2021_tezy_konference%20in%20print5.pdf (дата звернення: 23.11.2023).

122. Методологія / Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F (дата звернення: 11.11.2023).

123. Метрологія, стандартизація і сертифікація : підручник / за ред. В. В. Тарасової. Київ, 2006. 264 с.

124. Миль Дж. Ст. Система логики. Москва, 1914.

125. Михайлов В. О. Реформування судово-експертного забезпечення правосуддя в Україні. *Право і суспільство*. 2017. № 6. Ч. 2. С. 200—201.

126. Міжнародні стандарти оцінки. Чинні з 31.01.2020 / пер. з англ. УТО. Київ, 2020. 184 с.

127. Мороз Т. Експерта криміналіста професіограма / Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 10 т. / відп. ред.: Є. М. Моісеєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. Т. 9. Київ, 2010. С. 219—220.

128. МЮУ : офіц. сайт. URL: https://minjust.gov.ua/str_ust_inst (дата звернення: 05.02.2022).

129. Надгорный Г. М. К вопросу о понятии судебно-экспертной отрасли знаний. *Криминалистика и судебная экспертиза.* 1982. Вып. 25. С. 28—33.

130. Надгорный Г. М. Понятие судебной экспертизы. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1984. Вып. 29. С. 7—12.

131. Надгорный Г. М. О понятии предмета судебной экспертизы. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1989. Вып. 38. С. 10—15.

132. Надгорный Г. М. Предмет судебно-экспертной отрасли знаний и предмет судебной экспертизы. *Криминалистика и судебная экспертиза.* 1976. Вып. 13. С. 37.

133. Негребецький В. Відеозапис під час слідчого експерименту. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 4. С. 257—261. DOI: 10.32849/2663-5313/2021.4.40 (дата звернення: 19.09.2023).

134. Новокрещенков І. О., Бойко О. В., Дідовець І. В. Навчально-методичний посібник для студентів економічних спеціальностей денної та заочної форм навчання з дисципліни «Методологія та організація наукових досліджень». Київ, 2009. 176 с.

135. О государственной судебной экспертизе : Закон Республики Таджикистан от 25.06.2005 г. № 102 (с изм. и доп.). URL: https://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=9038 (дата звернення: 01.12.2022).

136. О создании юридического лица публичного права — Национального бюро судебной экспертизы имени Левана Самхараули : Закон Грузии от 31.10.2008 г. № 436 (с изм. и доп.). URL: https://matsne.gov.ge/ru/document/view/19150?publication=3 (дата звернення: 01.12.2022).

137. О судебной экспертизе : Закон Республики Узбекистан от 01.06.2010 г. № ЗРУ-249 (с изм. и доп.). URL: https://lex.uz/ru/docs/1633100 (дата звернення: 01.12.2022).

138. О судебной экспертизе, научно-технических и судебно-медицинских исследованиях : Закон Республики Молдова от 23.06.2000 г. № 1086-XIV (с изм. и доп.). URL: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=65637&lang=ru (дата звернення: 01.12.2022).

139. О судебно-экспертной деяльности : Закон Азербайджанской Республики от 18.11.1999 г. № 758-IГ (с изм. и доп.). URL: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=2704 (дата звернення: 01.12.2022).

140. О судебно-экспертной деятельности : Закон Кыргызской Республики от 24.06.2013 г. № 100. URL: http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/203908 (дата звернення: 01.12.2023).

141. О судебно-экспертной деятельности : Закон Республики Казахстан от 10.02.2017 г. № 44-VI (с изм. по сост. на 01.07.2021). URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37215312&pos=608;-42#pos=608;-42 (дата звернення: 01.12.2022).

142. О судебно-экспертной деятельности : Закон Туркменистана от 08.11.2014 г. № 137-V (с изм.). URL: http://www.turkmenbusiness.org/content/zakon-turkmenistana-o-sudebnoekspertnoi-deyatelnosti (дата звернення: 01.12.2022).

143. Об охране здоровья граждан : Закон Туркменистана. URL: http://infoabad.com/zakonodatelstvo-turkmenistana/ zakon-turkmenistana-ob-ohrane-zdorovja-grazhdan.html (дата звернення: 01.12.2022).

144. Олійник О. О., Галунько В. В., Єщук О. М. Адміністративно-правове регулювання судово-експертної діяльності : монографія. Херсон, 2015. С. 171.

145. Основи методології та організації наукових досліджень : навч. посіб. для студент., курсант., аспірант. і ад'юнкт. Київ, 2010. 352 с.

146. Основи судової експертизи: навчальний посібник для фахівців, які мають намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта / авт.-уклад.: Л. М. Головченко, А. І. Лозовий, Е. Б. Сімакова-Єфремян та ін. Харків, 2016. 928 с.

147. Очколас А., Складанюк Л. Термінологія просить допомоги. *Урядовий кур'єр*. 09.02.2006.

148. Палий В. М. Классификация экспертных задач в свете теории распознавания образов. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1988. Вып. 37. С. 30—35.

149. Панєвін О. С., Сухова Г. Є. Судова експертиза в кримінальних справах / Коментар судової практики в кримінальних та адміністративних справах. Постанови Пленуму Верховного Суду України (1995—1997) ; відп. ред. В. Т. Маляренко. Київ, 1998. С. 131—145.

150. Переліки рекомендованої науково-технічної та довідкової літератури, що використовується під час проведення судових експертиз : затв. наказ. МЮУ від 30.07.2010 р. № 1722/5 (зі змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1722323-10#Text (дата звернення: 22.03.2023).

151. Петрова И. А. К вопросу о необходимости мотивации сотрудников судебно-экспертных учреждений Украины. *Перспективы партнерства государств — членов Шанхайской организации сотрудничества в сфере судебной экспертизы* : сб. мат-лов Междунар. науч.-практ. конф. Астана, 2018. С. 92—94.

152. Петрова І. А. Теоретичні засади класифікації висновків експерта. *Харківський національний університет внутрішніх справ: 25 років досвіду та погляд у майбутнє (1994—2019 рр.)* : зб. тез доп. на міжнар. наук.-практ. конф. до 25-річ. створ. ун-ту (Харків, 22.11.2019). Харків, 2019. С. 356—360.

153. Петрова І. А., Снігерьов О. П. Формування особистості сучасного судового експерта. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2017. Вип. 17. С. 165—171.

154. Петрова І. А., Снігерьов О. П. Шляхи вдосконалення системи підготовки судових експертів в Україні. *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики* : зб. мат-лів міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 95-річ. створ. ХНДІСЕ (Харків, 10—11.10.2018). Харків, 2018. С. 17—19.

155. Пилипенко Г. М. Правова природа та доказове значення висновку експерта (обізнаної особи). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція.* 2013. № 6–2. Т. 2. С. 126.

156. Пинхасов Б. И. Криминалистическая экспертиза. Ташкент, 1963. 145 с.

157. Пиріг І. В. Інформаційне забезпечення експертної діяльності. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2020. Вип. 21. С. 189. DOI: 10.32353/khrife.1.2020_12 (дата звернення: 23.11.2023).

158. Пиріг І. В. Класифікація судових експертиз за характером завдань, що вирішуються. *Криміналістичний вісник*. 2011. Вип. 1 (15). 218 с.

159. Пиріг І. В. Судова експертологія: проблеми формування предмета та системи науки. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 485—493.

160. Пиріг І. В. Сутність судової експертології та її місце в системі наук. *Криміналістика і судова експертиза*. 2017. Вип. 62. С. 20—28.

161. Пиріг І. В. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування : монографія. Дніпропетровськ, 2015. 432 с.

162. Пирог И. В. Предмет судебной экспертологии и его соотношение с судебно-экспертной деятельностью. *Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов.* 2014. № 2 (92). С. 51—53.

163. Питання Служби безпеки України : Указ Президента України від 02.04.2009 р. № 213/2009. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/2009#Text (дата звернення: 08.02.2022).

164. Пілюков Ю. Система ідентифікаційних ознак почерку, можливості її удосконалення при проведенні почеркознавчої експертизи підписів. *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. Вип. 4 (12). С. 257—262. URL:

https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/238 (дата звернення: 23.11.2023).

165. Положення про Головний експертно-криміналістичний центр Державної прикордонної служби України : затв. наказ. Адмін. Держприкордонслужби України від 11.08.2010 р. № 617 (зі змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0770-10#Text (дата звернення: 10.02.2022).

166. Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України : затв. наказ. МВС України від 03.11.2015 р. № 1343 (зі змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1390-15#Text (дата звернення: 08.02.2022).

167. Положення про Міністерство юстиції України : затв. постанов. КМУ від 02.07.2014 р. № 228 (зі змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-%D0%BF#Text (дата звернення: 10.02.2022).

168. Полтавський А. О. До питання репрезентації результатів застосування спеціальних знань документами «Висновок судового експерта», «Висновок спеціаліста» та «Консультаційний висновок спеціаліста». *Актуальні питання кримінального права, процесу і криміналістики, удосконалення діяльності суду і правоохоронної систем*. Сєвєродонецьк, 2017. С. 238—243.

169. Полянська Г. С. Методологічні основи криміналістичної діагностики та її значення в кримінальному провадженні. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки»*. 2013. Т. 26 (65). № 1. С. 436—441.

170. Порядок ведення Реєстру методик проведення судових експертиз : затв. наказ. МЮУ від 02.10.2008 р. № 1666/5 (зі змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0924-08#Text (дата звернення: 22.03.2023).

171. Порядок проведення рецензування висновків судових експертів : затв. наказ. МЮУ від 03.02.2020 р. № 335/5 (зі змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0131-20#n9 (дата звернення: 12.12.2022).

172. Порядок проведення судово-психіатричної експертизи : затв. наказ. МОЗУ від 08.05.2018 р. № 865. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-18#Text (дата звернення: 07.02.2022).

173. Порядок проведення Центральною експертно-кваліфікаційною комісію при Міністерстві юстиції України атестації судових експертів : наказ МЮУ від 06.05.2025 р. № 1224/5 (зі змін. та допов.). URL: https:// https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0694-25#n4 (дата звернення: 10.09.2025).

174. Потапов С. М. Принципы криминалистической идентификации. *Советское государство и право*. 1940. № 1.

175. Практичний / Академічний тлумачний словник української мови : в 11 т. // за ред. І. К. Білодіда. Київ, 1970—1980. Т. 7. 1976. С. 514. URL: http://sum.in.ua/s/praktychnyj (дата звернення: 22.11.2021).

176. Про затвердження Національного стандарту № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав» : постанова КМУ від 10.09.2003 р. № 1440. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1440-2003-п (дата звернення: 17.12.2023).

177. Про затвердження Національного стандарту № 2 «Оцінка нерухомого майна» : постанова КМУ від 28.10.2004 р. № 1442. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1442-2004-п. (дата звернення: 17.12.2023).

178. Про затвердження Положення про Координаційну раду з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України : постанова КМУ від 16.11.1994 р. № 778 (зі змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/778-94-%D0%BF#Text (дата звернення: 22.12.2021).

179. Про розвиток та вдосконалення судово-медичної служби України : наказ МОЗУ від 17.01.1995 р. № 6. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0248-95#Text (дата звернення: 06.02.2022).

180. Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах : постанова Пленуму Верхов. Суду України від 30.05.1997 р. № 8 (зі змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-97#Text (дата звернення: 13.11.2023).

181. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII (зі змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text (дата звернення: 18.11.2023).

182. Про утворення експертної служби Міністерства внутрішніх справ : постанова КМУ від 20.06.2000 р. № 988 (зі змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2000-%D0%BF#Text (дата звернення: 08.02.2022).

183. Проєкт закону про внесення змін до Закону України «Про судову експертизу» від 22.11.2021 р. № 6284-3. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73261 (дата звернення: 12.02.2022).

184. Проєкт закону про судово-експертну діяльність від 05.11.2021 р. № 6284. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73154 (дата звернення: 21.11.2023).

185. Проєкт закону про судово-експертну діяльність та самоврядування судових експертів від 22.11.2021 р. № 6284-2. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=73258 (дата звернення: 12.02.2022).

186. Пропозиції Міністерства юстиції України до проєкту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про судову експертизу», внесеного на розгляд Верховної Ради України народними депутатами України Тарасенком Т. П., Павлюком М. В., Кузнєцовим О. О. та іншими (реєстр. № 6284-3 від 23.11.2021). Перше читання. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/bills_documents/document-2635242.pdf (дата звернення: 23.11.2023).

187. Прохоров-Лукин Г. В. Предмет судебной экспертизы и общие основания деления экспертных задач на категории. *Криминалистика и судебная экспертиза.* 2001. Вып. 50. С. 3—15.

188. Прохоров-Лукин Г. В. Теоретические и методологические основы судебно-экспертной ситуалогии : автореф. дис. … канд. юрид. наук. Киев, 1993. 17 с.

189. Прохоров-Лукін Г. Судова експертиза: поняття та види об’єктів інтелектуальної власності. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2016. № 6. С. 17—24. URL: https://drive.google.com/file/d/1rMcpBdvvF6Wq29fhuu1IJ5DTiV6dHDax/view (дата звернення: 23.11.2023).

190. Пясковський В. В., Чорноус Ю. М., Самодін А. В. та ін. Криміналістика : підручник / за заг. ред. В. В. Пясковського. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ, 2020. 752 с.

191. Радянська криміналістика. Криміналістична техніка і слідча тактика / за ред. В. П. Колмакова. Київ, 1993. 296 с.

192. Райко В. Ф., Семенов Є. О., Янчик О. Г., Ільїнська О. І. Конспект лекцій із дисципліни «Експертиза з охорони праці» для студентів. Харків, 2020. 120 с.

193. Рекомендация R(84)5 Комитета министров государствам-членам относительно принципов гражданского судопроизводства, направленнях на совершенствование судебной системы от 28 февраля 1984 года. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/159003___159003 (дата звернення: 13.11.2023).

194. Рогалін С. В. Застосування методу моделювання в дослідницькій практиці судових експертиз. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. Вип. 19. С. 212—225. DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.1.2019.16 (дата звернення: 23.11.2023).

195. Розроблення експертних методик: зміст, структура, оформлення (з урахуванням міжнародних стандартів, прийнятих в Україні) : метод. рек. / за заг. ред. О. Г. Рувіна, С. Г. Кримчука, А. В. Свінцицького. 2-ге вид., перероб. та допов. Київ, 2021. 102 с.

196. Романов М., Кріштоп А. Ситуалогічна експертиза як засіб встановлення механізму дорожньо-транспортної пригоди. *Вісник Академії правових наук України*. 1999. С. 202—209.

197. Романов Н. С. Диагностика как метод и задача судебно-экспертного исследования. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1985. Вып. 31. С. 12.

198. Романов М. С., Киреєв В. О. Експертиза контактно-слідових взаємодій при розслідуванні дорожньо-транспортних подій. *Право України*. 1994. № 10. С. 30—34.

199. Романов М., Єфремян Е. Об'єкт, предмет і метод криміналістичного дослідження контактно-слідової взаємодії об'єктів. *Вісник Академії правових наук України*. 1998. № 3 (14). С. 119—127.

200. Романов Н. С. Гносеологическая сущность экспертизы факта контактного взаимодействия объектов. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1989. Вып. 38. С. 15—21.

201. Романов Н. С. Исследование механизма следообразования судебной транспортно-трасологической экспертизой. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1987. Вып. 34. С. 103—107.

202. Романов Н. С. Механизм дорожно-транспортного происшествия и методологические вопросы его анализа в судебной автотехнической экспертизе. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1988. Вып. 37. С. 87—91.

203. Романов Н. С. О спорных вопросах решения идентификационных задач в комплексной судебной экспертизе. *Криминалистика и судебная экспертиза.* 1986. Вып. 33. С. 15—22.

204. Романов Н. С. Факт контактного взаимодействия объектов как предмет судебно-экспертного исследования. *Криминалистика и судебная экспертиза.* 1984. Вып. 29. С. 23—28.

205. Романов Н. С., Киреев В. А. Диагностический аспект исследований при установлении факта контактного взаимодействия объектов (ФКВ) / Роль судебной экспертизы и криминалистики в раскрытии и профилактике преступлений. Одесса, 1994. С. 177—179.

206. Романов Н. С., Киреев В. А. Методологическая характеристика судебной экспертизы установления ФКВ по делам о ДТП. *Криминалистика и судебная экспертиза.* 1992. Вып. 45. С. 88—95.

207. Романов Н. С., Киреев В. А. Транспортно-трасологическая экспертиза ФКВ при решении диагностических и ситуалогических задач по делам о дорожно-транспортных происшествиях. *Криминалистика и судебная экспертиза.* 1995. Вып. 47. С. 83—89.

208. Романов Н. С., Мотин О. Н., Переверзев Н. В. Методология судебной экспертизы ФКВ / Актуальные проблемы судебной экспертизы и криминалистики. Киев, 1993. С. 77—79.

209. Салтевский М. В. Идентификация и доказывание объективной истины в уголовном процессе / Материалы 5-й междунар. науч. конф. Киев, 1964. С. 45—46.

210. Салтевский М. В. Криминалистика. В современном изложении юристов : учеб.-практ. пособ. Харьков, 1997. 432 с.

211. Салтевский М. В. Объекты идентификации и установление групповой принадлежности. *Криминалистика и судебная экспертиза.* 1965. Вып. 2. С. 92—98.

212. Салтевский М. В. Основные принципы установления групповой принадлежности в криминалистике / Проблемы социальной законности на современном этапе развития советского государства. Харьков, 1968. С. 260—261.

213. Салтевский М. В. Теоретические основы установления групповой принадлежности в судебной экспертизе (методологические, правовые проблемы) : дис. … д-ра юрид. наук. Харьков, 1969. 482 с.

214. Салтевський М. В. Використання висновків експертизи про групову належність у доказуванні. *Радянське право*. 1971. № 10. С. 71—75.

215. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник. Київ, 2006. 588 с.

216. Самойлова О. Ф., Береговець Я. Б. Значення ілюстративного матеріалу у висновках судових експертів. *ΛΟΓΟΣ.online*. 2020. № 16 (Dec). URL: https://www.ukrlogos.in.ua/10.11232-2663-4139.16.07.html (дата звернення: 23.10.2023).

217. Сегай М. Я. Методология судебной идентификации : автореф. дис. … д-ра юрид. наук. Киев, 1970. 30 с.

218. Сегай М. Я. Современные возможности судебных экспертиз в свете достижений науки и техники. Киев, 1987. 246 с.

219. Сегай М. Я. Судебная экспертология: объект, предмет, природа и система науки. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2003. Вип. 3. С. 25—27.

220. Сегай М. Я. Судова експертологія — наука про судово-експертну діяльність. *Вісник Академії правових наук України*. 2003. № 2(33)—3(34). С. 740—761.

221. Сегай М. Я. Судова експертологія: курс лекцій : навч. посіб. Київ, 2007. 528 с.

222. Сегай М. Я., Стринжа В. К. О структуре экспертного познания. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1985. Вип. 31. С. 9.

223. Сегай М. Я., Стринжа В. К. Типология экспертных задач: методологические аспекты. *Криминалистика и судебная экспертиза.* 1988. Вып. 37. С. 10.

224. Сегай М. Я. Идентификационные признаки письма и принципы их классификации. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1957. Вып. 14. С. 99—100.

225. Сегай М. Я., Стринжа В. К. Судебная экспертиза материальных следов-отображений (проблемы методологии) : монография. Киев, 1997. 174 с.

226. Селіванов В. До проблеми методологічного забезпечення теоретичного аналізу державотворення і правотворення в Україні. *Право України*. 2006. № 4. С. 24.

227. Сенченко Н. М. Оцінка висновку експерта в кримінальному провадженні. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія юридична.* 2014. Вип. 4. Т. 2. С. 246.

228. Сибірна Р. І., Бараняк В. М., Бурий О. А., Пряхін Є. В., Дуфенюк О. М., Безхлібник Р. М., Марко С. І. Судова експертологія у кримінальному судочинстві : посіб. для працівн. підрозд. дізнан. та досудов. слід. ОВС. Львів, 2008. 88 с.

229. Сивец С. А. Обзор возможности применения статистических методов в оценке недвижимости и бизнеса / AnalystSoft Inc. 17.11.2019. URL: https://www.analystsoft.com/ru/products/statplus/lib/statinbus_ru.php (дата звернення: 17.12.2023)

230. Сивец С. А. Статистические методы в оценке недвижимости и бизнеса : учеб.-практ. пособ. по статистике для оценщиков. Запорожье, 2001. С. 86.

231. Синиця А. Аналітична філософія. Львів, 2013. 303 с.

232. Сімакова-Єфремян Е. Б. Комплексні судово-експертні дослідження: теорія та практика : монографія. Харків, 2016. 456 с.

233. Сімакова-Єфремян Е. Б. Науково-методичні проблеми комплексних судово-експертних досліджень. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2009. Вип. 9. С. 185—195.

234. Сімакова-Єфремян Е. Б. Об'єкти комплексної експертизи контактної взаємодії. *Актуальні проблеми держави і права*. 2003. Вип. 20. С. 100—105.

235. Сімакова-Єфремян Е. Б. Сліди як об'єкти комплексної експертизи контактної взаємодії. *Актуальні проблеми криміналістики :* мат-ли міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25—26.09.2003). Харків, 2003. С. 267—270.

236. Сімакова-Єфремян Е. Б. Проблеми судово-експертної діяльності в нормах чинного законодавства України. *Право України*. 2004. № 6. С. 99—102.

237. Сімакова-Єфремян Е. Б. Проблеми комплексної експертизи. *Судебная экспертиза. Современное состояние и перспективы развития :* тез. докл. Київ, 2010. С. 45—48.

238. Сімакова-Єфремян Е. Б. Сутність комплексних досліджень за міжгалузевим предметом інтеграції знань. *Проблемні питання судової експертизи :* зб. мат-лів міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 03—04.10.2013). Дніпропетровськ, 2013. С. 14—18.

239. Сімакова-Єфремян Е. Б. Теорія і методологія комплексної експертизи контактно-слідової взаємодії об'єктів : монографія. Харків, 2004. С. 18—34.

240. Скригонюк М. І. Криміналістична термінологія : навч. посіб. Київ. 2003. 125 с.

241. Скрипник М. М., Башинський Е. В. Психологія діяльності експерта. *Криміналістичний вісник*. 2011. № 2 (16). С. 34—37.

242. Скрипник М. Світовий досвід у судово-експертній діяльності / Експертно-дослідна служба України. 05.02.2019. URL: https://ua-expert.com/ua/news/svitoviy-dosvid-u-sudovo-ekspertniy-diyalnosti/ (дата звернення: 10.11.2023).

243. Снігерьов О. П., Бубліков А. В., Курдес Е. П. Місце експерта в системі суб'єктів судово-експертної діяльності. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2019. Вип. 20. С. 139—151. DOI: 10.32353/khrife.2.2019.10 (дата звернення: 23.11.2023).

244. Сокиран М. Ф. Процесуальні і тактичні питання використання звуко-, відеозапису в кримінальному судочинстві України : автореф. дис. … канд. юрид. наук. Київ, 2008. 20 с.

245. Соколовский З. М. Использование обстоятельств дела для построения и проверки экспертных версий / Рефераты докладов второй научной конференции Ташкентского НИИСЭ, посвященной вопросам судебной экспертизы. Ташкент, 1961. С. 42—43.

246. Степанова Л. А. Криминалистическая экспертиза в аспекте исследования материалов, веществ и изделий. *Судебная экспертиза. Современное состояние и перспективы развития :* тез. докл. междунар. науч.-практ. конф. Киев, 2010. С. 221—223.

247. Стрілець Г. О. Генезис системи судово-експертних установ в Україні та напрямки їх діяльності : автореф. дис. … канд. юрид. наук. Київ, 2009. С. 13.

248. Судова експертиза: нормативно-правове регулювання та наукові коментарі : навч.-довід. посіб. / уклад.: Ю. М. Грошевий, М. Л. Цимбал, Е. Б. Сімакова-Єфремян та ін. Харків, 2004. С. 117—132.

249. Судовий експерт: поняття, правовий статус, професіограма : навчально-методичний посібник для самостійної роботи та практичних занять з навчальної дисципліни / уклад.: В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, В. О. Коновалова та ін. Харків, 2012. 44 с.

250. Судові експертизи в процесуальному праві України : навч. посіб. / за заг. ред. О. Г. Рувіна. Київ, 2019. 424 с.

251. Судово-експертна діяльність / за ред. І. П. Красюка. Київ, 2002. С. 194—251.

252. Сукманюк О. А. К вопросу идентификационного исследования подписей, выполненных при помощи технических приёмов. *Экспертное обеспечение правосудия на современном этапе судебно-правовой реформы* : сб. науч.-практ. мат-лов. Симферополь, 2000. С. 254—257.

253. Сурмін Ю. П. Майстерня вченого : підручн. для науков. Київ, 2006. 302 с.

254. Татарнікова Т. О. Стандартизація судово-експертної діяльності. *Місце недержавної судової експертизи у забезпеченні судочинства України* :

мат-ли Всеукр. наук.-практ. конф.-дискус. (Київ, 19.10.2020). Київ, 2020. С. 56—57. URL: http://nndes.org.ua/images/18112020.pdf (дата звернення: 20.11.2021).

255. Татарчук І. В., Дяків Т. Є. Криміналістика : навч. посіб. Київ, 2013. 200 с.

256. Тертишник М. В., Варава В. В., Сачко О. В. Судова експертологія : підручник. Київ, 2021. 280 с.

257. Тимошенко Ю. П. Судовий експерт як суб'єкт судово-експертної діяльності / Судово-психологічна експертиза. Застосування поліграфа і спеціальних знань в юридичній практиці. URL: https://expertize-journal.org.ua/psihologicheskaya-ekspertiza/115-sudebnyj-ekspert-kak-sub-ekt-sudebno-ekspertnoj-deyatelnosti (дата звернення: 28.10.2023).

258. Тіщенко В. В., Аркуша Л. І., Плахотіна В. М. Криміналістика : навч.-метод. посіб. Одеса, 2013. 338 с.

259. Ткач Ю. Д. Класифікація криміналістичних методів дослідження. *Ольвійський форум — 2009: Стратегії України в геополітичному просторі :* тези Міжнар. наук.-прак. конф. (Миколаїв, 12—14.06.2009). Т. 2. Миколаїв, 2009. С. 97—98.

260. Ткач Ю. Д. Сутність і класифікація базисних власно криміналістичних методів дослідження. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2009. № 2. С. 203—206.

261. Ткач Ю. Д. Теоретичні основи криміналістики (періодизація, поняття, система, міжнауковий статус) : монографія / за наук. ред. О. А. Кириченка. Одеса, 2007. 176 с.

262. Ткаченко Н. М. До питання про професійну підготовку судового експерта. *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики* : зб. мат-лів міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 95-річ. створ. ХНДІСЕ (Харків, 10—11.10.2018). Харків, 2018. С. 14—16.

263. Ткаченко Н. М. Суб'єкти судово-експертної діяльності в сучасній системі експертного забезпечення кримінального провадження : автореф. дис. … канд. юрид. наук. Харків, 2017. 24 с.

264. Ткаченко Н. М. Удосконалення професійної підготовки судового експерта — важливий фактор розвитку експертної дидактики. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2018. Вип. 18. С. 203—214.

265. Трофименко Н. С. Питання призначення та проведення деяких видів судових експертиз (за матеріалами узагальнення експертної практики). *Вісник Академії митної служби України*. *Серія «Право».* 2013. № 1 (10). С. 107—112.

266. Уголовно-процессуальный кодекс Азербайджанской Республики от 14.07.2000 г. № 907-IQ (с изм. и доп. по сост. на 08.07.2022). URL: https://continent-online.com/Document/?doc_id=30420280 (дата звернення: 01.12.2022).

267. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Армения от 27.07.2021 г. № ЗР-306 (с изм. и доп.). URL: https://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=143021 (дата звернення: 01.12.2022).

268. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 04.07.2014 г. № 231-V ЗРК (с изм. и доп.). URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231 (дата звернення: 01.12.2022).

269. Уголовно-процессуальный кодекс Туркменистана от 18.04.2009 г. URL: http://www.turkmenbusiness.org/node/124 (дата звернення: 01.12.2022).

270. Удовенко Ж. В. Криміналістика : консп. лекц. Київ, 2016. 320 с.

271. Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз СБУ / СБУ : офіц. сайт. URL: https://ssu.gov.ua/naukovo-doslidnytskyi-instytut (дата звернення: 08.02.2022).

272. Філософія права : навч. посіб. / за ред. О. Г. Данильяна. Київ, 2009. 269 с.

273. Філософія : навч. посіб. / за ред. І. Ф. Надольного. Київ, 1997. 584 с.

274. Хахановський В. Г. Автоматизація судових експертних досліджень. *Інформація і право*. 2013. № 2 (8). С. 92—97. DOI: 10.37750/2616-6798.2013.2(8).272330 (дата звернення: 23.11.2023).

275. Хоша В. В. Акредитація судово-експертних установ України як дієвий спосіб комплексного підтвердження їх компетенції. *Сучасні напрями розвитку судової експертизи та криміналістики* : тези доп. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті засл. проф. М. С. Бокаріуса (Харків, 20.12.2016). Харків, 2016. С. 294.

276. Хоша В. В. Міжнародний досвід акредитації судово-експертних установ і його використання в Україні. *Криміналістичний вісник*. 2019. № 1 (31). С. 25. DOI: 10.37025/1992-4437/2019-31-1-20 (дата звернення: 20.11.2021).

277. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV (зі змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text (дата звернення: 18.11.2023).

278. Цимакуридзе Г. А. Процессуальные и методические вопросы криминалистической экспертизы в Грузинской ССР. Тбилиси, 1965. Кн. 1. С. 5.

279. Цимбал П. В., Лазебний А. М. Зародження та еволюція експертології в кримінальному судочинстві. *Міжнародний науковий вісник*. 2015. № 1 (2). С. 53—58.

280. Цимбалюк В. І. Судова психіатрична експертиза свідків і потерпілих у кримінальному процесі. *Правова держава.* 2016. № 21. С. 240—244.

281. Ципенюк С. А. Структура решения идентификационных задач, связанных с исследованием текстов, выполненных с подражанием буквам печатной формы. *Криминалистика и судебная экспертиза.* 1989. Вып. 38. С. 51—55.

282. Цувіна Т. А. Право на суд у цивільному судочинстві : монографія. Харків, 2012. С. 9—27.

283. Чорноус Ю. М., Лопата О. А. Поняття та завдання судово-експертної діяльності у сучасних реаліях. *Криміналістика і судова експертиза*. 2016. Вип. 61. С. 7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2016_61_3 (дата звернення: 01.12.2021).

284. Шакиров К. Судебная экспертология: проблемы и решения (от теории — к практике). Алматы, 2016. С. 61—81.

285. Шапочка М. К., Макарюк О. В. Застосування експертних оцінок при прийнятті рішень за умов невизначеності. *Механізм регулювання економіки*. 2006. № 4. С. 142—148.

286. Шевцов С. О. Організація професійно-педагогічної підготовки працівників Експертної служби МВС України (спеціальність 13.00.04 — теорія і методика професійної освіти) : дис. … канд. пед. наук. Харків, 2009. 217 с.

287. Шевцов С. О. Судовий експерт: психологічні аспекти практичної діяльності : метод. посіб. / авт.-упоряд.: С. О. Шевцов, С. М. Лозова. Київ, 2011. 332 с.

288. Шевченко О. І. Метрологія. Терміни та пояснення : довідник. 2-ге вид. Київ, 2022. С. 28.

289. Шевчук Р. М. Діалектичний метод у правознавстві: окремі аспекти. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2012. № 2. С. 25—34. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fmpp_2012_2_5 (дата звернення: 23.11.2023).

290. Шевчук Р. Ще раз про діалектичний матеріалізм у правознавстві. *Підприємство, господарство і право.* 2016. № 11. С. 216—219. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2016_11_44 (дата звернення: 23.11.2023).

291. Шемшученко Ю. Теоретичні проблеми гармонізації законодавства України з європейським правом. *Вісник Академії правових наук України*. 2004. № 3. С. 107.

292. Шепітько В. Ю. Криміналістика. Харків, 2008. С. 236.

293. Шепітько В. Ю. Психологічні закономірності в судово-експертній діяльності. *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики* : зб. мат-лів засід. «кругл. столу», присвяч. 85-річ. створ. ХНДІСЕ (Харків, 11—12.11.2008). Харків, 2008. С. 24—26.

294. Шеремет А. П. Криміналістика : навч. посіб. Київ, 2009. 472 с.

295. Шерстюк В. М. Судово-експертна діяльність (організаційно-правові та морально-психологічні засади) : монографія / за ред. проф. В. Ю. Шепітька. Сімферополь, 2008. С. 68.

296. Шерстюк В. М., Лук'яненко В. В. Словник основних термінів судових експертиз (теорія, організація та нормативно-праве регулювання). Сімферополь, 2009. 200 с.

297. Шляхов А. Р. Пути совершенствования судебной экспертизы. *Проблемы совершенствования следственных действий и оперативно-розыск. мероприятий в аспекте ликвидации преступности в СССР* : мат-лы Всесоюз. конф. криминалист. и судеб. психол. Алма-Ата, 1974. С. 99.

298. Шульженко А. В. Принципи та особливості судово-експертної діяльності. *Право і суспільство.* 2016. № 2 (2). С. 198.

299. Щербаковский М. Г. Гносеологічні та правові підстави класифікації об'єктів судової експертизи. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2010. Вип. 10. С. 177—185.

300. Щербаковский М. Г. Судебные экспертизы: назначение, производство, использование : учеб.-практ. пособ. Харьков, 2005. 544 с.

301. Щербаковський М. Г. Предмет судової експертизи. *Форум права*. 2016. № 5. С. 199—203.

302. Щербаковський М. Г. Судова експертологія : навч. посіб. Харків, 2008. 198 с.

303. Щербаковський М. Г. Типові завдання судово-експертного дослідження. *Право і безпека*. 2016. № 4 (63). С. 6—11.

304. Щербаковський М. Г. Співвідношення та структура криміналістичної техніки й судової експертології. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2020. Вип. 21. С. 133—147.

305. Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні : монографія. Харків, 2015. С. 353.

306. Экспертизы в судебной практике : учеб. пособ. для студент. юрид. ин-тов и фак-тов / авт. кол.: В. И. Гончаренко (рук.), В. Е. Бергер, Т. В. Варфоломеева и др. Киев, 1987. С. 19.

307. Юридична енциклопедія : у 6 т. / ред. кол. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.). Київ, 2001. Т. 3 (К—М). С. 269.

308. Юрчишин В. Д. Аналіз та класифікація висновків експерта у кримінальному провадженні: теоретичний та практичний аспекти. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2013. Вип. 1 (3). С. 442—451.

309. Юрчишин В. Д. Висновок експерта як джерело доказів у кримінальному процесі України : дис. … канд. юрид. наук. Івано-Франківськ, 2006. 227 с.

Наукове видання

СІМАКОВА-ЄФРЕМЯН Елла Борисівна
КУПРІЯНОВА Анастасія Олександрівна
СПІЦИНА Ганна Олександрівна
ПЕТРОВА Ірина Анатоліївна
ЛУБЕНЦОВ Андрій Васильович
ЄГОРОВА Тетяна Михайлівна

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТОЛОГІЇ

Монографія

За заг. ред. Е. Б. Сімакової-Єфремян

Відповідальний за випуск *О. О. Свідерський*
Коректор *І. В. Копитіна*
Верстка, дизайн обкладинки *А. С. Тяпкін*

Підписано до друку 27.11.2025. Формат 60×90/16.
Ум. друк. арк. 33,9. Обл.-вид. арк. 25,5. Наклад 100 пр. Зам. № 27

Національний науковий центр
«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»,
вул. Золочівська, 8-А, м. Харків, 61177, Україна
Тел. (057) 372-12-20
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7420 від 09.08.2021

ТОВ «Біотехкнига»,
вул. Золочівська, 28, м. Харків, Україна
Для кореспонденції: а/с 824, м. Харків, 61023, Україна
Тел.: (075)-103-10-66
Вебсайт: https://biotekhknyha.com.ua
E-mail: biotechbook@ukr.net
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 8188 від 10.10.2024

Виготовлено ТОВ «Промарт»,
вул. Весніна, 12, м. Харків, 61023, Україна
Тел. (057) 717-25-44
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 5748 від 06.11.2017